

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**OĞUZ ATAY'IN "TUTUNAMAYANLAR" ROMANINDA EDEBÎ
BİR TAVIR OLARAK MODERNİTE ELEŞTİRİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emel Aras

Düzce

Ağustos, 2017

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**OĞUZ ATAY'IN "TUTUNAMAYANLAR" ROMANINDA EDEBÎ
BİR TAVIR OLARAK MODERNİTE ELEŞTİRİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emel Aras

Danışman: Doç. Dr. Recai Özcan

Düzce

Ağustos, 2017

JÜRİ ÜYELERİNİN İMZA SAYFASI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma jürimiz tarafındanAnabilim Dalında oy birliği / oy çokluğu ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan (İmza)

Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Üye.....(İmza)

Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Üye.....(İmza)

Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Üye.....(İmza)

Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Üye.....(İmza)

Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../20..

(İmza Yeri)

Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Oğuz Atay'ın “Tutunamayanlar” romanı edebî bir tavır olarak “modernite eleştirisi” bağlamında ele alınmıştır. Söz konusu çalışmanın amacı, kurgusal bir tür olan romanda, felsefî ve sosyolojik alana dâhil olan “modernite eleştirisi” fikrinin nasıl bir zemine oturtulduğunu göstermek ve bu düşüncenin fikrî altyapısından hareketle ilgili bağlamda metni anlamlandırma gayesine girişmektir.

Öğrencisi olmaktan büyük mutluluk duyduğum Sayın Hocam Doç. Dr. Recai ÖZCAN'a, tezin yazım sürecinde düzenli olarak ilgilendiği, bilgi ve deneyimlerini benimle paylaştığı ve göstermiş olduğu anlayış, sabır ve emek için teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ardından her zaman yanımda olan maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen babam Cafer Şengönül, annem Nazmiye Şengönül ve kardeşim Ergün Şengönül'e teşekkür ederim.

Bugüne dek, düşünsel serüvenimde bana rehberlik eden tüm hocalarıma, dostlarıma ve değerli yol arkadaşım eşim İsa Aras'a bana kattıkları için minnettarım.

Emel Aras

ÖZET**OĞUZ ATAY'IN "TUTUNAMAYANLAR" ROMANINDA EDEBÎ BİR TAVIR OLARAK MODERNİTE ELEŞTİRİSİ****ARAS, Emel****Yüksek Lisans, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı****Tez Danışmanı: Doç. Dr. Recai Özcan****Ağustos, 2017, 315 sayfa**

Roman türünün ortaya çıkışı ile birlikte anlatıya dâhil edilen gündelik yaşam, insan hayatının farklı açılardan değerlendirilmesini ve anlamlandırılmasını sağlar. Dünyanın büyüsel bir bütünlükle ele alındığı mitik anlatıların yerine geçen mikro düzeyli bu anlatı türünün klasisizmden postmodernizme doğru ilerleyen tarihi, esasen genelden özele doğru ilerleyen, giderek insan yaşamının çeşitli yönlerini ortaya koymayı amaçlayan bir hâl alır.

Oğuz Atay'ın "Tutunamayanlar" romanının ele alındığı bu çalışmada amaçlanan, Batı menşeli bir kavram olarak ortaya çıkan "modernite"nin yerel düzlemde açığa çıkardığı problemlere karşı takınılan eleştirel tavrı ortaya koymaktır. Bu temel eleştiriler, dört ana başlık hâlinde tasnif edilmiş ve bu başlıklardan hareketle açıklanmıştır. Toplumsal, ideolojik, bireysel ve entelektüel alana işaret eden bu temel başlıklar, "modernite eleştirisi"ni başladığı 19. yüzyıl düşünürlerinin fikirleri doğrultusunda ele alınmıştır. Bu noktada ekonomik-sosyal anlamda Karl Marx'ın, bireysel dönüşümün anlaşılabilmesi adına Friedrich Nietzsche'nin, kültürel ve toplumsal yozlaşmanın fikri altyapısını anlamlandırabilmek adına da Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer'in düşüncelerine başvurulmuştur.

Söz konusu çalışmanın vardığı sonuç, "Tutunamayanlar"ın gerek devlet düzenindeki aksaklıkları konu etmesiyle, gerekse toplumsal kalıpyargıların yarattığı bunalım atmosferi ve eleştirel tavrıyla, alışılmışın dışında bir "dönem romanı" olduğudur.

Anahtar Sözcükler: Oğuz Atay, Tutunamayanlar, Modernite Eleştirisi, Toplum, Birey.

ABSTRACT**THE CRITICISM OF MODERNITY AS A LITERARY MANNER IN THE
NOVEL OF OGUZ ATAY'S "TUTUNAMAYANLAR"****Master's Thesis, Department of Turkish Language and Literature****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Recai ÖZCAN****August 2017, 315 pages**

With the emergence of the "novel" genre, the daily life which is entegrated to the story provides evaluation and interpretation of the life from different perspectives. The history of this kind of micro narration from classicism to postmodernism shows the replacement of the novel with mythic narration which tells the world with a manner of magical wholeness. This actually becomes a situation proceeding from general to particular and expresses different aspects of human life.

In this study dealt with the book of Oğuz Atay's "Tutunamayanlar" (The Disconnected) aims to show the critical attitude towards the local problems of the concept of "modernity" which originally comes from the "West". These main criticisims are classified as four main titles and expounded accordingly to them. These main titles which indicate social, ideological, individual and intellectual fields are evaluated through the ideas of the nineteenth century's philosophers which is the period of the emergence of "the criticism of modernity". At this point, we refer to Karl Marx's thoughts on economic and social context, Friedrich Nietzsche's ideas on individual transformation and Thedor W. Adorno and Max Horkheimer's evaluations on cultural and social degeneration.

The conclusion of this study is that "Tutunamayanlar" (The Disconnected) is an unorthodox "period novel" either with mention about malfunction of state order or with the depression atmosphere of social stereotypes and critical attitude.

Key Words: Oğuz Atay, Tutunamayanlar, criticism of modernity, society, individual.

İTHAF

Her zaman gölgesini üzerimde hissettiklerime...
Anneme, Babama, Kardeşime ve Eşime...

İÇİNDEKİLER

JÜRİ ÜYELERİNİN İMZA SAYFASI.....	İ
ÖNSÖZ.....	İİ
ÖZET.....	İİİ
ABSTRACT	İV
İTHAF	V
İÇİNDEKİLER	VI
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: MODERNİTE VE MODERNİZMİN KÖKENLERİ	3
1.1. MODERNİTE, MODERNİZM, MODERNLEŞME KAVRAMLARI ÜZERİNE.....	3
1.2. MODERNİTE VE MODERNİZMİN TARİHSEL ARKAPLANI.....	12
1.3. MODERNİTE VE BİREYİN DÖNÜŞÜMÜ BAĞLAMINDA ÖZNE VE İKTİDAR İLİŞKİSİ	21
2. BÖLÜM: MODERNİTE ELEŞTİRİSİ	32
2.1. MODERNİTENİN KENDİNİ YOK ETME SÜRECİ.....	32
2.1.1. <i>Marx ve Emek-Sermaye-Kapitalizm Bağlamında Modernite Eleştirisi ...</i>	35
2.1.2. <i>Nietzsche ve Modern Bireyin Açmazları.....</i>	47
2.1.3. <i>"Aydınlanmanın Diyalektiği" Üzerinden Modernite Eleştirisi</i>	61
3. BÖLÜM: TÜRK MODERNLEŞMESİ.....	68
3.1. TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM	68
3.1.2. <i>Yerel Bir Modernite Krizi Mi?: Cumhuriyet Rejimi, Kemalizm ve Biz....</i>	79
4. BÖLÜM: OĞUZ ATAY'IN "TUTUNAMAYANLAR" ROMANINDA EDEBÎ BİR TAVIR OLARAK MODERNİTE ELEŞTİRİSİ.....	93
4.1. EDEBÎ BİR TÜR OLARAK "ROMAN", EDEBÎ BİR TAVIR OLARAK "MODERNİTE ELEŞTİRİSİ"	93
4.2. MODERNİTE VE TOPLUMSAL TECRÜBELER.....	100
4.2.1. <i>Bir Yanda Alafranga, Bir Yanda Alaturka: Batılılaşma ve Türk Tipi ...</i>	103
4.2.2. <i>"Kalıbım Yok Benim, Biçimsiz Bir Şeyim Ben": Kalıplar, Sınırlar, Kurallar.....</i>	112

4.2.3. "Aklın ve Tecrübenin İnsanı İdaresi Kolay Değil": İnsanlık Durumlarına Dair	117
4.2.4. "Gün Gelecek, Tabiat Medeniyeti Yutacak": Doğanın Tahribatı, Ekoloji-Çevre	120
4.2.5. "Hayatın Cıltz Gölgesi Olmak": Gerçeklik Algısı-Hayal	125
4.2.6. "Hep ONUNLA(O kimdi?) Bozmamaya Çalıştı Arayı": İnsan, Din ve Metafizik İlişkisi	131
4.2.7. "Kötü Burjuva Alışkanlıkları": Cinsellik ve Kurumsallaşan "Aile".....	136
4.3. İDEOLOJİK ELEŞTİRİ	141
4.3.1. Modern Bir "Panoptikon": Devlet/Sistem/Sınıf	143
4.3.2. Tüketim-Kapitalizm-Burjuvazi	157
4.3.3. Mekanik Yaşam ve Sahte Cennet Düşleri.....	163
4.3.4. Düzenin Yıkımı Karşısında Anarşinin Cazibesi	168
4.3.5. Modernitenin Kurgusal Alanı: Okul ve Eğitim	170
4.4. ENTELEKTÜALİZMİN SINIRLARINDA MODERNİTE VE SANAT	176
4.4.1. Estetik, Edebiyat ve Sanat	178
4.4.2. "Büyük ve Güzel Şeyler İçin": Sanatçı Duyarlılığına Yaklaşmak.....	184
4.4.3. "'Kitle Kültürü"ne Karşı Yerel Kültürün Anlamı": Kültürel Eleştiri ...	189
4.4.4. "Canım İnsanlar Canım Aydınlar": Akademi Ne İşe Yarar?.....	194
4.4.5. Yazar Transformasyonu ve Oğuz Atay.....	199
4.5. BİREY-KENDİLİK ELEŞTİRİSİ	208
4.5.1. Yaşamda Aidiyet: İnsan-Mekân	209
4.5.2. "Zaman Hiçbir Zaman Kazanamaz Bana Karşı": İnsan-Zaman.....	214
4.5.3. "Hayatında İlk Defa Başka Bir İnsan Olma Özlemi Duydu": Eksiklik/Yabancılaşma ve Yalnızlık.....	216
4.5.4. "Varlığın Unutulmuşu": Varlık-Yokluk, Ontolojik Problemler	221
4.5.5. "Modernitenin Çıkmazı Ahlakî Bir Çıkmazdır": Rasyonalite ve Ahlak .	225
4.5.6. "Hürriyet Kötü Bir Kavram Olric": Bireysellik ve Özgürlük	228
4.5.7. İnsanın Psikolojik Sınırları-Tahammülsüzlük/Aykırılık: Karşınızda "Selimlik"	232
4.5.8. "Akıl Tutucu, Sevgi İlericidir": Aşk, Sevgi, Akıl Üzerine.....	236
4.5.9. Bölünmüş Ruh Hâlleri: Akıl, Korku, Kaygı ve Ölüm.....	242

4.5.11. "Kendini Çözemeyen Kişi Kendi Dışında Hiçbir Sorunu Çözemez": Özbenliğin İnşası.....	257
4.5.12. Öteki Benliğin İnşası: OIric Örneği.....	264
4.5.13. "Bu Deftere Anlamsız Sözler Yazmak İstiyorum Artık": Modern Dünyada Anlam ve Anlamsızlık.....	268
4.5.14. Varlıktan Yokluğa: İntihar.....	272
4.5.15. Her Şeyden Öte: "Tutunamayanlar".....	275
4.5.16. "Tutunamayanlar"ın Ütopyası.....	283
SONUÇ.....	288
KAYNAKÇA.....	298

GİRİŞ

“Biz insanı anlatıyoruz, biz çıkmazı çözümleniyoruz”¹

Oğuz Atay, roman ve hikâyelerinde ortaya koyduğu olay örgüsünden ziyade insanlık durumlarına odaklanır. Atay’ın insanları, belirli karakterler olarak ele alınsa da yazar, özellikle kurgusal çerçeve üzerinden insanoğlunun ruhsal ve bedensel tipolojilerine odaklanır. Söz konusu bağlamda ortaya çıkan insan tipolojileri üzerinden; genel insanlık durumunu ortaya koymaya çalışan Atay, özellikle bu bağlamda modern birey ve onu çevreleyen modern yaşamın açmazlarına odaklanır.

Kullanılan teknikler ve anlatım biçimleri nedeniyle Oğuz Atay’ın romanları hem modernizme hem de postmodernizme dâhildir. Yazarın romanlarını sürükleyen kahramanlar, kimi zaman temel içgüdülerle hareket edip hayatta kalmayı amaçlarken; kimi zaman kendi dünyalarının içi ve dışı arasındaki boşluklarda sallanırlar. Bu boşlukların oluşmasındaki temel etken ise insanın dış dünyası ile ilişki kuramaması, onu kendisiyle bir bütün hâlinde görememesidir. Buradan hareketle, modern yaşamın insan hayatının geliştirilmesine yönelik vaatlerinin yarattığı hayal kırıklıklarının toplumsal, bireysel, ideolojik ve entelektüel bağlamda edebî bir metin olan Tutunamayanlar’da görülen yansımaları bu çalışmanın ana hareket noktasını oluşturacaktır.

Modern dönem; Avrupa’da, bilimin ilerlemesi ve büyük keşiflerin ortaya çıkmasıyla başlar. Özellikle bilimsel ve teknolojik alanda görülen yenileşme ve değişim hareketleri insan yaşamını kolaylaştırırken; sürekli bir arayışı da tetikler hâle gelir. Osmanlı Devleti’nde ortaya çıkan reform hareketlerinin bir sonucu olarak Türkiye’nin bu anlamda modernleşmesi ise asıl olarak Cumhuriyet döneminde gerçekleşir. Yeni kurulan ulaşım sistemleri, alfabenin değişmesi, ölçü birimlerinin değişmesi gibi dönüşüm ve değişimler toplumun da kültürel anlamda yeni bir sürece girmesine neden olmuştur. Söz konusu süreç, imparatorluk yönetiminden çıkıp yaşanan zorlu savaş yıllarının ardından başlayan ve bugüne kadar gelen bir dönemi kapsar. Yaşanan hızlı ve keskin dönüşüm hem bireylerde adaptasyon sorununun

¹ Atay, O. (2014). *Günlük*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.104.

ortaya çıkmasına neden olur, hem de tektipleştirilmeye doğru evrilen sürecin temel itici gücü hâline gelir. Özellikle 1950'li yılların sonrasında dönemin entelektüel çevresinden başlayarak bu duruma karşı tepkisel bir tavır ortaya çıkar. Söz konusu tavır; özellikle sanat camiasında, Cumhuriyet rejiminin düşünsel önceliklerinin sanatçıları kısıtladığı/sınırladığı noktalara odaklanır. Bu tepkinin yansımaları, birçok yazar ve şairde açık bir biçimde görülür. Oğuz Atay'ın tepkisi ise özellikle "Tutunamayanlar"da görülen açık ve örtük eleştirilerin Cumhuriyet rejiminden ziyade, onun yanlış anlaşıldığı ve tabulaştırıldığı noktalara yöneltilmesiyle görünür hâle gelir.

Bu çalışma, Türkiye'de yaşanan modernite krizinin "Tutunamayanlar" romanındaki yansımalarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda konu, temel metinden hareketle açıklanmaya çalışılacak ve bu durum, özellikle roman karakteriyle sembolize edilen modern bireyin modernite ile kurduğu/kuramadığı ilişkiler üzerinden değerlendirilecektir. Çalışmanın merkezi olan "modernite eleştirisi"nin nerede başlayıp nerede sona erdiği ya da henüz tamamlanıp tamamlanmadığı noktasında herhangi bir kesinlik bulunmamaktadır; fakat yine de moderniteye en ciddi eleştirileri yönelten düşünürlerin temel karşı çıkış noktaları göz önünde bulundurularak çalışmanın dayandığı teorik bağlam oluşturulmaya çalışılacaktır. İlgili teorik bağlam oluşturulurken, edebi metnin yöntemi noktasında Umberto Eco'nun "örnek okur" tipi ile ortaya koyduğu okuma metodundan hareket edilecektir. Eco'nun "Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti" adlı eserinde sözünü ettiği bu okur tipi, metnin kendi iç dinamikleri doğrultusunda ortaya koymayı arzuladığı okur tipidir. Metnin işaret ettiği noktalara gitme, onunla "işbirliği" içine girme amacıyla hareket eden "örnek okur", anlatının "orman"ında karşısına çıkan işaretleri takip edebilen ve dolayısıyla "oyunu kurallarına göre oynayan"² kimsedir.

² Eco, U. (2015). *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*, (Çeviren: Kemal Atakay), İstanbul: Can Yayınları, s.20-23.

1. BÖLÜM: MODERNİTE VE MODERNİZMİN KÖKENLERİ

1.1. Modernite, Modernizm, Modernleşme Kavramları Üzerine

Modernite, modernizm, modernleşme kavramları anlam olarak birbirlerine yakınlıkları sebebiyle sıklıkla birbirinin yerine kullanılmaktadır. Siyasal, estetik ve kültürel alanlar arasında görülen uygulama farklılıkları ve her alanın kendi içerisindeki değişim ve gelişim süreçleri nedeniyle “modern” kökünden türeyen bu kelimeler arasında anlam farklılıkları oluşmuştur.

Kavramsal olarak "modernite" üzerinde özellikle duran Jürgen Habermas, Hans Robert Jauss tarafından ilk kez kullanılan “modern” kelimesinin kökeninden söz ederken, sözcüğün Latince “modernus” kökünden türediğini belirtir. İlk kez beşinci yüzyılda ortaya çıkan bu kelime Hıristiyanlığı, Roma ve pagan kültüründen ayırma amacıyla kullanılmıştır.³

Sözcüğün ortaya çıkışı; Hıristiyanlığı, Roma ve pagan kültüründen ayırmak amacıyla ilişkili olsa da her dönem bir öncekine göre modern sayılmış ve modern olan daima yeni olanla özdeşleştirilmiştir. Dolayısıyla modern olanın sürekli ilerlemenin sonucunda ortaya çıkan “yeni” olanla yakından ilişkisi bulunmaktadır. "Modern" kökünden türeyen "modernite", "modernizm", "modernleşme" kavramları ise oturdukları bağlama göre anlam kazanır. Bu bağlamda modernizm, özellikle kendisini edebiyat ve sanatta gösteren bir düşünme biçimiyken; modernite, Aydınlanma ile birlikte ortaya atılmış bir projedir. Jürgen Habermas, modernitenin “tamamlanmamış bir proje” olduğunu iddia eder.⁴ Aynı kökten türeyen "modernleşme" kavramı ise sanayileşme ile yakından ilişkilidir. Ulrich Beck'e göre modernleşme 19. Yüzyıl'da korporatif olarak kemikleşmiş tarım toplumunu tasfiye edip sanayi toplumunun yapısal çehresini sıyırap ortaya çıkaran harekettir.⁵

³ Bakınız: D'Entrèves, M. P., Benhabib S. (1997). *Habermas and the Unfinished Project of Modernity: Critical Essays on the Philosophical Discourse of Modernity*, Cambridge: MIT Press, s.39.

⁴ A.g.e., s.3.

⁵ Bakınız: Beck, U. (2014). *Risk Toplumu*, (Çevirenler: Kâzım Özdoğan, Bülent Doğan). İstanbul: İthaki Yayınları, s.9.

Söz konusu terimlerin tam manasıyla anlamlarının oturmaması, "modern" dönemin nerede başlayıp nerede son bulduğunun kesin olmayışıyla da ilintilidir. Modernist tutum, sanayiden mimariye, edebiyattan resme kadar birçok alanda etkisini göstermiş ve her alanda kendine has bir anlam çerçevesine oturtulmaya başlanmıştır. Söz konusu bağlamsal ve tarihsel farklılıklar "modern" ya da "modernist" olanın ne olduğu noktasında içerik ve kapsam anlamında ciddi farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durumun daha açık hâle getirilebilmesi adına Everdell'in dikkat çektiği mimaride ve edebiyatta "modernizm" anlayışı noktasında ortaya çıkan algısal farklılığı değerlendirmek yerinde olacaktır. Ona göre, mimaride modernizm; inşa edilecek eserin her türlü süsten arındırılarak işlevselliğe odaklanması amacını taşır.

Şayet, mimarinin modernizm anlayışını edebiyat ile ilişkilendirmek istersek bunun edebiyatta tam olarak bir karşılığı bulunmamasına rağmen, bize naturalist bakış açısını çağrıştıracaktır; çünkü edebiyatta her türlü "süsten" arındırılmış bir anlatım, tasvirlerle zenginleştirildiği ve var olanın olduğu gibi yansıtılması anlamında düşünüldüğünde naturalizme işaret eder. Fakat edebiyattaki modernizm, var olanı olduğu gibi ele almanın aksine biçim ve içerik anlamında tüm tabuların yıkılması esnasından hareket eder ve isyankâr bir tavır takınır. Bu hâliyle de sembolizme daha yakındır:

*"Bizim Modernizmle kastettiğimiz şeye, sembolizm daha uygundur, çünkü sembolizmin özelliği, natüralizme ve aynı paralelde bilime karşı verilmiş idealist bir tepki olmasıdır. Bu tepki, Fransa'da öylesine şiddetliydi ki, gruba önce Dekadans (çökme, yozlaşma) adı verilmişti."*⁶

Bu ayrımlar, her alanda modern olma anlayışı kendine göre bir anlam kazandığını göstermektedir. Modernite, aklın merkeze alındığı, düzenin, sistemin öncelendiği bir dönemi işaret ederken; modern kökünden türeyen modernizm, modernitenin sanata ve edebiyata daha yakın olan estetik yönünü imler:

"Modernizm her zaman estetik bir konumu imâ eder ve bu halde modernitenin ayrılmaz bir parçası olan estetik alan içerisinde incelenebilir. Modernizm, "estetik

⁶ Everdell, W. R.. (2012). *İlk Modernler*, (Çeviren: Hülya Kocaoluk), Yapı Kredi Yayınları: İstanbul, s.23.

özbilinç ve düşünümSELLİĞE" dayalı özgün formlara sahiptir. Bu formlar, anlatsal yapının değersizleştirilmesi, gerçekliğin belirsiz mahiyetinin sunulanması ve öznenin yapılaşmışlığının giderilmesinden oluşur." 7

Modernizm sanatın kendi kendisinin nesnesi hâline geldiği, toplumsal yabancılaşmanın bir çeşit "melankoli" ve "içsel bir görü" vasıtasıyla bakışlarını dünyaya çevirdiği ve dünyanın bu bakış açısı sonucunda oluşan imgeler üzerinden anlamlandırılmaya çalışıldığı bir süreç durumuna dönüşmüştür. Estetik, sanat ve edebiyat alanlarında kullanılan "modernizm", modernitenin aklın araçsallaştırılması vasıtasıyla ortaya koyduğu dar çerçeveden duyulan rahatsızlık karşısında, sanatın kendi kendisini nesneleştirerek kendi bünyesinde bu kuşatılmışlığın reddine yönelik olarak ortaya koyduğu bir hamledir.

"Modernizm, önce Alman idealizmi tarafından geliştirilen ve Romantizmde de merkezi bir yer tutan, estetik deneyimin bilimsel bilginin sağladığı yalnızca akıl yürütmeye dayanan bilgiden daha yüksek bir bilinç tarzını temsil ettiği bir sanat kavramını benimsedi. Bu nedenle kabul gören sanat "burjuva gündelik yaşamının araçsal akılcılığının" bir reddi, toplumsal yaşama nüfuz eden meta fetişizminden kendini geri çekmedir. Ne ki, böyle bir sanat zorunlu olarak tek bir nesneye sahiptir; o da kendisi. Toplumsal yaşamın parçalanmasından kaçma peşindeki estetik pratik, bütünüyle kendi yaratma işlemlerine odaklanmaya yöneltilir çünkü bu parçalanmanın üstesinden gelmiş (sanatın farklılaşmış ve özerk bir kurum olarak asıl varlığı, Modernizmin isyan ettiği toplumsal ilişkilerdeki dönüşümün bir sonucu olsa da) gibi görünmektedir. Ne ki Modernizm, kendisini düşüngüsel olarak kendi nesnesi diye görerek, sanatın soyutlaşmış statüsünün ve l'art pour l'art'ın bir tepki olduğu toplumsal yabancılaşmanın, sanatı dönüştürülmüş bir "yaşam pratiği"ne indirgeme yoluyla üstesinden gelme emellerinin eleştirilmesini olanaklı kılmıştır." 8

Dolayısıyla modernist yapıtın temel özelliği, kendinden çıkıp kendine dönmesi; kaynağını ve amacını kendinde bulmasıdır. Eser, hem kendi kendisini konu eder; hem de kendisi eser olma özelliği taşır. Bu durum, sanatın ve sanatçının kendi

⁷ Çiğdem, A. (2015). Bir İmkan Olarak Modernite, İstanbul: İletişim Yayınları, s.73.

⁸ Callinicos, A. (2001). *Postmodernizme Hayır*. (Çeviren: Şebnem Pala). Ankara: Ayraç Yayınevi, s.94, 95.

düşün ve hayal evreni içerisinde kalmasına, kendi sınırlarını/sınırsızlıklarını bir öz-bilinç hâliyle belirlemesine neden olur.

*"Modernist yapıt, kendi kendine yeten (self-contained), amacı kendinde olan (autotelic), özgöndergesel (self-referential) ya da özdeşünümsel (self-reflexive) olma iddiasını taşır."*⁹

Bu hâliyle de modern sanat yapıtının toplum içinde "özerk" bir konuma sahip olduğu açıktır; çünkü amaç ve sonuç itibarıyla aynı alana, yani eserin kendisine doğru bir yönelim söz konusudur.

Modernist yapıtın ve dolayısıyla modern sanatın amacının ve sonucunun kendisinde olması nedeniyle modern sanatçıların eser yaratma süreçlerine ilişkin bazı ortaklıklar söz konusudur. Eugene Lunn bu ortaklıkları, "Estetik Öz-Bilinçlilik ya da Öz-Düşünümsellik", "Eşzamanlılık, Bitişiklik ya da Montaj", "Paradoks, Muğlaklık ve Belirsizlik", "İnsansızlaştırma ve Bütünleşmiş Tekil Öznenin ya da Kişiliğin Çöküşü" başlıkları altında görür. Estetik Öz-Bilinçlilik ya da Öz- Düşünümsellik dediği şey yazarın ya da sanatçının kendi yaratım sürecine odaklanır. Bu yaklaşımdan hareketle ortaya çıkan zamansal ilişkilerin geleneksel zamansallık anlayışının dışına çıkılması ve geçmiş, şimdi ve geleceğin birbirine artzamanlı değil, montaj bağlarıyla ilişki kurması nedeniyle "Eşzamanlılık, Bitişiklik ya da Montaj" başlığı altında değerlendirilir. "Paradoks, Muğlaklık ve Belirsizlik" başlığı altında modernite ile birlikte ortaya çıkan dünyayı çok yönlü algılama biçimine işaret edilir. "İnsansızlaştırma ve Bütünleşmiş Tekil Öznenin ya da Bireyin Çöküşü", bir yönüyle Aydınlanma zihniyetinin ve modernitenin merkezinde yer alan tamamlanmış, özgür bireyin çözülüşüne, krizine işaret eder.¹⁰

Bu bağlamda, edebî anlamda modernizmin; var olan anlatım biçimlerinin, kalıpların, dil yapılarının bozulması vasıtasıyla bireyselliğini kutsayan sanatçının kendini ortaya koyma biçimi olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Modernitenin

⁹ Armağan, Y. (2014). *İmkânsız Özerklik*. İstanbul: İletişim Yayınları, s.32.

¹⁰ Bakınız: Lunn, E. (2011). *Marksizm ve Modernizm*. (Çeviren: Yavuz Alogan). Ankara: Alfa Yayıncılık, s.55-59.

marjinalleştirerek toplumdaki dışladığı birey, kendinin farkına varır ve kendi bakış açısıyla dünyayı değerlendirir. Bu bağlamda, realizm, modernizm ve postmodernizm arasındaki geçiş dışardan içeriye doğru hareket eden; giderek daralan bir alanı kapsayan içe doğru bir akışa işaret eder. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, fiziksel alan darlığının; bilincin derinliklerine doğru yapılan yolculuğu tetikleyen temel unsur olmasıdır.

*"Realist roman, tüm telleri sağlam, akordu yerinde bir lirdir. Orpheus'un liridir. Bu lirin tınıları doğayla, dış dünyayla ve gerçeklikle uyum içindedir. Ozan/Orpheus ilhamı doğadan alır. Ozanın iç dünyasıyla dış dünya entegredir. Modernist roman ise, Ihab Hassan'ın The Dismemberment of Orpheus adlı kitabında dediği gibi söyleyecek olursak telleri kopmuş bir lirdir. Ozanın türküsü artık sessizliktir. Form, ezgi, tını bozulmuştur. İçerik kaotik hale gelmiştir. Ozan dış dünyaya yabancılaşmıştır ve bu durum patetiktir. Modernist sessizlik olumsuzdur, iç burkar, yas tutar. Bilincin cehennemine, iç sese yönelir."*¹¹

Edebî anlamda, modernizmden postmodernizme geçiş ise kendi bireyselliğine ve kendi anlam dünyasına sıkışan sanatçının yeni anlatım biçimleri vasıtasıyla kendini ifade etme yoluna gidişi olarak açıklanabilir. Postmodernizm ile birlikte, ontolojik sorunların daha görünür hâle gelmesiyle, bu durum karşısında kendi kabuğuna çekilmek yerine; yaşanan hayatın sorunları ölçüsünde farklı ve sarsıcı anlatım biçimleri ve yapılarıyla kendini aşma yoluna gider.

*"Ama modernist için patetik, trajik olan postmodern için parodik bir unsur haline gelir. Modernist için olumsuz olan sessizlik, postmodernist için olumludur. Lirin telleri kopmuşsa oturup ağlamak yerine enstrümanı ters çevirip darbuka olarak kullanmak çözümü bulunur."*¹²

Bu noktada, modernizm-postmodernizm arasında olduğu gibi modernite ve postmodernite arasında da yakın ve birbirini tamamlayan bir ilişki olduğu kesindir. Modernitenin ardından gelen dönemin adı olan "postmodernite", modernitenin

¹¹Antakyalıoğlu, Z. (2013). *Roman Kuramına Giriş*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.145.

¹²A.g.e.,s.146.

açmazlarına odaklanır; fakat, yine de, modernite ve post-modernite arasındaki ilişki tam manasıyla bir zıtlık ilişkisi değildir. Post-modernite, belki de modernitenin çıkmazlarına sıkışmış bireyin kendini ifade etme noktasında ortaya koyduğu yeni bir anlamsal arayış hareketidir. Bu hareketin kapsamı postmodernizmin imlediği sanat ve edebiyat alanını genişleterek kültürel ve toplumsal alana yayılması ile daha da genişler.

“...modernite 15 ve 20. Yüzyıllar arasında yer alan entelektüel, kültürel, toplumsal ve estetik dönüşümün bir sonucudur. Bu modernitenin devam eden bir süreç olduğu anlamına gelir. Nasıl tanımlanırsa tanımlansın, negatif ya da pozitif bir anlam yüklensin, postmodernite her zaman moderniteden bir kopuşu ifade eder.”¹³

Bir kez daha yinelemek gerekirse; modernizmin, modernite içinde bir eğilim/bileşen olduğu görüşü, modernite ve modernizm konusuyla yakından ilgilenen Zgymunt Bauman tarafından da paylaşılır. Bauman, modernitenin, modernizme göre daha kapsayıcı olduğunu ve modernizmin, modernite içinde bir eğilimi ifade ettiğini belirtir. Ona göre, modernite bakışını kendisine çevirmiş ve giderek imkânsızlığını bilinir hâle getiren bir kavramdır.¹⁴

Modernite, süreç içerisinde ortaya çıkış amacından uzaklaşsa da temel argümanının geleneğe ve dine bağlı dogmatik yaklaşımların terk edilmesi ve her türlü dayatmaya karşı çıkılması esasına dayandığı unutulmamalıdır. Zira çalışmamız açısından trajik olan da bu temel “iyiye doğru gidiş” savının insanlara vaat ettikleri ile sundukları arasında görülen karşıt ilişkidir.

“Modernite, geleneğin normalleştirici unsurlarına karşı isyan eder; kuralcı olan her şeye karşı çıkmanın deneyiminde var olur.”¹⁵

Dolayısıyla, “modern” kökünden türeyen bu sözcükler arasında temel düzlemde bazı ortaklıklar bulunsa da kullanım alanına göre “modern” sözcüğünün anlam alanı değişir. Bu bağlamda; modernleşme, modern dönemin siyasal ve ideolojik alanına gönderme yapan bir terimken; modernizm sanat ve estetik alanına

¹³ Çiğdem, A. (2015). *Bir İmkân Olarak Modernite*. İstanbul: İletişim Yayınları, s.72.

¹⁴ Bakınız: A.g.e., s.68.

¹⁵ Habermas, Jürgen. (1981). “Special Issue on Modernism”, *New German Critique*, s.5.

göndermede bulunur. Her iki kavram da modernite üst yapısının altında şekillenir; fakat, yukarıda da belirtildiği üzere, kendi ait oldukları alanlara göre anlamsal farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Modernite projesinin insanın, kendi duygu ve düşünceleri doğrultusunda kendi benliğini inşa etmesine engel olduğu ölçüde; modernizm, edebiyatta ve sanatta kalabalıktan kaçan, "uyumsuz" bireylerin söz söyleme alanlarını açar ve onlara bireysel özgürlüklerini teslim eder.

Modernitenin bakışını kendisine çevirmesi ve giderek imkânsızlığının bilindir hâle gelmesi, modernitenin sorgulanmasına ve açmazlarına odaklanılmasına yol açar. Zira değişen dünya algısı da belirli kavramların anlam alanlarının genişlemesine, daralmasına; yahut, dönüşmesine neden olur. Bu noktada, Anthony Giddens'in modern hayat üzerine yaptığı değerlendirmeler önem arz etmektedir. Giddens, "modernitenin dinamizmi"ni üç başlık altında değerlendirir: zaman ve mekânın ayrılması, yerinden-çıkarıcı mekanizmalar ve kurumsal refleksivite.

"Zaman ve mekânın ayrılması: Toplumsal ilişkilerin, küresel sistemler dahil, geniş zaman-mekân dilimlerinde yeniden bir araya gelmesinin önkoşulu.

Yerinden-çıkarıcı mekanizmalar: Birlikte soyut sistemleri oluşturan sembolik işaretler ve uzmanlık sistemlerini içerir. Yerinden-çıkarıcı mekanizmalar etkileşimi belirli bir "yer" in kendine has özelliklerinden koparır.

*Kurumsal refleksivite: Bilginin toplumsal hayat koşullarının organizasyonu ve dönüşümünün kurucu unsuru olarak düzenli şekilde kullanılması."*¹⁶

Zaman ve mekânın klasik algısının değişmesi ve bir yerden bağımsız hareket ediliyor oluşu, kitlesel hareketlerin düzenlenmesini kolaylaştırarak; toplumların bir araya gelmesini ve dolayısıyla daha kolay kontrol edilebilmesini sağlar. Kolay kontrol edilebilen toplum ise yönlendirmeye açıktır ve güç ilişkilerindeki üstünlüğün iyiden iyiye değer kazandığı modern zamanlarda bu durum; geniş kitlelere çeşitli mekanizmalar üzerinden ulaşım sağlanması adına önem arz etmektedir.

"Zaman ve uzamın ayrılması ve standart "boş" boyutlar haline gelmeleri, toplumsal etkinlik ile bu etkinliğin mevcudiyet bağlamlarının özellikleri içine

¹⁶ Giddens, A. (2014). *Modernite ve Bireysel-Kimlik*. (Çeviren: Ümit Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları, s.36.

“yerleştirilmişliği” arasındaki bağları koparıp atar. Yerinden çıkarılmış kurumlar, zaman-uzam uzaklaşma alanını büyük ölçüde genişletirler ve bu etkiye sahip olmak için zaman ve uzam aşırı bir eşgüdümüne dayanırlar. Bu olgu, yerel alışkanlık ve deneyimlerin getirdiği kısıtlamalardan kurtulmayı sağlayarak çok çeşitli değişim olanaklarının açılmasına yardım eder.”¹⁷

Dolayısıyla, yerinden çıkarılmış zaman ve uzam, yerel pratiklerin “yerellik” noktasındaki sınırlarını kaldırır ve küreselleşmenin önünü açar. Küreselleşmeye doğru atılan bu ilk adım, kabile düzeyindeki üretim, tüketim ve yönetim ilişkilerini genelleştirir ve genelin taleplerine odaklanır. Bu bağlamda, zaman ve uzamın yerinden çıkarılması, bilginin dağılımını kolaylaştırması ve kurumsal refleksivite ilkesi ile birlikte ortaya çıkan toplumsal hayat koşullarının düzenlenmesi adına bilginin dönüşümselliğine hizmet etmesi noktasında önem taşır. Bilgi, kendisini yönlendiren unsurlarca duruma göre kullanılır; böylelikle, zaman ve uzamın klasik sınırlarını aşmasıyla küreselleşen dünyanın yönlendirici unsuru hâline gelir.

Modernitenin eleştirisinin başladığı nokta, daha ziyade “kurumsal refleksivite” ile ilişkilidir. Bilgi, sermaye ve güç sahipleri tarafından kendilerinin faydası doğrultusunda kullanılan bir unsur hâline gelir ve bu noktada, Aydınlanma’nın insanlığa sunduğu “evrensel iyi” idealinin peşinden koşma ilkesi terk edilir. Evrensel iyinin yerini, güç ve iktidar sahiplerinin faydasını önceleyen “araçsal akıl” yaklaşımı alır. Araçsal aklın bir sonucu olarak, güç sahiplerinin faydaları önceleyen “ilerleme” fikri ise modernite krizinin odak noktası olarak düşünülebilir. İnsanoğlunun medeniyetin gelişim sürecinde sürekli olarak ilerleme ülküsüyle “modernleşme” amacını taşıdığı açıktır. İlerleme kavramının problematik hâle gelmesi noktasında "modernite"yi modern olmaktan ayıran en önemli husus, bu ilerleme ve gelişim sürecinin doğal akışından koparılarak; dayatmacı, saplantılı ve zorlayıcı bir akış hâline dönüştürülmesidir. Modernitenin beslendiği ve daha sonrasında donduğu ve kendini tükettiği alan da buradan açılır.

¹⁷ Giddens, A. (2016). *Modernliğin Sonuçları*. (Çeviren: Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.27.

“Bugünkü toplumu yüz küsür yıl önceki kadar modern yapan şey, moderniteyi, insanların icat ettiği diğer bütün toplu yaşam biçimlerinden ayıran şeydir: saplantılı ve zorlayıcı, sürekli, durdurulamaz, hiçbir zaman sonu gelmeyecek bir modernizasyon süreci; yani, yaratıcı yıkıma (veya yıkıcı yaratıcılığına, yani “yeni ve daha gelişmiş” bir tasarım için “yer açmaya”, hepsi de şimdiye dek yapılanların aynısını –üretkenliği veya rekabeti artırmak adına- gelecekte de yapabilmek için “sökmeye”, “kesip biçmeye”, “devreden çıkarmaya”, “birleştirmeye” veya “küçültmeye”) duyulan karşı konulmaz, dayanılmaz ve giderilmez susuzluk.”¹⁸

Bu dayatmacı, saplantılı ve zorlayıcı nitelendirmelerinin temel itkisi de kuşkusuz daha iyi olabilme vaadinin altına gizlenmiş sonsuz tüketim dürtüsüdür. Birey, her zaman olduğundan fazlası olmak uğruna çalışır ve sistem de kendini var edebilmek adına, ondan sonsuz bir döngünün içerisinde mücadelesini sürdürmesini bekler. Bu bağlamda Bauman, insanların içine düştüğü bu sürekli ilerleme fikri üzerinden "modernite" ve onun daha ileri aşaması olarak tasarladığı "akışkan modernite" arasındaki ayrımı değerlendirir:

"Modernite, "üretilmiş" hayattan başka bir hayat tanımaz: modern insan için hayat verili bir şey değil, henüz tamamlanmamış ve durmaksızın daha fazla gayret ve özen talep eden bir görevdir. Bilakis, "akışkan modernite" veya "hafif kapitalizm" aşamasındaki insanlık durumu, bu hayat kipini çok daha belirginleştirmiştir: İlerleme, önünde sonunda mükemmellik aşamasına (yani, gereken her şeyin yapıldığı ve daha fazla değişikliğe ihtiyaç kalmadığı bir duruma) ulaşacak geçici bir önlem, bir ara durum değil, sürekli ve belki de sonsuz bir mücadele ve gereklilik, "hayatta ve iyi durumda kalmanın" esas anlamıdır."¹⁹

Modernitenin ortaya çıkışı ve sonrasında yaşadığı süreç, genel hatlarıyla düşünülecek olursa, Henri Lefebvre'nin “Modernite Üzerine Tezler” adlı makalesinde yer verdiği, modernite öncesi dönem ve modernitenin hâkim olduğu dönemi kıyasladığı ifadeleri değerlendirmek yerinde olacaktır:

“Daha önceki dönemlere göre modernite büyük bir aymazlıktan uzaklaşma ve bunun beraberinde heyecandan arınma getirmiştir. Kendiliğinden oluşan ya da dış

¹⁸ Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite*. (Çeviren: Sinan Okan Çavuş). İstanbul: Can Yayınları, s.58.

¹⁹ A.g.e., s.200.

etkenlerle oluşturulan ideolojik sarhoşluklar (ilerleme, özgürlük, kalkınma) yok olmuş, arkalarında ideolojilerin kaybolma dönemlerinde şahikasına çıkan, kurum ve iktidar aracılığıyla yaşatılan dogmatizm ve inançlar bırakmışlardır.”²⁰

Dolayısıyla modernite, kendisinden önceki dönemde var olan dogmatizmin yerine, “rasyonel” bir dogmatizm getirmiş; kendisiyle çelişir hâle gelmiştir.

Bu çalışmada, kavramsal olarak karşımıza çıkan “modernite eleştirisi” tabiri, tüm bu yaklaşımların üstyapısı olan "modernite" kavramının giderek kendi özünden uzaklaşmasına odaklanır. Modernitenin, özneye sunduğu vaatlerin gerçekleşmediği/saptırılmaya başlandığı noktalarda modernite eleştirisi başlar. Söz konusu eleştiri, bireyin yalnızlığa doğru evrilen sürecinde toplumsal yapının her kademesinde görülen yozlaşma ile aklın kullanımı ve nesnellik arasındaki tutarsızlıklara odaklanır.

1.2. Modernite ve Modernizmin Tarihsel Arkaplanı

Aydınlanma, Rönesans ve Reform ile birlikte değişen dünya algısının merkezinde "akıl" kavramı yer alır. Söz konusu süreç ile birlikte yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmeler insan hayatını kolaylaştırmayı amaçlamakta ve insanlığın "ortak çıkarları" doğrultusunda, "evrensel iyi"ye doğru yapılan hamleler olarak nitelendirilmektedir.

Evrensel değerler noktasında önemli adımların atıldığı ve dünyanın önemli değişimler yaşadığı kaçınılmaz bir gerçektir; fakat, sürekli olarak “iyi” olana doğru yapılan hamleler; beraberinde, hammadde pazarları için yapılan savaşları ve sermaye-emek, üretim-tüketim ve daha genel perspektiften bakılacak olursa, varlık-yokluk, güç-sömürü ikiliklerini beraberinde getirir. Bireylerin ortak yaşam alanlarını tesis etmek ve sürdürülebilir, güvenli yaşam alanları sağlamak üzere kurulan devletler, bireyleri tahakkümü altına alan yapılar hâline gelir. Öyle ki, "devlet",

²⁰ Lefebvre, H. (2015). Modernite Üzerine Tezler. (Hazırlayan: Enis Batur). *Modernizmin Seiveni*. İstanbul: Sel Yayıncılık: s.160.

kendini var etmek için her yolu mübah görüp; bir diğerini yok etme mücadelesine giren kurumlar bütünü olarak nitelendirilebilecek hâle gelir. Bu noktada ise modernite, kendi başlangıç noktasından oldukça uzağa düşmekte ve kendi varlığının sorgulanır hâle geldiği bir durum içerisine girmiş bulunmaktadır.

Tüm bu süreç doğrultusunda düşünüldüğünde modernitenin, feodal düzenden muzdarip olan bir dünyanın içinden çıkmasına rağmen; benzer bir totalitarizme doğru sürüklendiği görülür. Mutlak monarşilerin hâkim olduğu Ortaçağ'ın toplumsal ve siyasal baskı unsuru olan kilisenin yerine, modernite ile birlikte kapitalist düzenin bir sonucu olarak ortaya çıkan burjuva sınıfı siyasal otoriteyi ele almıştır. Derebeylerin minimal ölçekte kendi topraklarında yaşayan insanlar üzerinde kurduğu baskı, ulus-devlet anlayışı ile birlikte daha geniş kitleler üzerinde etkisini gösterir hâle gelmiştir. Dolayısıyla ortaya çıkan sonuç da etki alanının genişliği nedeniyle hem olumlu hem de olumsuz anlamda, daha sarsıcı sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

İktidar ve toplum ilişkilerindeki paradigma değişiminin ortaya çıkışı ve ardından gelişen sürece odaklanmadan evvel; öncelikle, bilimsel alanda yaşanan gelişmelerin genel çerçevesi çizilmelidir. Bu bağlamda, Aydınlanma'nın beşeri bilimlere olan etkisinden söz etmeden önce, fizik alanında yaşanan gelişmelerin öncülüğüne değinmek yerinde olacaktır. Aydınlanma Çağı öncesinde dünyaya ait argümanlar çoğunlukla dini ve mitolojik referanslarla açıklanmaktaydı. Fakat, Kopernik, Kepler, Galileo ve Newton'un astronomi, matematik ve fizik alanında ortaya koydukları yaklaşımlar ile birlikte, dünyanın algılanma biçiminde değişiklikler gözlenmiştir. Gözlemsel astronomi alanında önemli çalışmalar yapan Galileo, güneş merkezli bir dünya anlayışı ortaya koymuştur. Newton ise yerçekimi yasalarını ve hareketin üç temel esasını bularak; "Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica" adlı eseri ile klasik mekaniğin temelini atmıştır.²¹Bu atılımlar vasıtasıyla dünyanın temelinin oturduğu sistemler açıklanmaya başlanmış ve

²¹ Bakınız: Alatl, Alev. (2007). "İkinci Aydınlanma Çağı", *Doğu Batı*, Sayı:10, 11-14.

dünyaya, nasıl hükmedebileceğinin yolu Aydınlanma hareketi ile resmen başlamıştır.

Yaşanan bu teknik ilerlemeler, sosyal alanda da etkisini göstermiş ve Max Weber'e de ilham vermiştir. Weber, bilimin öncülüğünde ortaya çıkan rasyonelleştirme hareketi ile toplumsal alanların hepsinde rasyonel karar verme ve dolayısıyla yaşam tarzının kentlileştirilmesi, ulaşım ve iletişimin teknikleştirilmesini, yani yaşamın endüstrileşmeye doğru evrilen sürece doğru hareket ettiğine işaret eder.²²

Jürgen Habermas da Max Weber'den yola çıkarak bilim ve teknik alanında yaşanan ilerlemenin topluma sirayetini değerlendirirken; toplumsal eylemin "büyüden arındırılması" ifadesini kullanır. Modernleşme sürecinde teknik ve bilimin toplumda yerleşmesi ölçüsünde geleneğin, dinin ve mitolojinin dogmaları ötelenmiştir. Dünyanın sisteminin dayandığı düşünülen mitler bir kenara konularak, akılsal süreçlerin ilerletilmesiyle bilimsel açıklamaların önü açılır:

“Toplumun artan ‘rasyonelleştirilmesi’ bilimsel ve teknik ilerlemenin kurumsallaşmasıyla bağlantılıdır. Tekniğin ve bilimin, toplumun kurumsal alanlarına sızdıkları ve böylelikle kurumların kendilerini dönüştürdükleri ölçüde, eski meşrulaştırmalar tasfiye edilirler. Eylem yönlendirici evren imgelerinin, kültürel geleneğin tamamının sükularize edilmesi ve ‘büyüden arındırılması’, toplumsal eylemin artan ‘rasyonellik’inin diğer yüzüdür.”²³

Dolayısıyla, bilimsel ve teknik ilerleme vasıtasıyla ortaya konulan toplumun rasyonelleştirilmesi fikri, içinde kaçınılmaz olarak ideolojik bir yön barındırır. Bu bağlamda, Marcuse'ün Max Weber eleştirisi önem arz etmektedir. Marcuse, tekniğin her seferinde iktidar ile birlikte dönüştürülerek kullanıldığına işaret eder ve aklın da bu nedenle tekniğin kullanımına göre şekillendiğini belirtir. Sonuçta, Aydınlanmacı akıldan elimizde kalan yalnızca akıl kavramıdır; eleştirel, nesnel yönünü yitirmiş

²² Bakınız: Weber, M. (2010). *Şehir*. (Çeviren: Musa Ceylan). İstanbul: Bakış Yayınları, s. 9-67.

²³ Habermas, J. (2001). *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*. (Çeviren: Mustafa Tüzel). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.33.

kavramsal aklın bu hâli “güdümlü akıl”, “araçsallaştırılmış akıl” fikrini de beraberinde getirir.

“Belki de teknik akıl kavramı bizzat ideolojidir. Tekniğin salt kullanımı değil, bizzat kendisi de (doğa ve insan üzerinde) iktidardır, yöntemli, bilimsel, hesaplanmış ve hesaplayan iktidar. İktidarın belirli amaçları ve ilgileri (interesse) tekniğe ancak ‘sonradan’ ve dışarıdan empoze edilmiş değerlerdir –onlar bizzat teknik aygıtın yapısına dahildir-ler; teknik her defasında tarihsel-toplumsal bir tasarımdır; ve onda bir toplumun ve ona hükmeden ilgilerin insanlara ve şeylere yaklaşımları yansıtılmıştır. İktidarın böyle bir amacı ‘maddi’dir ve bu bakımdan bizzat teknik aklın biçimine aittir.”²⁴

Bu noktada Alain Touraine’in değerlendirmesi önem kazanmaktadır. Touraine, Max Weber’ göre modernliğin, Gök ve Yer arasındaki ittifakı ortadan kaldırdığını söyler. Dolayısıyla ona göre modernlik, bu dünyanın büyüsunü bozarken, bir yandan da akılcı kozmolojileri bozar ve nesnel aklın egemenliğine son verir.²⁵ Bu rasyonelleşme sürecini doğru anlayabilmek için bilimsel ve teknik ilerlemenin yanı sıra, insanı buna cesaretlendiren bireysel dönüşümün anlaşılması önemlidir. Bu bağlamda, Aydınlanma sürecinde birçok isim öne çıkarken, çalışmamız açısından önem arz eden isimlerden birisi olan Nietzsche Aydınlanma’nın üç önemli ismi olarak; Petrarca (1304-1374), Erasmus (1466-1536) ve Voltaire’i (1694-1778) görür.²⁶ Bu durumun temel nedeni, söz konusu üç ismin de “hümanist” kimlikleri ile öne çıkması olarak görülebilir. Nietzsche’nin bu yaklaşımı, onun insanın sınırları ve sınırsızlıkları temelinde ortaya koyduğu modernite eleştirisine kaynaklık eder.

Bu isimlerden Petrarca’nın, Ventoux Dağı’na yaptığı tırmanış, metaforik düzlemde Rönesans ruhunu ortaya koyması açısından önemlidir. Petrarca’nın

²⁴ Habermas, J. (2001). *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*. (Çeviren: Mustafa Tüzel). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.34.

²⁵ Bakınız: Touraine, A. (2016). *Modernliğin Eleştirisi* (10. Baskı). (Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 126.

²⁶ Bakınız: Nietzsche, F. (2016). *İnsanca, Pek İnsanca* (4. Baskı). (Çeviren: Mustafa Tüzel) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.24.

Ventoux Dağı'na tırmanışındaki yegâne itici gücü, aşağıdan dağa doğru baktığında içinde duyduğu coşkunculuk hissi ve dağın ortaya koyduğu yükseklik vadinin verdiği heyecandır. Dağa çıkmadan evvel, çocukluğundan beri o bölgede yaşayan Petrarca, yıllar yılı bu amacını gerçekleştirmek için zihinsel pratikler yaptığını belirtir.

*“Ayaklarımızın altındaki bulutları seyrettim ve Athos ve Olympos hakkında okuduklarım (314) bana daha önemsiz geldi; çünkü ben, kendim daha az şöhretli bir dağdan aynı şeylere tanıklık ettim.”*²⁷*

Petrarca, yaşadığı perspektif değişikliği ile insanın dağın alt tarafından dağın üstüne doğru yer değiştirdiğine işaret eder. Böylelikle bu "yeni insan" dünyayı daha geniş bir perspektiften görme imkânı bulmuştur. Bu imkân da beraberinde, Tanrılar'ın yerine göz diken insanoğlunun, merak dürtüsüyle keşif yolculuğuna başlamasını sağlamıştır. İnsanın değerini arttıran bir bakış açısıyla hareket eden Petrarca, bu yönüyle modern bireyin temsili olarak düşünülebilir. Bu bağlamda, Jacob Burckhardt “The Civilization of the Renaissance in Italy” adlı eserinde Petrarca için, “Algılayıcı bir ruh için doğanın önemi tamamen ve açıkça ilk gerçek modern insan olan Petrarca’da görülür”²⁸ ifâdesini kullanır.

Petrarca'nın yaptığı perspektif değişikliği, "kendiliği"nin farkına varmasını sağlar. Böylelikle, modern bireyin önündeki en önemli engel olan dogmatik ve metafizik unsurlardan uzaklaşma fikri doğar. Gelenek, din ve mitolojinin etkisinden kurtulan birey, kendi kuracağı dünya idealinin merkezi konumuna geçer. Artık insan, onu çevreleyen tüm baskılardan kurtularak; yöneten mertebesine yükselir ve dünyaya yön veren temel unsur hâline gelir.

Aynı bakış açısının ortaya konması nedeniyle; Petrarca'dan yaklaşık yüz elli yıl sonra yaşamış olan Pico Della Mirandola'nın "İnsanın Değeri Üzerine Söylev" adlı eseri Rönesansın manifestosu olarak değerlendirilir. Mirandola, Petrarca'da gördüğümüz zirveden aşağı doğru bakan öznenin, dünyanın merkezi hâline gelişine

²⁷Petrarca. (1969). Ascent of Mont Ventoux, (Translator: H. Nachod). *The Renaissance Philosophy of Man*, (Editor: E. Cassirer, P. Oskar Kristeller). Chicago: University of Chicago Press, s.36.

* Bu alıntı, Emel Aras tarafından Türkçe'ye aktarılmıştır.

²⁸ Burckhardt, J.(1878). *The Civilization of the Renaissance in Italy*. (Translator: S. G. C. Middlemore). Project Gutenberg Etext, s.119.

vurgu yapar. Böylelikle insan Mirandola'nın söylemiyle "belirlenmiş" olmaktan çıkar ve Tanrı insana şu şekilde seslenir:

*"Ey Adam! Biz sana ne hazır bir yüz ne de özgün, doğuştan gelen bir özellik verdik, ta ki kendi yerini, biçimini, yeteneklerini kendin seçesin, onları kendi yargın, kendi kararın ile edinebilesin. Bütün öteki yaratıkların doğası bizim koyduğumuz yasalarla belirlenip sınırlanmıştır. Oysa senin önünde böyle sınırlamalar yok, kendi yüzünün çizgilerini sana koruma görevini verdiğimiz özgür isteğinle çizebilirsin. Seni dünyanın tam ortasına koyduk, baktığın yerden dünyadaki her şeyi daha kolay görebilesin diye. Seni ne yersel ne göksel, ne ölümlü ne ölümsüz olarak yarattık; özgür, olağandışı bir yontucu gibi kendini, kendi seçiminle biçimleyesin diye. Aşağıya, yaşamın kaba biçimlerine inmek de tanrısal yaşam sürenlerin düzenine çıkmak da senin elinde."*²⁹

Burada da görüldüğü gibi Pico della Mirandola, insandaki istem özgürlüğüne dikkat çeker ve bu özgürlük vasıtasıyla, kendi kendini belirleyebilen yegâne varlık olduğuna vurgu yapar. Mirandola'nın ifâdelerinde görülen dini yönelimler, eserin dönem koşulları içerisinde dikkat çekmemesi adına kullanılmış bir kamufraj olarak düşünülebileceği gibi, Mirandola'nın Platoncu yaklaşımının bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. Her iki durumda da esas olan Rönesans ruhunun ortaya koyduğu "yeni insan" fikrinin dünyanın merkezine yerleştirilmiş olduğudur.

Öznenin dönüşümünü ortaya koyması açısından bir diğer önemli isim Rene Descartes'tır. Descartes, ünlü tabiri "cogito ergo sum" yani, "düşünüyorum, o halde varım"³⁰ ifâdesiyle insan aklının önemine açık bir göndermede bulunur. Artık, "sıradan insan", kurucu "özne" konumuna yükselir ve akıl vasıtasıyla kendi varlığını kanıtlama yoluna gider. Düşünen öznenin kendi içi ve dışı arasında yaptığı ayrım onu dünyanın merkezi konumuna yükseltir. Dünya, öznenin hareketle anlam kazanır ve öznenin etken rolü ile belirlenir. Erdal Cengiz, öznenin hem kendi varlığını hem de onu çevreleyen varlıkların kanıtlarını belirleyen "özerk bir kategori" olduğuna dikkat çeker:

²⁹ Mirandola, P. d. (2013). *İnsanın Değeri Üzerine Söylev*. (Çeviren: Levent Özşar). Bursa: Biblos Kitabevi, s.20.

³⁰ Descartes, R. (2013). *Yöntem Üzerine Konuşma*. (Çeviren: Çiğdem Dürüşken). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, S.99.

*“Artık merkezîyetçilik, var olmanın ölçütünü kendi bilincinin farkındalığıyla belirleyen yeni bir anlam kazanıyordu. Özne, hem merkezdeki kendi varlığının hem de merkez dışındaki varlıkların kanıtını yalnızca kendisinin var olduğunun sezgisiyle bulan özerk bir kategori olarak biçimlendiriyordu”*³¹

Dönemin siyasi ve sosyal koşullarında Kilise'nin etken bir rol oynaması, Descartes'ın ünlü eseri “Yöntem Üzerine Konuşma”nın diline de yansımıştır. Descartes, yığınlar hâlinde yönetilen insan topluluğunu harekete geçirecek önemli fikirler ortaya koyduğunun bilincindedir. Bu nedenle, hâla toplum üzerinde açık bir baskı unsuru olan Kilise'nin tepkisinden uzak durmak adına, örtük ifadeler kullanma yolunu seçer. Söz konusu dönemde, Kilise'nin baskılarına rağmen insanın düşünen bir varlık olduğuna yapılan göndermeler, eserin itaatkâr dili ile örtülmüştür.

Aydınlanma düşüncesinin önemli isimlerinden olan Voltaire de akıl mefhumuna önem verir; fakat Voltaire, Kilisenin uygulama yanlışları karşısında dinden tamamen soyutlanmış bir dünya anlayışının safında da yer almak istemez. Ona göre, evrenin düzeninin altında yatan bir neden vardır ve bu neden, kaynağını Tanrı'dan alır.

“Biz insanlar akıllı varlıklarız; akıllı varlıklar da kaba, kör, duygusuz bir varlık tarafından yaratılmış olamazlar: Newton'un düşünceleriyle katır tezeği arasında her halde bir fark olmalı. demek ki Newton'un akli başka bir akıldan geliyordu.

*Güzel bir makina gördüğümüz zaman, güzel bir mekanist var, bu mekanistin de güzel bir anlığı var diyoruz. Şu dünya her halde hayran olunacak bir makine; demek ki dünyada, neresinde olursa olsun, hayran olunacak bir akıl var. Bu kanıt eskidir, kanıtların en kötüsü değildir.”*³²

Voltaire bu sözleriyle, bireylerin akılsal süreçlerini kullanması noktasında görülen farklılıklara rağmen; tüm akılların üzerinde yer alan ve tüm bu düzenin işleyişini sağlayan, evrenin düzeninin altında yatan temel nedeni Tanrı'da görür. Dolayısıyla Voltaire, kendisinin ardıllarının yapacağı gibi tamamen rasyonelliğe

³¹ Cengiz, Erdal. (2007). “İki Bin Beş Yüz Yıllık Düş”, *Doğu Batı*, Sayı:10, s.150.

³² Voltaire. (1963). *Felsefe Sözlüğü I* (2. Baskı). (Çeviren: Lütfü Ay). İstanbul: Meb Yayınları, s.177.

yönelmek istemez ve metafiziği görmezden gelemez. Bu durum bir başka biçimiyle Descartes'da da görülür. Descartes, "düşünen özne"yi öncelerken bir yandan kendi içi ve dışı arasında mesafe oluşturan ve giderek solipsizme doğru ilerleyen bir şüphecilik üzerine felsefesini inşa eder. Descartes gibi, Malebranche, Spinoza ve Leibniz'in felsefelerinde de ortaya koydukları metafizik düşünceler, Aydınlanma düşünürleri olarak nitelendirilen Hume ve çağdaşlarını olumsuz etkiler. Zira, rasyonalizmin en önemli üç ismi olan Descartes, Spinoza ve Leibniz'in metafizik eğilimleri, bilim odaklı Aydınlanma fikrinin önünde önemli bir engel olarak görülmektedir.

"Dolayısıyla, başta Hume ve Fransız philosopheları olmak üzere, Aydınlanmacılar, özlerin ve ereksel nedenlerin bilgisinin olamayacağını, insanın ancak görünüşleri ve fenomenler arasındaki düzenli, yasalı ilişkileri bilebileceğini söyledikleri için, Comte'un pozitivizmini öncelerler. Şu hâlde, onların metafizik eleştirileri öncelikle, onyedinci yüzyılın büyük rasyonalist metafiziklerine, Descartes, Malebranche, Spinoza ve Leibniz'in metafizik sistemlerine duyulan nefretin bir ifadesi olarak görülmelidir. Aydınlanma düşünürleri, ikinci olarak, bu filozofların sahip olduklarına inandıkları metafiziksel bilgi ve vukufun sonsuz bir akla açık olan mutlak bilginin daha bulanık bir ifadesi olarak yorumlanması gerektiği kanaatinde dirler. Deneyimden beslenmeyen böylesi bir akıl telakkisini imkânsız buldukları ve onun modeli ya da dayanağı olan ilâhî aklın geçersizliğini gösterdiklerine inandıkları için de, metafiziği, başlayan bilim ve aydınlanma çağında, şöyle ya da böyle yıkılacak olan eski düzen ya da geleneksel yapının, dine müttelik olan, önemli bir payandası olarak görürler."³³

Dolayısıyla Descartes'ın ortaya koyduğu akıl telakkisi David Hume, John Locke gibi empirizmi önceleyen filozoflar için yetersizdir. İnsan, yalnızca kendi akli dolayımıyla gerçeğe ulaşmak istediğinde; dış dünyadan herhangi bir referansı bulunmaması nedeniyle solipsizme düşer. Bu durum da deneyimden beslenmeyen akıl anlayışının, eleştirel gücünü yitirmesine neden olur. Buradan da anlaşıldığı üzere, Aydınlanma'nın iki yönü bulunur: bunlardan birincisi eleştiri kabiliyetini yitirmemiş "akıl" öncülüğünde hareket ederken; diğeri eleştirilemez, dogmatik bir

³³ Cevizci, A. (2002). *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*. Bursa: Ezgi Kitabevi, s.11, 12.

"akıl" anlayışını rehber edinir. Modernite eleştirisi, bu ikinci tür "akıl" anlayışının eleştirisi üzerine kurulmuştur:

*"Demek ki Aydınlanma söylemi, yansız bir okumayla bize (Morin'in dediği gibi) ikili bir metin sunuyor: Rasyonalitenin 'akıl'ı, yani, eleştirel, kuşkucu ve elbette yanlışlanabilirlik üzerine inşa edilmiş olan açık metin ve rasyonalizasyonun 'akıl'ı, yani, kutsanmış ve yanlışlanmazlık üzerine inşa edilmiş olan dogmatik, kapalı metin."*³⁴

Dolayısıyla, eleştirel, kuşkucu ve yanlışlanabilirlik temelinden yoksun olan durağanlaştırma ve hatta donuklaştırma amacı taşıyan rasyonalizasyonun akılı; güdümlü bir akıl anlayışı olduğu için, modernitenin eleştirdiği dini, geleneksel ve mitolojik dogmalarla aynı işlevi görür hâle gelir.

Descartes'ın bireyi önceleyen felsefesi, John Locke ile birlikte güçlenir. Locke, dış dünyaya açık bir anlayış benimser ve Descartes'ın şüphecilik içinde barındırdığı solipsizm tehlikesinin aşma yolunda bir atılımda bulunmuş olur. Locke, "tabula rasa" (boş levha) kavramıyla zihnin doğuştan boş bir levha olduğu fikrinden hareket eder. O, ancak deneyim alanında kazanılan tecrübelerle doldurulabilir. Ardından bu durum, Immanuel Kant'ın felsefesi ile başka bir boyuta taşınır. Zihindeki kategoriler ve zaman-mekân mefhumları dolayısıyla dış dünyadan alınan duyuşsal veriler, bireyin anlama süreçlerinin tamamlanması ile asıl anlamını kazanır.

*"Aydınlanma düşüncesinin merkezinde, şu hâlde kökü modern felsefenin kurucusu Descartes'ta bulunan ve Locke'un empirizmiyle güçlendirilip pekiştirilen radikal bir bireycilik bulunur. Buna göre, akılcılığı Aydınlanma felsefesini anlam, hakikat ve hatta gerçekliğin yaratıcısı olarak bireyi kutsamaya götürmüştür. Zira, Descartes'ın cogito'yla gerçekliğin merkezi yaptığı bireyin zihni, dış dünyadan duyular alan bir tabula rasa'dır. İşte bu bireysel zihindir ki, tıpkı Kant'ta olduğu gibi, kaotik deneyimine, dünyaya kendisi için ve kendisine göre anlam verecek şekilde yapı ve düzen kazandırır."*³⁵

Dolayısıyla, Aydınlanma hareketi, kaynağını Petrarca'nın Vontoux Dağı'na yaptığı tırmanış ile ortaya koyduğu yeni insan fikrinden alır. Bu yeni insan, kendi

³⁴ Yavuz, H. (2009). *Alafrangalığın Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, s.12.

³⁵ Cevizci, A. (2002). *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*. Bursa: Ezgi Kitabevi, s.15.

aklını kullanarak, yeni bir bakış açısıyla dünyayı anlamlandırma sürecine girmiştir. "Özne" konumuna yükselen birey, o zamana kadar gelen tüm dogmaları reddeder ve kendisini Olimpos Dağı'ndaki Tanrılarla özdeşleştirir. Öznenin kurucu rol üstlenip dağın zirvesine çıkması, öncelikle, dünyanın gidişâtının birey merkezli olması açısından önem kazansa da dağın zirvesine çıkmayı başaramayanlar, yani toplumun geride kalan üyeleri açısından baskıcı bir yönetim kurulmasının da yolunu açar. Petrarca'nın zirveden aşağıya doğru bakan gözleri, yaşamın her alanında kontrol mekanizmalarını işleten modern devlet anlayışının alegorisi durumundadır.

Bu bağlamda, aydınlanmanın yol gösterdiği sosyal politikaların temel amacı olan "en yüksek sayıda insanın en büyük mutluluğu"na erişilmesini sağlayacak bireysel çıkarın önünü açma fikrinin hem olumlu hem de olumsuz yönleri mevcuttur. Her bireyin kendi mutluluğunu inşa etme yolunu açmakla yükümlü olan aydınlanma düşüncesi, bu doğrultuda bir politik yaklaşım benimsemiştir.³⁶ Fakat bu yaklaşımın, Petrarca'nın Vontaux Dağı'na tırmanışı alegorisinde görüldüğü gibi dağın zirvesine çıkabilenler ve çıkamayanlar olmak üzere insanları temel iki sınıfa ayırdığı gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Zira, "modernite eleştisi"nin temel gerilimi bu iki sınıf arasındaki tahakküm ilişkilerini merkeze alır. Bu ikilemin temel unsuru olan birey ve devlet ilişkisine değinmeden evvel, modernite ile birlikte bireyin geçirdiği dönüşüme odaklanmak yerinde olacaktır.

1.3. Modernite ve Bireyin Dönüşümü Bağlamında Özne ve İktidar İlişkisi

Modern dönem, bireyin kendi aklını kullanması ile kendi "benliğini" inşa süreciyle başlar. Her ne kadar, devam eden süreçte bireyler, toplulukların kontrolü altına girerek daha kolay kontrol edilebilir hâle getirilmeye başlansa da modernite projesi, yaşamın her alanında sözcüğün gerçek anlamıyla "akılsal" ve dolayısıyla "nesnel" bir dünya kurma idealinden hareket eder.

"Onsekizinci yüzyılda Aydınlanma filozofları tarafından formüle edilen modernlik projesi, nesnel bilimi, evrensel ahlak ve yasayı ve kendi iç mantığı çerçevesinde sanatın özerkliğini geliştirme çabalarından oluşuyordu. Bu proje, aynı zamanda,

³⁶ Bakınız: Cevizci, A. (2002). *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*. Bursa: Ezgi Kitabevi, s.14, 15.

bütün bu alanların kendi bilişsel (cognitive) potansiyellerini esoterik (ancak belirli bir gruba hitap eden) biçimlerinden de kurtarma niyetindeydi. Aydınlanma felsefecileri, bu uzmanlaşmış kültür birikiminden, gündelik yaşamın zenginleştirilmesinde de -gündelik sosyal yaşamın akıla bir örgütlenişi için de denebilir- yararlanmayı istiyorlardı."³⁷

Aydınlanma filozoflarının gündelik yaşama da yayma peşinde oldukları modernlik projesi, dünyanın "akılsal" bir temele oturtulması amacıyla hareket eder. 17. yüzyılda Locke ve Descartes, 18. yüzyılda Berkeley ve Kant'ın çabalarıyla "akıl" ve "akılsal olan" öne çıkarılmış; sonraki dönemlerde insana dair diğer duygulara, bilinçaltına, bilimselliğe önem atfedilmiştir. Marx ile birlikte emek-sermaye, üretim-tüketim ilişkilerinde görülen adaletsizlik mevzu bahis edilmeye başlanmış; Frankfurt Okulu temsilcileriyle birlikte "akıl araçsallaştırılması" ve "kültür endüstrisi" kavramları vasıtasıyla modernite projesine yönelik eleştiriler artmıştır.

Modernite projesinin eleştirisinde bireysellik adına getirilen en önemli eleştiri bireyin tümel içinde erimesi; bireysel varlık alanının yok olmasıdır. George Simmel'in ifadesiyle modern kültür, "nesnel tin" in "öznel tin" üzerinde ağırlık kazanmasıdır.³⁸

Birey, kendi düşünce ve edimleri vasıtasıyla var olamayacak bir durumu getirilmiş; hayatın her alanında, çeşitli biçimlerde kuşatılmıştır. Hayatın her noktasında bir "üst akıl" tarafından gözetlenmekte ve yönlendirilmektedir. "Üst akıl", toplumun bir arada bulunabilmesine yönelik vaatlerle ortaya çıksa da zamanla, ait olduğu topluluğun kurallarını egemen kılma noktasına gider.

Jacques Bidet'ye göre modern toplumların üç temel özelliği bulunmaktadır. Bunlar: "bireylerarasılık", "merkezilik" ve "ortaklaşalık"tır. Modern toplumlar, bireylerarası ilişkilerde gönüllü bir uzlaşa hakkı tanısın da giderek bu durum, merkezi

³⁷ Jameson, F. Lyotard, J. F., Habermas J. (1994). *Postmodernizm*. (Derleyen: Necmi Zekâ, Çevirenler: Gülelgül Naliş, Dumrul Sabuncuoğlu, Deniz Erksan). İstanbul: Kıyı Yayınları, s.37, 38.

³⁸ Bakınız: Moretti, F. (2005). *Modern Epik*. (Çeviren: Mehmet Murat Şahin). İstanbul: Agora Kitaplığı, s.151.

bir otoritenin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Bunun temel nedeni, Hobbes'un "insan insanın kurdudur" sözünden hareketle ortaya koyduğu ilkelerdir.³⁹

Bireyin üzerindeki bu örtük gibi görünen; fakat, daha ziyade, psikolojik bir baskı unsuruna dönüşen kuşatılmışlık hissi zamanla toplumdan kopuşa/yabancılaşmaya neden olmaktadır. Bu durum, bireyin temel özelliği olan edimselliği yok eder ve bu kendini var edememe/kendini ispatlayamama durumu zamanla bireyin kendi içine yönelmesine ve birtakım açmazlarla baş etme yolunda tek başına hareket etmesine neden olur. Yaşamın anlamı noktasında ortaya çıkan ontolojik problemlerin temelinde de aynı kuşatılmışlık hissi yatar.

Bu durumun temel nedeni modern öncesi dönem ve modern dönem arasında görülen güven ve risk ortamlarına yönelik farklılıklardır. Modern öncesi dönemde, zaman-uzam birlikteliğinden beslenen akrabalık ilişkileri, yerel topluluk bilinci, dinsel kozmolojiler ve gelenek anlayışının tesis ettiği güven ortamının karşısında yer alan risk ortamının temel unsurları, doğadan kaynaklanan tehditler, insan şiddeti tehdidi ve dinsel bir kayradan yoksun kalmadır. Oysa modern dönemde güven ortamı, dostluk ve cinsellik temelli kişisel ilişkiler, belirsiz uzam-zamandaki ilişkiyi istikrarlı kılmak üzere oluşturulan soyut sistemler ve geçmişle gelecek arasında bağlantı kurmak üzere karşı-olgusal geleceğe-yönelik düşüncenin temel alındığı yaklaşımlar vasıtasıyla şekillenir. Modern ortamın risk unsurları ise modernliğin düşünömselliğinden- düşünce ve eylemin sürekli olarak birbirinin yerine yansıtılmasıyla sağlanan ilerleme- kaynaklanan tehdit ve tehlikeler, endüstrileşen dünyada insan şiddeti tehdidi ve modernliğin düşünömselliğinin benliğe uygulanmasından kaynaklanan kişisel anlamsızlık tehdididir.⁴⁰

Modern öncesi dönem ve modern döneme geçiş esnasında risk unsurunda görülen dönüşüm özellikle öznenin ortaya çıkışı ve onun dünya karşısında

³⁹ Bakınız: Bertnam, C., Chitty A. (2006). *Tarihin Sonu Mu?*. (Çeviren: Kâmil Kurtul). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, s.23.

⁴⁰ Bakınız: Giddens, A. (2016). *Modernliğin Sonuçları*. (Çeviren: Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 103.

konumlandığı yer açısından önemlidir. Kişisel anlamsızlık sorunu, modern insanın risk ve güven ortamı içinde düştüğü en büyük sorunlardan bir tanesidir.

“Ancak değer biçmek sayesinde vardır değer biçmek olmasaydı, kof çıkardı varoluşun çekirdeği. Dinleyin ey yaratıcılar!”

Değerlerin değişmesi –yaratıcıların değişmesidir bu. Her zaman yok eder yaratıcı olması gereken.

Yaratıcı önce halklardı, sonraları birey oldu; sahiden, bireyin kendisi en geç yaratılıştır henüz.”⁴¹

Dolayısıyla, modern dönem ile birlikte birey, güvensiz bir alanda yaşamını sürdürmek durumunda kalır. Bireyin yaşadığı rol değişimi hem daha güçlü bir öz-benliğe işaret eder hem de karşısında daha güçlü bir iktidarın konumlanmasına neden olur. Öznenin özgürleşmesi vaadinden yola çıkan iktidar söylemi Aydınlanma devrinin büyük anlatısı bizim “evrensel” olan iyiye, güzele doğru hareket etmemizi salık verir. Her şey, bu meta-anlatının altında yer alabilecek şekilde tasnif edilir ve “tüm insanlık” adına hareket edilmesi vaadi öne çıkar. Bu vaat, zamanla göreceli bir hâle gelir ve güç sahiplerinin iktidarı doğrultusunda aklın yönlendirilmesine neden olur.

“Bu meta-söylem açıkça, Tin’in diyalektiği, anlamın hermenutiği, usyürüten ya da çalışan öznenin özgürleşmesi, zenginliğin yayılması gibi, şu ya da bu büyük anlatıya başvurduğunda, kendini haklı çıkarmak için buna gönderme yapan bilimi “modern” diye adlandırmaya karar verilir.”⁴²

İktidar sahiplerinin kitleleri kontrol altında tutması ancak, sorgulayan ve sistemin yürütmesine engel olanların dışlanması, marjinalize edilerek; kendi kendini sorgular hâle getirilmesi ile mümkündür. Ancak bu şekilde, kitlesel başkaldırı ve direnişlerin önü alınabilir.

“Modernitenin fark, dışlama ve marjinalleştirme ürettiği unutulmamalıdır. Özgürleşme imkânına dayalı modern kurumlar, aynı zamanda kendini

⁴¹ Nietzsche, F. (2017a). *Böyle Söyledi Zerdüşt* (11 Baskı). (Çeviren: Mustafa Tüzel). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.54.

⁴²Lyotard, J. F. (2013). *Postmodern Durum*. (Çeviren: İsmet Birkan). Ankara: Bilgesu Yayıncılık, s.7.

*gerçekleştirme mekanizmalarından ziyade benliğin bastırılmasıyla ilgili mekanizmalar yaratırlar.*⁴³

Benliğin bastırılması ekseninde yaratılan modern kurumların, aynı zamanda özgürleşme imkânını içinde taşıması; sürekli olarak topluma umut tohumlarının ekilmesi anlamına gelmektedir. Bu özgürleşme imkânı uğruna bireylerin benliklerini ötelemesi, bir süre sonra özgürlük ve esaret noktasında katı bir ayırım ortaya çıkmasına neden olur. Bireyler, vazgeçtikleri benliklerinin yanı sıra özgürleşme fikrinden de oldukça uzağa düşerler. Zyunt Bauman da, “modernlik” kavramını değerlendirirken böylesi bir insan topluluğunun yönetim biçimine değinir. Moderliği, "yapay bir düzen ve büyük toplumsal tasarıların çağı" olarak değerlendirirken; toplumun siyaset mekanizmaları tarafından yönlendirilmeye açık olduğunu vurgular:

*"Modern koşullar tüm toplumsal ve ekonomik denetim sisteminin yerine siyasal komutayı koyabilecek kadar cüretli bir devletin ortaya çıkmasını olanaklı hale getirdi. Daha da önemlisiyse, bu komutanın özünü modern koşulların oluşturmasıdır. Anımsayacağımız gibi, modernlik bir yapay düzenin ve büyük toplumsal tasarıların çağı; toplumu uzmanca tasarlanacak, sonra yetiştirilecek ve tasarlanmış biçimin korunması için doktorluk yapılacak bakir bir toprak parçası gibi gören plancılardan, hayalcilerin ve -daha genel olarak- 'bahçıvanlar'ın dönemidir"*⁴⁴

Aklın kullanımının geçirdiği bu evrim, Bauman'ın tabiriyle “ağır modernite” olarak nitelendirilen döneme işaret eder. Bauman'a göre, gerçeklik akıl ve mantık yoluyla inşa edilebilecek, tasarlanabilecek durumdadır.

*"Ağır modernite, her şeyden önce, gerçekliğin mimari veya bahçecilik model alınarak biçimlendirildiği bir dönemdi; akıl ve mantığın kararlarına uygun bir gerçeklik, katı kalite kontrolleri altında ve katı üretim kurallarına uygun bir şekilde "inşa" edilecek ve en önemlisi, inşa işi başlanmadan tasarlanmış olacaktı"*⁴⁵

⁴³ Giddens, A. (2014). *Modernite ve Bireysel-Kimlik*. (Çeviren: Ümit Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları, s.17.

⁴⁴ Bauman, Z. (2016). *Modernite ve Holokaust*. (Çeviren: Süha Sertabiboğlu). İstanbul: Alfa Yayınları, s.171.

⁴⁵ Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite*. (Çeviren: Sinan Okan Çavuş). İstanbul: Can Yayınları, s. 84.

Bu tasarlama fikrinin nesnesi toplumken; öznesi, toplumu yönlendiren sistemlerdir. Bu yapay durum, "devlet" kavramının kendini meşru kılmak adına bilimsel ve teknolojik ilerleme üzerinden kendini gerçekleştirme yolları açmasını sağlar. "Devlet" in güç odaklarıyla birlikte hareket ederken; bilim üzerinden kendi kendisini efsaneleştirme/mitleştirmesi, dokunulmaz bir alan olarak devlet mitosunun da ortaya çıkmasına neden olmuştur:

*"Devlet, bilimin kendini bir destan olarak tasavvur edebilmesi için hayli masrafa girebiliyor; zira onun üzerinden kendini inanılır kılıyor, kendi karar vericilerinin ihtiyacı olan kamusal rıza veya onayı yaratıyor."*⁴⁶

Dolayısıyla modernite, yalnızca devlet kavramının meşrulaştırılması ve kabul edilebilirliğinin artırılması noktasında değil; genel olarak ortaya çıkan meşrulaştırma sorununun üstesinden gelmek için de kendi "üst-anlatı"sını oluşturarak, bunun üzerinden hareket eder. Bu noktada özellikle, bilimsel verilerin gösterdiği yolda, uzmanların uzmanlıklarına güvenilerek iktidar ve onun ortaya koyduklarına uygun bir güven ortamının tesis edilmesi amaçlanır. Modern bilim, tüm metafizik ilk kanıtların ve dini otoritelerin yerini alır.

*"Modern bilimin gelişiyile, meşrulaş[tır]ma sorunsalında iki yeni bileşen ortaya çıkıyor. Önce, "kanıt nasıl kanıtlanır?" ya da daha genel olarak, "doğruluk koşullarına kim karar verir?" sorusuna yanıt vermek için, metafizik bir ilk kanıt ya da aşkın bir otorite aramaktan vazgeçilerek, doğruluk koşullarının, yani bilim oyununun kurallarının, bu oyunda içkin oldukları, kendisi de bilimsel olan bir tartışma dışında başka bir yoldan belirlenemeyecekleri, ve kuralların "iyi" olduğuna uzmanların uzlaşısını sağlamış olmaktan başka kanıt olmadığı kabul ediliyor."*⁴⁷

Gerçekliğin ortaya konması noktasında söz konusu uzmanların ortaya koydukları bilgiler halkı merkeze almaz; merkez sistemde görünür hâle getirilen "spekülatif zihniyet"tir. Sistemin devamlılığının sağlanması adına, dil üzerinden yürütülen bir meşrulaştırma hareketi başlatılır.

⁴⁶ Lyotard, J. F. (2013). *Postmodern Durum*. (Çeviren: İsmet Birkan). Ankara: Bilgesu Yayıncılık, s.57.

⁴⁷ A.g.e., s.60.

“Bilginin öznesi halk değil, spekülatif zihniyettir (esprit). Bu zihniyet, Devrim’den sonra Fransa’da olduğu gibi bir Devlet’te somutlaşmaz, bir Sistem’de somutlaşır. Meşrulaştırma dil oyunu siyasal-devletsel değil, felsefidir.”⁴⁸

Lyotard’ın dil ve iktidar arasında kurduğu ilişkinin üzerinde durulması gerekmektedir. İktidar, kendi hakikat kurgusunu ortaya koymak adına bilimden destek alır. Bunu yaparken bilimsel bilginin kanıt odaklı yapısı gereği, kanıtlama sürecinde gereken aletlerin belli bir bütçe gerektirmesi nedeniyle bilginin ancak zenginler tarafından doğrulanabileceğine ya da yanlışlanabileceği sonucu ortada durmaktadır. Dolayısıyla kanıt merkezli bilimsel bilgi ancak maddi güç sahiplerinin elinden çıkabilir ve bu şekilde hakikat istenilen biçimde şekillendirilebilir. Dolayısıyla, hakikatin tasarlanabilir, biçimlendirilebilir bir hâl alması, “sahte” bir dünya algısının ortaya çıkmasına neden olur. Aydınlanmanın dünyanın “büyüden arındırılması” amacıyla ortaya koyduğu tüm gerçeklik senaryoları bir yerden sonra kendi mitini oluşturur hâle gelir.

“Buna karşın, bilgiyi kanıtla dayandırma ihtiyacı, bilimsel bilginin pragmatikliği geleneksel veya vahyedilmiş bilginin yerini aldıkça, kendini gittikçe daha güçlü biçimde hissettiriyor. Daha Discours’un başında Descartes laboratuvar kredisi talep eder. O zaman problem artık ortaya konmuştur: Kanıt sunma amacıyla insan vücudunun performanslarını optimize eden aygıtlar fazladan bir harcama gerektirir. Demek ki, kanıt yoksa söylemlerin doğrulanması da yok, yani para yoksa hakikat de yok... Bilimsel bilginin dil oyunları zenginlerin oyuncakları olacak, bu oyunlarda en zengin olan en çok haklı çıkma şansına sahip olacaktır. Zenginlik, etkililik ve hakikat arasında bir denklem kurulmaya başlamıştır.”⁴⁹

Hakikatin biçimlendirilebilmesi, katı sınırlarla belirlenmiş bir devlet mitosunun güçlenmesini de sağlar. Böylesi bir devlet mitosunun ortaya konması, Rönesans’la birlikte dönüşen dünyanın ve kendiliğinin farkına varan bireyin sindirilmesi noktasında yapılan en güçlü hamledir. Zira bu birey, bir yandan kendini keşif yolculuğuna çıkarken; bir yandan da karşılaştığı bu sınırsız olanaklar karşısında küçülen, anlam boşluğuna düşen ve yolunu şaşırılmış bir bireydir. Özne konumuna

⁴⁸ A.g.e., s.66.

⁴⁹ Lyotard, J. F. (2013). *Postmodern Durum*. (Çeviren: İsmet Birkan). Ankara: Bilgesu Yayıncılık, s.87.

yükselme vaadiyle sahneye çıkan bireyin yaşadığı bu karmaşayı Marx, “Manifesto”da ortaya koyar:

“... tatmin edilemez arzular ve güdüler, sürekli devrim, sonsuz gelişme, daimi yaratma, hayatın her alanında daimi yaratma, hayatın her alanında daimi yaratma ve yenilenme. Bir yanda da onun radikal antitezi, nihilizm, durdurulamaz yıkım, hayatın darmadağın olması, çiğnenmesi, karanlığın yüreği, dehşet...”⁵⁰

Bu ikilem ve gerilim yaşamın her alanına yayılır. Immanuel Kant, "Aydınlanma Nedir?" adlı makalesinde insanın ergin olamama durumundan kurtularak kendi aklını kullanmaya başlamasının gerekliliğine işaret eder. İnsan ancak, kendi akılsal süreçlerini kamusal akılla karşı karşıya getirerek eleştirebildiği zaman reşit olabilecek; ergin olamama durumundan kurtulabilecektir.⁵¹

Bu durumun gerçekleşebilmesi için ön koşul olan bireysel aklın kamusal akıl ile buluşması ilkesi daha önce söz ettiğimiz Jacques Bidet'nin modern toplumların özelliği bağlamında ortaya koyduğu “bireylerarasılık”, “merkezilik” ve “ortaklaşalık” özellikleri bağlamında düşünülebilir. Bu durumun kaçınılmaz sonucu da baskıcı bir devletin ortaya çıkmasıdır:

“Bireylerarasılığın serbest piyasada sınırsızca ifade edilmesi kapitalistin emekçi üzerinde egemenlik kurmasına yol açar. Buna karşılık olarak işçi sendikaları bireylerarasılığın etkilerini tersine çevirmek için merkezi (devlet) güçten yararlanmaya çalışırlar ve uç durumlarda (“tarihsel komünizm”) devletin ağırlıkta olduğu bir ekonomide bireylerarasılık neredeyse tamamen ortadan kalkar. Hepsi değilse de modern rejimlerin çoğu, bu duruma sahte bir bağlılık göstermek durumundadır. Sonuç olarak, bu kez devletin nüfusun geri kalanı üzerinde tahakküm oluşturduğu yeni bir baskı rejimi ortaya çıkar.”⁵²

Dolayısıyla, modern özne ve modern devlet arasında bir çatışmanın çıkması da kaçınılmazdır. Her ikisi de kendi varlık alanına müdahale edilmesini istemez;

⁵⁰ Berman, M. (2014). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. (Çevirenler: Ümit Altuğ, Bülent Peker). İstanbul: İletişim Yayınları, s.145.

⁵¹ Bakınız: Bozkurt, N. (2012). *Felsefe Yazıları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.174.

⁵² Bertnam, C, Chitty A. (2006). *Tarihin Sonu Mu?*. (Çeviren: Kâmil Kurtul). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, s.23.

fakat, bu çatışmanın galibi, hiç kuşkusuz, devlettir. Devlet, tüm yönetim aygıtlarıyla birlikte bireyin üzerinde baskı oluşturur ve onun modern özne olmaktan anladığı tüm kavramları kendi anlayışı çerçevesinde bireye sunar.

“Özne, uzun Hıristiyan geleneği dahilinde ancak Ben’in günahla Tanrı’nın bağışlayıcılığı arasında parçalanmasıyla oluşmuştur; toplumsal harekete dönüşerek güç kazanır, ama bir yandan da, bu hareket devletin, ilerlemenin ve tarihsel gerekliliğin yeni bir çehresine dönüştüğünde –tıpkı bireyin Tanrı’nın bağışlayıcılığında kendini yitirmesi gibi- kendini yitimi rizikosunu taşır. Bir kez daha Özne kendini, ancak ya yarı doğal bir güç ya da meşruluğunu doğal yasalar üzerine kuran bir iktidar dahilinde yitirme rizikosunu göze alarak kanıtlar.”⁵³

Burjuva sınıfının toplum üzerindeki etkisi sanatçılarda dâhi gözlemlenir. Charles Baudelaire, tüm bu düzenin bilincinde olan bir şair ve yazar olarak "Modern Hayatın Ressamı"nda Burjuvalara seslenir. Estetik ve güç ikiliğinden bahsederken Baudelaire, sanatın güçten ve iktidardan daha değerli olduğunu ve sanat olmadan yaşanılmayacağını ifade eder.

“Çoğunluktasınız – sayıca ve zekâca. Demek ki siz güçlüsünüz, güç de adalettir. Bazılarınız âlim, bazılarınız mülk sahibi. Âlimlerin mülk sahibi, mülk sahiplerinin de âlim olacağı pırıl pırıl bir gün de gelecek. O zaman gücünüz tamamlanacak ve kimse ona meydan okuyamayacak. Bu üstün ahenk gününü beklerken, mülk sahibi olanların âlim olma özlemi duymaya hakkı vardır; çünkü bilgi, en az mülk sahipliği kadar büyük bir tatmin kaynağıdır. Devletin yönetimi sizlerin elinde, olması gereken de budur zaten, çünkü güç sizde. Ama güzelliği hissetme yetisine de sahip olmalısınız; çünkü bugün hiçbirinizin nasıl güçten vazgeçmeye hakkı yoksa, şiirden de vazgeçmeye hakkı yoktur. Üç gün ekmeksiz yaşayabilirsiniz, ama şiirsiz asla; içinizden bunun aksini söyleyenler, yanılıyor: Kendilerini tanımıyorlar.”⁵⁴

Dolayısıyla, modern olanın bireye yüklediği anlam ve bu anlamın zamanla içinin boşaltılması modernitenin en büyük sorunudur. Bu noktada George Simmel'in

⁵³ Touraine, A. (2016). *Modernliğin Eleştirisi* (10. Baskı). (Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.97.

⁵⁴ Baudelaire, C. (2014). *Modern Hayatın Ressamı*. (Çeviren: Ali Berktaş). İstanbul: İletişim Yayınları, s.89, 90.

antikite ve modern dünya arasında yaptığı ayrım, "ben" kavramına odaklanması açısından önem arz etmektedir. George Simmel'e göre, Klasik antikitenin entelektüel dünyasını modern dünyadan ayıran şey modern olandır: modern, bir yandan antikitenin bilmediği bir problem olarak "ben" kavramını keskinleştirir ve derinleştirir. Bunun yanı sıra kendisini doğanın karşı çıkamayacağı kurallar bütünü olarak tanıtarak nesne kavramının otonomisini ve gücünü artırır. Antikite bilginin özne ve nesne olarak ayrılmamış şekilde gösterildiği farklılaşmamış duruma sonraki devirlerden daha yakındır.⁵⁵

Antikiteden farklı olarak kişinin "ben"liğinin üzerine düşünmeye başlamasıyla ortaya çıkan modern durum, bireyler arasındaki güç ilişkisi doğrultusunda şekillenir ve özne ve iktidar gerilimi ortaya çıkar. Bu gerilim, yaşamın her alanına yansır ve sanatçıların da özbenliklerini korumak uğruna önemli çıkışlar yaptığı görülür. Bu çıkışlar kimi zaman tamamıyla içe dönüş şeklinde ortaya çıkarken kimi zaman da toplumsal sisteme ve yönetim erklerine karşı açık ve örtük eleştiriler olarak ortaya çıkar.

Michel Foucault, Jeremy Bentham'dan aldığı bir hapisane tasarımı olan Panoptikon üzerinden modern iktidar anlayışını ele alır. Panoptikon'un içine konulan mahkûmların hareket özgürlükleri yoktur; yerlerinden kıpırdayamazlar; çünkü sürekli gözetim altındadırlar. Gardiyanlar, mahkûmları istedikleri zaman istedikleri biçimde gözlemleyebilmelerine karşılık, mahkûmlar ne zaman ve nasıl gözlemlendiklerini bilmedikleri için yalnızca kendilerine gösterilen yerlere gidebilirler.⁵⁶

"Fakat Panopticon'u düşsel bir yapı olarak anlamamak gerekir: o, ideal biçime getirilmiş olan bir iktidar mekanizmasının diyagramıdır, her tür engelden, dirençten veya sürtüşmeden arınmış olan işleyişi saf bir mimari ve optik sistem olarak

⁵⁵ Bakınız: Kilminster, R. Varcoe, I. (1996). *Culture, Modernity and Revolution*. London and New York: Routledge, s.46.

⁵⁶ Bakınız: Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. (Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, s.255-258.

sunabilir: o fiili durumda, her tür özel kullanımdan kopartılabilen ve kopartılması gereken siyasal bir teknoloji biçimidir.”⁵⁷

Bu durum, özellikle, distopya türünde bir eser olan George Orwell’in "1984"ünde görülür. Modern dünyanın yönetim iklimini simgeleyen "Büyük Birader" in gözleri, her an insanların üzerindedir. Bauman’a göre "1984"ün yazıldığı günlerde, modernite en “ağır” dönemini yaşamaktadır. Bu eser de modernitenin başına musallat olan korku ve derin endişeleri en açık hâliyle göstermektedir.⁵⁸

İktidarın gözlerini sürekli olarak üzerinde hisseden birey, bu kuşatılmışlık hissinden kurtulamaz ve bu sistem içinde öznelliğinin toplum içinde erimesi karşısında çaresiz kalır. Foucault’nun da belirttiği gibi modern insan, iktidarın yönlendirmeleri doğrultusunda ortaya çıkan hesaplanmış yaşamın ürünüdür.

"İnsanların denetlenmeleri ve kullanılmaları için ayrıntının titiz bir şekilde gözleme alınması ve aynı anda bu küçük şeylerin siyasal olarak hesaba katılmaları, kendileriyle birlikte bir teknikler bütünü; koskoca bir usuller ve bilgi, tasvir, reçete ve veri corpus'unu taşıyarak, klasik dönem boyunca yükselmişlerdir. Ve modern hümanizmanın insanı hiç kuşkusuz, bu önemsiz şeylerden doğmuştur.”⁵⁹

Dolayısıyla, aydınlanma düşüncesinin ortaya koyduğu nesnel akıl fikrinin özünden uzaklaşarak güdümlü hâle gelmesi bireyin kendini inşa süreçlerini de öteleyerek, iktidarın sunduğu sistem içerisinde kendine herkes gibi bir yer edinmesi dışındaki alternatif yolları kapatır. İnsan yaşamının her alanında görülen iktidarın kontrol mekanizmaları bireyin sistemin dışına çıkabileceği herhangi bir hamle yapmasına da engel olur. İktidarın gözü her an her yerde insanın üzerindedir.

⁵⁷ Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. (Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, s.257.

⁵⁸ Bakınız: Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite*. (Çeviren: Sinan Okan Çavuş). İstanbul: Can Yayınları, s. 56.

⁵⁹ Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. (Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, s.174.

2. BÖLÜM: MODERNİTE ELEŞTİRİSİ

2.1. Modernitenin Kendini Yok Etme Süreci

Akılcılığın hâkim olduğu, ideal toplum düzeninin kurulmasına yönelik bir girişim olan modernite başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun temel nedeni ise daha sonra Frankfurt Okulu filozofları tarafından dile getirilecek olan “aklın araçsallaştırılması” ilkesidir. Akıl, Aydınlanma hareketinin başlangıcında olduğu gibi nesnel, eleştirel hâliyle kalmamış, zamanla, kendisini daima iyi olana yöneltecek eleştiri mekanizmasının devre dışı kalmasına neden olmuştur.

“Akılcılaştırılmış bir toplum yaratma yönündeki bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun da nedeni her şeyden önce, insanların hükümetinin yerini alacak olan şeylerin akılcı yönetiminin dramatik bir biçimde yanlış olması ve berrak olduğu, akılcı tercihler tarafından yönlendirildiği düşünülen toplumsal yaşamın aslında iktidarlar ve çatışmalarla dolu olduğunun ortaya çıkmasıdır; buna karşılık, bizzat modernleşmenin de gitgide daha az içsel olduğu ve yine gitgide daha sık bir biçimde, bir ulusal irade ya da toplumsal devrimler tarafından harekete geçirildiği anlaşılmıştır. Sivil toplum devletten ayrıldı: Ama nasıl ki sanayi toplumunun doğuşu sivil Toplumun utkusunu belirlediyse, XIX. yüzyılda ulusal modernleşmenin silahlı şövalyelerinin de devlet olduğu ortaya çıktı. Böylece modernlikle modernleşme, kapitalizmle milliyetçilik arasında açılan uçurum, aklın utkusuyla tanımlanan modern toplum düşününün yıkımını getirdi. Modernliğin klasik düzeninin iktidarın şiddet ve gereksinimlerin çeşitliliği tarafından istila edilmesine zemin hazırladı.”⁶⁰

Modernitenin başarısızlığa doğru gidişinin temel nedeni, aklın kendi kendisini eleştirme kabiliyeti vasıtasıyla, siyasal, toplumsal, ahlaki, entelektüel; dolayısıyla, tüm insani yaratım ve değerleri ileriye doğru taşıma idealinden uzaklaşmasıdır. Zira modern olan, "gelenekselden"; yani geçmişten olduğu gibi alınanları geleceğe sorgusuz sualsiz taşıyan zihniyetten koparak kendini modern ilan

⁶⁰ Touraine, A. (2016). *Modernliğin Eleştirisi* (10. Baskı). (Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.52.

etmiştir. Benzer bir itaat sistemini "akıl" kavramı üzerinden inşa etme gayesi de modernitenin başarısızlığa doğru gidişinin ilk adımı olarak görülebilir.

“Modernist ideolojiden günümüze neler kaldığına gelince bir eleştiri, bir yıkım ve bir büyü bozumu, denebilir. Bir de, yeni bir dünyanın oluşturulmasından çok, aklın yolunda birikmiş olan engelleri yıkma istenci ve bu yıkımın verdiği hafiflik... Modernlik fikri gücünü olumlu ütopyasından, yani akılcı bir dünya kurma ütopyasından değil, eleştirel işlevinden alır, dolayısıyla da bu gücü ancak geçmişin direnişine dayanabildiği sürece korur.”⁶¹

Aydınlanma'nın temel ideali, dünyanın büyüsunü bozmak; yani onu söylencelerin, efsanelerin pençesinden kurtarmaktır. Bu bağlamda Max Weber, büyüü bozulmuş bir dünyadan söz ederken; insan ve onun aklının geçmişteki tüm birikimlerden ayrı olarak tek başına yeni dünyanın karşısında yer aldığına işaret eder. Modernite, bizim geçmişle olan ilişkimizi koparır; insan, köklerinden koparılmış ve yeni bir aidiyet noktası bulamamıştır. Kuvvet alabileceği bir referans noktası olmayan birey, kutsalın olmadığı bir dünyaya girmiştir.

“Weber hiçbir şeyi değilse bile şunu biliyordu: Bizler büyüü bozulmuş bir dünyada yaşamaktayız. Entellektüalizasyon ve rasyonalizasyon hayatlarımızı parçalamış, anlam çerçevelerimizi yok etmiştir. Kutsal olan tahrip edilmiş, yerine herhangi bir çerçeve konmamıştır. Artık, ne din ne sanat ne bilim ne de toplum kutsaldır. Bunlar mekanikleşmiştir. Büyük zincir bir kez kopmuş, inci taneleri dört bir tarafa dağılmıştır. Yerine inşa edilen dünya, kutsalın bulunmadığı bir dünyadır. Bu dünyada insan ve onun akıl yürütmesi tek başına dikelmektedir”⁶²

Köklerinden kuvvet alamayan böylesi bir modernliğin kendi kendini yok etme sürecine girmesi, Zygmunt Bauman tarafından tabii bir süreç olarak algılanır. Modern olan, modernin içinden çıkan da akıp giden yozlaşma ve tükenişin bir parçası olması nedeniyle, köksüzlüğün getirdiği boş zemin üzerine inşa ettiği her şeyin çürümesine tanık olur.

⁶¹ Touraine, A. (2016). *Modernliğin Eleştirisi* (10. Baskı). (Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.52.

⁶² Çelebi, N. (2007). *Sosyoloji Notları*, Ankara: Anı Yayıncılık, s.165.

“Modernliğin en parlak ve en hayırlı evladı bile modernliğe mezarını kazmanın ötesinde bir evlatlık yapamıyor. Bunlar, modernliğin, önce doğayı tahtından indirip yasal olarak yetkisizleştirdikten sonra dikmeye başladığı binanın inşasına kendilerini ne kadar adarlarsa o derece binanın inşasına kendilerini ne kadar adarlarsa o derecede binanın temelini çürütüyorlardı. [Yani] denebilir ki modernlik ta başından itibaren kendi postmodern Aufhebung’una gebeydi. Evlatları ise genetik olarak kendisinin aleyhtarları ve –nihayet- yıkım mangaları olmaya mahkûmdu.”⁶³

Bu hususlar göz önüne alındığında moderniteye yönelik ilk eleştirileri getirenler arasında Karl Marx ve Friedrich Nietzsche bulunmaktadır. Frankfurt Okulu mensuplarından Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer da bu iki ismin arkasından gelerek; yapılan eleştirileri genişletmiş ve farklı bir boyuta taşımışlardır.

Alain Touraine de bu bağlamda, modernliğin bunalımında egemen olan üç düşünürün Marx, Nietzsche ve Freud olduğunu belirtir⁶⁴

Marx'ın modernite eleştirisi, emek, sermaye ve kapitalizm eksenine odaklanır; Nietzsche ise eleştirisini doğadan kopan insan ve onun trajedisi üzerine inşa eder. Her iki düşünürün de ortak hareket noktası kitlelerin doğal insan-doğa ilişkisinin dışına çıkarılarak yapay bir yaşam düzeni oluşturmaları, dolayısıyla ait olmadıkları bu düzende toplumsal ve bireysel düzlemde yaşadıkları yıkım süreçleridir. Marx, eleştirisini toplumsal ve ekonomik temele oturturken; toplumun yaşam standardına odaklanır. Nietzsche ise bireysel düzlemde ontolojik kaygıları doğrultusunda hareket eder. Ardından gelen Frankfurt Okulu temsilcileri birçok hususta çalışma yapmasına rağmen; Adorno ve Horkheimer özellikle, Aydınlanma'nın Diyalektiği adlı eserlerinde ortaya koydukları "kültür endüstrisi" kavramıyla öne çıkarlar. Yaşanan ekonomik, toplumsal ve bireysel buhranlar doğadan ve gelenekten kopuşla içinden çıkılmaz hâle gelir. Köksüzlük sorunuyla

⁶³ Bauman, Z. (2013). *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*. (Çeviren: İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.114.

⁶⁴ Bakınız: Touraine, A. (2016). *Modernliğin Eleştirisi* (10. Baskı). (Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.144.

yüzleşen bireyin, değer yargıları da modernitenin ölçütleri doğrultusunda değişebilen/dönüşebilen bir unsur hâline gelir. Dolayısıyla birey, kendi değer yargılarını biçimlendirmekten de uzaklaşır.

2.1.1. Marx ve Emek-Sermaye-Kapitalizm Bağlamında Modernite Eleştirisi

Karl Marx'ın modernite eleştirisi iktisadi temellidir. Üretim ilişkileri, emek, sermaye ve kapitalizm bağlamında modern birey ve onun çevresi ile kurduğu ilişkilere odaklanan Marx, modernitenin daima daha iyiye doğru ilerleme ülküsünün çıkmazlarından hareket eder. 19. yüzyıldan bakarak geçmişi ve geleceği anlamlandırmaya çalışan Marx, özellikle içinde bulunduğu dönemi eleştirir.

Karl Marx'ın üretim ve tüketim ilişkileri bağlamına oturttuğu düşünceleri temelde, burjuva sistemine yönelik eleştirileri barındırır. Kapitalist dünya düzeninin acımasızca kendi hükümdarlığını kurmasıyla birlikte, Aydınlanma'nın temel ülküsü olan bireyin kurucu özne konumuna yükselmesi fikri anlamını yitirir ve böylelikle, Ortaçağ'da derebeyliği düzleminde görülen sömürü sistemi küreselleşerek tüm dünyaya yayılır.

Marx'ın birçok fikri paylaştığı Friedrich Engels ile birlikte kaleme aldığı "Komünist Manifesto" Marx ve Engels'in düşünce dünyası ve önerdiği komünist yaşam sisteminin temel metni sayılabilir. "Komünist Manifesto" kapitalist burjuva sisteminin toplumsal yaşam üzerindeki etkileri üzerinden eksikliklerini ortaya koymasının yanı sıra, komünizme getirilen eleştirilere açıklık getirme amacı taşır. Modernitenin krizlerinin iyiden iyiye açığa çıktığı dönemde 1847'de Londra'da yazılmaya başlanan Komünist Manifesto, Ocak 1848'de Brüksel'de tamamlanır.⁶⁵

Marx'ın çıkış noktası Hegel ve Feuerbach'ın soyut temelli felsefeleridir. Alman idealizminin zirvesi olarak nitelendirebileceğimiz Hegel felsefesi, "tın"ı her şeyden üstün tutar; oysa Marx, insanın somut bir varlık olduğuna vurgu yaparak;

⁶⁵ Marx, K., Engels F. (2017). *Komünist Manifesto*. (Çevirenler: Celâl Üster, Nur Deriş). İstanbul: Can Yayınları, s.13.

onun doğa ve insan ile girdiği ilişkilerde merkez unsur oluşuna dikkat çeker. Dolayısıyla, Marx'ın hareket noktası daha somut ve gözlemlenebilir bir alana işaret eder. Marx açısından gerçeklikle doğrudan ilişkisi olmayan fikirler sisteminin ne hayata ne de siyasal alana etkisi vardır. Bu nedenle, gerçek yaşama doğrudan etkisi bulunmayan böylesi bir durum, Marx açısından maddeci tarih yaklaşımına doğru giden sürecin ilk aşamasıdır.

“Fransızlar ve İngilizler, hiç değilse, hâlâ gerçeğe en yakın siyasal yanılısama ile yetindikleri halde Almanlar, “salt Tin” alanında hareket ederler ve dinsel yanılısamayı tarihin devindirici gücü yaparlar. Hegelci tarih felsefesi, Almanların bütün bu tarih yazma tarzının “en katıksız ifadesine” vardırılmış nihai ürünüdür, ve bu tarzda gerçek çıkarlar, hatta siyasal çıkarlar da söz konusu değildir, yalnızca salt fikirler söz konusudur.”⁶⁶

Marx'ın Engels ile birlikte ortaya koyduğu gerçeğe sıkı sıkıya bağlı tarihsel materyalizmi, böylelikle kendi anti-tezi olarak Hegel ve Feuerbach'ın soyut ve kimi zaman teolojik göndermeler barındıran iddialarını benimser.

“Marx'ın yazılarının ilk kaynağı David Strauss, Bruno Bauer ve Feuerbach'ın din eleştirileridir. Bu eleştirilerin arkasında felsefesi -Feuerbach'ın ifadesiyle- “teolojiiyi teolojik bir biçimde olumsuzlayan” Hegel'in etkisi vardır”⁶⁷

Marx ve Engels'in, Hegel'in soyut temelli diyalektik ilişkiler sistemini somut düzlemde benimsediğini, Feuerbach'ın materyalist düşünce sistemini ise “sezgisel ve tutarsız” olarak nitelendirirken kendi materyalist anlayışlarının gerektirdiklerine de işaret ederler. Marx ve Engels için esas olan, dünyayı köklü bir biçimde dönüştürmektir.

“...gerçekte ve pratik materyalist için, yani komünist için sorun, mevcut dünyayı köklü bir biçimde dönüştürmek (revolutionieren), var olan duruma pratik olarak saldırmak ve onu değiştirmektir.”⁶⁸

⁶⁶ Marx, K., Engels F. (1976). *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, Ankara: Sol Yayınları, s.46.

⁶⁷ Giddens, A. (2009). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*. (Çeviren: Ümit Tatlıcan). İstanbul: İletişim Yayınları, s.319.

⁶⁸ Marx, K., Engels F. (1976). *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*. Ankara: Sol Yayınları, s.27.

Dolayısıyla, onlar için verili olan sistemi olduğu gibi benimsemek, kabul edilebilir bir durum değildir. “Pratik materyalist” ifadesi ile kastedilen “praxis” kavramı ile birlikte eden/eyleyen özne hâline dönüşen bireyin, kendi yaşayacağı dünya hakkındaki kararları kendi paydaşları ile birlikte vermesidir. Bu nedenle, gelenekten gelen alışkanlıklar ve geçmişin kahramanlık hikâyeleri, bugünün dünyasını anlamak için yeterli değildir. Dolayısıyla, bu türden bir dolaylı tatmin yaşamda etkin olarak bulunan bireyin kabul edebileceği bir durum değildir.

“İnsanlar tarihlerini kendileri yapar; ama onu özgür iradeleriyle değil, kendi seçtikleri koşullar altında değil, dolaysız olarak önlerinde buldukları, verili, geçmişten devrolan koşullar altında yaparlar. Tüm ölmüş kuşakların geleneği, yaşayanların beyinlerine bir kâbus gibi çöker.”⁶⁹

Marx ve Engels’in gerçek yaşama dokunma çabası tarihsel dönemler arasındaki ilişkileri yadsımaz; fakat, hiçbir dönem geçmişin gölgesinde kalmamalıdır. Her dönem, kendini gerçekleştirme anlamında içinde bir güç taşır. Fakat, onlara göre, modern burjuva toplumu feodal toplumun yıkıntıları arasında yükselmesine rağmen, feodalizmin modernleştirilmesinden öteye gidememiş; hatta daha geniş kapsamlı etki alanı nedeniyle daha yıkıcı bir hâle gelmiştir.

“Feodal toplumun yıkıntıları arasından boy atıp yükselen modern burjuva toplumu, sınıf çelişkilerini ortadan kaldırmış değildir. Modern burjuva toplumu, eski sınıfların yerine yeni sınıflar, eski baskı koşullarının yerine yeni baskı koşulları, eski savaşım biçimlerinin yerine yeni savaşım biçimleri getirmekten öteye gitmemiştir.”⁷⁰

Dolayısıyla, Marx ve Engels'e göre modern burjuva toplumu, geçmişten getirilen yönetim ve üretim ilişkilerinin modernize edilmiş hâli olmaktan öteye geçemez. Marx, "Louis Bonaparte'ın 18. Brumiere"inde Fransız devriminin aşamalarını ve sonuçlarını kendi siyasal ve iktisadi perspektifi doğrultusunda ele alır. Bu eserde de özellikle, “burjuva monarşisi” ve “burjuva cumhuriyeti” ifâdeleri dikkat

⁶⁹ Marx, K. (2016). *1844 El Yazmaları*. (Çeviren: Murat Belge). İstanbul: Birikim Yayıncılık, s.19.

⁷⁰ Marx, K., Engels F. (2017). *Komünist Manifesto*. (Çevirenler: Celâl Üster, Nur Deriş). İstanbul: Can Yayınları, s.50.

çekicidir. Bu ifâdeler vasıtasıyla, geçmişin hâkim ideolojisinin başat unsuru olan ve sıradan insanın sömürülmesini sistematik hâle getiren burjuvazinin farklı bir başlık kombinasyonu altında kendini var ettiği görülmektedir.

*"Louis-Philippe'in burjuva monarşisinin yerine yalnızca burjuva cumhuriyeti geçebilir; yani, kralın adı altında burjuvazinin sınırlı bir bölümü hükmettiyse, şimdi, halk adına, burjuvazinin bütünü hükmedecektir."*⁷¹

Bu bağlamda düşünülürse, feodalizm ve burjuvazi arasında görülen temel fark, kırsaldan kente doğru yönelim ve bu yönelimin ortaya koyduğu ilişkiler zincirinin dönüşümüdür. Toprak sahibi derebeylerinin egemenliğini daim edecek tüm gözleri bağlanmış gerçekliklerden sıyrılan insanoğlu, burjuvazinin maddeyi önceleyen acı gerçeğiyle yüzleşir. İnsan, önce doğayı metalaştırmış; ardından kendi öz-değerinden uzaklaşmıştır.

*"Burjuvazi, yönetimi ele geçirdiği her yerde, tüm feodal, ataerkil ve kırsal ilişkilere son vermiştir. İnsanoğlunu "doğal efendileri"ne bağlı kılan çapraşık feodal bağları acımasızca kesip atmış, insanla insan arasında katışıksız çıkardan, katı "nakit ödeme"den başka bir bağ bırakmamıştır. Dinsel azgınlığın, soylu tutkuların, sığ duygusallığın en ulu coşkunkuluklarını bencil çıkarıcılığın buzlu sularında boğmuştur. İnsanoğlunun kişisel değerini değişim değerine dönüştürmüş ve onca kazanılmış, geri alınmaz özgürlüğün yerine o tek, vicdansız özgürlüğü, Serbest Ticareti geçirmiştir. Sözün kısası, dinsel ve siyasal aldatmacaların peçesi ardına gizlenen sömürünün yerine çırılçıplak, utanmasız, dolaysız, acımasız sömürüyü geçirmiştir."*⁷²

Kır ile kentin yer değiştirmesiyle ortaya çıkan yeni durum, yaşam tarzlarını da değiştirmiştir. Bu mekânsal dönüşüm, tüm insanî ihtiyaçların ve ürünlerin bir arada bulunuşu ve kolaylıkla erişilebilir hâle gelmesi kapitalist sistemin temel cazibe unsurlarıdır. Kent, işbölümlerinin merkezi unsur olduğu alan olarak karşımıza çıkar; oysa kır yaşamı dağınık bir yapıyı beraberinde getirmekteydi. Dolayısıyla, kent ile

⁷¹ Marx, K. (2016). *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, (Çeviren: Erkin Özalp), İstanbul: Yordam Kitap, s.29, 30.

⁷² Marx, K., Engels F. (2017). *Komünist Manifesto*. (Çevirenler: Celâl Üster, Nur Deriş). İstanbul: Can Yayınları, s.52.

kır arasında “özel mülkiyet” kavramının açığa çıkmasıyla sonuçlanan bir sürece doğru evrilen bu ilişkide birey, işbölümüne bağımlı hâle gelir.

“En büyük maddi ve zihinsel işbölümü, kent ile kırın ayrılmasıdır. Kent ile kır arasındaki karşıtlık, barbarlıktan uygarlığa, aşiret düzeninden devlete, bölgesellikten ulusa geçişle birlikte ortaya çıkar, ve zamanımıza kadar bütün uygarlık tarihi boyunca sürüp gider.(...) Zaten, kent, nüfusun, üretim aletlerinin, sermayenin, zevklerin, gereksinmelerin bir merkezde toplanması olayıdır, oysa kır tam tersi bir olayı, ayrı ayrı olmayı ve dağınıklığı ortaya koyar. Kent ile kır arasındaki karşıtlık ancak özel mülkiyet çerçevesi içinde mevcut olabilir. Bu karşıtlık, bireyin işbölümüne olan bağımlılığının, onun kendisine kabul ettirilen belirli bir eyleme karşı bağımlılığın en göze çarpan ifadesidir.”⁷³

Burjuvazinin özel mülkiyet vaadini öne sürmesi, bu sınıfa mensup olmayan, dar gelirli, sıradan insanların da mülkiyet sahibi olabileceği yönünde yaratılan sahte algı vasıtasıyla burjuvazi hızlı bir biçimde etki alanını genişletir. Marx ve Engels’in en önemli itirazlarından bir tanesi “özel mülkiyet” kavramının kapsama alanına ilişkin olarak ortaya çıkar. Marx ve Engels, burjuvazinin küçük esnafa, sıradan insana vaat ettiği mülkiyet hakkının, bir kandırmacadan ibaret olduğunu belirtir. Dolayısıyla, küçük esnafın maddi bir kazanım sağlayamayacağı böylesi bir kurguda; komünizmin amacının özel mülkiyete değil, burjuva mülkiyetine son vermek olduğunu belirten Marx ve Engels, küçük esnafın özel mülkiyetinin zaten sanayinin gelişimiyle ortadan kalktığına belirterek ücretli emek ile sömürü arasındaki ilişkiye dikkat çekerler:

“Peki, ücretli emek, emek için bir mülkiyet yaratır mı? Asla. Ücretli emek, sermaye yaratır; başka bir deyişle, ücretli emeği sömüren ve sömürülecek yeni bir ücretli emek sunumu meydana getirmenin koşulları olmaksızın çoğalamayan bir mülkiyet yaratır. Bugünkü biçimiyle mülkiyet, sermaye ile ücretli emek arasındaki karşıtlığa dayanmaktadır.”⁷⁴

⁷³ Marx, K., Engels F. (1976). *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*. Ankara: Sol Yayınları, s.56.

⁷⁴ Marx, K., Engels F. (2017). *Komünist Manifesto*. (Çevirenler: Celâl Üster, Nur Deriş). İstanbul: Can Yayınları, s.67.

Mülkiyetin sermaye ile ücretli emek arasındaki karşıt ilişkiden beslenen durumu; işçiyi toplumun en alt seviyesine indirerek pasif bir konuma indirger. Bu durum, ne özel mülkiyet sahibi olmak anlamında ne de siyasal etki alanı anlamında işçinin herhangi bir etkisi olmadığı anlamına gelir. Marx ve Engels, işçinin bu pasif durumuna son vererek; toplumun işçilerin önderliğinde hareket etmesi esasını ön plana çıkarır. Dolayısıyla önerdikleri sistem, ulus devlet modeli açısından herhangi bir anlam taşımayan sınıfsal sistemin egemen hâle geldiği komünist-sosyalist sistemdir.

“İşçilerin ülkesi yoktur. Sahip olmadıkları bir şeyi onlardan alamayız ki. Proleterya her şeyden önce siyasal üstünlüğü ele geçirmek, ulusa önderlik eden sınıf durumuna gelmek, kendini ulusun kendisi kılmak zorunda olduğundan, sözcüğün burjuva anlamında değilse bile ulusaldır.”⁷⁵

Proletaryanın başat unsur hâline gelmesi ve zaferini ilan etmesi, Karl Marx ve Friedrich Engels için kaçınılmaz bir sonudur. Zira, işçilerin bir arada bulunması ve birbirlerine destek olması vasıtasıyla; kendi içlerindeki gücü açığa çıkarmaları, sömürü düzenini ortadan kaldırmaya yönelik en önemli hamledir. Kişilerin birbirini sömüremediği bir sistem, büyük resimde uluslar arasındaki rekabete ve sömürü sistemine de dur diyecektir.

“Burjuvazinin ister istemez ilerlettiği sanayinin gelişimi, işçilerin kendi aralarındaki rekabetten doğan bir başınalıklarının yerine, işçilerin el ele vermelerinden doğan devrimci birliğini geçirir. İşte bu nedenle, modern sanayinin gelişmesi, burjuvazinin üretim yaptığı ve ürünleri sahiplendiği temelin ta kendisini burjuvazinin altından çeker. O yüzden, burjuvazi her şeyden önce kendi mezar kazıcılarını yetiştirir. Burjuvazinin çöküşü ve proletaryanın zaferi aynı ölçüde kaçınılmazdır.”⁷⁶

İşçilerin sömürü sisteminin temel unsuru olduğu düşünüldüğünde; işçilerin toplumsal hareketin temeli hâline gelmesiyle kapitalizm de temelinden sarsılacak ve sömürü düzeni son bulacaktır. Dolayısıyla, Marx ve Engels’in de işaret ettiği nokta

⁷⁵ Marx, K., Engels F. (2017). *Komünist Manifesto*. (Çevirenler: Celâl Üster, Nur Deriş). İstanbul: Can Yayınları, 72.

⁷⁶ A.ge., s.64.

klasik anlamda “ulus” algısının millet temelli değil, sınıf temelli olmasından kaynaklanan yeni bir ulus anlayışından hareket eder. Sınıfsal birlik, uluslar arasındaki karşıtlığa da son verecektir. Dolayısıyla modernite projesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ulus-devlet fikrinin asıl amacını da sorgu nesnesi hâline getirilebilir. Zira birey düzleminde kendi etki alanını oluşturamayan kişi, hayattaki tatminini kendi ulusunun başarısı üzerinden sağlar ve böylelikle, kişisel emeğinin sömürülme düzeyiyle de ilgilenmez. Önemli olan ortak tarih ve kültür nedeniyle bir arada yaşanan toplumun yücelmesi ve diğer toplumlardan güçlü hâle gelmesidir. Bu yanılsama, bireyin özne olma sürecinde yaşadığı en ciddi sorundur. Marx ve Engels de bu mikro ölçekli yanılsamaya dikkat çekerek insanın insan tarafından sömürülmesinin sona ermesiyle küresel ölçekte sömürü sisteminin ortadan kaldırılabileceğine dikkat çekerler:

“İnsanın insan tarafından sömürülmesi ortadan kaldırıldığı ölçüde, bir ulusun başka bir ulus tarafından sömürülmesi de ortadan kaldırılmış olacaktır. Ulusun içindeki sınıflar arasındaki karşıtlık ortadan kalktığı ölçüde, bir ulusun başka bir ulusa beslediği düşmanlık da son bulacaktır.”⁷⁷

Tüm bu veriler ışığında değerlendirildiğinde, Karl Marx’ın önemli bir kısmını Friedrich Engels ile birlikte ortaya koyduğu görüşleri, insan-doğa ilişkisinin doğal süreçlerinden koparılması nedeniyle ortaya çıkan sınıf çatışması, ekonomik yaptırımlar, özel mülkiyet, yabancılaşma gibi hususlara odaklanır. Kapitalist sistem içerisinde işçinin özgürleşmesi, Marx ve Engels’in ortaya koydukları sistemin temel hareket noktasıdır. Kapitalist düzenin insanları içine çektiği mekanik yaşam sistemini odağı hâline getiren Marx’ın modernite ve modernleşme ile kurduğu ilişkinin temel ifâdesi, *"katı olan her şey buharlaşıyor"*dur. Maddelerin oluşturduğu tüketim merkezli bir dünyada yaşayan bireyin ayakları, hiçbir şekilde yere sağlam basmaz; çünkü her an, her şeyin oturduğu zemin altından kayabilir, var olan durumlar ve nesnelere yok olabilir. Bu durumun asıl nedeni, kapitalizmi güdüleyen sürekli yeniden üretim ve tüketimin döngüsellidir. Marshall Berman, modernizm, modernleşme ve

⁷⁷ Marx, K., Engels F. (2017). *Komünist Manifesto*. (Çevirenler: Celâl Üster, Nur Deriş). İstanbul: Can Yayınları, s.73.

modernite kavramları üzerine inşa ettiği eserinde Faust'tan Marx'a ele aldığı silsileyi "Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor" ifadesi altında toplar:

*"Katı olan her şey" - sırtımızdaki giysilerden onları dokuyan tezgâh ve makinelere, makinelerin başında çalışan insanlara, işçilerin yaşadığı ev ve mahallelere, işçileri sömüren şirketlere, kasabalara, şehirlere, koca koca bölgelere ve onları içine alan uluslara kadar- bütün bunlar ertesi gün yıktırılmak, dağıtılmak, parçalanmak, yerle bir edilmek üzere yapılıyor. Öyle ki ertesi hafta yeniden işlenebilsin, yerine konabilsin ve bütün bu süreç, inşallah sonsuza değin, tekrar tekrar, çok daha kârlı şekillerde devam etsin."*⁷⁸

Tüketimin merkez hâline geldiği bu sonsuz döngü, ne içinde barındırdığı insan emeğini ne de doğanın kaynaklarını tehlikeye atma risklerini göz önünde bulundurmaksızın, bir an bile düşünmeye mahal vermeyecek şekilde düzenlenmiş bir yaşam tarzını önceler. Bu anlayış içerisinde birey, öncelikle kendi emeğine yabancılaşır. Bu bağlamda, işçinin kendi üretimine yabancılaşması ve kendisinin de ürünü ile özdeşleştirilerek nesneleştirilmesi üzerinde durulması gereken bir noktadır. İnsan kimliğinden koparılan birey, makine düzeyine indirgenir ve ortaya koyduğu ürün ile aynı oranda değer kazanır ya da kaybeder.

*"İşçi sürekli olarak daha bir ucuz meta haline geldikçe daha fazla mal yaratır. İnsani dünyanın değer kaybetmesi şeyler dünyasındaki değer artışıyla doğru orantılıdır. Bu, Marx'ın "nesneleştirme/şeyleştirme" (Vergegenständelichlung) olarak terimleştirdiği bir çarpıtma sürecini içerir. İşçi, emeğiyle doğa dünyasını şekillendirir; onun ürünü, bizzat şekillendirdiği sürece, dış dünyayla bu etkileşimin sonucudur. Kapitalizmde işçi (özne, yaratıcı), ürünü (nesne) ile özdeşleştirilir."*⁷⁹

Karl Marx'ın iktisadi temeller üzerine oturduğu değerlendirmeleri özellikle "yabancılaşma" kavramı noktasında önem arz etmektedir. İşçi, önce doğayı kontrol almak isterken doğaya, sonra kendi üretim sürecine ve ürününe, en sonunda da insana yabancılaşır.

⁷⁸ Berman, M. (2014). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. (Çevirenler: Ümit Altuğ, Bülent Peker). İstanbul: İletişim Yayınları, s.142.

⁷⁹ Giddens, A. (2009). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*. (Çeviren: Ümit Tatlıcan). İstanbul: İletişim Yayınları, s.41.

Dolayısıyla Marx, yabancılaşmayı dört temel üzerinden değerlendirir: nesneye yabancılaşma, üretim sürecine yabancılaşma, türsel varlık olarak insana yabancılaşma, diğer insanlara yabancılaşma.⁸⁰

Marx'ta dört alt başlık bağlamında ortaya koyulan “yabancılaşma” kategorisi Hegel ve Feuerbach'ın zihnindeki “yabancılaşma” kategorisinden daha somut bir alana işaret eder. Marx'ın kavramsallaştırdığı “yabancılaştırma” mefhumu özellikle kapitalist düzenin işçi ve işveren arasında kurduğu ilişkiye odaklanır.

““Yabancılaşma” kategorisi Hegel'in felsefesinde ve özellikle Feuerbach'ın felsefi din eleştirisinde önemli bir yer tutuyordu. Ne var ki, Hegel insanın kendi bilincine varmasındaki yabancılaşmadan, Feuerbach da tarihi olmayan, bir sınıfı olmayan, soyut insanın yabancılaşmasından söz ediyordu. Marx, işçinin “yabancılaşma”sından söz eder. “Yabancılaşma” kavramına bütünüyle yeni iktisadî sınıfsal ve tarihî bir içerik kazandırır. Marx'ın “yabancılaşma” terimiyle anlatmak istediği, işçinin kapitalist için zorla çalışması, işçinin çalışmasının ürününe kapitalistin kendine mal etmesi, ve kapitalistin mülkiyetinde bulunduğu için işçinin karşısına yabancı, köleleştirici bir güç olarak çıkan üretim araçlarından işçinin ayırılmasıdır.”⁸¹

İşçinin kendi emeğine yabancılaşma süreci emek ve ürünü arasındaki ilişkisizlikten kaynaklanır. Her ne kadar işçi emeğiyle bir ürün ortaya koysa da sonrasında ürün, öznesinden bağımsız bir varlık durumuna gelir.

“Bu olgu göstermektedir ki emeğin ürettiği nesne –emeğin ürünü- emeğin karşısında yabancı bir şey, kendini üretenden bağımsız bir güç olarak dikilir. Emeğin ürünü, bir nesneye aktarılmış, maddeleşmiş emektir: Emeğin nesneleştirilmesidir”⁸²

Emek ve onu ortaya koyan birey arasındaki ilişki bağlamında Marx, özellikle, politik iktisatçıların söylemlerine karşı çıkar; çünkü politik iktisatçı açısından emek kavramının bir değeri olsa da emeği üretenin/onu bir biçimde ortaya koyanın değeri yoktur. Bu yaklaşım, işçi ve özel mülkiyet arasına kesin çizgiler koyar ve en

⁸⁰ Bakınız: Parkan, B. (2013). *Marx*. İstanbul: Say Yayınları., s.77, 78.

⁸¹ Marx, K. (2016). *1844 El Yazmaları*. (Çeviren: Murat Belge). İstanbul: Birikim Yayıncılık, s.8.

⁸² A.g.e., s.75.

başından sermaye sahibi ve işçinin toplumsal konumunu belirleyerek söylemlerini geliştirir.

*“Politik iktisatçı, her şeyin emekle satın alındığını, sermayenin birikmiş emekten başka bir şey olmadığını söyler bize; ama aynı zamanda işçinin, herhangi bir şey satın alabilmek bir yana, kendini ve insanca kimliğini satması gerektiğini söyler.”*⁸³

Aydınlanma ile birlikte ortaya çıkan en önemli problemlerden bir tanesi, ilerleme/gelişme fikri ve bu fikrin doğallıktan ziyade zorunluluk dolayısıyla ortaya çıktığı düşüncesidir. Marx’a göre de ilerleme fikri, doğal düzeneğinden çıkmış; zorunluluk ilkesinden hareket eder hâle gelmiştir. Marx’a göre ilerlemenin/gelişmenin kazanını elbette ki paradır. Para, Marx’a göre kapitaliste, yani gelişmiş özel mülkiyete aittir, toprak sahibi ise gelişmemiş özel mülkiyet sahibidir. Elbette ki daha geniş alanları etkileme potansiyeli olan para, toprak sahibinin üzerinde yer alır.

*“Gerçek gelişme yolu kapitalistin, toprak sahibi karşısındaki zorunlu zaferiyle sonuçlanır – yani olgunlaşmamış ve gelişmemiş özel mülkiyet karşısında gelişmiş özel mülkiyetin zaferiyle –çünkü hareket hareketsizliği yenmelidir- açık, kendi bilincinde alçaklık, gizli, bilinçsiz, alçaklığı yenmelidir; açgözlülük, kendine-düşkünlüğe; aydınlanma’nın açıkça huzursuz, becerikli çıkarıcılığı, batıl inancın dar görüşlü, dünyevî yontulmamış, uyusuk ve bilinçsiz çıkarıcılığına; ve para özel mülkiyetin başka bütün şekillerine karşı zaferi kazanmalıdır.”*⁸⁴

Marx’ın insan temelli yaklaşımı, doğa ile ilişkisi içinde, insan için insan esasına dayandığından; varoluşsal anlamda bir ilk nedene ihtiyaç duyulmaz. Ona göre, insan kendisinden yola çıkarak kendi varoluşunu açıklayabilir.

“Ama sosyalist insan için dünyanın tarihi denen şeyin tümü, insanın emeği yoluyla insanın yaratılmasından başka bir şey olmadığına göre, doğanın insan için oluşumundan başka bir şey olmadığına göre, kendi doğumunun, kendi oluşum sürecinin yalanlanamaz ve göze görünür tanıtı gene kendisidir. İnsanın ve doğanın gerçek varoluşu pratik, duyuşsal ve algılanabilir olduğuna göre –insan insan için

⁸³ Marx, K. (2016). *1844 El Yazmaları*. (Çeviren: Murat Belge). İstanbul: Birikim Yayıncılık, s.23, 24.

⁸⁴ A.g.e., s.98.

doğanın varlığı ve doğa insan için insanın varlığı olduğuna göre- dışlanmış bir varlık, doğanın ve insanın üzerinde bir varlık sorunu- doğanın ve insanın önemsizliğini kabul etmeyi ima eden bir sorun- pratikte olanaksızlaşmıştır. Bu önemsizliğin yadsınması olarak tanrıtanımazlık, artık bir anlam taşımamaktadır, çünkü tanrıtanımazlık Tanrının olumsuzlanmasıdır ve insanın varoluşunu bu olumsuzlama yoluyla ortaya koymaktadır; ama sosyalizm olarak sosyalizmin böyle bir aracılığa gerekmesi yoktur. Sosyalizm, öz olarak, insanın ve doğanın pratik ve kuramsal duyuşsal bilinçliğinden kalkarak yola çıkar.”⁸⁵

Elbette bu durum, Marx’ın maddeci yaklaşımının kusursuz bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Fakat, yine de, bir diğer açıdan bakıldığında insanın modernite projesiyle ve kapitalist unsurlar vasıtasıyla yalnızca emek üreten bir makine durumuna indirgenerek değersizleştirilmesinin, bu yaklaşımın ortaya çıkışındaki etkisi de ötelenmemelidir. Zira Marx’ın bu yaklaşımının pratikte bir karşılığı olsaydı, insanın öncelikle bireysel olarak doğayla kurduğu ilişki üzerinden kendini olumlaması, sonraki dönemlerde varoluşsal ve yaşamın anlamı noktasında ortaya çıkacak sorunları azaltabilirdi.

Marx'a göre, Ortaçağ’da toprak ve toprak sahibi arasında özel bir ilişki vardır. Toprak derebeyiyle bireyselleşir; onun rütbesine sahip hâle gelir. Bu nedenle o dönem, “*nulle terre sans maître*” (efendisiz toprak olmaz) sözü geçer akçedir. Ortaçağ’ı takip eden süreçte ise bu söz, Marx’ın da özellikle belirttiği şekilde “*l’argent n’a pas de maître*” (para efendi tanımaz) ifâdesine dönüşür. Çünkü, yine Marx’a göre, bu söz ile ölü maddenin insan üzerindeki tam egemenliği ortaya konur.⁸⁶

Devletin sermaye sahipleri ile yakın ilişki içerisinde olması elbette özellikle siyasal alanda olmak üzere yaşamın tüm alanlarında söz sahibi olma noktasında sermaye sahiplerinin sıradan insanların önüne geçmesinin temel nedenidir.

“Egemen sınıfın düşünceleri, bütün çağlarda, egemen düşüncelerdir, başka bir deyişle, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen zihinsel güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda, zihinsel

⁸⁵ Marx, K. (2016). *1844 El Yazmaları*. (Çeviren: Murat Belge). İstanbul: Birikim Yayıncılık, s.123.

⁸⁶ A.g.e., s.66-68.

*üretimin araçlarını da emrinde bulundurur, bunlar o kadar birbirlerinin içine geçmiş durumdadırlar ki, kendilerine zihinsel üretim araçları verilmeyenlerin düşünceleri de aynı zamanda bu egemen sınıfa bağımlıdır.*⁸⁷

Anthony Giddens, Marx'ın siyaset-toplum ikilemi üzerine yaptığı değerlendirmeyi ele alırken; yine, Marx'ın çıkış noktası olarak nitelendirebileceğimiz insan merkezli tavrını geliştirdiği söylenebilir. Marx, hem tek tek sivil toplumu oluşturan bireylerin bencil çıkarlarını hem de siyasal hayatın toplumsallığı noktasında ortaya çıkan ikiliğin çözülmesi gerektiğine işaret eder. Ancak bu şekilde “gerçek demokrasi”den söz etmek mümkün olacaktır.

*"Marx'ın "gerçek demokrasi" adını verdiği şeyin gerçekleşmesi, onun analizine göre, birey ve siyasal topluluk arasındaki yabancılaşmanın sivil toplumdaki bireylerin "bencil" çıkarları ile siyasal hayatın "toplumsal" karakteri arasındaki dikotomi çözümlenerek aşılmasını gerektirir."*⁸⁸

Marx ve Engels'in önemli vurgularından bir tanesi, toplumsal birlikteliklerin rızadan ziyade zorunluluk ilişkileri üzerine kurulmasına rağmen; bireylere, rıza temelli bir birliktelik vaadi sunmasıdır. Oysa, Marx ve Engels'e göre toplumsal ilişkiler geçmişten ve geleneksel uygulamalardan getirilen birtakım alışkanlıkların sonucu olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla kişi, içinde yaşadığı toplumsal yapının “doğal” bir organizasyon olduğunu içselleştirerek yaşar ve onu değiştirme arzusu duymaz.

*"Şimdiye kadar bilinen toplum içinde birleşme hiç de (örneğin bize Toplum Sözleşmesi'nde tanıtıldığı gibi) isteğe bağlı bir birlik değildi, tersine, bireylerin, içinde raslantısallıktan yararlandıkları koşullar temeli üzerinde kurulmuş zorunlu bir birlikti."*⁸⁹

Toplumsal anlamda ortaya çıkan bu rastlantısal birliktelik, elbette, bireyin hem bireysel hem de toplumsal anlamda pasif konumda olmasıyla ilişkilidir. Zira bu durum, sermaye sahipleri ve emek ortaya koyanlar arasındaki ikilemden beslenir.

⁸⁷ Marx, K., Engels F. (1976). *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*. Ankara: Sol Yayınları, s.50, 51.

⁸⁸ Giddens, A. (2009). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*. (Çeviren: Ümit Tatlıcan). İstanbul: İletişim Yayınları, s.34.

⁸⁹ Marx, K., Engels F. (1976). *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*. Ankara: Sol Yayınları, s.75.

Bireyler tek tek birbirleriyle ilişki içinde değil, belirli sınıfsal birliktelikler, dolayısıyla belirli yaşam koşulları altında kurduğu ilişkiler üzerinden tanımlanır.

“Büyük sanayide ve rekabette, bireylerin bütün varoluş koşulları, belirlenmeleri ve sınırlanmaları en basit iki biçim içinde erimiştir: özel mülkiyet ve emek. Paranın işe karışmasıyla ilişkinin her biçimi ve ilişkinin bizzat kendisi, bireyler için olması da olmaması da mümkün şeyler olmaktadır. Demek ki, daha önce ilişkilerin, bireylerin, birey olarak, aralarındaki ilişkiler değil, ancak, belirli koşullar içinde yaşayan bireylerin ilişkileri olması, paranın kendi niteliğindedir.”⁹⁰

Karl Marx'ın insan ve doğa arasındaki ilişkinin temellerinden hareketle kurduğu sistem ve bu sistemin tamamlayıcı unsurları düşünüldüğünde, Alain Touraine, Marx'ı “ilk büyük postmodern entelektüel” olarak tanımlar; çünkü Marx, bir antihümanist olarak ilerlemeyi bir insan kavramının gerçekleşmesi olarak değil, doğanın özgülleşmesi olarak kavrar.⁹¹

Dolayısıyla, Karl Marx açısından ekonominin toplumsal ilişkiler noktasında kurucu unsur hâline gelmesi; insanın yalnızca insan olmasından kaynaklanan değerini ortadan kaldıran bir durumdur. Sermaye, emeğin kimin elinden, hangi koşullarda çıktığına bakmaksızın ürüne ve ondan sağlayacağı çıkara odaklanır. Marx'ın "modernite eleştirisi" fikri, insanın doğal koşullarından koparılması süreciyle başlar. Bu süreç, kişinin kendi emeğine yabancılaşması ve bu emeğin başkaları tarafından metalaştırılması ile daha ileri bir boyuta taşınır.

2.1.2. Nietzsche ve Modern Bireyin Açmazları

Karl Marx, moderniteye yönelik itirazlarını kapitalizmle birlikte varoluşunun zirvesine ulaşan burjuva sistemine ve onun kendini gerçekleştirme aracı olarak gördüğü işçi sınıfının darboğazlarına yöneltir. Her ne kadar Marx, iktisadi temellere dayalı bir toplum sistemi hakkında konuşsa da genel çerçevede önceliği birey ve onun doğa ile kurduğu ilişkiler üzerinden kendini gerçekleştirme biçimleridir. Bunun yolları ise işçinin kapitalist düzen içerisinde konumlandırıldığı noktaya karşı ortaya

⁹⁰ Marx, K., Engels F. (1976). *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*. Ankara: Sol Yayınları, s.80, 81.

⁹¹ Bakınız: Touraine, A. (2016). *Modernliğin Eleştirisi* (10. Baskı). (Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.140.

koyacağı itirazlardan ve bu yanlış konumlandırmanın yanlışlıklarının giderilmesinden geçer.

Nietzsche'nin modernite eleştirisi ise birey merkezli bir yaklaşımı temel alır. Bireyin modern dünyanın vaatleri ve ortaya koyduğu hakikât arasındaki çelişkiler karşısında konumlanması, Nietzsche'nin düşüncelerinin çıkış noktalarındandır. Zira insan, ne sadece beden ne de sadece akıldır. İnsan, bir bütün olarak beden ve aklıyla birlikte içgüdülerinin ötelenmediği bir yaşam sürmelidir. Bu bağlamda, Rönesans ile birlikte ortaya çıkan akıl merkezli "ilerleme" fikrinin on dokuzuncu yüzyılda yaşadığı dönüşüm Nietzsche'nin dikkat çektiği hususların başında gelir.

*"İnsanlık, bugün inanıldığı şekliyle, daha iyi ya da daha güçlü ya da daha üstün olanın gelişimini temsil etmiyor. "İlerleme" modern bir düşüncedir yalnızca, başka bir deyişle, yanlış bir düşünce. Bugünün Avrupalısı, değerliliği bakımından Rönesans Avrupalısının çok gerisindedir; gelişimin devamı hiçbir şekilde yükselme, yücelme, güçlenme anlamına gelmek zorunda değildir."*⁹²

"İlerleme" fikrinin doğal süreçlerinden koparıldığına yönelik bu vurgu, giderek farklı bileşenler tarafından yönetilen bir sürece doğru evrilen "ilerleme" fikrine işaret eder. Söz konusu kavramın bireysel olanı insanlık uğruna fedâ etme içgüdüğü ile hareket etmesi, "modern insan"ın ortaya çıkış sürecinin Nietzsche'nin terminolojisinde yer alan "sürü insan" kavramına dönüşümü ile de temelden ilişkilidir.

*"İlerleme"nin büyüklüğü, fedakârlık etmek zorunda kaldığımız şeylerin yığınyla bile ölçülebilir; yığındaki insanlık bir tek insan türünün büyümesine feda edilir – budur işte ilerleme..."*⁹³

"Nietzsche'ye göre, "ilerleme" fikri bir güç isteminin sonucu olarak ve tesadüfen birbiri ile ilgili olan durumların ortaya çıkması dolayısıyla sağlanabilir. Dolayısıyla bu bağlamda düşünüldüğünde, Rönesans ve Aydınlanma ile birlikte ortaya çıkan ilerleme fikrinin de süreklilik arz etmesi nedensellik ilkesinden ziyade güç dengelerinin ne yönde ilerlediğiyle alakalı olarak görülebilir.

⁹² Nietzsche, F. (2014). *Deccal* (3. Baskı). (Çeviren: Ayça Kaya). İstanbul: Say Yayınları, s.11.

⁹³ Nietzsche, F. (2015b). *Ecce Homo* (6. Baskı). (Çeviren: Can Alkor). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.94.

“Oysa tüm amaç ve yararlar, bir güç isteminin, daha güçsüz bir şey üstünde egemenlik kurmasının, ona bir işlev anlamı yüklemesinin yalnızca işaretidirler; bir “şey”in, bir organın, bir göreneğin, tüm tarihi böylece nedenlerinin birbiriyle ilgili olmaları gerekmeyen, üstelik tümüyle rasgele biçimde art arda gelip, aralarında yer değiştirebilen, sürekli yeni yorumların ve uyumların işaret zinciri olabilir. Bir şeyin, bir geleneğin, bir organın “evrimi” hiç de belli bir amaca doğru ilerleme değildir, üstelik, en kısa yol ve en az kuvvet harcamasıyla gerçekleştirilen mantıksal ilerlemeden daha az bir şeydir.”⁹⁴

Dolayısıyla, bilim ve teknolojinin bir “güç istemi” doğrultusunda ortaya çıkması ve gelişmesi aynı zamanda beraberinde sömürü düzeninin ortaya çıkmasını ve yaygınlaşmasını da getirir. Bu bağlamda ilerleme noktasında görülen zorunluluk daha ziyade güç sahiplerinin, daha da güçlenme ya da gücü elinde tutma arzusu ile ilişkili olarak görülmektedir.

Nietzsche'nin en önemli itirazlarından bir tanesi kuşkusuz ki Hıristiyanlığa yönelik olandır. Hıristiyanlığın, dini unsurları kullanarak dini kurumsallaştırması ve insanı doğal eğilimlerinden uzak tutmak adına birtakım yasalar ortaya koyması Nietzsche'nin temel argümanlarının anti-tezi niteliğindedir. Aklın ve dolayısıyla bireyin öncelendiği Rönesans'ta dahi Martin Luther tarafından üstlenilen Reform hareketinin ortaya çıkması Nietzsche'ye göre Rönesans'ın ruhuna aykırıdır. Böylelikle ortaya çıkan yeni durumda Nietzsche, Hıristiyanlığın kabuk değiştirerek var olmasından rahatsızdır. Zira Nietzsche temelde, yaşam isteğini öldüren her türlü baskıcı unsurun ortadan kalkmasını, insanın her an yaşadığını duyumsaması gerektiğini ifade eder.⁹⁵

“Hıristiyan bugüne dek “törel yaratık”tı, benzersiz bir antikaydı, -ve “törel yaratık” olarak da, insanlığı en hor gören kimsenin bile aklından geçirmeyeceği kadar saçma, yalancı, boş gururlu, düşüncesiz ve kendine zararlıydı.”⁹⁶

⁹⁴ Nietzsche, F. (2015b). *Ecce Homo* (6. Baskı). (Çeviren: Can Alkor). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.93.

⁹⁵ Bakınız: A.g.e., s.105,106.

⁹⁶ A.g.e., s.117.

Nietzsche yaşamın olumsuzlanmasına neden olabilecek tüm kültürel ve kurumsal aygıtların ötelenmesi gerektiğini belirtir. Bedensel arzuların daima bastırılması gereken kötü duyguları beraberinde getirdiğine yönelik imalar Nietzsche'yi son derece rahatsız eder. Ona göre “ruh”, “tin” gibi kavramlar bedensel içgüdülerin ötelenmesi için uydurulmuş kavramlardır. Bunlarla ilişkili olarak Tanrı kavramı da yaşama karşıt bir kavram olarak ortaya çıkar.⁹⁷

Nietzsche'nin bu tavrı öncelikli olarak dini, ahlâki ve geleneksel unsurların insanın yaşamdan uzaklaştırılması fikrinden kaynaklanır. Tüm dini, ahlâki ve geleneksel kurumlar bir yönüyle "yanlış" olan insanın "düzeltmesini", dolayısıyla toplumla daha yüksek oranda uyum sağlanmasını amaçlar.

“...o kutsal “sözde neden”, insanlığı “düzeltmek”, aslında yaşamın iliğini, kanını emecek bir hile olarak, töre bir vampirlik olarak ortaya çıkarılmıştır.”⁹⁸

Dolayısıyla insan, düzeltilmesi ve “evcilleştirilmesi” gereken bir varlık olarak düşünülür. Vahşi yönlerinin törpülenmesi gereken insan, doğanın kucağından koparılır ve türsel bir iyileştirme amacına hizmet eder. Böylelikle, toplumun yönlendirilebilmesi adına kullanılan siyasal ve toplumsal sistemler açısından da basite indirgenmiş, hazır bir zemin oluşturulmuş olur.

“Tüm zamanlarda insanlar “iyileştirmek” istenmiştir: her şeyden önce buna ahlak denilmiştir. Ne ki, aynı sözcüğün altında çok farklı bir eğilim de gizlidir. Hem vahşi insanın evcilleştirilmesine, hem de belirli bir insan türünün terbiye edilmesine “iyileştirme” denilmiştir: ancak bu zoolojik terimler dile getiriyorlar gerçeklikleri - elbette, tipik “iyileştirici”, din adamı bu gerçekleri bilmez - bilmek istemez...”⁹⁹

Hıristiyanlık, gelenekler ve ahlakın insanın doğayla bir bütün olarak yaşamasını sağlayan içgüdülerini öteleyen tavrı, onu nesneleştirilmesi ve içinde bulunduğu, gerçek yaşamdan koparması Nietzsche açısından üzerinde durulması

⁹⁷ Bakınız: Nietzsche, F. (2015b). *Ecce Homo* (6. Baskı). (Çeviren: Can Alkor). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.118, 119.

⁹⁸ A.g.e., s.119.

⁹⁹ Nietzsche, F. (2017). *Putların Alacakaranlığı* (5. Baskı). (Çeviren: Mustafa Tüzel). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.44.

gereken bir husustur. Zira, tüm bu kurumların yapmak istediği şey, insanın doğal eğilimlerini, dürtülerini öteleyerek ona daha üstün bir varlık olduğu fikrini dayatmasıdır. Köleliğin ortaya çıkışı da bu içgüdüleri öteleyip öteleyememekle ilişkilidir. Birlikte hareket eden toplumun, köleleri “modern”, “medeni” olmamaları ve doğal düzene daha yakın durmaları nedeniyle “insan-olmayan” bir tür ya da “eşya” sınıfı içerisinde düşünmeleri de insanın yaşadığı doğadan kopma sürecinin bir sonucudur.¹⁰⁰

Hıristiyanlığın bu dünyayı öteleyen tavrı, sosyalizm için de geçerlidir. Nasıl ki Hıristiyanlık bu dünyayı öteleyip, idealize ettiği öte-dünyayı önceliyorsa, sosyalizm de içinde yaşanan toplumun devrimden sonra sonsuz mutluluk vaadi ortaya koyacağı idealinden beslenir. Dolayısıyla her ikisi de Nietzsche açısından “dekadanca” bir harekettir. Bu dünyadaki var olan, hissedilen, yaşanan hayatı öteleyen her türlü öğretide çürümüşlüğü, yozluğu barındırır.

"Hıristiyan ve Anarşist - ikisi de dekadandır, - Ama bir Hıristiyan "dünya"yı yargılar, ona kara çalar, onu lekelerken, sosyalist bir işçinin toplumu yargılayışındaki, ona kara çalıışındaki, onu lekeleyişindeki içgüdüünün aynıyla yapar bunu: "ahiret günü" bile intikamın tatlı avuntusudur - sosyalist işçinin beklediği devrimin, biraz daha uzak bir zamanda düşünülenidir... "Öteki dünya"nın kendisi de - bu dünyaya çamur atmanın bir aracı değilse, ne gerek var bir öteki dünyaya?..."¹⁰¹

Nietzsche'ye göre bedenın kötülenmesi ve ruhun yüceltilmesi vasıtasıyla insan, bu dünyada bulamadığı mutluluğu öte-dünya idealinin vaadi olarak değerlendirir. Bedenin ruh tarafından aşağılanması bu dünyayla olan ilişkinin temelinden sarsılması anlamına gelir. Bu dünyada, bu koşullar altında, ötelenmesi gereken içgüdülerin rehberliğinde “doğru” olana ulaşamayacağını düşünen insanın tek sığınağı, her şeyin tamamlanmış olduğu öte-dünyada sonsuza dek yaşayacağı mutlu hayata duyduğu özlemdir.

¹⁰⁰ Bakınız: Nietzsche, F. (2016). *İnsanca, Pek İnsanca* (4. Baskı). (Çeviren: Mustafa Tüzel) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.40.

¹⁰¹ Nietzsche, F. (2017). *Putların Alacakaranlığı* (5. Baskı). (Çeviren: Mustafa Tüzel). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.81.

“Bir zamanlar ruh aşağılayarak bakıyordu bedene: ve o zamanlar bu aşağılama yücelerin yücesiydi: - bedeninin zayıf, iğrenç, açlıktan ölmek üzere olmasını isterdi ruh. Böylece bedenden ve yeryüzünden kurtulabileceğini düşünürdü.”¹⁰²

Oysa, Nietzsche’ye göre insan aklı ve bedeniyle, dolayısıyla içgüdüleriyle bir bütündür. Bedensel arzuların ötelenmesi, onu daha yüce bir varlık hâline getirmek şöyle dursun, kendi gerçekliğinden zorla koparılması nedeniyle, insana dair büyük çelişkilerin de ortaya çıkmasına neden olur. Bu yüzden, yaşam ile içgüdüler vasıtasıyla kurulan coşkulu bağ toplumsal düzeni önceleyen yapılar için tehlikeli bir durum olarak görülmektedir. Aynı şekilde, birey bu kurumların ne denli ötesinde durursa, yaşam ile kurduğu bağlar da denli güçlenir ve dolayısıyla toplumla/dış dünya ile bağdaşamama, ait olamama gibi sorunlar ortaya çıkar. Bu durum özellikle, toplum normlarına boyun eğmeyen insanlarda “yabancılaşma” olarak kendini gösterir.

“İnsanlar geleneğe ne denli az bağlıysalar, güdülerin içsel devinimi o denli büyük olacaktır; buna uygun olarak, insanların dışsal huzursuzluğu, hercümerci, çabaların çok sesliliği de bir o kadar büyük olacaktır.”¹⁰³

Nietzsche’nin ortaya koyduğu “sürü insan” ve “üst insan” kavramı da bu noktada anlam kazanır. Toplumsal dayatmalara karşı çıkan, onları kabul etmek istemeyen insan, birey olma yolunda ilk adımını atmış demektir. Kendi yaşam önceliklerini ortaya koymak isteyen kişi sürünün dışına çıkar ve hem içgüdülerine hem de aklına aynı anda kulak vererek kendi yaşamsal konumunu belirler.

“Yalnızlaşmaya gitmek ister misin kardeşim? Kendine giden yolu aramak ister misin? Biraz daha ayak sürü de beni dinle.

“ “Arayan kolaylıkla kaybolur. Her türlü yalnızlaşma suçtur”: böyle konuşur sürü. Uzunca bir süre sürüden biriydin sen de.”¹⁰⁴

¹⁰²Nietzsche, F. (2017). *Putların Alacakaranlığı* (5. Baskı). (Çeviren: Mustafa Tüzel). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları s.7.

¹⁰³ Nietzsche, F. (2011). *Müziğin Ruhundan Tragedyanın Doğuşu* (9. Baskı). (Çeviren: İsmet Zeki Eyuboğlu). İstanbul: Say Yayınları, s.20,21.

¹⁰⁴ Nietzsche, F. (2017). *Putların Alacakaranlığı* (5. Baskı). (Çeviren: Mustafa Tüzel). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.56.

Dolayısıyla insan ya kendine yabancılaşarak sürü insan hâline gelir ya da topluma yabancılaşarak üst-insan olma yolunda ilk adımını atar. Nietzsche'ye göre inanan ve hisseden, düşünen insan arasındaki fark bu iki tip insanı oluşturur.

"İnanan kendisine ait değildir. O yalnızca bir araç olabilir; kullanılması gerekir; birinin onu kullanmasına gereksinim duyar. İçgüdü, kendiliksizleşme etiğine en yüce saygınlığı verir; her şey onu benimsemeye yönlendirir: sağduyusu, deneyimi, kibirliliği. Her çeşit inanç, kendi içinde, kendisizleşme ve kendine yabancılaşma ifadesidir..."¹⁰⁵

Dolayısıyla, sürünün dışında yer alan birey; kendi içsel deviniminin ilk adımını atmış olur. Nietzsche'ye göre insan, hayvan ile üst-insan arasında yer alır. Kendi içsel devinimini önceleyen birey ise, üst-insana doğru yaptığı ilk hamlede tüm umutları yeşertir; çünkü artık onu sınırlayan bir Tanrı anlayışı, ahlak ya da gelenek söz konusu değildir.

"Bu büyük öğle vaktinde, hayvan ile Üstinsan arasındaki yolun ortasında yer alır insan ve akşama giden yolunda en büyük umudunu kutlar: çünkü yeni bir sabaha giden yoldur bu.

İşte o zaman, batmakta olan kendini kutsayacaktır, öteye geçendir diye; ve bilgisinin güneşi tam tepededir o zaman.

"Tüm tanrılar öldü: şimdi Üstinsanın yaşamasını istiyoruz" -bu olsun büyük öğlede son dileğimiz."¹⁰⁶

Nietzsche kendisini "töresizci" olarak nitelendirirken iyi ve kötü değerlerine yaklaşırken insanın iyiye ulaşabilmesi için öncelikle iyiyi yadsıyarak değerleri parçalaması gerektiğini vurgular. Çünkü din ya da gelenek yoluyla iyi olmanın salık verilmesi insanın iyi olması için geçerli bir neden değildir.¹⁰⁷

Bunun temel nedeni de yaşamda aktif rol alan bireyin, kendi yaşamını inşa sürecinde tüm dışsal dayatmaların etkisinden çıkarak kendi yolunu çizmesi yönündeki arzudur. Nietzsche'ye göre, güçlü birey iyi olanı olumlayarak kendini

¹⁰⁵ Nietzsche, F. (2014). *Deccal* (3. Baskı). (Çeviren: Ayça Kaya). İstanbul: Say Yayınları, s.72.

¹⁰⁶ Nietzsche, F. (2017). *Putların Alacakaranlığı* (5. Baskı). (Çeviren: Mustafa Tüzel). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.73.

gerçekleştiremez. Yapılması gereken iyi olanı yadsıyarak kötü üzerinden hareket etmektir.

“...çünkü toptan düşünülünce, iyiliğe, iyilikseverliğe verilen aşırı değer, zaten décadence’in sonucu, bir güçsüzlük belirtisi, gelişip serpilen, olumlayan yaşamla bir uzlaşmazlık olarak görünüyor bana: Olumlamak için yadsımak ve yok etmek gerekir.”¹⁰⁸

Nietzsche, doğa ve müziği belirli bir varlığın iki yönü olarak değerlendirir. Ona göre, müzik yaşamın kendisi, evrenin özüdür; çünkü müzik her şeyden önce doğanın içsel devinimine en çok yaklaşan alana işaret eder.

*“Herhangi bir sahneye, eyleme, olaya, çevreye uygun bir müzik duyulursa bu bize en gizli anlamı olduğu gibi açıklamak içindir, öyle görünür. Burada müzik, en doğru, en açık bir yorum niteliğinde ortaya çıkar. Çünkü o kendini tümünden bir senfoninin anlatımı olarak ortaya koyabilecek durumdadır. O, yaşamın ve evrenin her olanaklı olayını, daha önceden kendi kendine görmüş gibi belirir. Bu nedenle, kendi kendine düşünebilen bir kimse, bu ses yansımaları önünden kayıp geçen, nesnelere arasında bir benzerliğin bulunmadığını anlayabilir. Çünkü müzik, söylendiği gibi, bütün öteki sanatlardan, görünüş alanına çıkan olayın ya da istencin uygun nesneliliğinin değil de istencin dolaysız görünümü olduğundan, ayrılır. Bu özelliği yüzünden evrenin her somut olayında gerçekötesi olanı, her görünüş alanına çıkan olayda da kendi kendine varlığı (**Ding an sich**) ortaya koyar. İnsan, buna dayanarak, evreni gövdeleştirilmiş müzik, gövdeleştirilmiş istenç olarak adlandırılabilir.”¹⁰⁹*

Yaşamı duyumsamayı tüm diğer durumların önünde gören Friedrich Nietzsche için elbette tüm önceden belirlenim ilkeleri anlamsızdır. Bu bağlamda “Müziğin Ruhundan Tragedyanın Doğuşu” adlı eserinde Descartes’ın dış dünyanın gerçekliği noktasında Tanrı’ya duyduğu güvenden yola çıkarak Euripides’in aynı önceden belirlenimliliği ortaya koymak üzere kullandığı makine-tanrı anlayışını

¹⁰⁷ Bakınız: Nietzsche, F. (2015b). *Ecce Homo* (6. Baskı). (Çeviren: Can Alkor). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.112, 113.

¹⁰⁸ A.g.e., s.114.

¹⁰⁹ Nietzsche, F. (2011). *Müziğin Ruhundan Tragedyanın Doğuşu* (9. Baskı). (Çeviren: İsmet Zeki Eyuboğlu). İstanbul: Say Yayınları, s.104.

eleştirir. Deus ex machine¹¹⁰, tragedya eserlerinde sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Buna göre, ortaya konulan hikâyenin giderek karmaşık hâle gelmesi sonucu, hikâyenin bir sonuca bağlanması adına yapılacak olan her şey bu makine-tanrı tarafından sistematik olarak yapılır ve olayın gidişatına bağlı olarak karakterlerin durumu belirlenir. Dolayısıyla karakterin kendi yapıp ettikleriyle kendi yolunu çizmesi ya da makine-tanrının belirlediği kaderini değiştirme gibi bir durum söz konusu değildir.

“Böylece bir Tanrı, tragedyanın akışı konusunda halka güven verme gereğini duyuyor, her kuşkuyla da söylencenin gerçekliği içinde ele alıyor. Bu olay, Descartes’in duyulur evrenin gerçekliğini Tanrının gerçekliğine dayanıp, Tanrının yalan söylemeyeceği görüşünden yola çıkarak açıklaması gibidir. Euripides, halkın karşısında kahramanlarının geleceğini güven altına almak için, bu Tanrısal gerçekliği dramın bitiminde bir kez daha ileri sürdü: Bu da çok kötü bir ün kazanan deus ex machine’in (makine-tanrı) görevidir.”¹¹¹

Nietzsche'nin Euripides'in eserleri üzerinden yaptığı makine-tanrı değerlendirmesinin temel hareket noktası da doğadan koparılan insanın yönlendirilmesine yönelik dürtülerdir. İnsan, evcilleştirilmeye, yönlendirilmeye mecburdur ve ilerlemenin esası olan bilginin de bu doğrultuda kullanılması gerekir. Yaşam da böylelikle mekanik bir sisteme dönüşür.

“Bu makine daha yüksek bir bencilliğin, bilinen ve uygulanan bir doğa anlayışının güçleri elindedir, onların yararınadır. Bu, bilgi aracılığıyla, bir evren düzelticisine bağlıdır. Bu makine, bilimle yönlendirilmiş bir yaşama inandırıyor.”¹¹²

Buradan hareketle Nietzsche, içinde bulunduğu çağda da Helenizm ile birlikte ortaya çıkan “kuramsal insan” fikrinin etkin olduğu noktasına odaklanır. Sokrates'in tragedyanın korodan doğan özünü öteleyerek; felsefeyi öncelemesine göndermede bulunarak bilgiyi önceleyen insan tipini eleştirir. Nietzsche'nin en başından beri söylediği ve bir şekilde yolunun çıktığı temel fikir insanın doğanın bir

¹¹⁰ <http://www.dictionary.com/browse/deus-ex-machina>

¹¹¹ Nietzsche, F. (2011). *Müziğin Ruhundan Tragedyanın Doğuşu* (9. Baskı). (Çeviren: İsmet Zeki Eyuboğlu). İstanbul: Say Yayınları, s.82.

¹¹² A.g.e., s.112.

parçası olduğu fikridir. Doğadan uzaklaşarak ortaya koyulan her edim içinde yapay unsurlar barındırır ve insanı, öz kimliğinden, insanlığından, içgüdülerinden uzaklaştırır.

“Bizim çağdaş dünyamız Helenizm ekininin ağına yakalanmış, örnek kişi olarak da yüksek bilgi olanaklarıyla donatılan; Sokrates’in varlığında temel görünüm ve atasını bulan kimseyi, şu kendini bilime adayan kuramsal insanı bilmiştir. Bizim bütün eğitim araçlarımız bu örnek insanı göz önünde bulundurur: Başka her varlık, bu yorucu yükseliş çarpınısında, düşündüğünü değil de, kendine verilen varlığı alabildi. Bu tür bir aydın, aşağı yukarı korku verici bir anlamda, uzun süre bilgin örneği içinde görüldü. Bizim şiirsel sanatlarımız bile bilgince öykünmelerden doğup gelişme gereğinde kaldı. Nitekim biz, bugün bile şiir yazmanın temel etkisi içinde, şiir biçimimizin yapay denemelerden doğduğunu, halkın değil de aydınların dilinden kaynaklandığını öğreniyoruz.”¹¹³

Kuramsal insan fikri üzerinden insanın belirli bir kalıp içerisinde düşünülerek "örnek" bir tip hâline getirilmesi, elbette üst-insan olma idealiyle hareket eden insanı kısıtlar ve onun yaşamını öteler. Oysa modern olan bilim ve teknolojiye ortaya koyduğu ilerleme ilkesi birey düzleminde de kendini aşma ilkesine dönüşür.

“Modern olmak demek hep kendinin önünde olma, sürekli bir “kendini aşma” halidir (Nietzsche'nin sözleriyle, kişi Übermensch [üst-insan] olmadan, ya da olmaya çabalamadan Mensch [insan] olamaz).”¹¹⁴

Dolayısıyla, Nietzsche'nin öncelediği birey, kendi yaşamında etkin rol oynayan, kendi tercihleri ve ilkeleri üzerinden belirlenen bir bireydir ve Helenizmle birlikte ortaya çıkan "kuramsal insan" fikrinin tam karşısında yer alır. Bu gerilimin en önemli nedenlerinden birisi de kuşkusuz kuramsal insanın içinde barındırdığı yönlendirilmeye açık tavrı nedeniyle toplumsal erkler tarafından kolaylıkla idare edilebilme özelliği gözden kaçırılmamalıdır. Bu noktada, modern devlet anlayışı ve onun kuramsal alt yapısı Nietzsche açısından önem arz eder. Devlet, toplumun bir arada yaşaması için ortaya çıkmış bir kurumdur. Kimi düşünürler devleti, bireylerin

¹¹³ Nietzsche, F. (2011). *Müziğin Ruhundan Tragedyanın Doğuşu* (9. Baskı). (Çeviren: İsmet Zeki Eyuboğlu). İstanbul: Say Yayınları, s.114.

¹¹⁴ Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite*. (Çeviren: Sinan Okan Çavuş). İstanbul: Can Yayınları, s.59.

özgür istemleri ile katıldıkları, iştirak ettikleri bir düzen olarak tahayyül etse de bu yaklaşım Nietzsche açısından kabul edilebilir değildir. Nietzsche kendi yaklaşımını ortaya koyarken Jean-Jacques Rousseau'nun "Toplum Sözleşmesi"nde ortaya koyduğu "sözleşme" fikrini hayalcilik olarak nitelendirir; çünkü, on dokuzuncu yüzyılda devlet algısı değişmiştir. Devlet, kendi bünyesinde tüm kötü özellikleri barındıran otoriter bir efendidir ve bu hakka doğuştan sahiptir.

“ “Devlet” sözcüğünü kullanıyorum: Ne kastedildiği açık – bir sarışın yırtıcı hayvanlar sürüsü, fetheden, efendi bir ırk, bir örgütlenme yeteneğiyle savaş için örgütlenmiş, gözünü kırpmadan korkunç pençelerini nüfus üstüne atan, belki de sayı olarak muazzam bir üstünlüğe sahip, ama hâlâ biçimi olmayan bir göçebe ırk. Evet, yeryüzünde “devlet” böyle başladı: Sanırım, şu “sözleşme”nin başladığı eski hayalcilik ortadan kaldırılmış bulunuyor. Buyurabilenin, doğuştan “efendi” olanın, davranışlarında ve işlerinde zorba olanın – sözleşmeyle ne ilgisi olabilir ki! Bu yaratıklarla hesaplaşılmaz.”¹¹⁵

Böylesi bir devlet anlayışının güçlenmesi, hiç kuşkusuz, insanın dünyadaki konumlanışı/konumlandırılışı ile ilişkilidir. Friedrich Nietzsche açısından insanın bedeni ve aklını birbirinden ayırarak bağımsız iki unsur durumuna getirmesi ve aklı önceleyen Aydınlanma düşüncesi sakıncalıdır. Nietzsche’de önemli olan yaşam içgüdü, Eros’tur. İnsan bedeninin olumsuzlanması Eros’un ötelenmesine neden olur; çünkü insan kendisine dışarıdan dayatılan bedeninin aşağılanması fikrine odaklanırken yaşamı kaçıır. Ona göre beden her şeyiyle kabul edilmelidir; fakat modern dünya insanın eksikliklerini/içgüdülerinden kaynaklanan zaafalarını görmezden gelemez. Aksine bu eksikliklerin üzerinden beslenir ve insan yetersizliklerinin devlet eliyle düzeltilebilir olduğuna ikna etme yolunu seçer. Vahşi yaşamından koparılan insanın yaşadığı trajedi de böylelikle açığa çıkar.

“Dış düşmanlardan ve dirençlerden yoksun insan, zorla törelerin ezici darlığının ve düzenliliğinin mensesine sıkıştı; sabırsızca, parçalanmış, izlenmiş,

¹¹⁵ Nietzsche, F. (2015a). *Ahlakın Soykütüğü Üzerine*. (7. Baskı). (Çeviren: Ahmet İnam). İstanbul: Say Yayınları, s.102.

kemirilmiş, ürkütülmüş, hırpalanmış, “evcilleştirilmeye” çalışıldıkça kafesinin çubuklarına vura vura kendini yaralayan, vahşiliğe duyduğu sıla özlemiyle kendini yiyip bitirmiş bu mahrum hayvan, kendini bir işkence odasına, belirli ve tehlikeli vahşiliğe dönüştüren varlık, - bu zavallı, bu özlem dolu, bu umutsuz mahkûm, “kara vicdan”ın yaratıcısı oluverdi. Böylece insanın bugüne dek şifa bulamadığı en büyük, en korkunç hastalık başladı, insanın, insana, kendisine, acı çektirmesi.”¹¹⁶

Böylesi bir trajedinin kahramanı olan bireyin tinsel yolculuğunu metaforik düzlemde ele alan Nietzsche, tinin üç dönüşümünü anlatırken tinin deveye, devenin aslana ve aslanın da çocuğa dönüşmesinden söz eder. Buna göre, tin önce kendi çölünde sırtı yüklü bir deve gibi koşturur, ardından efendi olmak için aslana dönüşür ve son olarak yırtıcı bir aslandan çocuğa dönüşür. Bunun nedeni de çocuğun masumiyeti ve yeni bir başlangıç ümidini içinde taşımasıdır. Sonunda insan, yine tüm umudu ve yaratma isteğiyle yaşama sarılmak ister. Bu nedenle insanın tinsel dönüşümü sonsuz bir döngü içinde bu üçlü üzerinden devam eder.¹¹⁷

Nietzsche'ye göre "Aydınlanma" özellikle, Hıristiyanlığa ve genelde din ve gelenekten beslenen katı ahlaki bakış açısına karşı bir başkaldırıdır. Ona göre, Aydınlanma ile birlikte ortaya çıkan modern insan da düşünen ve sorgulayan tavrını tüm dogmaların önüne koyabilen insandır:

“Modern insan, Hıristiyanlığın terminolojisine tümüyle duyarsız kalarak, “Tanrı çarmıhtadır” paradoksal formülündeki eski beğenide yatan tüyler ürpertici abartılı deyişi artık duymuyor. Şimdiye kadar hiçbir yerde, hiçbir zaman bu formülle dile getirildiği gibi, bir baş aşağı etme gözüpekliği, korkunç, sorgulayan, sorgulanabilir bir şey görülmüş değil: Tüm eski değerlerin yenileneceğini vaat ediyor.”¹¹⁸

¹¹⁶ Nietzsche, F. (2015b). *Ecce Homo* (6. Baskı). (Çeviren: Can Alkor). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.100, 101.

¹¹⁷ Bakınız: Nietzsche, F. (2017). *Böyle Söyledi Zerdüşt* (11 Baskı)., (Çeviren: Mustafa Tüzel), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.19-21.

¹¹⁸ Nietzsche, F. (2015c). *İyinin ve Kötünün Ötesinde*. (8. Baskı). (Çeviren: Ahmet İnam). İstanbul: Say Yayınları, s.62.

Aydınlanma, akli merkeze alarak bireyi öne çıkarırken, bir yandan da evrensel bir sistem kurmak adına "ortak iyi"yi önceler. Nietzsche'ye göre "ortak iyi" diye bir şey söz konusu değildir. Bunun temel nedeni de modernitenin sistemleştirme arzusuna karşı çıkıştır. Zira modernitenin, evrensel olanı bulup statikleştirerek hükmedilebilir hâle getirme çabasına karşı çıkar:

*"Nasıl olabilirdi "ortak iyi? Sözcük kendisiyle çelişiyor. Ortak olabilenin değeri daima azdır. Sonunda, neyse o olarak kalıyor, kalacak: Büyük şeyler, büyük için kalacak; uçurumlar, derin olanlar için; incelikler ve ürpermeler incelmışler için; toplarsak kısaca, tüm, pek az bulunanlar, pek az bulunanlar için."*¹¹⁹

Nietzsche, "modern insan"dan övgüyle söz ederken, "modern düşünce"nin aynı bireysel kimliği ortaya koyamaması nedeniyle karşısında durur. Nietzsche, "modern düşünce" insanlarını sürü içgüdüsüne sahip bir topluluk olarak değerlendirir. Modern düşünce insanlarından kastı da kendi çağdaşları, o dönemin Avrupa ruhudur. Bu ruh, ahlak hususunda da sürü bilinciyle hareket eder. Modern düşünce insanları, Sokrates'in Antik dönemde işaret ettiği, neyin "iyi", neyin "kötü" olduğunu bilen insanlardır. Dolayısıyla, gerekliliklerin çevrelediği bir üst-ahlak anlayışının on dokuzuncu yüzyıl Avrupasında geçer akçe olduğu söylenebilir.¹²⁰

Modern insan, bir şey bildiğini iddia etmez; o tüm bilgisizliğiyle ve cesaretsizliğiyle yaşamda var olur. Modern insanın güç istencinden yoksun oluşu, onun toplumun içerisinde başkalarının dayattığı normlara boyun eğmesinin, kendiliğini ötelemesinin de temel nedenidir. Bir yönüyle bu hâl, "yaşam kavgası" içinde bulunmak istemeyen, orta yolda kimseye zarar vermeden ve kimseden zarar görmek de istemeyen şahsiyetsiz bir tavır sergileyen insanın duruşudur.

*"Modern insan "Ben yol da bilmem iz de bilmem; ben yol iz bilmeyen her şeyim," diye iç geçirir. Bizi hasta eden, bu modernlikti -tembel barış, cüretsiz taahhütler, modern Evet ve Hayır'ın tüm erdemli kirliliği idi."*¹²¹

¹¹⁹ Nietzsche, F. (2015c). *İyinin ve Kötünün Ötesinde*. (8. Baskı). (Çeviren: Ahmet İnam). İstanbul: Say Yayınları, s.56.

¹²⁰ Nietzsche, F. (2015c). *İyinin ve Kötünün Ötesinde* (8. Baskı). (Çeviren: Ahmet İnam). İstanbul: Say Yayınları, s.114, 115.

¹²¹ Nietzsche, F. (2014). *Deccal* (3. Baskı). (Çeviren: Ayça Kaya). İstanbul: Say Yayınları, s.9.

Demek ki “modern insan”, din merkezli dogmatik dünya düzenine karşı ciddi bir hamle olarak ortaya çıkar; fakat, süreç içerisinde kendisini belirleyemeyecek duruma gelir. “Güç istenci”nden uzak ve bireysellik iddiasını yitirmiş modern insan, “herkesleşme”ye başlar.

Nietzsche'ye göre Avrupa'nın “ilerleme” odaklı modernite fikrinin yönlendirici güçleri insanları birbirine benzetme amacı taşır; fakat bu durumun sürdürülebilir olmadığı, kuraldışı insanların ortaya çıkma oranıyla ölçülebilir. Normlara boyun eğme dayatması, normlarla bağdaşamayan ve kendini ifade etme alanları bulunmayan insanların sayısının giderek artmasına neden olur:

“Bu Avrupalı oluş sürecinin temposu büyük geriye dönüşlerle aksayabilir ama belki de tam da bu bakımdan, bir şiddet, derinlik kazanacak ve büyüyecektir – hâlâ patlamasını sürdüren “milliyetçi hisler” fırtınası ve gerginliği buraya aittir, şimdilerde ortaya çıkan anarşizm de - : Bu süreç, bir olasılıkla “modern düşünce” havarilerinin ve onun çocuksu övgücülerinin hiç de beklemedikleri sonuçlara yol açacaktır. İnsanları birbirine benzetip ortalama bir varlık durumuna getiren – yararlı, çalışkan, çokyönlü kullanılabilir, yetenekli sürü insanı durumuna – aynı yeni koşullar, en yüksek derecede en tehlikeli ve en alımlı kuraldışı insanların doğmasına yol açacaktır.”¹²²

Bu nedenle Nietzsche, Marx ve arkadaşlarının aksine sınıf sistemini olumlar; çünkü insan, güç istenci gereği yaşamdaki konumunu kendisi belirler ve dışardan gelen dayatmalara rağmen var olur. İnsan güç istencinin kuvveti oranında daha iyi yaşam koşullarına sahip olur ya da olmaz. Doğada da güçlüler ve güçsüzler ayrımının ortaya çıkmasının nedeni budur. Dolayısıyla, modern olanın getirdiği tüm düşünce sistemleri bu durumun gölgesinde kalır.

“Kast düzeni, bu en yüce, bu en egemen yasa, yalnızca birinci sınıf bir doğal düzenin onaylanmasıdır, onun üzerinde ne öznel karar, ne “modern düşünce” herhangi bir varlık gösterebilir.”¹²³

¹²² Nietzsche, F. (2015c). *İyinin ve Kötünün Ötesinde* (8. Baskı). (Çeviren: Ahmet İnam). İstanbul: Say Yayınları, s.167, 168.

¹²³ Nietzsche, F. (2014). *Deccal* (3. Baskı). (Çeviren: Ayça Kaya). İstanbul: Say Yayınları, s.78.

Nietzsche'nin temel fikirleri üzerinden ilerleyen bu bölümünün temel sonucu, yaşamı öteleyen tüm kurumsal yapıların Nietzsche tarafından karşı çıktığıdır. Onun için esas olan insanın içinde var olduğu doğa ile ilişkisi ve onun üst-insan olma yolunda ilerlemesini sağlayacak tüm adımlardır. Söz konusu fikirlerden hareketle modern bireyin mekanik bir sistem içerisinde etkinliğinin yok edilmesi ve bunu yaparken de insanın içinde bulunduğu duruma alışmasının nedenleri çalışmamızın temel hareket noktalarındandır.

2.1.3. "Aydınlanmanın Diyalektiği" Üzerinden Modernite Eleştirisi

Karl Marx, modernitenin daha ziyade ekonomi ve toplum bağlamında ortaya çıkardığı sorunlara odaklanmış, Nietzsche ise birey, insan doğası ve modernite üçlemesinin çatışmalarını açığa çıkarmaya çalışmıştır. Frankfurt Okulu temsilcilerinden Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer ise tüm bu geçmişten getirilen eleştirilerden de beslenerek, Marx ve Nietzsche'nin perspektiflerini daha genel bir zemin üzerine oturtarak modernite eleştirilerini ortaya koyarlar.

Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer'in birlikte kaleme aldıkları "Aydınlanmanın Diyalektiği" adlı eserinin fikir temelleri modernitenin birey ve toplum üzerindeki etkileri bağlamında önem arz etmektedir. Adorno ve Horkheimer, Aydınlanmanın ortaya koyduğu vaatler ve bu vaatlerin geçirdiği dönüşümler arasındaki tezatlığın üzerine gider. Bu bağlamda da temel olarak Aydınlanmanın anti tez olarak kendini ortaya koymasına sebep olan dünyanın oturduğu büyüsel, mitolojik zemin karşımıza çıkar. Adorno ve Horkheimer, Aydınlanmanın amacının dünyanın büyüsunü bozmak ve ona bilgi yoluyla tahakküm etmek olduğuna dikkat çeker:

*"Aydınlanmanın tasarısı dünyanın büyüsunü bozmaktır. İstenen, söylenceleri dağıtmak, kuruntuları bilgi yoluyla yıkmaktır."*¹²⁴

Oysa Aydınlanma, onlara göre mitoloji ile özdeşdir; çünkü, mitosun yarattığı alışıldık, bilindik, geleneksel söylemlerle kurulan dünya düzeni sorgulanmaya

¹²⁴ Adorno, T. W., Horkheimer M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (Çevirenler: Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan), İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, s.19.

kapalıdır. Bu durum, tüm yaşamsal pratiklerle birlikte düşünsel sistemlerin, geçmişten getirildiği gibi mitik temelde devam edeceği görüşünün insanlar tarafından içselleştirilmesiyle açıklanabilir. Aydınlanma da benzer bir "içselleştirme strateji" sini "bilgi"ye duyulan sınırsız güven vasıtasıyla sağlamaya çalışır. Dolayısıyla aydınlanma, dünyanın oturduğu söylemsel zemini yıkmak yerine, benzer bir dogmatik döngünün bilgi vasıtasıyla ortaya koyulmasına neden olur. Doğanın büyüsel düzeni, düzen adı altında aldığı yeni form, insanın daha dar bir alana sıkışmasıyla sonuçlanır:

"Ne ki büyüünün yarattığı yanılısama dağıldıkça yineleme, düzenlilik başlığı altında giderek daha da insafsızlaşan bir döngüye hapseder insanı. İnsan, bu döngünün doğa kanunu olarak somutlaştırılmasıyla kendisini özgür özne olarak güvende sanır. Aydınlanmanın söylemsel imgelem gücüne karşı savunduğu, olup biteni birer yineleme olarak açıklayan içkinlik ilkesi aslında tam da mitosun ilkesidir."¹²⁵

Bu noktada, insan ve doğa ilişkisi bağlamında doğaya tahakküm kurma üzerinden "ilerleme" fikri, Marx ve Nietzsche gibi Adorno ve Horkheimer için de önem arz etmektedir. Doğaya tahakküm edebilen birey iktisadi üretkenliğin artışı ile birlikte tekniğin konforuna alışır ve bireysellik ötelenir.

"İnsanın doğaya bugünkü bağımlılığı toplumsal ilerlemeden ayrı tutulamaz. İktisadi üretkenliğin artışı bir yandan adil bir dünya için gereken koşulları yaratırken, öte yandan teknik aygıt ve onun kontrolünü elinde tutan sosyal gruplara nüfusun geri kalanı üzerinde ölçsüz bir üstünlük sağlamaktadır. Bireyler ekonomik erkler karşısında bütünüyle erksizleştirilmekte. Bu güçler toplumun doğa üzerindeki egemenliğini akla hayale gelmez bir düzeye çıkarmakta. Birey kullandığı aygıtın önünde görünmez hale gelirken, geçimi bu aygıt tarafından hiç olmadığı kadar iyi bir şekilde karşılanır."¹²⁶

Söylencenin aydınlanma ile birlikte dönüşümü ile birlikte doğayı nesnellığe indirgemek doğaya yabancılaşmayı da beraberinde getirir. Dolayısıyla bu noktada Adorno ve Horkheimer'in de belirttiği gibi aydınlanmanın nesne üzerindeki

¹²⁵ Adorno, T. W., Horkheimer M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (Çevirenler: Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, s.30.

¹²⁶ A.g.e., s.14.

tahakkümü ile diktatör ile insanlar arasındaki tahakküm ilişkisi benzerlik gösterir. Nesneye de insana da bilinebilirliği ölçüsünde hâkim olunur.

"Söylence aydınlanmaya, doğa da salt nesneliliğe dönüşür. İnsanlar erklerinin artmasının bedelini, bu erki uyguladıkları nesnelere yabancılaşmakla öderler. Aydınlanmanın nesnelere karşı tutumu, diktatörün insanlara karşı tutumuyla aynıdır. Diktatör insanları güdümlenebildiği ölçüde tanır. Bilim adamı da nesnelere, onları yapabildiği ölçüde tanır. Böylece nesnelere "kendileri için" var olmaktan çıkar, "bilim adamı için" var olurlar. Bu dönüşüm sırasında nesnelere özünü her defasında aynı biçimde, yani egemenliğin dayanağı olarak ortaya çıkar."¹²⁷

Nesneye tahakküm etme arzusu öznenin kendi bilinç düzeyiyle ilişkili değildir. Dışardan dayatılan bir sürecin içine giren özne anlamsız, ruhsuz bir edimde bulunur; çünkü öznenin aklı özneliliğinden gelen eleştireliliğini yitirir ve kamusal aklın parçası hâline gelerek; iktisadi aygıtların sürekliliğini sağlama amacı taşıyan bir "araca" dönüşür. Böylelikle, aklın araçsallaştırılması durumu, iktisadi unsurların hizmetine girmesiyle sağlanmış olur.

"Öznenin bilinç düzeyinden silinip olgusallaşarak dahil olduğu teknik süreç yalnızca söylencesel düşünmenin çokanlamlılığından değil, her türlü anlamdan yoksundur. Çünkü aklın kendisi her şeyi kuşatan iktisat aygıtının yardımcısına dönüşmüştür. Akıl katı amaçları doğrultusunda tüm diğer araçları üretmeye uygun, maddi üretimdeki kesin hesaplanmış uğraş kadar melun, genelgeçer bir araç işlevi görür."¹²⁸

Eleştirel aklın araçsal akla dönüşüm süreci, insanları doğanın tahakkümünden koruma vaadinin güçlenmesi oranında artar. Doğanın tahakkümünün kötülendiği ortam, kuşkusuz yeni bir tahakküm aracının sezdirmeden ortaya çıkmasına ve dayatmalarını da görünmez bir biçimde ortaya koymasına neden olur. Öyle ki birey, doğanın tahakkümünden kurtuluşuyla özgürleştiği yanılgısına dahi kapılır.

"İnsanları doğanın tahakkümünden korumaya yönelik her adımla sistemin insanlar üzerindeki tahakkümünün artmasının anlamsızlığı, akıllı toplumun aklının ne kadar

¹²⁷ Adorno, T. W., Horkheimer M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (Çevirenler: Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan), İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, s.26.

¹²⁸ A.g.e., s.52.

eskimiş olduğunu açığa vurur. Bu türden bir aklın zorunluluğu, zorlanımlı doğasını aralarındaki kaçınılmaz mücadelelerde ve ittifaklarda gösteren girişimcilerin özgürlüğü kadar yanılısamadır. Bütünüyle aydınlanmış insanlığın kapıldığı bu tür bir yanılısama, egemenliğin organı olarak emir vermek ile itaat etmek arasında seçim yapması gereken düşünme tarafından ortadan kaldırılamaz"¹²⁹

Araçsal aklın sistemin hizmetine girmesi her şeyin kontrol altında olduğu izlenimi vermek adına, "ortak çıkarlar" doğrultusunda ilerleyen bir toplum fikrini de güçlendirir. Toplum, bireyler özelinden değil, genel çıkarlar fikri örtüsü altında bir grubun güç sahibi olması adına hareket eder.

"Akıl kavramının içindeki gizli ütopya, öznelere rastlantısal farklılıklarının ötesindeki bastırılmış ortak çıkarı gösterse de, amaçların baskısı altında salt sistematik bilim olarak işleyen akıl bu farklılıkları eşitlediği gibi, ortak çıkarı da standartlaştırır. Akıl, toplumsal işletmenin sınıflandırmaları dışında hiçbir belirlemeyi geçerli saymaz."¹³⁰

Böylesi bir aklın idaresinde var olan toplum fikri de hiç kuşkusuz "ortak çıkarlar" fikrinden sapmak istemez; çünkü daha önce belirtildiği gibi ilerlemenin koşulu "ortak çıkarlar"dır. Toplum, iktidarın düşüncelerini eyleme dönüştürdüğü bir alan olarak onun tekelindedir ve toplumun dışında kalmak ile var olmamak arasındaki alan "yabancılaşma" olarak nitelendirilebilir.

"Tocqueville'in yüz yıl önce yaptığı çözümlemenin geçen zaman içinde tümüyle doğru olduğu ortaya çıkmıştır. Özel kültür tekellerinin egemenliği altında "tiranlık, bedeni özgür bırakır ve saldırısını dosdoğru ruha yöneltir. Hükümdar artık şöyle demez: Ya benim gibi düşün ya da öl. Şöyle der: Benim gibi düşünmemekte özgürsün; yaşamın, malın, mülkün, her şeyin senin olarak kalacak, ama bugünden itibaren aramızda bir yabancısin."¹³¹

Aklın endüstrileşmenin güdümüne girmesi, Adorno ve Horkheimer açısından bir diğer sorununda beraberinde getirir. Akıl ile birlikte "kültür" de endüstrileşmenin

¹²⁹ Adorno, T. W., Horkheimer M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (Çevirenler: Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan), İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, s.62.

¹³⁰ A.g.e., s.119.

¹³¹ A.g.e., s.178.

boyunduruğu altına girmiştir. Adorno ve Horkheimer'in "kültür endüstrisi" kavramı da bu noktadan hareketle ortaya çıkmıştır. Kültür, meta düzeyine indirgenmiş ve endüstrileşmiş yaşamın teknik açıdan ortaya koyduğu inandırabilirliğin, ruhsal alandaki yansıması konumuna geçmiştir. Kültür, boyun eğmeyi öğreterek yaşam karşısında nasıl bir tavır takınılması gerektiğinin "toplumsal" belirlenim öznesi durumuna gelmiştir.

*"Kültür devrimci içgüdülerin evcilleştirilmesine olduğu kadar barbar içgüdülerin evcilleştirilmesine de her zaman katkıda bulunmuştur. Endüstrileşmiş kültür bundan fazlasını yapar. O, bu acımasız yaşamın hangi koşullarda sürdürülebileceğini zihinlere kazır. Birey, kendisini o bıktığı kolektif erke bırakabilmek için bıkkınlığını itici güç olarak kullanmak zorundadır."*¹³²

Böylesi bir yaklaşım, elbette, beraberinde yerellik özelliklerinden uzaklaşan, endüstrileşmenin hizmetinde olması nedeniyle küreselleşen, dolayısıyla "kitle kültürü" hâline gelen bir kültür anlayışını da beraberinde getirir. Dolayısıyla tektipleştirmenin vardığı bu son, kuşkusuz, modernitenin geldiği son nokta olan faşist tavrı besleyen en önemli unsur hâline gelecektir.

*"Bir gerilemiş merkezi olarak kitle kültürü, faşist psikolojinin, varlıklarını sürdürmeleri halinde modern egemenlik ilişkilerini sabitleştirmede en güvenilir araç olarak gördüğü arketiplerin üretilmesi için canla başla çalışır."*¹³³

Nietzsche'nin dikkat çektiği unsurlardan bir tanesi olan bedenin aşağılanması ve akıl ve beden ikiliği vasıtasıyla aklın bedenin eksikliği/zayıflığı üzerinden kendini var etmesi Adorno ve Horkheimer açısından da dikkate değer bir husustur. İnsanın kendi bedenini aşağılanması ve meta düzeyine indirgenmesi onlara göre doğanın nesneleştirilerek meta düzeyine indirgenmesinin bir sonucudur. İnsan, doğa ile başladığı metalaştırma, tahakküm altına alma arzusunda öyle bir noktaya ulaşır ki kendi bedenini de hem arzulanan hem nefret edilen bir ceset düzeyine indirir.

"Bedene karşı duyulan aşk-nefret modern kültürün bütününe sinmiştir. Beden bir yandan aşağılık, köleleştirilmiş olarak küçümsenip yadsınırken aynı zamanda

¹³² Adorno, T. W., Horkheimer M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (Çevirenler: Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan), İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık, s.203.

¹³³ A.g.e., s.384.

*yasak, şeyleştirilmiş ve yabancılaşmış olarak arzulanır. Yalnızca kültür bedene sahip olunabilir bir şey gözüyle bakar ve beden yalnızca kültürün içinde bir nesne, ölü şey, "corpus" olarak, erkin ve komuta etmenin özü olarak zihinden ayrı tutulur. İnsanın kendi kendisini corpus diye aşağılamasıyla, doğa insan tarafından bir egemenlik nesnesi, bir hammadde olarak aşağılanmasının öcünü alır."*¹³⁴

Adorno ve Horkheimer'in en önemli eleştirilerinden birisi de bireysellik ilkesinin sınıf temelli oluşunun yarattığı çelişkidir. Birey, içinden çıktığı burjuva toplumunun ürünü olması nedeniyle, modernitenin vaadettiği kendi kendini gerçekleştirme amacı taşıyan bir varlık olmaktan ziyade, içinden çıktığı toplumun üretim ve yönetim süreçlerinin izdüşümü hâline gelmiştir.

*"Bireysellik ilkesi başlangıçtan beri çelişkilerle doluydu. Her şeyden önce bireyselleşme gerçekten başarısız oldu. Öz-varlığı korumanın sınıf temelli biçimi herkesi türe özgü varlık aşamasında tuttu. Her burjuva karakteri bir diğerinden uzaklaşırken, hep aynı şeyi, rekabetçi toplumun katılığını dışavuruyordu. Gelgelelim toplumun dayandığı birey toplumun kusurunu kendi içinde barındırıyordu; çünkü görünüşte özgür olmasına rağmen aslında toplumun ekonomik ve sosyal aygıtlarının ürünüydü."*¹³⁵

Dolayısıyla, bireysellik karşısında Adorno ve Horkheimer'in ve daha genel anlamıyla Frankfurt Okulu'nun yaklaşımı, Marx'ın ortaya koyduğu "sınıf" kavramını dışarıda bırakır. Marx için "sınıf" değişimin başlangıç noktasıdır; Frankfurt Okulu'nun öğretisi ise "proleteryasız Marksizm"dir; çünkü sınıf bilinci bireyin önüne geçerek, onun kendini gerçekleştirmesine, tikel olarak var olmasına engel olur.

Frankfurt Okulu'nun birey temelli bu yaklaşımı, toplumun tüm dayatmalarına karşı var olmaya çalışan insanı öncelerken elbette öncülleri olan Nietzsche ve Dilthey'in etkileri göz ardı edilemez.

"Frankfurt Okulu'nun kültürel olaylarla, yâni insan bilincinin ürünleri ve açığavurumlarıyla en uygun olan ilişkisi, düşünce ve eylemin çekirdeği olarak bireyde oluşan özel bir ilgiyi de içermektedir. Aynı şey psikolojide özellikle

¹³⁴ Adorno, Theodor W., Max Horkheimer (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*, (Çevirenler: Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan), İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, s.309, 310.

¹³⁵ A.g.e., s.206, 207.

psikanaliz biçiminde de söz konusuydu. Jay'e göre, Horkheimer Kant üzerine yaptığı ilk çalışmalarından 'bütünlüğün talepleri altında bir değer olarak tamamiyle asla bastırılmayacak bireyliğin değerine karşı bir duyarlılık' türetti. Horkheimer yine, Nietzsche ve Dilthey'in yapılarındaki birey üzerindeki vurguya nitelikli bir değer verdi."¹³⁶

Tüm bu yaklaşımlarla bağıntılı olarak ele aldığımızda, Max Horkheimer'in pozitivistliğe getirdiği üç temel eleştiri önem arz etmektedir. Zira insanın mekanik bir varlık düzlemine indirgenmesi pozitivistliğin sarsılmaz nedenselliğinin bir sonucudur.

"(i)Pozitivizm etkin insan varlığına mekanik bir belirlenimcilik (determinizm) şeması içerisinde, çıplak olgular ve nesnelere olarak yaklaşır. (ii) Dünyayı yalnızca deneyde dolaysız olarak verilen biçimiyle algılayarak, öz ve görünüş arasında bir ayrım yapmaz.(iii) Olgular ve değer arasında mutlak bir ayrım koyarak bilgiyi insan istemlerinden ayırır."¹³⁷

Sonuç olarak, insanın doğanın tahakkümünden kurtarılması vaadiyle, insanların kurdukları iktidar sistemleri altında pasifize edilişleri ve kendi bedenlerine, emeklerine yabancılaşması modernitenin temel çelişkisidir. Nedensellik ilişkileri ile örülen sistemlerin altında gizli olan kontrol mekanizmaları sahte bir özgürlük alanında yaşayan bireyin zihinsel süreçlerini de belirler. Bunu yaparken sistemin en önemli yardımcısı "araçsal akıl" ve "kültür endüstrisi"nin yönlendirici gücüdür. Herhangi bir sapma yaşanması durumunda, birey marjinalize edilerek toplumun dışına itilir ve yabancılaştırılır.

¹³⁶ Bottomore, Tom. (1997). *Frankfurt Okulu*, (Çeviren: Ahmet Çiğdem), Ankara: Vadi Yayınları, s.19, 20.

¹³⁷ A.g.e., s.14.

3. BÖLÜM: TÜRK MODERNLEŞMESİ

3.1. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Dönüşüm

Türk modernleşmesinin başlangıcı olarak nitelendirebileceğimiz Tanzimat Dönemi ile birlikte toplumsal anlamda yaşanacak değişim ve dönüşüm hareketlerinin temelleri atılmıştır. Söz konusu dönemin önde gelen isimleri, toplumsal bir dönüşüm hareketinin başlatılması adına Batı'yı tanımanın/takip etmenin önemini kavramışlardır. Bu kavrayışın temel sebebi ise Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı bozgunlar sonrasında Batı ile kendisini kıyaslamaya başlamasından kaynaklanır.

1699'da Osmanlı Devleti, Avusturya ve müttefikleriyle imzaladığı Karlofça Antlaşması'yla ilk kez toprak kaybı yaşar. Bunun üzerine, Sâdrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ile Osmanlı Devleti'nde ilk matbaayı kuran İbrahim Müteferrika İmparatorluğun Batı karşısındaki durumunu ilk fark edenlerdendir. 1718'de askerî kurumların Batı'ya göre düzenlenmesi yolunda girişimlerde bulunulsa da bu girişimler başarısız olmuştur. Bu durum, 1768 yılında Osmanlı Devleti ve Rusya arasında başlayan savaşın 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması'yla sona ermesiyle daha görünür hâle gelir. Askeri alanda başlayan Batılılaşma hareketi 1792'de III. Selim'in başlattığı Nizam-ı Cedid hareketiyle ve 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra II. Mahmut'un ıslahatlarıyla devam eder. Buna rağmen, Mısır'da 1832 ve 1839 yıllarında ayaklanan Mısır valisine yenilen ordular, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandırır. Bu durumu önlemenin tek yolunun düşünsel alanda yapılacak ıslahat hareketleri olduğuna karar verilerek 1839'da Mustafa Reşid Paşa'nın Gülhane'de okuduğu Hatt-ı Hümayun ile Osmanlı İmparatorluğu yeni bir döneme girmiştir. Bu dönem daha sonra "Tanzimat" adını almıştır.¹³⁸

Prof. Dr. Ercüment Kuran tüm bu gelişmelerin ardından ortaya çıkan Tanzimat Dönemi'nin manifestosu olan Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun Osmanlı

¹³⁸ Bakınız: Kuran, E. (1997a). *Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler*. (Derleyen: Mümtaz'er Türköne). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.21, 22.

toplumunda yaşanacak olan değişim ve dönüşüm hareketleri açısından oturtulduğu temeli şu sözlerle ifade eder:

“Bu Hatta, tebaanın can, mal ve ırzı, soy, din ve dil farkı gözetmeksizin emniyet altına alınıyordu, vergi toplamada ve askerlik görevinin yerine getirilmesinde düzenleme yapılacağı vadediliyordu. Gülhane Hattı, giriş bölümünde belirtilenin aksine, devletin şeriat esaslarından uzaklaşmasını tescil etmiştir. Çünkü Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşitliğini tanımak şerî hukukla bağdaşmaz. Mustafa Reşid Paşa, onun 1858’de ölümünden sonra da Âli ve Fuad Paşalar Avrupa kanunlarından tercüme edilmiş Ceza ve Ticaret Kanunları çıkardılar, “sivilizasyon” dedikleri Batı sosyal hayatı ve âdetlerini benimsediler.”¹³⁹

Görüldüğü üzere, Batılılaşmaya yönelik yapılan ilk hamle müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki müslümanlar lehine olan ayrımı kaldırmaktır. Böylece, devlet önünde bireylerin eşitliğinin sağlanması yönünde ilk ciddi adım atılmış olur. Bu vasıtaıyla, belirli bir sınıfın üstünlüğünün öncelenmesi fikrinden kurtulmayı amaçlayan Osmanlı İmparatorluğu, kendi gelenekleri ve yönetim biçimi açısından da önemli bir girişimde bulunmuş olur.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun bir diğer öne çıkan özelliği olan "sivilizasyon" yönünde ortaya koyduğu tavır özellikle toplumsal hayatta yaşanan dönüşümü işaret eder. Ercüment Kuran'a göre, toplumsal hayatın düzenlenmesinden bilimsel alanda yapılan yeniliklere 1839’dan 1876’ya kadar süren Tanzimat çağının ana hareket noktası "Batı taklitçiliği"dir.¹⁴⁰

Bu "Batı taklitçiliği" ifadesi ile Batı'dan devşirilen yol ve yöntemlere göndermede bulunulur. Elbette, Avrupa'nın 17. ve 18. yüzyıllarda temelini attığı, rasyonel düşünme biçimi vasıtasıyla ortaya koyduğu değişim ve dönüşüm hareketinin Osmanlı Devleti tarafından fark edilme süreci senkronik değildir. Osmanlı aydını için bu senkronizasyon probleminin giderilmesi adına yapılacak en önemli hamle Batı'nın daha önce denediği ve başarıya ulaştığı teknik yöntemler ve

¹³⁹ Kuran, E. (1997a). *Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler*. (Derleyen: Mümtaz'er Türköne). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.22.

¹⁴⁰ Bakınız: A.g.e., s.23.

toplumsal mekanizmaların olduğu gibi alınması, Kuran'ın ifadesi ile “taklit” edilmesidir.

Tanzimat'la birlikte görünür hâle gelen Batı odaklı fikrîsel dönüşümün Orhan Okay'a göre üç temel amacı vardır: Birincisi demokrasi ve hürriyet, ikincisi medeniyet üçüncüsü ise ilmî bilgilere ve tekniğe açılıştır.¹⁴¹

Bu noktada Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal ve toplumsal yaşamının düzenlenmesinde önemli bir role sahip olan din ve devlet ilişkilerinin gözden geçirilmesi kendi geleneksel duruşu açısından Osmanlı İmparatorluğu adına önemli bir adımdır. Tanzimat'la birlikte sarsılan din ve gelenek otoritesi yerini pozitivizm ve materyalizm fikirlerine bırakır. Bu aşamada ise pozitivizmin fikir babası olarak nitelendirebileceğimiz Auguste Comte'un Mustafa Reşit Paşa'ya gönderdiği mektup dönemin havasını anlayabilmek için değerli bir ipucu olarak görülebilir.

“Türkiye’de pozitivist düşüncenin kaynağını belki Tanzimat’ın ilk yıllarından itibaren başlatmak gerekecektir. Pozitivizmin kurucusu Auguste Comte’un, her halde bir ‘tabula rasa: boş levha’ telakki ettiği Osmanlı toplumunda, fikirlerin uygulanması için Mustafa Reşid Paşa’ya bir mektup gönderdiği (1853) bilinmektedir. Paşa’nın, yazıp yazmadığı bilinmeyen cevabı ise, bu tarihten otuz yıl kadar sonra Beşir Fuad kitap ve makaleleriyle vermiş olacaktır.”¹⁴²

Pozitivizme duyulan ilgi, Batı'yı yakalama arzusu ve dolayısıyla Avrupa düşüncesine yaklaşma anlamında ilk ciddi hamle, eğitim görmek üzere Fransa'ya öğrenci göndermektir. Bu öğrencilerin geri döndüklerinde ortaya koydukları bilgiler de Avrupa'yı tanıma noktasında temel kaynaklar hâline gelir.

Maliye eğitimi almak üzere Paris'e giden Şinasi'nin pozitivizm düşüncesi ile kurduğu ilişki Osmanlı İmparatorluğu için yeni ve bir o kadar da ilginç görünmektedir. Geri döndükten sonra kaleme aldığı “Münacaat” adlı şiirinde şair, pozitivizmden etkilendiğini ortaya koyan ifadeler kullanır. Buna göre Şinasi, “Münâcât” adlı şiirinde “vahdet-i zatına aklımca şehadet lâzım”¹⁴³ dizesiyle

¹⁴¹Okay, O. (2014). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. (4. Baskı). İstanbul: Dergah Yayınları, s.16.

¹⁴² A.g.e., s.37.

¹⁴³ Tuncer, H. (2015). *Tanzimat Devri Türk Edebiyatı*. (5. Baskı). İzmir: Orkun Kitabevi, s.37.

metafizik bir unsur olan Tanrı'yı kavrayabilmek için dahi akılsal süreçlerin işletilmesi gerektiğine işaret eder.¹⁴⁴

Şinasi, "akıl" merkezli Avrupa düşüncesinin önemini izah ederken, putperestliğin hâkim olduğu Cahiliye döneminden İslamiyet'e geçişin yarattığı etkinin bir benzerinin söz konusu olduğuna işaret eder. Zira, Ortaçağ'ın hâkim zihniyetinin yarattığı karanlık ve baskıcı ortam Aydınlanma ve onun ortaya koyduğu değerler vasıtasıyla aşılmıştır.

"Aydınlanma görüşünü temsil eden Şinasi'ye göre, girdiğimiz yeni medeniyet, Avrupa'nın mucizesi akıl ve kanundur. Kanun bu yeni dinin getirdiği hükümlerin temelidir. Yeni değerler dünyasının başında adalet, halk ve hikmet (bilgelik) kavramları gelir. İslamiyet bir cehalet devrini kapadığı gibi, bu devir de bir zulüm ve cehalet devrini kapar, akıl ve adalet devrini açar. Şinasi'nin fikir dünyasında henüz "Hürriyet" in yeri yoktur."

Şinasi'nin "akıl" odaklı yaklaşımı, henüz Avrupa düşüncesinin bir sonraki adımı olarak kabul edebileceğimiz "milliyetçilik" fikrine yaklaşmaz; fakat Şinasi'nin ardından gelen Namık Kemal "hürriyet" ve "vatan" fikirlerini esas alarak ulus-devlet anlayışının zihni arka planına yönelik ilk adımları atar. Onun şiirlerinde kullandığı hürriyet, vatan, bayrak gibi milli değerleri önceleyen kavramları milliyetçilik hareketinin yerleşmesinde önem arz etmektedir. Şerif Mardin, bu noktada, Namık Kemal ile Renan arasında özdeşlik kurar. Zira milliyetçilik hareketinin beşiği olan Fransa'da, Renan'ın düzyazıları ile Namık Kemal'in şiirleri aynı işlevi görmesi nedeniyle benzer bir amaca hizmet eder:

"Onun, vatani kurtarma öğütleriyle dolu yurtsever şiirleri, hâlâ Türkçe antolojilerin değişmez parçalarıdır ve daha önceleri Fransız okul çocuklarını patrie (yurt) fikrine ısındırmak için kullanılan Renan'ın nesirleri gibi, Türk yurttaşının vatan gibi kavramlarla ilk defa tanışmalarını sağlayan şiirlerdir"¹⁴⁵

Türk düşüncesinin çağdaşlaşması ve vatanperverlik duygularının pekişmesi noktasında, Namık Kemal ile birlikte Ziya Paşa'nın da düşünülmesi gerekmektedir.

¹⁴⁴ Korkmaz, R. (2013). *Yeni Türk Edebiyatına Giriş*. (Editör: Ramazan Korkmaz), *Yeni Türk Edebiyatı*, Ankara: Grafiker Yayınları, s.31, 32.

¹⁴⁵ Mardin, Ş. (2015b). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, s.316.

Söz konusu iki isim birbirlerinden birçok görüşte ayrılırlar. Bu bağlamda, Şerif Mardin'e göre Namık Kemal ve Ziya Paşa arasındaki temel farklardan birisi Namık Kemal'in gelenekçilikten ziyade Aydınlanma fikirlerine ve özellikle ilerleme fikrine duyduğu yakınlıktır. Osmalı'nın nasıl çöktüğünü anlamaya çalışan Kemal, Osmanlı kültürü ve Batı ilerlemesi arasında nasıl bir birleşim olabileceğine yönelik düşünceler ortaya koyar. Oysa Ziya Paşa, çöküşün nedenini Sultan Süleyman'ın ölümü sırasında uygulanan bir yöntemde görmektedir. Buna göre, sadrazamlar tarafından teşvik edilen şehzadeler devlet işlerinden habersiz, sarayda kapalı bir yaşam sürerler.¹⁴⁶

Dolayısıyla bir yanda "ilerleme" fikrine yakınlık duyan, küresel bir perspektiften bakan Namık Kemal bulunurken, diğer yanda Osmanlı Devleti'nin çöküşünün sebeplerini daha yerel sebepler üzerinden açıklamaya çalışan Ziya Paşa bulunur. Namık Kemal, bu "ilerleme" düşüncesini "hürriyet" ile birlikte değerlendirir. Ona göre, insan idraki ile hürriyet düşüncesi arasında yakın bir ilişki vardır. Hürriyet düşüncesini insanın kafasından silmek isteyenler, insanın akılsal süreçleri vasıtasıyla ulaştıkları bu düşüncenin temelini, yani insanın aklını, anlama kabiliyetini yok edilmesi gerekir.

*"Ne mümkün zulm ile bîdâd ile imhâ-yı hürriyet
Çalış idraki kaldır muktediten âdemiyetten"*¹⁴⁷

Namık Kemal'deki "hürriyet" düşüncesinin etkisi, hürriyetin güzel yüzünün "efsunkâr" olarak nitelendirmesi ile anlaşılabilir. Namık Kemal, hürriyet düşüncesi ile büyülenmiştir. Bu dizelerle, esaretten kurtuluşunu kutsar gibidir.

*"Ne efsunkâr imişsin âh ey dîdâr-ı hürriyyet
Esîr-i aşkın olduk gerçi kurtuluk esaretten"*¹⁴⁸

Bu coşkun hâl, Ziya Paşa ile aralarındaki farkın anlaşılması adına da önem arz eder. Mardin'e göre, Namık Kemâl ve Ziyâ Paşa'nın bakış açıları arasındaki temel fark Namık Kemal'in bir teorisyen, Ziya Paşa'nın ise tecrübeli bir idareci olmasıdır. Bu nedenle Ziya Paşa'nın makaleleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun idari

¹⁴⁶ Bakınız: Mardin, Ş. (2015b). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 393.

¹⁴⁷ Tuncer, H. (2015). *Tanzimat Devri Türk Edebiyatı*. (5. Baskı). İzmir: Orkun Kitabevi, s.97.

¹⁴⁸ A.g.e., s.97.

uygulamalarının iyileştirilmesine yöneliktir.¹⁴⁹ Bu noktada Ziya Paşa ve Jean-Jacques Rousseau'nun "Emile" adlı eserini Türkçe'ye çevirmesi önemli bir adımdır. Çünkü, Ziya Paşa, Avrupa ilerlemesinin temeli olan eğitim sisteminin anlaşılması adına bu kitabın çevrilmesi gerektiğini belirterek, eğitime ve dolayısıyla yönetimin düzenlenmesine verdiği önemi gösterir.¹⁵⁰

Ancak yine de Ziya Paşa'nın düşünceleri de Namık Kemal'den daha hafif vurgulu olmak üzere içinde halk egemenliği fikrini taşır. Bu fikir de özünde halk için adalete işaret eden bir vurguyu öne çıkarır:

"Daha önceki analizler, Namık Kemal'in fikirlerinin Ziyâ'nın fikirlerine nisbetle çok daha radikal olduğunu göstermişti. Ancak, Ziyâ'nın yazılarının özgürlükçü bir içeriği olduğu inkâr edilemez. "Halk egemenliği" kavramının, onun tarafından, Kemâl'in kullandığı kadar geniş olarak kullanılan bir kavram olmadığı doğrudur. Yine Ziyâ'nın, idarî sorumlulukla ilgili projesini, sultanı aşırı şekilde övmesi sebebiyle bozduğu da doğrudur; fakat hükümetin, halk için adalet anlamına gelmesi onun teorisinin önemli bir yönü idi."¹⁵¹

Bu noktayı da içinde barındıracak şekilde ortaya çıkan halk egemenliği, hürriyet, vatan, ulus-devlet fikirlerinin açığa çıkmasında bir diğer önemli husus da "doğa durumu" düşüncesidir. Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın birleştiği en önemli noktalardan bir tanesi olan bu düşünce, insanın doğada bulunma koşullarına odaklanır. Buna göre, her iki düşünür de doğa durumunda var olmak, ayakta kalmak adına mücadele edilmesi gerektiğine işaret eder. Bu tavır da vatan toprakları üzerinde var olabilmenin ön koşulu olarak değerlendirilmelidir:

"... Kemâl gibi, Ziyâ Paşa da doğa durumun bir tarihi oluş olduğuna inanmaktaydı. Bu doğa durumun kendine has özelliklerine gelince, Kemâl'le aralarındaki benzerlik yine kolayca görülür. Ziyâ Paşa, doğa durumunu "barış, iyi niyet ve karşılıklı yardımlaşma" olarak görmez. O, bunu "şeref, servet ve otorite için sürekli bir mücadele" saymaktadır."¹⁵²

¹⁴⁹ Bakınız: Mardin, Ş. (2015b). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, s.373.

¹⁵⁰ Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, İstanbul: Kervan Yayınları: 1973.

¹⁵¹ Mardin, Ş. (2015b). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, s.396, 397.

¹⁵² A.g.e., s.380.

Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi aydınlarla ilerletilen Batılılaşma fikrinin temel bir eksikliği bulunmaktadır. Bu da İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte fikir düzeyinde gerçekleştirilen yeniliklerin, toplum düzeyine henüz inmemiş olmasıdır. Bu durum, Osmanlı modernleşmesinin inşa sürecinin Avrupa'nın tersine doğru bir seyir izlediğini göstermektedir. Bu bağlamda toplumsal dönüşümün halktan devlete doğru değil de devletten halka doğru yönelmesi Osmanlı Devleti'nin çöküşünün ve Batılılaşma hareketinin başarıya ulaşamamasının temel nedeni olarak görülebilir. Halktan devlete doğru bir dönüşüm imkânının ortaya çıkmasında ise bir aracı olarak düşünülebilecek entelektüele önemli bir görev düşmektedir. Entelektüelden beklenen objektif bir tavır benimseyerek toplumun gidişatı hakkında fikir beyanında bulunmak, bunu yaparken de toplumun yönlendirilmesi hususunda otoritenin faydasını gözetmemektir. Oysa, Osmanlı Devleti'nde gücünü Saray ve ordudan alan bir aydın kitlesinin objektif bir tavır takınarak böylesi bir modernleşme sürecinin başat unsuru olabilmesi mümkün gözükmemektedir.

"Batı'da bütün içtimai hareketler, reformlar, devrimler halktan, aydından, sosyal sınıflardan gelir. Osmanlı Türkiyesi'nde bunlar daima yukardan, Saray ve ordudan gelmiştir, siyasi kuvvet sahibi olan kimse kendisinin en iyi, en doğru düşündüğüne inandığı ve kimsenin fikrine danışmadığı için, teşebbüs yalnız oradan gelince uygulanma imkânı bulmuş, aydın da yalnız kuvvet sahibinin dediklerini tasdik ettiği veya onun hoşuna gidecek şeyler söylediği zaman eyleme (action) ulaşabilmiştir. Böyle bir davranış ise aslında istibdadın devamı demektir."¹⁵³

Dolayısıyla, böylesi bir anlayışla ortaya koyulan "tepeden inme" modernlik anlayışı toplumda tam manasıyla karşılık bulmaz. Hilmi Ziya Ülken, modernleşme tavrı açısından iki temel eğilim olduğunu belirtir. Bunlardan birincisi modern kültüre tamamen kendini kapatanlar, ikincisi ise modernleşmeyle pragmatik düzeyde ilgilenen, onun köklerine inmeden yalnızca sağladığı imkânların kullanımıyla modernleşme probleminin çözülebileceğini zannedenlerdir.

¹⁵³ Ülken, H. Z. (2013). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.509.

"Böyle olduğu için de modernleşmeyi toptan reddedenlerle modernleşmeyi yalnız eski ve yeninin garip bir uzlaşması halinde koyanlar ya da modernleşmede pasif bir kopyacılıktan ileri gidemeyenler, gerçek modernleşme karşısında türlü derecelerde ve birbirlerinden çok farklı gibi görünseler de sonunda aynı durumdadırlar. Çünkü birincilerde modern kültürün yaratıcılığına her türlü katılma reddedildiği için bu hareket, yer yer primitif direnmeleriyle "kahramanca" ve "asil" görünse bile sosyal intihara ulaşmaktadır. Sonuncular da ise modernleşme, radikal olarak ve gerçekleşmiş gibi görünmesine rağmen aslında her türlü yaratıcılığı durdurduğu için üstün kültürün önünde pasif bir hayranlık tavrı doğurmakta ve ilerisi için hiçbir gelişme imkânını bırakmamaktadır."¹⁵⁴

Toplumsal dönüşümü anlamak adına seyahatnameler ile birlikte dönemin şair ve yazarlarının kendi eserlerinin içinde açık bir biçimde ortaya koydukları malumatlar da önem arz eder. Bu anlamda en önemli isimlerden bir tanesi hiç kuşkusuz Ahmet Mithat Efendi'dir. Ahmet Mithat Efendi, hem Tercüman-ı Hakikat'te kaleme aldığı eserler hem de kitapları ile bir yandan toplumu Batılı anlamda edebiyata alıştıran bir yandan da bilgi içerikli yazılarıyla toplumu Batı medeniyeti ile tanıştırmıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin, eserlerinin olay örgüsünü, kahramanların durumunu kısa süreliğine askıya alarak topluma Batı menşeli yenilikler hakkında bilgi vermesi hem kendi tavrı hem de bahsettiği konular açısından yeni bir durumdur. Dolayısıyla Ahmet Mithat Efendi'nin didaktik üslubu toplumun yeni değerleri benimsemesi noktasında önem arz eder.

"Tercüman-ı Hakikat'in büyük bir kısmı bizzat Ahmed Midhat tarafından hazırlanıyordu. Ahmed Midhat gazeteyi bitmek tükenmek bilmeyen hikaye, makale, dizi yazı, telif, uyarılma ve tercüme pek çok yazıyla tıka basa dolduruyordu. Ayrıca inanılmaz sayıda (tahminen 150'den fazla) kitap yayınladı. Bunlar roman-hikaye ve genel bilgi olarak iki grupta toplanabilir. Birinci kategorideki eserleri çokça okunuyordu ve bu eserler Batılı edebiyat formlarına ve temalarına neredeyse hiç alışkın olmayan halkta yeni edebi zevk ve ilgi uyandırmada büyük rol oynamaktaydı. İkinci tür eserleri ise çok sayıda tarih, felsefe, din, ahlak, bilim ve

¹⁵⁴ Ülken, H. Z. (2013). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.8.

diğer bazı konuları içermekteydi. Ahmed Midhat bunlar vasıtasıyla Türk okuruna basit ve çekici biçimde modern Avrupa bilgisine dair bir fikir sunmayı başarıyordu. Bunlar arasında üç ciltlik dünya tarihi (1880-2) ve Avrupa ülkelerinin birbirinden bağımsız tarihlerini anlattığı 14 ciltlik (1871- 81) eseri, Türk okurlarına İslam dünyası dışındaki dünyanın tarihine dair malumat veren ilk çalışmalar arasındaydı.”¹⁵⁵

Ahmet Mithat Efendi'nin edebiyattan toplumsal yaşamın birçok alanına kadar ele aldığı hususlar özellikle yürütülen Batılılaşma faaliyetlerinin halk nezdinde anlaşılır hâle gelmesi noktasında önem arz etmektedir. Lewis'in de belirttiği gibi Osmanlı toplumunun İslam dünyasının dışı ile tanışması noktasında tarihsel bilgi anlamında da Ahmet Mithat Efendi dikkate değer bir şahsiyettir.

Ahmet Mithat Efendi'nin bu tavrı diğer şair ve yazarlarda da farklı biçimlerde görülür. Kimi şair ve yazarlar direkt ilişkiler vasıtasıyla edebiyatın içine pozitif bilimleri yerleştirirken kimisi didaktik yönü ağır basan eserler ortaya koyar. Hepsinin temel amacı içinde buldukları toplumu Batı kültürü ve düşünüş biçimleri ile tanıştırmaktır.

“Şinasi şiirlerinde Mustafa Reşid Paşa'nın aklını Newton'unkiyle kıyaslar. Hatta renkleri güneş ışığının hasil etmesi, ışığın saydam cisimlerden geçmesi gibi fizikî olayları yeni metaforik unsurlar olarak kullanır. Namık Kemal bir şiirinde yıldırımın pozitif-negatif güçlerini dile getirir. Sadullah Paşa'nın (1838-1890), ilim emsâli arasında şiir estetiğine belki en çok yaklaşanı olmuştur. Münif Paşa'nın da (1830-1910) mektebin ve eğitimin önemini belirtmek için kaleme aldığı terki-i bend aynı fikirleri yansıtan didaktik bir manzumedir.”¹⁵⁶

Tanzimat yazarlarının toplumla kurduğu bu ilişki, Jale Parla açısından yazarın "babalık" görevini üstlenmesi ile yakından ilişkilidir. Mutlak otoritenin zayıflaması durumunda, Doğulu bir tavır takınan yazar, toplumun yönlendirici unsuru hâline gelir.

¹⁵⁵ Lewis, B. (2014). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çeviren: Boğaç Babür Turna). Ankara: Arkadaş Yayınevi, s.258, 259.

¹⁵⁶ Okay, O. (2014). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. (4. Baskı). İstanbul: Dergah Yayınları, S.23.

“Özetle Tanzimat yazarlarının şöyle bir normatif öncelikler sıralamasına bağlı kaldıklarını söyleyebiliriz: Yenileşme hareketinin temelini Doğu'nun ahlâki ve kültürel boyutlarıyla Doğu'nun dünya görüşü oluşturmaldır; bu dünya görüşünün bekçisi toplum düzeyinde padişah, aile düzeyinde baba, edebiyat düzeyinde yazardır. Tanzimat gibi, mutlak otoritelerin zaafa düştüğü süreçlerde, dünya görüşü hâlâ mutlakçı olmakta devam ediyorsa, yazara babalık görevi düşer.”¹⁵⁷

Tanzimat yazarının üstlendiği görev ve içinde bulunduğu durumun ortaya çıkardığı ikilem, bu noktada görünür hâle gelir. Yazar/sanatçı, kendi içinden çıktığı toplumun, dolayısıyla Osmanlı toplumunun başat özelliklerinin üstünlüğünden emindir. Yapılmak istenen bu ideal Müslüman, Osmanlı tipine Batı'lı unsurları eklemek ve onu tamam etmektir:

"Tanzimat yazarı, Müslüman ve Osmanlı olmanın üstünlüğünden, emin olmasına emindir, ama bu niteliklerine gerektiği yerde Batı kültürünü anlama ve uygulama kapasitesini de eklemek ister. Osmanlı toplumu için ideal olarak sunulan roman kahramanları, Fransız kültürüyle zenginleşse de, tam bir Türk ve Müslüman kalan kişilerdir.”¹⁵⁸

Bu bağlamda, yaşanan ikilemi aşmak açısından; Ahmet Mithat Efendi'nin Doğu-Batı arasında kurduğu denge önem arz etmektedir. Ahmet Mithat Efendi, özellikle pozitivizm ile birlikte geri plana atılan "metafizik" alandan kopmak istemez. Ona göre tam manasıyla modernleşen bir toplum kendi değerleri ile Batılı değerleri kaynaştırmayı amaçlamalıdır. Osmanlı toplumu açısından da bu metafiziğin ötelenmediği, geleneksel değerler ile Batı'lı değerler ve teknik bilgi ile harmanlandığı bir alanı işaret eder:

"Ahmet Mithat Efendi bir an evvel yenileşmenin, niteliksiz ve kimliksiz bir "başkalaşım" olacağını düşündüğünden içerisinde metafiziğin yer almadığı bir sistemi kabul etmez ve modernleşmesini Avrupa'ya göre inşa edecek olan toplum bireylerinin metafizik alanda da kendi değerleriyle var olmasını, gerçek bir "yenilik" olarak teklif eder. Metafiziği "ebedî, değişmez ve küllî ilkelerin alanı"

¹⁵⁷ Parla, J. (2014). *Babalar ve Oğullar*. İstanbul: İletişim Yayınları, s.18.

¹⁵⁸ Mete Yuva, G. (2011). *Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynakları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.31.

olarak kabul ettiğimizde, Ahmet Mithat'ın altını çizmeye çalıştığımız gayreti, çok anlamlı görünmektedir.¹⁵⁹

Ahmet Mithat Efendi'nin bu kaygısını gözeterek kendisini takip eden şair ve yazarların sosyal durumda yaşanan bozulmanın kaynağını iki temel nedende buldukları söylenebilir. Bir kısım şair ve yazarlar Batılılaşmanın yüzeyselliği ve politikacıların samimiyetsizliğine odaklanırken; bir diğer grup Batılılaşma ile geleneklerden ve inançlardan kopuşu merkeze alır. Tevfik Fikret ilk grupta yer alırken; Mehmet Âkif ikinci grupta yer alır.¹⁶⁰

Son noktada, Batılılaşmanın toplumumuz açısından üstesinden gelinmesi zor bir problem hâline dönüşmesinin kökenlerine inmek gerekmektedir. Bu bölümün başındaERCÜMENT KURAN'ın ifadeleriyle "Batı taklitçiliği"ne dönüşen modernleşme hareketimizin temelinde ezberciliğin ve basmakalıp belirlenimlerin sebep olduğu görülmektedir. Ahmet İnam, Nietzsche'nin "Ahlakın Soykütüğü Üzerine" adlı eseri için yazdığı önsözde, toplumumuzla Nietzsche'nin düşüncelerinin neden örtüşmediğine ilişkin içerden bir kimse olarak yorumlarda bulunurken, esas olarak Batılı düşünce biçimi ile Doğulu düşünce biçimi arasındaki farka işaret eder. Ona göre, toplum olarak eksik kaldığımız noktaların temeli aklın kullanımında gösterdiğimiz eksikliktir. Bu durumun Tanzimat'tan bu yana devam eden bir süreç hâline dönüşmesi de Cumhuriyet Dönemi'ni de kapsamaması açısından önemli bir analiz olarak karşımızda durmaktadır.

"Bilimi, kendi sorunlarımız açısından yorumlamalı, yaratmalıyız. Bilimi, "akıl"ı, özgül çekirdeğimiz ışığında değerlendirecek güce ve cesarete sahip olmalıyız. Yoksa, Tanzimat'tan bu yana, gücü altında ezildiğimiz, bir türlü kurtulamadığımız aşağılık duygusuyla, kalıplara, kokuşmaya, ezberciliğe düşebiliriz. Bilimin,

¹⁵⁹ Tüzer, İ. (2014). *Ahmet Mithat Anlatılarında Kimlik İnşası ve Modernizm*, Ankara: Akçağ Yayınları, s.278, 279.

¹⁶⁰ Bakınız: Ülken, H. Z. (2013). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.216.

“akıl”ın etkisi altında ezilmemeli, ona sahip çıkmalı, onu yorumlayabilmeli, önümüzdeki uçsuz bucaksız” seçenekleri görebilmeliyiz.”¹⁶¹

Tanzimat'tan bugüne süren bu serüven düşünüldüğünde; içeriden bir hareketle başlayan, halktan devlete doğru ilerleyen ve gücünü kendi kökenlerinden alan bir düşünsel dönüşüme ihtiyacımız olduğu görülmektedir. Elbette Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecine girmesi ile birlikte, Batı'nın yaptığı hamleleri kısa sürede yakalama fikri, çıkış noktası olması açısından anlamlıdır; fakat bu hamleleri kendimize mal edememiş olmamız, Batılılaşma hareketinin en büyük çelişkilerini doğuran ana nokta olarak değerlendirilebilir. "Modern" olmak, "modernleşmek" uğruna kendi değerlerine, öz benliğine ve potansiyeline tamamen sırtını çevirmiş, toplumsal önder olarak düşünebileceğimiz aydın zümresinin değişim arzusunun "taklit" boyutunda kalması, belki de, bu neden ile açıklanabilir.

3.1.2. Yerel Bir Modernite Krizi Mi?: Cumhuriyet Rejimi, Kemalizm ve Biz

Osmanlı İmparatorluğu'nun ortaya koyduğu modernleşme hareketinin Cumhuriyet rejimi için bir temel oluşturduğu söylenebilir. Gerçekleştirilen ıslahatlar, içselleştirilmiş bir dönüşüm hareketinin sonucu olmasalar da Batı'yı yakalama dürtüsünün bir gereği ortaya çıkmışlardır. Modernleşme hareketinin yapılan yeniliklerle birlikte düşünülmesi kaçınılmazdır. Fakat, Cumhuriyet rejimi ile birlikte ortaya koyulan yenileşme hareketlerinin bireylerin zihnindeki muhtemel karşılıklarının nasıl değerlendirildiği üzerine inşa edilen bu bölüm, Cumhuriyet'in temel güdülerinin nasıl sonuçlar ortaya çıkardığını ve sonuçların halk düzeyindeki karşılığını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda yenileşmenin toplumsal ve bireysel olarak ortaya koyduğu sonuçlar, bu alanda çalışmalar yapan isimlerin yorumları üzerinden değerlendirilecektir. Böylelikle, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne devam eden modernleşme hareketinin “modernite krizi”ne doğru evrilen dönüşüm sürecine odaklanılacaktır.

¹⁶¹ Nietzsche, F. (2015a). *Ahlakın Soykütüğü Üstüne* (7. Baskı). (Çeviren: Ahmet İnam). İstanbul: Say Yayınları, s.20, 21.

Osmanlı modernleşmesi ile başlattığımız “modernite projesi”ni değerlendirirken Kemal H. Karpat’ın ortaya koyduğu yaklaşım önemlidir. Karpat, ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı modernleşmesini şu üç temel üzerinden değerlendirir: birincisi merkezileşme güdüsü, ikincisi Avrupalı güçlerin artan politik etkileri, üçüncüsü ise bu ikisinin sentezi olarak düşünülebilecek olan modernleşmenin ideolojik boyutudur.¹⁶²

Özellikle merkezileşme güdüsü, bize modernitenin sürekliliğini sağlayan en önemli parçası olan modern ulus-devlet anlayışını çağrıştırmaktadır. Toplumun bir arada tutmak adına ortak tarih ve kültürel arka planın itici güç olduğu ulus-devletler bu bağlamda hem kendi toplumu tarafından hem de uluslararası düzeyde tanınarak varlığını meşru kılar.

“Modern ulus-devlet modernitenin kapitalizmle birlikte “temel tanımlayıcı ögesi”dir; hem ulusal ilişkilere hem de uluslar-arası ilişkilere endeksli bir hareket tarzı olan “toplumsal bir aktör”dür; belli sınırlar içinde merkezi otorite konumunda olan ve bu otoritenin hem kendi toplumu tarafından, hem de uluslararası topluluk tarafından de jure tanınması bağlamında da “modernitenin egemen öznesi”dir; egemen özne konumu içinde de, modern tarihin sadece bir kapitalizm tarihi olmadığını, ama aynı zamanda bir ulus-devletler tarihi olduğunu ortaya çıkartan “siyasi bir aktör”dür; ve bu nedenle de, hem iktidarını varolduğu toplumun alansallığından alan “jeopolitik bir özne”dir, hem de kendi egemenlik söylemini halk egemenliğinin anlamını sınırlamada kullandığı ölçüde de siyasetin yapma eyleminin sınırlarını çizen ve bağlamını kuran “söylemsel özne”dir.”¹⁶³

Modern ulus-devlet anlayışına atfedilen "jeopolitik özne" ve "söylemsel özne" özellikleri merkezileşme güdüsünün bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu noktada yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-devlet anlayışını merkeze alması nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu ile arasına mesafe koyduğu bir gerçektir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Mustafa Kemal'in 2 Kasım 1922 tarihinde

¹⁶² Karpat, K. H., (2008). *Osmanlı Modernleşmesi*. (Çevirenler: Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan). Ankara: İmge Kitabevi, s.78.

¹⁶³ Keyman, E. F. (2007). “Modernitenin Sorunsalı ve 21. Yüzyıla Girerken Türkiye”, *Doğu Batı*, Sayı:10, s.53, 54.

Petit Parisien muhabirine verdiği demeç, yeni kurulan ülkenin ideolojik anlayışını, başarısız bir hükümet anlayışı ortaya koyan Osmanlı İmparatorluğu üzerinden değerlendirirken "millet" ve "milletin temsili" noktalarına dikkat çeker:

“Yeni Türkiye'nin eski Türkiye ile hiçbir alâkası yoktur. Osmanlı hükümeti tarihe geçmiştir. Şimdi yeni bir Türkiye doğmuştur. Ankara'da hükümet-i milliye teessüs etmeden evvel İstanbul'da bir sultan ve bunun bir hükümeti vardı. Millet, memleketin işlerine, vazifesi kanun yapmaktan ibaret olan bir meclis vasıtasıyla iştirak edebiliyordu. Bu tarz-ı hükümet, millete hahişkâr olduğu istiklâl ve hürriyeti vermeğe kâfi değildir. Bu tarz-ı hükümetin verdiği fena neticeler meydandadır.”¹⁶⁴

"Yeni Türkiye" ifâdesinin ne anlama geldiği, bu değişim ve dönüşüm sürecinin birey ve toplum ekseninde bulduğu karşılık, çalışmamızın gidişâtı açısından önemli bir noktadır. Bu bağlamda Cumhuriyet rejimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun din odaklı merkezi devlet anlayışını ortadan kaldırarak yenileşme/çağdaşlaşma ekseninde yeni bir devlet anlayışı iddiasıyla ortaya çıkar. Bu noktada atılan en önemli adım ise Medeni, Ceza ve Ticaret kanunlarının kabulüdür.

"Tam radikal lâikleşme, ancak Cumhuriyet döneminde, TBMM tarafından 1924'te Şer'î mahkemeler ilga edildiği ve 1926'da Mecelle'nin yerine İsviçre, İtalyan ve Alman yasalarına dayanan lâik Medenî Kanun ile Ceza ve Ticaret kanunları kabul edildiği zaman gerçekleşti.”¹⁶⁵

Dini kurumlar ve devlet yönetiminin birbirinden uzaklaştırılması, modernleşme adına en önemli hususlardan bir tanesidir. Fakat bu noktada, Kemal H. Karpat bu modernleşme sürecini değerlendirirken, laiklik yolunda atılan adımlar ile birlikte modernleşmeye duyulan bağlılığa ve toplumsal problemler noktasında ortaya çıkan katı muhafazakâr tutuma dikkat çeker:

"1922'de saltanatın kaldırılması, 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ve 1924'te halifeliğin kaldırılması ile laikliğin başlaması, sonraki birkaç on yılda yaşanan dönüşüm sürecini biçimlendiren olaylardı. Bu süreç, TBMM'de ve uluslararası arenada yaşanan güç mücadelesi nedeniyle büyük bir ivme kazandı. İktidara gelen

¹⁶⁴ Oktay, A. (1993). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

¹⁶⁵ İnalçık, H. (2007). "İkinci Bin'de Türkler", *Doğu Batı*, Sayı:10, s.86.

aydınların uyguladıkları politikalar, kültürel alanda aşırı bir modernleşme yanlılığı ve toplumsal problemler hususunda aynı aşırılıkta bir muhafazakârlık içeriyordu.”¹⁶⁶

Bu durumun ortaya çıkması, iktidara gelen aydın kesimin yönetim noktasında ortaya koyduğu uygulamaların toplumda tam manasıyla karşılık bulamamasıyla yakından ilişkilidir. Dolayısıyla Tanzimat Dönemi ile birlikte başlayan halkla bütünleşememe sorunu, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ile birlikte kronik bir sorun hâline gelmiştir. Toplumun aydınlar tarafından dikte edilen "Yeni Türk" kimliğini içselleştirebilmesi, elbette yine "milli" olması temelinden hareket eden bir eğitim anlayışını da beraberinde getirir. Söylemsel düzeyde ortaya koyulan bu yeni kimlik anlayışının karşılık bulabilmesi adına yapılacak olan şey, birtakım "milli" değerler üzerine inşa edilen uzun soluklu bir milli eğitim anlayışının ortaya koyulmasıdır.

“Yeni devlet toplum tabanının çok sınırlı katılımıyla, politik, sosyal ve ekonomik modernizasyon politikalarının yukarıdan dikte edilmesiyle kurulmuştu. Bu arada yeni devlet liderlerinin, dini liderlik kurumu ulemanın olmaması farkıyla, Osmanlı Devleti liderlerini çağrıştırmayı şaşırtıcı değildir. Türkiye Cumhuriyeti, batılı eğitim almış, devlet ve toplumu organik açıdan aynı kadrolar tarafından idare edildi. Bu grupların, toplumla ilişkisi yok denecek kadar azdı. Yığınların yeni Türk kimliğine sahip olan Türk vatandaşları olarak yeni statülerine adapte olmaları için yöneticiler tarafından eğitilmeleri gerekiyordu. Bu bağlamda, cumhuriyetin kurulması sadece politik bir görev değil, aynı zamanda halen devam etmekte olan milli eğitim misyonunun üstlenilmesiydi.”¹⁶⁷

Milli eğitim anlayışının "milli" değerlerin korunması, bazı noktalarda ise inşa edilmesi gerekliliğinden hareket ettiği düşünülürse, ulus-devlet anlayışına doğru giden süreçte milli edebiyat anlayışı da önem arz etmektedir. Zira milli eğitimin temelini oluşturacak zihinsel arka plan milli edebiyattan da beslenir.

Bir hareket olarak değerlendirebileceğimiz Milli Edebiyat'ın hazırlayıcıları İslamcılık ve Türkçülük hareketleridir. Hem İslamcılık hem de Türkçülük

¹⁶⁶ Karpat, K. H., (2012). *Türk Siyasi Tarihi*. (Çeviren: Ceren Elitez). İstanbul: Timaş Yayınları, s.252.

¹⁶⁷ Kramer, H. (2001). *Değişen Türkiye*. (Çeviren: Ali Çimen). İstanbul: Timaş Yayınları, s.28.

hareketinin en önemli temsilcilerinden biri olarak nitelendirebileceğimiz Mehmet Akif devletin içinde bulunduğu durumdan çıkmasının yollarını düşünür. Buna göre İslâmi pencereden bakıldığında, dejenere olmuş İslâm'ı anlamak için onu Asr-ı Saadet'teki ilk kaynakları üzerinden okumak ve İslâmi kurumları buna göre yeniden düzenlemek gerekmektedir. Bu anlayış, Batı'dan alınan teknik ve bilimsel uygulamaların toplumsal değerlerden uzaklaşılmasına meydan vermeden uygulanmasını amaçlar. Türkçülüğün sloganı hâline gelen "Ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur" ifadeleri Mehmet Emin Yurdakul'a aittir. Bu akım, Meşrutiyet dönemi ile birlikte resmen teşkilatlanmaya başlar ve "Türk Derneği", "Türk Ocağı", "Türk Yurdu" gibi kurum, kuruluş ve dergilerle fikirlerini ifade etme alanlarına sahip olur. Türkçülük hareketinin oluşmasında ve fikirsel altyapısının hazırlanmasında Mehmet Emin Yurdakul, Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali, Hamdullah Suphi gibi isimlerin önemi büyüktür.¹⁶⁸

Türkçülük hareketinin güçlenmesinin en önemli nedeni ise Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Batılı devletlerin etkisiyle Balkanlarda başlayan Grek ve Slav milliyetçiliğinin güçlenmesidir.

*"Bir taraflıyla Batılı devletlerin teşvik ve tahrikleriyle Balkanlarda başlayan Grek ve Slav milliyetçiliği karşısında, Osmanlılık görüşü yerine daha geniş bir tarih ve coğrafya anlayışı getiren Türkçülük, başka bir taraflıyla da Türk ırkını temel alan bir devlet yapısı tasavvur ediyordu. Birincisiyle Turancı, ikincisiyle ırkçı bir karakter gösteren bu akım zamanla yumuşadı. Irkî karakterleri din ve kültür milliyetçiliğine yöneldi. Turan ideali ise Türkiye dışı, özellikle Rusya Türkleriyle dil ve kültür beraberliğini korumak, gönüllerde de "büyük ve müebbed ülke" olarak katılmak idealini benimsedi."*¹⁶⁹

Bu düşünsel altyapıların üzerinde şekillenen Türkiye Cumhuriyeti'nin, sadece fikir odaklı bir ilerleme içine giremeyeceği, bu fikrin bilimsel ve teknik altyapı ile birlikte hareket etmesi gerektiği açıktır. Bu durumun farkında olan Mustafa Kemal Atatürk, Batı menşeli bir anlayış olan ulus merkezli bir devlet kurma

¹⁶⁸ Bakınız: Okay, O. (2014). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. (4. Baskı). İstanbul: Dergah Yayınları, 159, 160.

¹⁶⁹ A.g.e., 159, 160.

arzusunun yanı sıra Türkiye'nin modernleşmesini bilim, sanayi ve teknolojideki gelişmelerle doğru orantılı olarak tasarlamıştır. Toplumsal değişim ve dönüşüm süreci de gücünü bilim ve teknolojiden, dolayısıyla modernitenin temel düsturu olan "akılsal" olandan alacaktır.

"Atatürk de çağdaşlaşma sürecinde belli önlemleri alarak modernite amacına ulaşabilir, inancındaydı. Başka bir deyişle, fabrikalar, demiryolları yapılması sonucunda, eğitimin objektif bilim esaslarına göre örgütlenmesi halinde, modern Türkiye doğacaktır, düşüncesi egemendi. 1950'lerde, gelişmekte olan toplumlar üzerinde yapılan araştırmalar gösterdi ki, yukarıda söylenen algılamalar, gerek modern gerekse modernleşme yolundaki toplumlarda farklı, özgün değişimleri açıklamaktan uzaktır. Modernleşme, çeşitli sosyo-demografik ve yapısal göstergeler, sadece geleneksel toplumun ne dereceye kadar çözülme yolunda olduğunu göstermekte, fakat geleneksel karakterini aşmış bir toplumun ne dereceye kadar gelişmiş, modernleşmiş olduğunu belirleyememektedir."¹⁷⁰

İnalcık'ın değerlendirmesinden de anlaşıldığı üzere, "modernleşme" yalnızca "akılsal" olana odaklanan bilim, teknik ve eğitim anlayışından ibaret değildir. Bu zihniyet derinlikli, yerleşmiş bir fikirsel temele oturtulmadıkça, "modernleşme"nin ve onun ölçüsünün ne olduğu tam manasıyla bilinemez. Toplumumuz açısından modernleşme noktasında en önemli eksiklik; modernleşmenin düşünsel süreçlerinin kendi belirlenimleriyle ortaya koyulamamış olmasıdır.

Cumhuriyet ile birlikte yaşanan değişim ve dönüşüm hareketinin yansımaları 1940'lı yıllar ile birlikte ekonomik gelişmelerin etkisiyle toplumun farklı kesimlerinde de kendini gösterir. Bu gelişmeler neticesinde yalnızca toplumun aydın kesiminin değil, köylülerin de din ile kurduğu ilişki başkalaşmıştır. Bu durumun temel nedeni köylü sınıfının sınıfsal davranış içgüdüsünü terk ederek bireyselliğe doğru adım atmasıdır. Bu bağlamda düşünüldüğünde birey olma yolunda ilerleyen insanın, ister istemez kendi kişisel faydasını öncelediği ve bu noktada kendi akılsal süreçlerini işleterek kendi lehine olanı tercih ettiği görülmektedir.

¹⁷⁰ İnalcık, H. (2015). *Rönesans Avrupası -Türkiye'nin Batı Medeniyeti'yle Özdeşleşme Süreci*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.366, 367.

"Her ne olursa olsun ekonomik gelişmeler, bu gelişmelerin doğurduğu sonuçlar, göçler, iskân hareketleri ve bunların sosyo-kültürel tesirleri hep birden köylülerin yaşayışını, tutumunu ve toplumsal adetlerini değiştirdi. Halk daha bireysel bir düşünüşe yaklaştıkça tavır ve fikirleri üzerinde dinin tesiri çok azaldı. Din büyükleri eski itibarlarını çok kaybettiler, çünkü onların, öğrettikleri halkın menfaat ve faydasına aykırı düştüğü zaman köylü dahi din kisvesi altında ileri sürülen fikirleri artık olduğu gibi kabul etmiyor, menfaatine uygun olup olmadığını tartışabiliyordu."¹⁷¹

Dolayısıyla "modernleşme" açısından asıl önemli olan belki de burada görüldüğü gibi bir toplumsal reaksiyonun kendi koşulları içinden doğması ve o toplumsal sınıfın tek tek bireyler hâlinde düşüncelerini ortaya koymasına imkân sağlamasıdır.

1940'lı yıllardan itibaren 1980 darbesine kadar geçen süreç Türkiye Cumhuriyeti açısından birçok gel-giti içinde barındırır. Bunun temel nedeni Cumhuriyet'in kazanımları ve içine girilen yeni süreçlerin bu kazanımlarla çatıştığı noktalardan kaynaklanan problemlerin çözülememesi, belki de karşıt fikirlerin birbirini görmezden gelmesi ile alakalıdır.

Ercüment Kuran'a göre, 1940'lı yıllara kadar Kemalizmin etkisi sürer. Adnan Menderes'in başbakanlığının ilk yıllarında Türkiye'de 1908 inkılâbından sonrakine benzeyen bir hürriyet havası eser. Yirmi yıl aradan sonra 1949'da Türk Ocakları yeniden faaliyete geçer. Aynı yıllarda Türk muhafazakar çevrelerinin sol görüşün yayılmasına yönelik tepkilerini ortaya koydukları görülür. 1970'li yıllarda sağ ve sol görüş arasında yaşanan kutuplaşma had safhaya ulaşır ve 1980 darbesiyle son bulur.¹⁷²

1940'lı yıllardan sonra devletin temelinde görülen ikilemler ve toplumda yaşanan düşünsel ve ruhsal bölünmelerin karşılığı yaşanan dalgalı süreçlerin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Kramer, devlet yönetimi ve ordunun Kemalist

¹⁷¹ Karpat, K. H., (1996). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Afa Yayınları, s.103, 104.

¹⁷² Kuran, E. (1997b). *Türk Çağdaşlaşması*. Ankara: Akçağ Yayınları, s.284-286.

değerlere olan sıkı sıkıya bağlılığının çoğulcu siyasi elitin gelişmesine engel olduğunu belirtir.

“Parti politikaları ve 1950’den sonraki oy rekabetine dayanan seçkin bir siyasi elitin gelişmesi, devlet yönetimi ile ordunun Kemalist değerleri savunması ve ısrarcılığıyla kısıtlanmıştı. Türk milletinin ulusal ve sosyal homojenliği olarak ortaya konan cumhuriyetçilik ve devletin laik karakteri, üzerinde hiç bir parti grubu tarafından tartışılmayacak hatta sorgulanamayacak kazanımlar olarak ortaya konmuştu. Aynı şey önde gelen tarihi bir kimlik olma statüsünden, dokunulmaz bir ulusal ikon mertebesine yükseltilen Atatürk için de geçerlidir. Sonuç olarak Türk demokrasisi, bir tarafta resmi kurumsal öğeleri, diğer tarafta değerlere dayalı varlığı arasındaki eşitsizlik ile tanımlanabilir. Kemalist ilkelerin halen yürürlükte olan yorumlamalarında ifade edildiği gibi demokrasi ilkelerinin öni kapanmıştır.”¹⁷³

Bu ifadelerden hareketle, Atatürk ve Kemalist değerlerin sorgulanamaması siyasal ilerlemenin tam manasıyla "rasyonalist" olarak sağlanamaması sonucu çıkarılabilir. Sürekli ilerleme, modernleşme fikri de kimi değerlerin statikleştirilmesi vasıtasıyla sekteye uğrar ve böylelikle Rönesans'ın ortaya koyduğu fikirlerin dönüşümüne benzer bir durumun ortaya çıkmasının da zemini hazırlanmış olur. Tanzimat'la başlatılan yenileşme hareketleri birçok aşama kaydederek Kurtuluş Savaşı'na kadar ulaşır. Ardından hızlı bir ilerleme süreci yaşansa da bir süre sonra yaşanan dönüşüm/değişim süreci dondurularak, modernleşme bağlamında "ilerleme" ülküsünden uzaklaşmıştır.

Devlet yönetiminde, “askerî” ve “siyasî” olarak beliren bu çiftli yapının birbiriyle uzlaşamaması da söz konusu ilerleme sürecinin sürekli hâle gelememesine neden olur. Burada da devletin güç mekanizmaları arasında kalması durumu ortaya çıkar.

“1950’de çok partili demokratik sistemin oluşturulmasından sonra Türk politik sistemi, bir tarafında partiler ve liderleri diğer tarafında ise askeri liderliğin (ayrıca devlet eliti) olduğu çift odaklı bir yapıya dönüşme eğilimi göstermeye

¹⁷³ Kramer, H. (2001). *Değişen Türkiye*. (Çeviren: Ali Çimen). İstanbul: Timaş Yayınları, s.29.

başladı. Kimin öncelikli olduğu sorusu net olarak cevaplandırılmadığından dolayı bu birliktelik ne barış içinde gerçekleşti; ne de ikisi arasında uzun süreli bir güçler dengesi kurulabildi.”¹⁷⁴

Çok partili sistem içerisinde yer alan partiler ve askeriye'nin bu ikili yapısı aslında tek partili sistemin tercih edilme nedenini de açığa çıkarır. Bu bağlamda, Şerif Mardin Türk kamu bürokrasisinin "merkezilik" özelliğinin çevre ile sağlıklı ilişki kurulması yolunda girişimde bulunulması bir yana, "çevre"yi potansiyel bir muhalefet tehdidi olarak gördüğünü belirtir. Mardin'e göre, tek partili siyasi rejim bu "merkeziyetçi" tavrın bir sonucu olarak değerlendirilebilir.¹⁷⁵

Türk siyasal tarihinde belirli aralıklarla görülen darbeler de demokratik yaşamın temellerinin zedelenmesine neden olmuştur. Bu durumun temel nedeninin modernitenin beraberinde getirdiği, demokrasi, çoğulculuk, akılcılık gibi kavramların belirli bir kesime ait kavramlar olduğu algısından kaynaklandığı söylenebilir. Demokrasiyi ve asıl olarak Türkiye Cumhuriyeti'ni yalnızca kendi hakkı gibi gören kesimler diğer kesimler üzerinde tahakküm uygulamış ve bu durum da yine modernitenin ortaya koyduğu "güce sahip olma arzusu"nun eylemsel biçimi olarak öne çıkmıştır. Akılsal süreçler doğrultusunda toplumsal çıkar odaklı hareket etme arzusu ile yola çıkan sistem, güç sahiplerinin kendilerinden olmayan kesimler üzerinde baskı kurduğu siyasal bir alan hâline dönüşmüştür.

“1960’da diktatör sağ iktidar olarak tanımlanabilecek hükümete karşı darbe yaptı. 1971’de, giderek yükselen sosyal ve politik kargaşayı idare etmekte zayıflık gösteren merkez sağ hükümetine muhtıra verdi. 1980’de geniş çaplı politik anarşi ve şiddet olarak değerlendirilen –sadece askerler tarafından da değil- süreci düzeltmek için bir başka askeri darbe yapıldı. Ve 1997 ilkbaharında, cumhuriyetin laik Kemalist karakterine tehdit olarak değerlendirilen ve büyük kısmını ilk kez

¹⁷⁴ Kramer, H. (2001). *Değişen Türkiye*. (Çeviren: Ali Çimen). İstanbul: Timaş Yayınları, s.50, 51.

¹⁷⁵ Mardin, Ş. (1986). "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", (Çeviren: Şeniz Gönen, Editörler: E. Kalaycıoğlu-A. Y. Sarıbay). *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, İstanbul: Beta Yayınları, s.123.

*İslamcılarının oluşturduğu koalisyon hükümeti askerlerin yönettiği bir hareketle yıkıldı.*¹⁷⁶

Bu sürecin ortaya çıkardığı toplumsal kargaşa durumu, giderek bireysel düzlemde yaşanan kaygıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ontolojik kaygının üst düzeyde hissedildiği bu dönem, 1972 yılında kaleme alınan “Tutunamayanlar”ın kaygılı karakterlerinin yaşadığı gergin, ikircikli, güvensiz, kaygılı, korku dolu, huzursuz atmosferin de temel kaynağı olarak görülebilir.

*“1960’lar tıkanıklıklar yılıydı, sistem işlemiyordu. Bugünkü Türkiye için çok olağan sayılan sokak hareketleri ve talebe gösterileri kanlı bir biçimde sonuçlandı. Bu kadarı sükûnet içinde yaşayan ve her şeye rağmen asayişin berkemal olduğu Türkiye’ye yetti. Yeni çıkan zenginler ve fakirleşen memurlar suratların asılmasına neden oluyordu. Kötü bir soru, “Ne olacak?” sorusu ortaya çıkmıştı.*¹⁷⁷

Bu noktaya kadar, bu bölümde, Türkiye Cumhuriyeti'nin geçirdiği süreç, modern bir devlet oluşturma yolunda yaşanan dönüşüm ve değişimler ile bu süreçteki eksikliklerin neler olabileceğine yönelik fikirler ortaya koyulmuştur. 1960'lar ile birlikte insanlar arasında derinleşen ekonomik uçurum, burjuva sınıfının oluşmasına da zemin hazırlar. Bu da temel meselemiz olan "modern devlet" in kapitalizmin en önemli bileşenlerinden olan burjuva sınıfının üzerinde yükseldiğine işaret eder. Bu durum o denli açıktır ki, modern Türkiye'nin kuruluşunun esaslarına değinen Yusuf Akçura da modern devlet ve burjuva sınıfı arasındaki yakın ilişkiye atıfta bulunmadan, modern devlet formülünü ortaya koyamaz:

*“Modern devletin temeli burjuva sınıfıdır. Çağdaş refah devletleri, burjuvazinin omuzları üstünde var olur. Türkiye’deki ulusal uyanış Türk burjuvazisinin doğuşunun başlangıcıdır. Ve Türk burjuvazisinin doğal gelişimi, eğer kesintiye uğramaksızın sürerse, Türk devletinin sağlam biçimde kurulmasının garanti edilmiş olduğunu söyleyebiliriz.”*¹⁷⁸

Bu bakış açısıyla hareket edilmesi, aslında sınıfsal ayrışmaların ortaya çıkmasının bir gereklilik olduğunu kabul ederken, en baştan evrensel olana doğru

¹⁷⁶ Kramer, H. (2001). *Değişen Türkiye*. (Çeviren: Ali Çimen). İstanbul: Timaş Yayınları, s.51.

¹⁷⁷ Ortaylı, İ. (2013). *Türkiye'nin Yakın Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, s.114.

¹⁷⁸ Ahmad, F. (2007). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (Çeviren: Yavuz Alogan). İstanbul: Kaynak Yayınları, s.59.

giden "rasyonel ilerleme" fikrinin ötelendiğini açığa çıkarır. Dolayısıyla, Akçura'nın ortaya koyduğu bu yaklaşım, başından itibaren "modernite krizi"ne gebe dir. Zira, sınıfsal ast-üst ilişkisi beraberinde tahakküm arzusunu da getirir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetimde hâkim olan kesimler, Şerif Mardin'in ortaya koyduğu "devlet mitosu" kavramının ortaya çıkmasına neden olur. "Devlet mitosu", 19 yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun son bulup Cumhuriyet döneminin başlamasıyla sağlam bir zemin üzerine oturmuştur. Buna göre, "*Türkiye 'yi eskisinden daha geniş kapsamlı ve farklı bir bürokratik-askerî elit yönetmeye başladı. Bunun yanında, devlet mitosu da güçlendi.*"¹⁷⁹

"Devlet" kavramının mitos hâline dönüşmesi güçlenmesi ile doğru orantılıdır. Bu durumun ortaya koyduğu sonuç, yukarıda da işaret ettiğimiz Avrupa'nın yaşadığı dönüşüme benzer bir sonuca işaret eder. Akılcı bir tutumla, toplumsal ilerleme odaklı kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, belirli bir kesimin kontrolü altına girmesi ve halk ile arasına mesafe koyması durumu da bu "devlet mitosu" fikrinin sonucu olarak değerlendirilebilir.

Bu noktada Avrupa'nın yaşadığı dönüşümü, modernitenin başarısızlığa doğru gidişi ile aynı doğrultuda düşünülmelidir. İlber Ortaylı, Avrupa'nın ve dolaylı olarak düşünülecek olursa, modernitenin yaşadığı dönüşümü şu sözlerle anlatır:

*"Bizim gireceğimiz Avrupa, 19. Yüzyılın beşeriyet tarihini değiştiren Avrupa değil. O Avrupa çok şeyler başaran, uygarlığı bilimle kuran Avrupa'ydı. 20. Yüzyılın Avrupası bu üstünlüğü çoktan kaybetti. İhtiyar, bezgin bir kitadır. 19. Yüzyıl Avrupası çok hain ve yağmacıydı, doğrusu bugünkü Avrupa bu vasfını da kaptırmak zorunda kaldı, artık daha güçsüz ve dahası mazisindeki şiddetten mahcupdur. Bu Ortak Pazar ülkeleri şık, temiz, müreffeh ve dedelerinin bıraktığı maddi ve manevi mirasla süslenmiş, olgun bir güzel gibiydi; bilhassa diplomatlarımız bu yüzden o dünyaya dahil olmaya can atıyordu. İşadamlarımız ise hesaba kitaba gelince buna cesaret edemediler."*¹⁸⁰

İlber Ortaylı'nın 19. yüzyılda bilimle beşeriyet tarihini değiştirdiğini ifade

¹⁷⁹ Mardin, Ş. (2015b). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, s.356.

¹⁸⁰ Ortaylı, İ. (2013). *Türkiye'nin Yakın Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, s.143.

ettiği Avrupa, modernitenin zirvesidir; 20. yüzyılda ise modernitenin yıkım sürecinin sonuçları görülmüş ve yaratılan şiddet ortamından pişmanlık duyularak, özeleştiri yoluna girilmiştir.

Bu noktadan hareketle, “devlet mitosu”nun güçlenmesi ile birlikte ortaya çıkan durum 21. Yüzyıl Türkiye’sine doğru gidişin katalizörü durumundadır. Fuat Keyman'ın 21. yüzyıl Türkiye'si hakkındaki görüşlerini göz önünde bulundurduğumuzda yaşanan durumu "modernite projesinin krizi" olarak nitelendirmesi de bu noktada anlamlıdır. Devlet ve birey arasında yaşanan ayrışmaların derinleştiği bir ortamda, "merkezilik" fikrini esas alan modernite düşüncesi ile toplumu idare etmek giderek imkânsız hâle gelmektedir:

"...çünkü, 21. yüzyıla girerken yaşadığımız Türkiye toplumsal oluşumunu, en genel düzeyde, Çağlar Keyder'in terminolojisini kullanırsak, "modernite projesinin krizi" dediğimiz toplumsal olgu nitelendirmektedir. Anti-modern söylemlerin siyasal alanda güçlendiği, moderniteden vazgeçmek taleplerinin yapıldığı ve taraftar bulduğu, devlet-toplum/birey ilişkilerinde ciddi bir ahlâki ve etik sorunun yaşandığı, dinsel, etnik, cinsel ve kültürel farklılık taleplerinin siyasallaştığı bir zamanda, diğer bir deyişle "modernite projesi"nin ciddi bir "yönetebilirlik", "meşruluk" ve "temsiliyet" kriziyle karşı karşıya kaldığı bir zaman biriminde, Türkiye Cumhuriyeti'nin bugününü yaşıyoruz."¹⁸¹

Bu noktada, birey ve devlet arasında kurulan/kurulamayan ilişkilerin derinleştiği noktalar önem arz eder. İlber Ortaylı'nın 1960'lı yıllardan itibaren yoğunlaştığına işaret ettiği huzursuzluk ve belirsizlik ortamı giderek daha da derinleşen ve içinden çıkılması zorlaşan bir sorun hâline dönüşür:

"Demokratikleşme talepleri, konuşan demokratik bir Türkiye özlemi, güne başlarken okuduğumuz gazete haberleriyle, "ontolojik bir güvensizlik duygusu"na dönüşüyor; güvensizlik, belirsizlik ve risk benliğimizi ve yaşam-dünyalarımızı tanımlamaya başlıyor. Modernleşen, ama aynı zamanda benliği ontolojik

¹⁸¹ Keyman, E. F. (2007). “Modernitenin Sorunsalı ve 21. Yüzyıla Girerken Türkiye”, *Doğu Batı*, Sayı:10, s.56.

güvensizlik duygusuyla kaplanmış bir kimlikler/vatandaşlar ordusu niteliyor, 21. yüzyıla giren Türkiye'yi."¹⁸²

Keyman'ın öne çıkardığı 21. yüzyıl Türkiye'sinde yaşanan "modernite projesinin" krize dönüşmesi hâli, rasyonalitenin askıya alınmasından kaynaklanmaktadır. Zira, modernitenin ayrıştırdığı siyasal ve toplumsal alanların güvenilir mekanizmalar tarafından yönetilebilmesi rasyonalitenin objektif kullanımını gerektirir:

*"Bilinen bir gerçek: Modernite projesi, temelde, rasyonelleşmeye ve farklılaşmaya (differentiation) dayanır. Farklılaşma, yani yaşam alanlarının ayrışması: Dinsel alan, seküler alandan, kamusal alan özel alandan, aile akrabalık gruplarından, sivil toplum politik toplumdun (devlet) ayrılır. Rasyonalite ise, farklılaşmış yaşam alanlarından kurulan dünyayı düzenli, akla uygun ve güvenilir kılacak mekanizmaları sağlar. Kısaca farklılaşma ve rasyonelleşme, modernite bağlamında birbirini bütünleyen süreçlerdir."*¹⁸³

Farklılaşma ve rasyonelleşme arasındaki bütünlemeci ilişkinin kurulamaması, Türkiye Cumhuriyeti özelinde yenileşmenin/modernleşmenin doğal süreçler içerisinde gerçekleşmemesi dolayısıyla ortaya çıkan birtakım sorunlardan kaynaklanır. Bu nedenle, Tanzimat ile birlikte ortaya atılan ve Cumhuriyet'in ilânı ile büyük bir atılım yapan Türk modernleşmesinin sağlam bir zemin üzerine oturtulamadığı görülmektedir. Rönesans'tan beslenen Avrupa modernleşmesinden farklı olarak; Türk modernleşmesi, kendi akılsal süreçleri doğrultusunda ilerleyerek bir noktaya ulaşmamış; Batılı kaynakların etkisi altında kendi meşruiyetini kanıtlama eğilimi içinde olmuştur. Bu sürecin "kendiliğinden" gerçekleşmemesi, içinden çıkan sorunlara da yerinde ve doğru müdahale edilememesine neden olmuştur. Genel kanının aksine Hilmi Yavuz, Türkiye'nin modernleşmemesini Türkiye'nin sekülerleşmemesine bağlamaz. Aksine sekülerleşmek adına yapılan radikal ve ani

¹⁸² Keyman, E. F. (2007). "Modernitenin Sorunsalı ve 21. Yüzyıla Girerken Türkiye", *Doğu Batı*, Sayı:10, s.56, 57.

¹⁸³ Yavuz, H. (2009). *Alafrangalığın Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, s.41.

müdahalelerin toplumsal dönüşümü hızlandırmadığını, kamusal ve özel yaşamın doğal gelişim süreçlerine doğal olmayan müdahaleler yapıldığını öne sürer:

"Türk modernleşmesi zihinsel olarak gerçekleşmemiş, gerçekleştirilememiştir. Allah'ın bildiğini kuldan saklamanın ne anlamı var: Türk modernleşmesi, kendi zihinsel muhtevasını oluşturamamıştır ve bunun nedeni, sekülerleşme işinde yaya kalmış olduğumuz varsayımı değildir. Türkiye'de sekülerleşme, geleneksel olandan modern olana geçişte, hiç de öyle belirleyici bir rol falan oynamış sayılmaz. Daha açık bir ifadeyle söyleyeyim: Modernleşmememizin nedeni, sekülerleşmememiş olmamıza bağlanamaz! Kemalizm'in sekülerleşme, yani 'dünyanın büyüden arındırılması' doğrultusunda gerçekleştirdiği radikal müdahaleler modernleşmeyi, olsa olsa olumsuz etkilemiş olabilir; yani modernleşmeyi değil; tersine, modernleşmemeyi hazırlamıştır, denebilir. Sekülerleşme bu kerte radikal girişimlerle özel ve kamusal yaşamın ta içlerine kadar girmeseydi, modernleşmeyi hazırlayan koşullar belki de kendiliğinden gerçekleşebilecekti..."¹⁸⁴

Toplumun zihinsel olarak hazır olmadığı radikal değişime dayalı dönüşüm ve değişim hareketlerinin toplumsal düzlemde karşılık bulması elbette zaman alacaktır. Bu durumun bir sorun hâline geldiğini fark edenler ve ortaya çıkan rahatsızlığı dile getirme zorunluluğu duyanlar da hiç kuşkusuz, toplumun aydın kesiminin içinden çıkar. Bu bağlamda Oğuz Atay'ın hem bir aydın hem de yazar olarak "edebi bir tavır" takınarak "modernite eleştirisi"ni toplumsal damarlardan yola çıkarak ortaya koyması önemlidir. Atay, anlatısını içinden çıktığı toplumun zihinsel süreçleri içerisinde yaşadığı ya da kendisine dayatılan birtakım süreçler dolayısıyla yaşadığı gerilimli ilişkiyi "modernite eleştirisi" zeminine oturtur. Zira, Türkiye Cumhuriyeti tarihi düşünüldüğünde "modernite krizi"nin sonuçları özellikle Atay'ın gençlik ve olgunluk dönemlerini kapsayan süreçte kendini açığa vurur.

¹⁸⁴ Yavuz, H. (2009). *Alafrangalığın Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, s.35, 36.

4. BÖLÜM: OĞUZ ATAY'IN "TUTUNAMAYANLAR" ROMANINDA EDEBÎ BİR TAVIR OLARAK MODERNİTE ELEŞTİRİSİ

4.1. Edebî Bir Tür Olarak "Roman", Edebî Bir Tavir Olarak "Modernite Eleştirisi"

Edebî bir tavir olarak modernite eleştirisinin ne olduğu ya da olması gerektiği hususunda açıklamalara girişmeden evvel, öncelikle ele alınması gereken sanatçının toplum içinde bireysel olarak konumlandığı yer ve onun beslendiği unsurlar/kanallar olmalıdır. Söz konusu çalışma bağlamında, sosyolojik ve felsefi bir terim olan “modernite”nin edebiyat alanında karşılık bulması, yazarın üretim süreçlerinin çeşitliliğini gösterir niteliktedir. Bu bağlamda, Oğuz Atay’ın “edebî tezgâhı”na modernite kavramını koymuş olması, özellikle postmodernizmin çeşitliliği esas alan düsturunun bir imkânı olarak görülebilir. Oğuz Atay, bir yandan “Tutunamayanlar” romanının karakterleri Selim Işık ve Turgut Özben’in bireysel yaşamına çeşitli perspektiflerden ayna tutmaya çalışırken, bir yandan da birbirinin tamamlayıcısı olarak değerlendirilebilecek olan bu iki karakterin toplum ve onu bütünleyen unsurlar hakkında ortaya koyduğu düşüncelere odaklanır. Bu durumun temel nedenini tür düzleminde aramak yerinde olacaktır. Zira roman türü, modern dönem ile birlikte "birey" in sahnedeki yerini almasıyla kendi tarihini başlatır. Böylelikle birey ve onun yaşadığı çevre tikel olarak anlam kazanır.

“Hiç kuşku yok ki, romanı diğer edebiyat türlerinden ayırt eden husus hem karakterlerinin bireyselleşmelerine hem de yaşadıkları çevrenin ayrıntılı sunumuna büyük önem vermesidir.”¹⁸⁵

Bu tikellik vurgusu, Ortaçağ’ın büyük anlatılarının kapsamlılığı ölçüsünde romanın; "bireyler" in hayatına ayna tutma arzusunun bir sonucu olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla, bireyin "aklı" sayesinde yaşanan bilimsel ve teknik dönüşümün ortaya koyduğu "yeni dünya" da, onun edimcilerinin yaşamlarının ve eylemlerinin de her birinin tekil olarak ele alınması fikrinin doğuşu anlaşılabilir gözükmektedir.

¹⁸⁵ Watt, I. (2007). *Romanın Yükselişi*. (Çeviren: Ferit Burak Aydar), İstanbul: Metis Yayınları, s.19.

*"Modern bakış açısında edebi, felsefi ve toplumsal alanda ideal, tümel ve tüzel kavramlarına vurgu yapan klasik anlayış gitmiş; bunun yerini birbirinden ayrı tikeller, hemen anlaşılabilir duyular ve özerk birey almıştır."*¹⁸⁶

Bu bağlamda, James Joyce'un 20 Ocak 1920'de Üniversite Edebiyat ve Tarih Cemiyeti üyeleri önünde "Dram ve Hayat" başlığı altında yaptığı konuşmada da benzer bir vurgu söz konusudur. William Everdell tarafından "Yüzyılın Konuşması" olarak nitelendirilen bu konuşmanın roman türünün tikellik yanlısı tutumuna binaen roman kahramanlarının "gerçekliği" ölçüsünde insanlık hâllerinin açıkça ve tüm çıplaklığıyla ortaya koyulabileceğini belirtir.

*"Modern kentlerde ve "toplantı salonlarında" sahneye "peri masalı kahramanları değil, gerçek hayat çıkarılmıydı, aksi takdirde dram hiçbir zaman insan doğasındaki gerçekleri yansıtmaya idealine ulaşamazdı."*¹⁸⁷

Bu durumu takiben, Rönesans'a kadar hâkim olan doğaüstü anlatıların bilinmeyen, ürkütücü anlatıcılarının yerini, sınırlı bilgisiyle insanın çeşitli yönlerine ayna tutma gayesinde olan roman yazarı alır. *"modern yazarlar her şeyi bilen ve güvenilir bir anlatıcı olma yerine, olaylara bakıştan ya tek ya da çoklu, ama hepsi sınırlı ve yanılabilir üstünlükler geliştirdiler."*¹⁸⁸

Bir insan olarak roman kahramanı ve bir insan olarak roman yazarının birbirine benzer durumlarda olmaları nedeniyle, bu iç içe geçen süreç, romancının yaşam ile kurduğu bağı görmek açısından da önemlidir. Bu bağ, "gerçekçilik" düzeyine indirgenmemekle birlikte, bireyin bir biçimde içinde yaşadığı toplumla ilişki kurduğu gerçeğine işaret eder. Zira romanın gücü, bir yanda bireysel yaşamın bir yanda tarihi, toplumsal süreçlerin bulunduğu bu ilişkinin dengeli bir biçimde yürütülmesiyle belirlenir.

"Özel yaşamla kamusal yaşamın tarihselci bütünleşmesinin kültürel üretim üzerinde de etkileri olmuş ve bu dönemi romanın dönemi kılmıştır: Roman, bir özyaşamöyküsüyle tarihsel bir konumlanışın uyuşması olarak tanımlanır ve eğer

¹⁸⁶ Watt, I. (2007). *Romanın Yükselişi*. (Çeviren: Ferit Burak Aydar), İstanbul: Metis Yayınları, s.70, 71.

¹⁸⁷ Everdell, W. R.. (2012). *İlk Modernler*. (Çeviren: Hülya Kocaoluk). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.458.

¹⁸⁸ Lunn, E. (2011). *Marksizm ve Modernizm*. (Çeviren: Yavuz Alogan). Ankara: Alfa Yayıncılık, s.58.

baş kahraman kolektif bir tarihin simgesinden ibaretse ya da tersine, eğer düpedüz özel bir uzamda yaşıyorsa gücünden kaybeder.”¹⁸⁹

Bu önermenin bir başka biçimiyle Oğuz Atay'ın "Günlük" adlı eserinde de yer aldığı görülmektedir. Buna göre, roman kahramanı halkın içinden gelen, onu anlayan kişidir; ama halka göre bir adım öndedir.

"Roman kahramanı halkı içinde duyan bir aydındır; ama halkın bütünüyle onu anlaması mümkün değildir. Bununla birlikte onun kendilerine yabancı olmadığını bilir. Kahraman onlardan bir şeyler taşıdığını bilir, ama onda fazlalıklar da vardır, kahraman bilinçlidir.”¹⁹⁰

Romancının roman üretim sürecinde, kişisel yaşamının toplumsal tecrübeleriyle kesiştiği ve ayrıştığı noktaların ilişkisellik bağlamında önemi, kurulan ilişkilerin temelinde yer alan "bilinçlilik" ilkesinden kaynaklanır. Bireylerarası ilişkilerin tercih merkezli oluşu, toplumsal yaşamın iyileştirilmesi adına önem taşımaktadır. Bir birey olarak yazar, karşısındaki bireyi kendi konumundan değerlendirir, onu yaşamına dâhil edip etmeyeceğini belirler ve kendi kurgusunu oluşturur.

"Komünal ve geleneksel ilişkileri zayıflatan bireycilik yalnızca (Defoe'nun kahramanlarında gördüğümüz tarzda) kişisel ve benmerkezci bir zihinsel yaşamı desteklemekle kalmamış, aynı zamanda gerek modern romanın gerekse de modern toplumun son derece karakteristik bir özelliği olan kişisel ilişkilere yapılan vurguyu da beslemiştir- bu tür ilişkilerin bireye, bireyciliğin altını oyduğu dağınık ve bir bakıma gönülsüz toplumsal birleşimlerin yerine daha bilinçli ve seçici bir toplumsal yaşam örüntüsü sunduğu söylenebilir.”¹⁹¹

Bu bilinçli ilişkinin kurulmasında esas olan bir diğer husus, yazarın kendi geçmişinden getirdiği izlerdir. Ortaya çıkan roman karakteri, yazarının belleğinde biriken birtakım sorunlar ve bunlara ilişkin düşünceler etrafında bir kişilik

¹⁸⁹Touraine, A. (2016). *Modernliğin Eleştirisi* (10. Baskı). (Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.98.

¹⁹⁰ Atay, O. (2014). *Günlük*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.98.

¹⁹¹ Watt, I. (2007). *Romanın Yükselişi*. (Çeviren: Ferit Burak Aydar), İstanbul: Metis Yayınları, s. 203, 204.

araştırmasına dönüşür. Bu durum, özellikle, roman kişinin bilişsel ve duyuşsal gelişimiyle birlikte ortaya koyduğu gelişim çizgisi açısından önemlidir.

"Locke kişisel kimliği, zaman içinde devam eden bir bilinçlilik kimliği olarak tanımlamıştı. Ona göre birey, geçmiş düşüncelerini ve eylemlerini belleğinde tutmak suretiyle kendi süregiden kimliğiyle temas halinde kalıyordu. Nitekim daha sonra Hume da kişisel kimliğin kaynağı olarak belleği gösterecekti: "Eğer belleğimiz olmasaydı asla herhangi bir nedensellik kavrayışımız da olmazdı, dolayısıyla "benlik"imizi ya da "kişilik"imizi oluşturan o sebep-sonuç zincirine ilişkin bir kavrayışımız da olmazdı. Bu bakış açısı roman açısından karakteristiktir; Sterne'den Proust'a kadar birçok romancı, geçmiş ve bugüne ilişkin öz farkındalığının iç içe geçmişliği çerçevesinde tanımlanan kişiliğin araştırılmasını konu edinmiştir."¹⁹²

Bu bellek odaklı "öz farkındalık" durumu, elbette anlatının bireysel yönüne yönelik önemli bir özelliktir. "Tutunamayanlar"ın Selim Işık'ı ve Turgut Özben'i de kendi bellekleri doğrultusunda bir ontolojik arayış içindedirler. Bu "ontolojik" arayış, Selim Işık'ta tamamlanmamışlıktan başlarken, Turgut Özben tam da tamamlandığını düşündüğü andan itibaren bu sorgulamanın içine düşer. Her iki karakter için de bu süreç, oldukça uzun bir düşünce silsilesini takip etmeyi gerektirir. Bunun anlamı şudur: Selim de Turgut da kendi kişisel varoluşlarına dair problemleri ortaya koyarken, çocukken deneyimledikleri olaylardan itibaren birçok duruma ve olaya odaklanma ihtiyacı hissederler. Böylesi bir yaklaşımın sonucunda, kurguya dair perspektif genişlemesinin ortaya çıkışı kaçınılmazdır.

Söz konusu deneyimler "akılsal" olanla sınırlı değil, aksine statikleştirilemeyecek kadar kaygan bir zeminde yer alan çelişkilerle dolu/net olmayan bir deneyimler alanına işaret ederler. Bu da bizi, modernitenin başladığı noktadan çok uzak bir noktaya düşürür. Akılsal olanın yüceltilmesiyle başlayan modern zamanlar, içinde barındırdığı çelişkiler nedeniyle kendi oklarını kendine çeviren ve kendi meşruluğunu sorgulatan bir hâl almıştır. Yazar da böylesi bir süreci

¹⁹² Watt, I. (2007). *Romanın Yükselişi*. (Çeviren: Ferit Burak Aydar), İstanbul: Metis Yayınları, s.23.

hem bir entelektüel hem de bir birey olarak roman kurgusuna dâhil ederken doğrudan söylemler yerine dolaylı söylemleri tercih eder.

Gelinen noktada, yaşamdaki "kutsal" alanın boşluğu, yazara daha geniş bir alanda kalem oynatma imkânı sağlar. Bu andan itibaren yazar, kendi "yokluk"unu kutsallaştırır.

"Böylece, burjuva egemenliğinin ilk büyük döneminde, kutsal olanı yeniden yaratmanın stratejisi, onun yerine yeni pozitiflikler'in (teoloji, psikoloji, dramatik metafor) geçirilmesinden ibaretti; ne var ki 19. yüzyılın sonunda, bu tür seküler eşdeğerler arayışı bir çıkmaza girmiş gibidir ve onun yerini modernizmin yeni ve karakteristik dolaylılığının alması gerekecektir; modernizm Kafka'dan Cortázar'a kadar bundan böyle "fantastik" adı verilen şey içinde, kutsal olanı bir varlık/buradalık olarak değil, adı konmuş bir yokluk olarak aktarmaya çalışır."¹⁹³

Oğuz Atay da bu yoldan giderek tüm "belirlenmiş kutsallar"a karşı durur ve Selim Işık'ın maddesel varlığından yokluğa doğru giden sürecini kutsallaştırır. Selim'in ve Turgut'un etrafını saran tüm bu "belirlenmiş kutsallar", modernitenin bireyi hapseden yönlerinden kuvvetini alır. Oğuz Atay, modern yaşamın dayatmalarına rağmen kendi varlık alanlarını inşa etmeye çalışan roman kişilerinin taşıdığı kaygıyı, yazar olarak daha iyi bir roman ortaya koyma noktasında da taşır.

Nurdan Gürbilek, "Kör Ayna Kayıp Şark" adlı eserinde ortaya koyduğu "etkilenme endişesi" taşıma durumunu değerlendirirken; daha önceki yazarlara göre geç kalınmışlık durumunu bir borçlanmışlık hâli olarak değerlendirir ve bunun neden olduğu tedirginlik ve tereddütün sonuçlarına işaret eder. Gürbilek iyi romanların bu duyguları aşabilen değil, roman boyu tüm bu kaygılarla birlikte ilerleyebilen romanlar olduğunu belirtir. Bu noktada da elbette Selim özelinde, Tutunamayanlar'ın, dolayısıyla da Oğuz Atay'ın da yeri vardır:

"Ahmet Cemil'in, Mümtaz'ın ve Selim'in yaratıcıları, çoğu yazarın kadınsılıkla özdeşleştirip kendinden uzaklaştırdığı bir borçlanmışlığı, kudretsizlik olarak

¹⁹³ Jameson, F. (2016). *Modernizm İdeolojisi* (2. Baskı). (Çeviren: Kemal Atakay). Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, s.186.

*algılanmış bu gecikmişliği farklı biçimlerde de olsa baştan kendi yazgıları olarak kabul ederek, kadınsılaşıma endişesini de içinde barındıran etkilenme endişesinden kolayca kurtulamadıklarından, bu endişeye rağmen değil, tam da bu endişe sayesinde, endişeyi romanın ana malzemesi haline getirebildikleri için daha iyi romanlar yazdılar.*¹⁹⁴

Yazarın bireysel yaşantısı ve tarihi toplumsal tecrübeler arasındaki ilişkinin dengesi ölçüsünde iyi bir roman yazılabileceği iddiasının edebiyat özelinde karşılığı bu satırlarda gizlidir. Yazar, geçmişte kaleme alınmış eserlerden etkilenebileceği endişesi ile beslenir ve bu endişe sayesinde, geçmişten getirdiğini daha ileri götürebilir. Daha iyi roman yazma fikrinin bir biçimiyle endişe ile özdeşleştirilmesi de yazarın kendi yazarlık edimi noktasında bir alana sahip olup olamayacağı, yazdıklarının bir "değer" taşıyıp taşımayacağı ile ilgilidir. Roman türünden söz ederken, romanın başarısının roman kişinin topluma kurduğu ilişkinin dengesi ölçüsünde arttığı göz önüne alındığında, Oğuz Atay'ın romanlarının başarısının nedeni de anlaşılabilir. Modernitenin yerel ve ulusal düzlemde açığa çıkardığı problemlere odaklanan Atay, "Tutunamayanlar"ı adeta bir "edebî laboratuvar" gibi tasarlamıştır.

Modernitenin olumsuz yönlerine odaklanan Atay'ı rahatsız eden durumların başında "ilerleme" fikrinin her şeye rağmen devam ettiği modern zamanlarda, ahlaki boyutta yaşanan yozlaşmanın göz ardı edilmesi gelir. Bu durum, Krishan Kumar'ın da belirttiği gibi, teknik alanlarda kendini gösteren ilerleme fikrinin ahlaki alanda yaşanan yozlaşmanın önüne geçmesi ile ilişkilidir.

*"Onyedinci yüzyıl boyunca ve onsekizinci yüzyılın büyük kısmında, büyüme ve ilerleme kadar çöküş ve yozlaşmanın da insanlığın öyküsünün bir parçasını oluşturduğu görüşü yaygın olayı sürdürdü. Bilgi, bilim ve hatta sanatlar ilerleme kaydedebilirdi, ama bu genellikle ahlaki ve tinsel ilerleme pahasına gerçekleştirilen bir ilerlemeydi.*¹⁹⁵

¹⁹⁴ Gürbilek, N. (2016a). *Kör Ayna Kayıp Şark*. İstanbul: Metis Yayınları, s.49.

¹⁹⁵ Kumar, K. (2006). *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşıütopya*. (Çeviren: Ali Galip). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, s.99.

Roman kişinin halkın içinden çıkan; fakat, halktan bir adım önde olduğunu düşünen Oğuz Atay açısından bu ahlakî ve tinsel çöküşün fark edilmesi, roman kişinin, dolayısıyla da yazarın işidir. Oğuz Atay'a göre, modernitenin açığa çıkardığı bu ahlakî ve tinsel çöküş ortamı, romanın da temel sorunu olmalıdır. "Günlük" eserinde de yazar bu konuyla yakından ilgilenir ve eleştirilerini dile getirir:

*"Romanın temel sorunu "moral" ("ahlâk gibi, ama daha geniş kapsamlı bir söz) bir sorundur. Bizim romanımız başlangıçta bir süre bunu sezmiştir. "Moral" sorun aslında bir felsefe, kültür, sosyoloji, psikoloji sorunu olduğundan -gene Kemal Tahir'in deyimiyile- romancı kendisinin felsefecisi, sosyoloğu, psikologu olmak zorunda kalmıştır. Ama bugün -şükürler olsun- bu zorluklar ortadan kalkmıştır; çünkü sözünü ettiğim sorunlar artık yok sayılmaktadır. Romanımızın bugünkü temel sorunu bu temel sorunların inkârıdır. Bu aşama hepimize kutlu olsun."*¹⁹⁶

Türk Edebiyatı özelinde yapılan bu tespit, "edebî bir tavır olarak modernite eleştirisi"nin ne anlama geldiğinin ifâde edilmesi açısından önem arz eder. Atay'ın üzerinde özellikle durduğu "*romancının kendisinin felsefecisi, sosyoloğu, psikologu olması gerektiği*" fikrinden hareketle, edebî bir metin olan "Tutunamayanlar"da sosyolojik ve felsefî alana dâhil olan "modernite eleştirisi" fikrinin işlenmesinin tesadüfî bir durum olmadığı düşünülebilir. Yazarın, roman kişisini halkın bir adım önünde olan, daha bilinçli kişi olarak nitelendirmesi, bu bilinçli "modernite eleştirisi" tavrını besleyen bir söylemdir. Atay, toplumumuzun ve içinde var olan bireylerin problemlerini ele alırken metnini ilmek ilmek işler. "Tutunamayanlar"ın kurmaca bir metin olması nedeniyle, ele alınan olayların gerçek olup olmadıkları noktasında kuşku doğabilir; ancak, ele alınan sorunlar toplumsal ve bireysel düzlemde tarihsel bir sürecin sonucu olarak, ortaya çıkan eylemsel ve olgusal çatışmalardan beslenir. Yıldız Ecevit bu noktada "Tutunamayanlar"ı, "*toplumun tüm kurumlarıyla eleştirel bilincin süzgecinden geçirildiği bir metin*"¹⁹⁷ olarak nitelendirir. Eleştirel süzgeçten geçirilen toplumsal kurumların en büyük ölçütü de hiç kuşkusuz "birey" ve onun varlık alanıdır. Sadık Yalsızuçanlar da benzer bir noktaya değinir. O, "Saatleri

¹⁹⁶ Atay, O. (2014). *Günlük*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.228.

¹⁹⁷ Ecevit, Y. (2016). *Ben Buradayım...*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.39.

Ayarlama Enstitüsü", "Fahim Bey ve Biz" ve "Tehlikeli Oyunlar" ile birlikte "Tutunamayanlar"ı, "*Türk modernleşmesinin derin krizini ifade eden, ortaya koyan anlatılardır*"¹⁹⁸ sözleriyle değerlendirir.

Dolayısıyla, gerek Atay'ın kendi değerlendirmeleri, gerekse onun üzerine yapılan değerlendirmeler, "Tutunamayanlar" romanının diğer birçok özelliğinin yanı sıra, "modernite eleştirisi" misyonunu taşıdığını açıkça ortaya koymaktadır. Son tahlilde, roman türünün birey ile kendini var ettiği düşünüldüğünde, bireyin de kendi yaşamını mercek altına alan tüm beşeri bilimlerle kurduğu ilişkiler de romanın ilgi dairesinin dışında kalmaz.

4.2. Modernite ve Toplumsal Tecrübeler

"Tamamlanmamış bir proje" olarak nitelendirilen "modernite"nin uygulama alanı, hiç kuşkusuz toplumlardır. İnsana bir birey olarak önem atfedilmesinin ve onun "özgürleştirilmesi"nin ardından, toplumsal ilişkilerin aynı özgürlük vaadi çerçevesinde kurulamayışı, bir proje olarak modernitenin iflasına doğru giden sürecin ilk adımı olarak değerlendirilebilir. Zira modernite ile birlikte bireyin toplumla kurduğu/kuramadığı ilişkilerin önemi artmış; toplumsal alanın genişlemesi ve iletişim biçimlerinin çeşitlenmesiyle bireylerin toplumsal tecrübeleri daha anlamlı hâle gelmiştir.

*"Eskiden sessizlik içinde yaşıyorduk, şimdi gürültü içinde yaşıyoruz; eskiden yapayalnızdık, şimdi kalabalığın içinde yitmiş bir durumdayız, pek az mesaj alıyorduk, şimdi mesaj bombardımanına tutuluyoruz. Modernlik bizi içinde yaşadığımız yerel kültürün dar sınırlarından çekti aldı; ve bir yandan bireysel özgürlük dünyasının, öte yandan da kitle toplumu ve kültürünün içine attı."*¹⁹⁹

Oysa pre-modern toplumlarda birey, komünün bir parçası olarak yaşamını sürdürürken; kendi yaşam alanı ve yaşam pratikleri hakkında fikir sahibiydi. Bu dar alanda sürdürülen yaşamın mutluluk vaadi, belki de, bugünün dünyasından daha

¹⁹⁸ Yalsızuçanlar, S. (2012). Panel: Oğuz Atay Okuru Olmak, (Derleyen: Handan İnci, Elif Türker). *Oğuz Atay İçin Bir Sempozyum*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.94.

¹⁹⁹ Touraine, A. (2016). *Modernliğin Eleştirisi* (10. Baskı). (Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.123.

geniş kapsamlıydı. Modernite ile birlikte geçmişi bir kenara bırakarak "ilerleme" adına ortaya koyulan tüm edimler, bir noktadan sonra "etik" dışı olsa dahi kabul edilebilir hâle gelmektedir. Geleneksel ve kültürel değerlerin yitirilmesi, bireylerin "özgürlük" kisvesi altında yalnızlaşması ve ontolojik kaygılar etrafında şekillenen anlam problemlerinin açığa çıkması, modernitenin zaafları olarak görülebilir. Oysa, bir proje olarak ortaya çıkan moderniteden beklenen ideal toplum düzeni şu şekilde olmalıdır:

"Modern olarak adlandırılması gereken, geçmişi ve inançları silip atan bir toplum değil, eskiyi yıkmaksızın moderne dönüştüren, hatta dinin giderek bir topluluk bağı olmaktan çıkmasını ve toplumsal iktidarları parçalayan ve öznelleştirme hareketini zenginleştiren bir "vicdana çağrı" haline gelmesini sağlayabilen bir toplum olmalıdır."²⁰⁰

Bu yaklaşımın gerçekleşmemesi ve modernitenin kapitalizmin vahşileşen düsturuna uygun olarak, temel insani değerleri öteleyen bir tavır benimsemesi "modernitenin çözülmesi"ne, dolayısıyla "modernite eleştirisi"nin gücünü aldığı noktaya işaret eder:

"XIX. Yüzyılın sonundan beri içinde yaşadığımız kültürel ve toplumsal alanda birlik yoktur; bu alan modernliğin yeni bir evresini değil, çözülmesini oluşturur."²⁰¹

Oğuz Atay'ın ortaya koyduğu modernite eleştirisinin bu çalışma kapsamında belirlenen dört temel unsurundan biri, toplumsal düzlemde görülen eleştirel tavidir. Yazarın, bireyselliği önceleyen tavrı karşısında toplumun indirgemeci yaklaşımı dolayısıyla ortaya çıkan durumlar, çalışmamızın örneklem alanını oluşturacaktır. Bu bağlamda modern toplumsal kurumlar, insanın sorunsuz bir yaşam sürmesini garanti altına alırken, elbette insanın kurucu rolünü de elinden alır. Standart bir insan tipinin ortaya çıkarılmasıyla daha kolay yönetilebilir hâle gelen toplum; "evcilleştirmeyi", "birbirine benzetmeyi", "basite indirgemeyi" ve "ayrık olanı görmezden gelmeyi"

²⁰⁰ Touraine, A. (2016). *Modernliğin Eleştirisi* (10. Baskı). (Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.405.

²⁰¹ A.g.e., s.133.

esas alır. Bu yaklaşım, Nietzsche’de “ruhun temel istemi”nin gereklilikleri olarak kendini bulur:

“Belki de “ruhun temel istemi” sözü pek anlaşılmıyor, açıklayalım öyleyse. – Halkın “ruh” dediği buyurucu şeyi kendi içinde, çevresinde efendi olmak, kendini efendi duymak ister: Çokluktan basitliğe bir istemi vardır; birleştiren, evcilleştiren, egemenlik arayan ve egemen olana yaraşır bir istem, gereksinmeleri ve yetenekleri, fizyoloğun yaşayan, büyüyen, çoğalan her şey için ileri sürdüklerinin aynısıdır: Yabancı olanı uyarlayacak olan ruh kuvveti, kendini güçlü bir eğilimde ortaya koyar; bu eğilimde, yeni, eskiye benzetilir; çokluk basite indirgenir, tümüyle çelişkili olan görmezden gelinir ya da bir kenara konulur.”²⁰²

Dolayısıyla toplumsal mekanizmalar, bireylerin yaşam hakkını önceleyen unsurlar olmanın dışına çıkarlar ve tüm ekonomik aygıtlar gibi güç odaklarının kontrol mekanizmaları durumuna dönüşürler. Bu gibi kontrol mekanizmalarının doğa ve onun içinden çıkan birey ile uyum sağlaması beklenemez; fakat daha önce de belirtildiği gibi, geleneksel değerlerinden arındırılmış bir toplumda ortaya çıkan “kutsal” boşluğu, toplumsal otoritenin çıkarları doğrultusunda doldurulmaya çalışılır. Böylesi bir durumu içselleştiren bireyin yaşamı, yaşama bakış açısına göre zor ya da kolay olarak nitelendirilebilir. Nietzsche’nin modern bireye ve topluma yaklaşımı bağlamında düşünüldüğünde bu durum, elbette birey için kabul edilemez. Aynı şekilde Oğuz Atay da benzer bir uyumsuzluk durumuna odaklanarak modern toplumun evcilleştirme, birbirine benzetme yoluyla çokluğun tekliğe indirgenmesine ve yabancı olanın görmezden gelinmesine karşı çıkar ve toplumsal eleştirisini bu bağlama oturtur.

²⁰² Nietzsche, F. (2015c). *İyinin ve Kötünün Ötesinde* (8. Baskı). (Çeviren: Ahmet İnam). İstanbul: Say Yayınları, s. 154.

4.2.1. Bir Yanda Alafranga, Bir Yanda Alaturka: Batılılaşma ve Türk Tipi

Modernitenin süreç içerisinde ortaya çıkan en büyük problemlerinden bir tanesi, bireyleri tümel içinde eritmek ve daha kolay tahakküm altına alınabilecek kitleler yaratma idealine sıkı sıkıya bağlı kalarak hareket etmektir. Bunun uygulanabilirliği açısından en kolay yolu ise “ulus-devlet” fikridir. Her ulus, kendi mekân ve zaman ilişkileri bağlamında, geçmişten getirdiği birtakım kültürel değerler çerçevesinde bir araya gelir. Böylelikle, her insanın kendi bireyselliğinin önüne koyduğu birçok değer ortaya çıkar. Ulus, vatan, kültür, toprak gibi kavramlar bireysel kimliği ötelere ve herkesin paylaştığı ortak değerler olarak tümel bir kimlik anlayışı ortaya koyar. Bu nedenle, bütünleştirici ve indirgemeci yaklaşımı nedeniyle ulus-devlet, modernliğin siyasal biçimi olarak görülmektedir.

"Ulus modernliğin siyasal biçimidir, çünkü geleneklerin, göreneklerin ve ayrıcalıkların yerine bütünleşmiş aklın ilkelerinden esinlenen yasa tarafından yeniden yapılanmış bir ulusal uzamı koyar."²⁰³

"Bütünleşmiş aklın ilkeleri" ifadesi, bireyselliğin ötelenmesi/bireysel akıl kullanımını düşüncesinin sınırlandırılması noktasında kilit unsurdur. Oysa modernite, bireyi merkeze aldığı dünya görüşüyle bu yaklaşımdan uzakta durmaktadır. Bu iki durumun aynı anda ortaya çıkması, beraberinde çatışmayı da getirir. Zira tekil olanın tüm vasıfları ile birlikte, kendi kişisel tarihinin yadsınması ve böylelikle tümel içinde tümele hizmet amaçlı, güdüsel bir birlikteliğe zorlanması, bireyin kendi kendisinin farkına varmaya başlamasıyla birlikte imkânsız hâle gelir. Oğuz Atay da bu noktada ortaya çıkan “bütünselleşme” fikrine dayanarak Türk toplumunun ortak özellikleri üzerinden “ulus” fikrini öne çıkarır. Türk toplumunun "belli başlı" özellikleri şu şekilde ortaya koyulur:

"“Türkler, Orta Asya'dan anavatana göç etmeden önce, bütünüyle bir kabile hayatı yaşıyorlardı. Çadır medeniyetinin gereklerine göre kurulmuş bir toplum

²⁰³ Touraine, A. (2016). *Modernliğin Eleştirisi* (10. Baskı). (Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.175.

düzenleri vardı. Bu düzenin, bugünkü hayat şartlarından ne kadar uzak olduğunu, artık dilimize yerleşmiş olan, cam, hasır, kravat, kira (ev kirası), kiraz, hafif, masa, tabak, tabut, müzik, tahsil, mezar, karyola, kelime, cümle gibi kelimelerin bu dilde bilinmemesiyle (Öztürk dili demek istiyor) kanıtlayabiliriz. Bu kelimelerin, Türkçe'nin eksik bir kolu olan Öztürkçe'de bulunmaması, bizi aşağıdaki sonuçlara vadediyor bu kabilenin yaşayışı hakkında:

Türkler camdan dışarı bakmazdı.

Türkler hasır üstünde oturmaz ve meseleleri hasıraltı etmezlerdi.

Bu âdet, Osmanlılarla başlamıştır.

Türkler kravat takmazdı.

Türkler hafiflikten hoşlanmazdı.

Türkler ev kirası vermezdi. Ev kirası, Türklerin iptidai komünizmden, toprak burjuvazisine geçmeleriyle başlamıştı.

Türkler kiraz yemezdi.

Türkler yemeklerini masada yemez, yerken tabak kullanmazlardı.

Yemek ortadan yenirdi.

Türkler öldükleri zaman tabuta konmaz ve mezara girmezdi.

Eski Türklerin böyle bir âdeti yoktu.

Türkler müzik dinlemezdi.

Türkler mektepte tahsil etmezdi.

Türkler düşüncelerini, kelime ve cümle gibi kalıplar içinde ifade etmezlerdi.²⁰⁴ (Atay, 2009: 138).

Burada ortaya çıkan “ortak özellik” vurgusu, toplumu oluşturan bireylerin tektipleştirilmesinde “ulus” fikrini anlamak açısından önemlidir. Bu bağlamda, ulusal bütünlüğün tamamlayıcısı olarak karşımıza bir diğer kavram olan “milliyetçilik” çıkar. Milliyetçilik fikri, yerel olanın küresel olanla çarpışması ölçüsünde güçlenir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, modernleşme hareketleri ile birlikte karşımıza çıkan "ulus" fikrinin, yerel değerlerin muhafaza edilmesi düşüncesinden doğmasına rağmen; giderek uluslar arasında bir üstünlük yarışının ana unsuru hâline gelmesidir. Devletin vatandaşlarının "ortak çıkarlar"ı doğrultusunda hareket etmesi

²⁰⁴ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.138.

düşünülen bir mekanizma olarak ortaya çıkması ve olumsuz yönde dönüşmesi gibi, kültürel ve tarihsel birliktelikten doğan "ulus" fikri de her ulusun bir diğeri üzerinde tahakküm kurma arzusuyla kendi ortaya çıkış nedenini olumsuzlar.

"Modernleşmenin modern olmayan yaratıcıları olan uluslar, giderek modernleşmeye karşı daha önemli birer direniş gücüne dönüşürler ve bir kültürün, hatta bir ırkın mutlak üstünlüğü iddiasıyla doruk noktasına ulaşan, açıkça evrenselcilik karşıtı fikirlerini yayarlar."²⁰⁵

Bu bağlamda, modernitenin doğduğu topraklar olan Avrupa'nın dünyanın geri kalan kısmı üzerindeki etkisi açıktır. Türk insanının özelliklerini gündelik yaşamdan eğitim yaşamına kadar birçok nokta üzerinden ortaya koyan Oğuz Atay, elbette Türk tipini var ederken, onun karşıt unsurlarına da değinir; çünkü her kavram, zıttı ile birlikte bilinebilir. Bu anlamda Türkler için karşıt olan, "yabancı" olan Batılıdır. Batılı devlet algısı, Türk insanı için trajiktir; çünkü daima, Batı tarafından aşağılandığı/ötelendiği dürtüsüyle hareket eder ve bundan kurtulmak için kaybeden tarafın Batılılar olduğu anlatılardan beslenir.

"Yabancı düşmanlığı içimi bir kere kemirmeye başladı mı durduramıyorum. Ben öfkelenedikçe sanki onlar gittikçe artan küçümseyici bir ifadeyle bakıyorlar yüzüme. Bazı aptal vatandaşlarımız da onlara katılıyorlar bu küçümseme işinde. Neymiş? Yabancı dil konuşuluyormuş onlarla. Bu onların anadili, anlamıyor musunuz? Bu aptal vatandaşlar pervane olurlar bu ahmak yabancıların çevresinde. Gene de beğendiremezler bizi. Ne güzel fıkralarımız vardır: hep İngiliz, Fransız, Alman kaybeder bu fıkralarda ve hep Türk kazanır."²⁰⁶

Oğuz Atay, "Tutunamayanlar"da moderniteye dair birçok hususa eleştiri yöneltirken, anlatı içinde anlatı tekniğine başvurarak "Bilig-Tenüz" isimli bir yazıtın incelenmesine dair bir hikâye anlatır. Buna göre, Özbekistan'ın Ortu-Alga mevkiinde bulunan yazıtın Gök-Türkler'e ait olduğu düşünülür. Bir çeşit ansiklopedi olan Bilig-Tenüz'ün içinde taşıdığı bilgilerin değerine atıfta bulunularak Tanzimat'tan bu yana

²⁰⁵ Touraine, A. (2016). Modernliğin Eleştirisi (10. Baskı). (Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.178.

²⁰⁶ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.657.

toplumumuzu saran Batılılaşma düşüncesine yönelik eleştirilerini, ironik bir söylem vasıtasıyla ortaya koyar:

"Yüzyıllardan beri sürüp gelen ve "Neden Batılılaşmıyoruz?" "Neden Her Şeyi Kendimize Benzetiyoruz?" "Neden Yüzyıllardır Denenmiş Uygulamaları Yapımıza Uyduramıyoruz?" gibi makale ve kitapların sorularına kesin bir karşılıktır Bilig-Tenüz. Yazıtı incelemeye başlayanlar, hemen bunun gibi birçok sorunun karşılığını, Bilig-Tenüz'ün deyimiyle tümaçtarsız (yani tümüyle açık seçik ve tartışmaya yer vermeyecek biçimde) bulacaklardır. Önce, neden Batı kültürünü alıp soysuzlaştırdığımızı sanıyoruz? Batı, bizim kültürümüzü alıp soysuzlaştırmış olmasın? Tanzimatla birlikte başlayan "Garplulaşma" hareketleri, bir kültürün kötü bir biçimde kopya edilmesi mi demektir? Yoksa, biz, aslında gene atalarımızdan miras kalan bir medeniyete mi dönüyorduk? Bilig-Tenüz'ü inceleyenler göreceklerdir ki, biz, yeni uygarlığımızın asıllarını teşkil eden bütün kurumları, akımları ve düşünceleri yeni bir biçime sokarken bir keşmekeş ve bilmezlik içinde değildik; kökü ta iki bin yıl öncesine dayanan ve her noktası akıllara durgunluk verecek bir biçimde hesaplanmış olan bir bilimselliği sürdürüyorduk. Yoksa ayakta kalabilir miydik?"²⁰⁷

Dolayısıyla, kurgusal düzlemde anlatılmak istenen şey, Batı uygarlığının yüzyıllar içinde ortaya koyduğu, değiştirdiği, dönüştürdüğü düşünce dünyasına dâhil olamayışımızın nedenlerini farklı bir alanda aramamız gerektiğidir. Buna göre, Türk milleti kökenleri iki bin yıl öncesine dayanan bir "bilimsellik" anlayışı sayesinde, bugün Batı dünyasının karşısında, ona rağmen varlığını sürdürebilmiştir. Atay'ın Bilig-Tenüz gibi iki bin yıl öncesinde oluşturulmuş bir yazıtta bugünün dünyasına ilişkin birtakım durumlara yönelik tespitlere odaklanması, bugün "kendini var edemeyen bir toplumun avuntusu" olarak değerlendirilebilir. Bilig-Tenüz'de yer alan bilgilere yönelik "bilimsellik" vurgusu, "akıl" hakkında ortaya koyulan açıklamalarla yazarın üslubu noktasında daha ironik bir noktaya doğru ilerler ve bu noktada da Doğu toplumlarının temel niteliği olarak düşünülen "kadercilik" anlayışına vurgu yapılır:

"Tanrı usıg baştan alır

²⁰⁷ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.146, 147.

O tuşinir yerge çünki

*Yani Allah aklımızı başımızdan aldı ama, bizim yerimize düşünmek için yaptı bunu. Bu sözde ne kadar çok gerçeğin birden gizli olduğunu söylemeye bilmem ihtiyaç var mı?*²⁰⁸

Burada öne çıkan “akıl” vurgusu, “neden Batılılaşamıyoruz?” sorusunun düğümlendiği yer olarak değerlendirilebilir. Zira akılı kendine rehber etmeyen ve bugünün dünyasını geçmişte aramak arzusunda olan insanın aklını Tanrı’ya teslim etmiş olması, geride kalışın baştan kabulüdür. Bu noktadan sonra Batılılaşma ya da ilerleme anlamında ortaya koyulan her edim, taklit düzeyinde kalır ve dolayısıyla, edilgenleşir. Bu fikirler Turgut Özben’in üniversiteden bir hocasının teknik bir mesele hakkında ortaya koyduğu görüşleri üzerinden takip edilebilir:

*“Üniversitedeki bir hocasının sözleri aklına geldi: her yapıda, alttaki bir tabakada yapılan küçük bir hatayı bile, onun üstüne koyacağınız daha iyi tabakalarla örtemezsiniz. Duvarda rutubet var, o halde, tecritte bir hata, sıvada bir kalınlık farkı...”*²⁰⁹

Dolayısıyla, teknik olarak, zeminde görülen herhangi bir hata, onun üzerine inşa edilen kısımların iyileştirilmesi ile giderilemez. Bu bağlamda Atay, eser boyunca birçok benzer gönderme dolayımıyla, toplumsal olarak Batı’nın bilim ve teknik odaklı gelişiminin geride kalınmasını eleştirir. Bunu yaparken Türk ulusunun konumlandığı yerden, onun sesi gibi konuşur. Batılılaşma noktasında tereddütlü davrananlar ve kendini kaptıranlar arasındaki dengesizlik, Atay’ın ortaya koyduğu söyleşimselliğin de esas alanını oluşturur. Bir yanda, diğer milletlerin ve onların üretimlerinin karşısında bulunan ilgisiz tavır, diğer yanda ise en ufak bir benzeşime dahi özlem duyma hâli açığa çıkar.

“Yaman bir milletiz; Rusları ve Rusları sevmeyenleri aynı derinlikte anlarız; ama, belli etmeyiz. Bizim gösterişe ihtiyacımız yoktur. Yaptıkları eserleri karşılığınaya koyup; bununla boş bir gurura kapılmak Evropluların işidir. Durmadan, varlıklarını duymak için, olur olmaz yerde, good morning, bon soir derler birbirlerine. Bizde de birtakım insanlar bunu tutturmuş. Bugünlerde de "iyi günler"

²⁰⁸ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları ,s.147.

²⁰⁹ A.g.e., s.44, 45.

*diye bir söz çıkmış. Herkes birbirine iyi günler deyip duruyor. 'Bonjour'un tercümesiymiş.'*²¹⁰

Oğuz Atay'ın mevzubahis ettiği "Türklük" anlayışı, Nurdan Gürbilek'in "Kötü Çocuk Türk" adlı eserinde yer verdiği Türk imgesiyle benzerlikler taşımaktadır.

*"Türklük derken kendi başına tarif edilebilen özerk ya da kökensel bir durumdan, her türden modern hamleye direnen yapısal bir gerilikten ya da bu ülkenin gerçek yerlisini tanımlama çabası sonucunda ulaşılmış özsel bir yerel hakikatten değil, tersine başından bu yana daima modern dünyayla ilişki içinde şekillenmiş bir çifte açmazdan, kültürel alanda daima karşıt duygular üretmiş çift değerli bir bağlanıştan, popüler imgelemi olduğu kadar edebiyatı da etkilemiş bir kapılma ve kendine dönme çağrısından, bir büyülenme ve kendini kaybetme korkusundan, çoğu zaman aynı ruhta yan yana yaşamak zorunda kalan bir yabancı hayranlığı ve yabancı düşmanlığından, bir yetersizlik duygusu ve savunma refleksinden, nihayet bütün bu duyguların ısrarla kışkırtıldığı bir politik-kültürel bağlamdan söz ediyorum."*²¹¹

Gürbilek'in daha açık bir biçimde vurguladığı bu çelişkiler bütünü "Tutunamayanlar"ın başından sonuna sürdürülen gerilimin temel unsurlarındandır. Selim Işık'ın kendi içinde duyumsadığı aidiyet problemi, içinde yaşadığı toplumun sosyolojik ve psikolojik yapısının örtük göndermeler vasıtasıyla tahlil edilmesiyle anlaşılır hâle gelir. Selim Işık, kendi içinde modern olma yolunda adım atmamak isterken, yaşadığı kesintiler ve geriye dönüşlerle, zihinsel devrimlerin gerçekleşmemesinin sonucu arada kalmış bir toplumda kendi varlık alanını tesis etmeye çalışan ve başarısız olan bir birey olarak yokluğa doğru sürüklenir.

Türklük hakkında ortaya koyulan bu olumsuz nitelendirmelerin esas nedeni modernitenin bize dayattıkları ile özbenliğimiz arasında yaşanan çelişkilerin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. "Günlük"te de söz konusu Türk tipini değerlendiren Oğuz Atay, Türk halkının olumsuz özelliklerinden ziyade, evrenselliğine vurgu yapar. Ona göre Türkler "zayıf" karakterli değildir ve hem

²¹⁰ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.47.

²¹¹ Gürbilek, N. (2016b). *Kötü Çocuk Türk*. İstanbul: Metis Yayınları, s.7, 8.

Doğuya hem de Batıya sahip çıkarak kültürünü geliştirebilecek bir millettir. Aydınlar açısından ise temel mesele halkı anlamaktır.²¹²

Oğuz Atay bu düşüncelerinden, tasarı düzeyinde kalan Devlet, Toplum ve İnsan başlıklı üç ciltlik "Türkiye'nin Ruhunu" adlı kitabında anlatmak üzere "Günlük"te de bahseder.

*"Özet olarak, insanımıza geri kalmış ya da az gelişmiş değil; fakir düşmüş, yani gücünü kaybetmiş bir varlık olarak bakmak düşünülebilir. Yani, ilkel bir topluluk değil, servetini kaybetmiş soylu bir topluluk denebilir."*²¹³

Bu nedenle Atay, Türk tipine ilişkin bazı belirlenimlerin olduğunu dile getirirse de esas olarak rahatsızlık duyduğu şey, Türk toplumunun kendi değerlerinden uzaklaşması ve bir anlaşılama sorunu ile karşı karşıya kalmasıdır. Bu noktada Selim Işık'ın toplumla bütünleşememesi sorunu eserin ağırlıklı gerilim unsurunu oluştururken, bir yandan da halk ve halktan kopuk bir aydın kitlesi olduğu gerçeği çeşitli biçimlerde dile getirilir. Atay'a göre asıl mesele Batılılaşmamak değildir. Batı ile yaşanan uyumsuzluk aşikar olsa da gözden kaçırılmaması gereken temel nokta entelektüellerin halktan kopuşudur:

*"Bazımız Batıdan korkuyoruz, bazımız Doğudan ve en çok halktan kopuyoruz. Halkın içinden gelen aydınlar bile hemen burjuvalaşıyor, burjuvalara kendini beğendirmek için romanlarında, hikâyelerinde yarım yamalak öğrendiği görülmemiş burjuva biçim inceliklerine özeniyor ya da halkın şivesini taklit ederek halkını burjuvaya turistik bir eşya gibi satmaya çalışıyor. İstiyor ki burjuva halkın acılarını, topraksızlığını, susuzluğunu, tıpkı duvarına astığı kilim, çorap, boyunduruk gibi karşısına alıp seyretsin."*²¹⁴

Halkı anlamak, Oğuz Atay açısından son derece önemlidir. Atay'a göre, Doğu ile Batı arasındaki düşünsel fark, akıl ve duygu ikiliğinden kaynaklanır. Batı akılsal olanın yanında yer alırken; Doğu duygusal yönüyle hareket eder. Atay'a göre, toplumların karakteristik yapısında görülen bu farklılığı kabul ederek işe başlanmalıdır.

²¹² Bakınız: Atay, O. (2014). *Günlük*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.129, 130.

²¹³ A.g.e., s.240.

²¹⁴ A.g.e., s.133, 134.

*"Ben Batı'nın ne gibi bir özü olduğunu çok iyi hissettiğimi sanıyorum ve bu yüzden de Batı'nın bizi hiçbir zaman anlayamayacağını hissediyorum. Onların mantığı ile bizi kavraman mümkün mü? Biz de onların mantığını kullandıkça kendimizi bütün derinliğiyle anlayamayacağız."*²¹⁵

Burada görülen anlayış farklılığı bağlamında temel bir gerilim ortaya çıkmaktadır: alafrangaya karşı alaturka. Alafranga bir yaşam biçimi benimseyerek Batılı yaşam biçimine uygun yaşamak isteyen Türk toplumu, kendi toplumsal alışkanlıklarından getirdiği alaturka tavırdan kopamaz. Roman kahramanları, bu iki yaklaşımın radikalleştiği noktalarda eleştirel tavırlarını koyar ve bunu söylemlerine de yansıtır. Turgut ve Selim "Hayatın Koordinatları" adlı eser üzerine konuşurken İngiliz siyasetinin iktidar ve muhalefet ilişkilerine göndermede bulunur:

*"Turgut: Olmaz öyle şey. Burası İngiltere mi? Bizde Anglosakson terbiyesimi var? Avam kamerasında mıyız ki en şiddetli tartışmalardan sonra bile iktidar ve muhalefet olarak meclisten kolkola çıkalım?"*²¹⁶

"Bizde Anglosakson terbiyesi" olmadığından ve daha birçok alafranga özellik bulunmadığından tam manasıyla Batı ile bütünleşmemiz mümkün gözükmemektedir. Atay'ın alafranga meselesine yaklaşımında görülen eleştirel tavır alaturkalık için de geçerlidir. Ona göre alaturkalık, Türk toplumunun küçük yaştan itibaren özümsemeye başladığı bir tavidir.

*"İster taşrada ister İstanbul'da olsun
İster burnunuza mangal dumanı dolsun
İster merdiven sahanlıklarınızda
Kalorifer dairesinden gelen linyit kokusu,
Hepsinden daha kuvvetli ve etkilidir dokusu
İçinize işleyen "alaturka"nın. Küçük yaşta içirilir
Yavaşça."*²¹⁷

Temel olarak Doğu-Batı ve dolayısıyla, alaturka-alafranga ikileminden kaynaklanan çatışmaların en önemli nedenlerinden birisi de Batı'dan devşirilen

²¹⁵ Atay, O. (2014). *Günlük*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.186.

²¹⁶ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.71.

²¹⁷ A.g.e., s.126.

"yenilik"lerin bir uyum testine tabi tutulmaksızın sahiplenilmesidir. Batı karşısında kendi kimliğini koruyabilen bir tavır geliştiremeyen Türk toplumu en temel görgü kurallarından devrim nitelikli dönüşümlere kadar her şeyi koşulsuz sahiplenir. Herhangi bir eleme süzgecinden geçirilmeyen yeniliklerin bazı noktalarda toplumsal değerlerin yozlaşmasına neden oluşu da Atay'ın gözünden kaçmaz.

1949 yılının anlatılışı esnasında modernleşme adına ortaya çıkan birçok durumdan söz edilir. Kara renkli ekmeğin yenmemesi, demokrasi sözünün ortaya çıkışı, Amerikan arabalarının giderek yenileşerek sokaklarda görünmesi, kanalizasyon yapımı, Amerikalılarla görüşmek için İngilizce öğrenilmeye başlanması, çok partili yaşama geçiş, yeni şiir anlayışının ortaya çıkması, Avrupa'ya eğitim görmeye giden gençlerin dönüşü, küçüklerin büyüklerine "sen" diye hitap etmesi, hayatın pahalılaşması, modernleşmenin toplumsal hayata yansımaları noktasında genel hatlarıyla anlaşılması adına somut bir örneklem alanı oluşturabilir.

Yakın tarih ile kurulan ilişki vasıtasıyla ortaya koyulan detaylar, modernleşme havuzunun içine dâhil olan unsurların görülmesi adına önem arz eder. Atay'ın yazar farkındalığı ile dile getirdiği bu değişim hareketinde dikkat çeken noktalar ve Batılılaşma ve Türk tipi ilişkisi düşünüldüğünde arada yaşanan uyumsuzluk probleminin kilit noktası Doğu'nun ve Batı'nın hayata yaklaşımlarıyla ilgilidir. Batı'nın akılcılığı Doğu'yu anlayabilmek adına yeterli değildir. Doğu'yu ve dolayısıyla kendisini anlayabilmek adına toplumun yapması gereken şey, kendine uygun bir sistem getirmek olmalıdır. Bu nedenle, modernitenin toplumsal tecrübelerle açığa çıkardığı yönlerinden bir tanesi Türk toplumu adına ortaya çıkan mağrur tavidir. Bir ulusun diğer uluslara üstünlüğü noktasına getirilen süreç, modernitenin “marjinalleştirme”, “ötekileştirme” ve bu biçimde bir ayrıştırma ve yalnızlaştırma amacı taşıyan tavrının bir sonucudur. Bu durum, Batılılaşma noktasında Batı kültürünün kazanımlarına ayak uyduramayan Türk toplumunun da içinde bulunduğu bir durum olarak düşünülebilir. Ayak uydurulamayan bir sürecin sonucu olarak Türk toplumunun Batı tarafından ötekileştirildiği fikri, “marjinalleştirme” noktasında Batı'nın dünyanın geri kalan kısmına bakış açısının bir sonucu olarak görülebilir.

4.2.2. "Kalıbım Yok Benim, Biçimsiz Bir Şeyim Ben": Kalıplar, Sınırlar, Kurallar

Modernitenin durağanlaştırmaya dayalı iktidar eğilimi, bireyin de standart ve durağan bir birey durumunda olmasından beslenir. Zira dönüşmeyen, gelişimini tamamlamış bireyler toplumsal bütünlük de düşünüldüğünde daha kolay yönetilebilir gözükmektedir; fakat dünyanın merkezi hâline getirilen ve “özne” konumuna yükseltelen birey açısından kendi etrafında dönen dünyaya hâkim olamamak beraberinde birçok sorunu da getirir. Dolayısıyla, birey açısından tahammül edilemeyen nokta kendi varlık alanı ve içinde bulunduğu düzen arasında yaşanan çatışmadır. Var olan sistemle ve o sisteme ayak uydurmuş olan toplumsal kitle ile örtüşemeyen Selim, yazı yazmaya çalışırken dahi kendiliğinden yola çıkamaz; yaşamı kendi algıladığı gibi anlatmasının kaçınılmaz sonucu “deli” olarak damgalanmasıdır. Dolayısıyla bu durum, daha önce de belirtildiği gibi, topluma uyum sağlayamayan bireyin marjinalleştirilerek öteki konumuna indirgenmesi ve görmezden gelinmesiyle sonuçlanır.

"Anlamıyorsun, derdi. Bütün bu yazdıklarım uydurma. Aklımdan geçenleri yazmaya cesaret edemiyorum. Alışılmış kalıplar içinde bocalıyorum. Kalıbım yok benim: biçimsiz bir şeyim ben. Eriyip dağılıyorum yazarken. Olmuyor. Bana uzak gelen yaşantıları düzmece bir biçimde anlatmaya çabalıyorum. İçinden geldiği gibi yazsan, içinden geldiği gibi anlatsan Selimim. Olmaz. Deli derler adama sonra. Hemen damgayı yapıştırırlar. Daha kötüsü, hiçbir şey demezler. Ya da, bütün çıkardığın gürültünün sonunda bunu mu yazacaktın derler; ayrıca içim o kadar karışmış ki sahtelikleri ayıklayıp temizleyemiyorum"²¹⁸

“Kalıbım yok benim: biçimsiz bir şeyim ben” ifadeleri Selim’in “standart”ın dışında kaldığına yönelik bir ifadedir. Selim’in belirli bir kalıba girmeyi reddetmesi, ona tahakküm açısından problemleri sonuçlara neden olabilir; çünkü Selim, kendi akılsal ve algısal süreçlerine göre davranır ve bu noktada da ya kitle ile bir bütünlük oluşturması ya da kendi kabuğunda sessizce yaşaması beklenir. Selim içinde bulunduğu temel çelişki bu bütünlüğü/standartlaşmayı reddetmesiyle başlar. Oysa

²¹⁸ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.452, 453.

modernite, “evrensellik” iddiasıyla ortaya koyduğu “akıl” kavramı vasıtasıyla “olması gerekeni” hayatın her alanında belirlemiştir. Bu belirlenmişlik de her türlü yeniliğin ve gerçek anlamıyla “ilerleme”nin ve “hürriyet” fikrinin önüne geçer.

“Tanımlar istiyorlar sizden: sonradan aynı tanımlarla canınıza okumak için. Tanımlarınız yoksa, bu sefer konuşturuyorlar sizi. Tanımlar veremeyen insan saçmalar, diyorlar. Saçmalarla uğraşamayız. Kimseye saçmalama hürriyeti veremeyiz. Mantıksızlık hürriyeti veremeyiz. Tanımları verince de herkes, daha önce kendisi için kazılmış olan çukura düşüyor.”²¹⁹

Burada da dikkat edilmesi gereken husus, herhangi bir biçimde toplumsal hareketten sapmaya neden olan bireyin yok sayılmasıdır. Bu yok saymanın çeşitli biçimleri olabileceği gibi hepsinin ortak amacı, toplumla bütünleşemeyenin “deli” olarak marjinalize edilmesidir. Şayet birey, tanımlar ya da belirlenmişlikler içinde kendini var etmeye çalışırsa, bu noktada da kendi bireysel karar mekanizmalarını işletemez ve sıradanlaşır. Burada söz konusu olan bireysel hürriyet fikrinin yoksunluğu, Nurdan Gürbilek'in Sigmund Freud'un “Uygarlığın Huzursuzluğu” adlı eserinden yola çıkarak ortaya koyduğu uygarlık ve bireysel özgürlük fikrinin çatışması bağlamında düşünülebilir.

“Uygarlığın ilk talebi, çoğu zaman bireysel özgürlük pahasına adalettir. Bir başka deyişle adalet, bir kez kurulmuş olan hukuk düzeninin tek bir birey yararına bozulamayacağına garantisidir, dolayısıyla da bireysel özgürlüğe kısıtlamalar getirilmesidir. Böylece uygarlık insanın mutluluk olanağının bir bölümünü bir parça güvenlik ile takas etmiş, bireyin tehlikeli saldırganlık duygusunun üstesinden, onun bir iç merci tarafından, bir üstben tarafından gözetlenmesini sağlayarak gelmiştir. Ama bu bastırmanın yol açtığı huzursuzluk da kaçınılmaz olarak ikinci talebe, bu kez özgürlük isteğine yol açacaktır.”²²⁰

Selim'in durumu, tam da uygarlık karşısında yer alan bireyin durumuna benzer. Adalet namına bireysel özgürlüğün yok sayılması bir müddet sonra bireylerin yaşamlarının her anına sızan bir belirlenmişlik durumuna dönüşür. Öyle ki bu tercih

²¹⁹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.662.

²²⁰ Gürbilek, N. (2016b). *Kötü Çocuk Türk*. İstanbul: Metis Yayınları, s.24.

edememe sorunu bireysellik vurgusu çok yüksek olan meslek seçimi noktasında dahi görülür. Bireyler, kendi tercihlerinin ürünü olmayan bu belirlenmiş sürecin ancak sahnelenmesi noktasında parçası olabilirler.

"Herkes istediği mesleği seçecektir. Ressam olmak isteyenler reklamcı, yazar olmak isteyenler mühendis, mimar olmak isteyenler iktisatçı, meyhaneci olmak isteyenler hukukçu, hukukçu olmak isteyenler tezgâhtar, adam olmak isteyenler uşak ve dilediği gibi yaşamak isteyenler rezil olmayacaklardır."²²¹

Atay'ın bu tercih problemini meslek seçiminden başlatarak "dilediği gibi yaşamak isteyenler"e getirmesi bilinçli bir tavidir. İnsan, iyisiyle kötüsüyle bir bütünlük arz eder. Bu noktada, Nietzsche'nin akıl ve beden, dolayısıyla akıl ve içgüdü ikiliklerinin bir bütün hâlinde görülmemesinden kaynaklandığı sorunlara da bir gönderme olduğu düşünülebilir. İnsan kimi zaman "iyi" bir yaşam seçerken kimi zaman da "kötü" bir yaşamı tercih edebilir; fakat bu iyi ve kötü belirlenimleri toplumsal ahlakın rehberliğinde, insanın akli yönünün lehine bir süreci imler. Dolayısıyla, böylesi bir toplumda "ortak akıl" çerçevesinde hareket etmeyen "sakat" zihniyetlerin yeri yoktur ve akıl daima bedenin ve içgüdüleri yönlendiren bir rehberdir.

Oğuz Atay'ın birçok düşünür ve yazardan etkilendiği hem eserlerinde görülen açık ve örtük göndermeler üzerinden hem de kurgularının içine serpiştirilen ifadelerden takip edilebilir. Dolayısıyla "dilediği gibi yaşamak isteyenler" ve "dayatılan biçimde yaşayanlar" arasındaki ayrımın içinde barındırdığı felsefi göndermeler birçok farklı açıdan yorumlanabilir. Kalıpyargıların dayatmasıyla kendini var etmeye çalışan bireyin trajedisini Selim Işık ile simgeleştiren yazar, Selim'in marjinalize edilmesini daha net anlatabilmek adına birçok noktada toplumsal olan algı ve bireysel olanın varlık alanı/şahsiliği bağlamında görülen ikiliklerden beslenir. Bu duruma örnek teşkil etmesi açısından "olağan" ve "garip/tuhaf" arasındaki çatışmaya yakından bakılabilir.

²²¹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.241.

*"Müteahhit esprisi yapar. Müteahhit esprisi, memur esprisi. Herkesin kendine göre bir düzeni var. Bir sen miydin bu dünyada garip olan, Selim? Bırak beni Musta Bey; evrensel gerçekler peşindeyim."*²²²

Burada görüldüğü gibi Selim hiçbir grubun içine dâhil olamaz ve bu nedenle de "garip"tir. Bir grubun içine dâhil olma fikri de toplumsal oluşumu anlamak açısından önemlidir. Toplum bireylerden meydana gelen bir birleşimden ziyade, çeşitli ortaklıklar vasıtasıyla kurulan grupların oluşturduğu bir bütün hâline gelir. Her grup kendi içinde belirli özellikler noktasında farklılık gösterse de büyük resimde hiçbir "gariplik" in yeri yoktur.

Toplumsal grupların belirlenmesi noktasında mesleki özelliklerin önemi böylelikle açığa çıkar; fakat bu noktada da her mesleğe aynı oranda gruplaşabilme hakkı tanınmaz. Modernitenin "güç" ve "iktidar" dengesini hatırlayacak olursak, toplumsal yapının "ilerleme" sine katkı sunan, onu bir biçimde daha iyiye taşıma niyetini içinde barındıran meslek grupları varlıklarını sürdürebilir. Selim Işık'ın meslekleri üç tip bazında mühendislik, doktorluk ve hukukçuluk olarak belirlemesi de bu ilişkiler bağı ile açıklanabilir. Turgut'un mesleğinin mühendislik olması da bu açıdan dikkat çekicidir. Oysa bu noktada da Selim Işık, kalıpların dışına çıkmayı tercih ederek, ressam olma arzusunu dile getirir. Ressam olma arzusunun Dorian Gray ve onun kötü tarafı olan Lord Henry üzerinden örneklenmesi de yine Selim Işık'ın içinde taşıdığı kalıpları yıkmaya, var olan düzeni bertaraf etme arzusuyla ilişkilendirilebilir.

*"Üç çeşit meslek varmış: mühendislik, doktorluk, bir de hukukçuluk. Ben ressam olmak istiyordum. Babam böyle bir meslek olmadığını söyledi. Prens Paradoks'tan bahsetsem kim bilir ne der? Belki şimdi sizin yanınızda Dorian Gray'lik yaparım bir süre. Sonra beni de Lord Henry'liğe terfi ettirirsiniz. Masrafı neyse veririm. Fakat bir sıfatla başlamak istiyorum. Bu çocuk ilerde büyük adam olacak gibi ne olduğu belirsiz bir tanımla değil."*²²³

Meslek seçiminden söz edilen bölümde, meslek seçiminin ve hayatta yapılan

²²² Atay, O. (2010). *Tutumamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.298.

²²³ A.g.e., s.362.

diğer bazı tercihlerin "büyük adam olma" yolunda atılan adımlar olduğuna işaret edilir. Oysa, Selim Işık'ın temel problemi düzenin bir parçası hâline gelerek daima yenilenen hedeflere koşmaktan kaçınmaktır. "Büyük adam olma" fikri, toplumda bir şekilde güç sahibi olanların yanında yer almak, kendi güç merkezini oluşturmak anlamına gelir. Bu fikir Selim'den öylesine uzaktır ki Selim, "büyük adam olmak"tan kurtulmanın yollarını ararken ağır bir hastalık geçirmenin çözüm olabileceğini dâhi düşünür. Bu hastalıkların kaynağı olarak gösterilen büyük böcekler, düzenin dışına çıkma ve uyumsuzluk fikri bağlamında düşünüldüğünde Franz Kafka'ya yönelik örtük; fakat anlamlı bir göndermeyi içinde taşır.

*"Selim, büyük adam olmaktan kurtulmak için, ağır bir hastalık bile geçirmeyi düşünmüştü. Ne yazık: hastalık, her istendiği anda gelmiyordu. Oysa, afişlerde korkunç hastalıklardan bahsediliyor, mikropların ve mikrop taşıyıcı böceklerin resimleri -Selim'in iki misli kocaman böceklerdi bunlar- duvarlara asılıyordu. Bu böcekler Selim'in rüyalarına giriyordu."*²²⁴

Selim Işık'ta görülen tepkisel hareketlerin karşısında Turgut Özben'in düzenin dışına çıkma arzusu, romanın başında daha ziyade eylemsizlik fikrinde karşılık bulur. Turgut, içinde yaşadığı düzenli hayata kendini bırakmıştır. Kendi eylemselliğini öteleyen Turgut, bu düzen içerisinde düşünmeyi bırakmış, pasif bir tepki olarak "can sıkıntısı"nı öne çıkarmıştır.

*"Kendini, içinde bulunduğu düzenli yaşantının ayrıntılarına bırakmıştı. "Düşünmüyorum, sıkılıyorum sadece," dedi."*²²⁵

Tüm bu veriler ve değerlendirmeler ışığında düşünüldüğünde Atay'ın romanına verdiği "Tutunamayanlar" isminin "tutunabilenler" in olumsuzlanması olarak, bir karşı hareket olarak ortaya çıktığı açıktır. Atay, modernitenin ortaya koyduğu tüm çelişkilerin bilincindedir ve Türk toplumu geçmişi ve bugünüyle Atay'ın örneklem alanını oluşturur. Eser boyunca, toplumsal hafızanın oluşturduğu anlam ve eylem alanlarıyla bireysel çarpışmaların yaşandığı görülür. Bu durum,

²²⁴ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.705.

²²⁵ A.g.e., s.49.

belirlenmişliklere karşı boyun eğmeyen Selim Işık'ın ve onun izinden gelen Turgut Özben'in düşünce dünyasında ortaya koyduğu gerekçelerle anlaşılmalıdır.

4.2.3. "Aklın ve Tecrübenin İnsanı İdaresi Kolay Değil": İnsanlık Durumlarına Dair

Oğuz Atay'ın insanlık ve modernite ilişkisi noktasında eleştirdiği noktalardan bir tanesi de hiç kuşkusuz, aklın insana dair diğer tüm özelliklerin önüne geçmesidir. İnsanın organik birliğinin parçalandığı modern dönemde, Atay, insanın akli ve bedeniyle bir bütün olduğuna yönelik ısrarcı tavrı benimser. Bu yaklaşımı ile Nietzsche'nin düşüncelerine yakınlaşır; çünkü Nietzsche'ye göre insan, kucağında var olduğu doğadan ve onunla bütünleşen içgüdülerden azade bir varlık olarak, akıldan ibaret sayılmış ve insanın değerine hanel getirilmiştir. Atay da benzer bir rahatsızlıkla insanın değerine ve akılsal ve ruhsal bütünlüğüne ilişkin düşüncelerini kurgusunun içine dâhil etmiştir. Milattan önce 563 yılında yaşayan, Ben-i İsrail kavminin Tefazuli kabilesinin başkanı ya da kargıcı başısı olan King Solomon'a atfedilen dizelerin yazıldığı dönem, yazar tarafından King Solomon'un "toplum meselelerine ilgisini kaybedip tek insana yöneldiği devre" olarak nitelendirilir. İnsana yönelme fikri ile birlikte düşünüldüğünde, insan kavrayışının madde ve ruh bütünlüğünü esas alması gerektiği fikri öne çıkmaktadır:

*"Mükemmel bir daire çizilemeyeceği gibi,
Aklın ve tecrübenin de insanı idaresi kolay değil.
Tanrı çizmiyor her zaman kaderimizi;
Madde ve ruh arasına çizilen sınırdaki kesinlik yok.
Büyük ihanetler pençesinde tutuyor insanı,
Büyük karışıklıklardan kaçtığı yerlerde bile"²²⁶*

Bunun yanı sıra yazar, her insanın iyisi ve kötüsüyle varlığının biricikliğine de değinir. Bu durumu anlatabilmek adına da Turgut'un Metin ile birlikte kerhaneye gittiği gece, olunabilecek en kötü şartlarda bulunan hayat kadınları üzerinden değerlendirmesini ortaya koyar. Hayat kadını dahi kendi varlığıyla biriciktir, kendine

²²⁶ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.142.

özgüdür ve ona dair hiçbir şey taklit edilemez. Yazar bu düşüncesinin etki düzeyini artırmak adına hayat kadınları ile sanat çevresinin "üst düzey" temsilcileri arasında bir ikilik oluşturur. Hayat kadınının biricik varlığını ifade ederken, onun karşısına koyduğu birçok toplumsal grubu tümel olarak değerlendirir ve aslında birbirinin aynısı olan bu grupların temsilcilerinin var olup olmamalarının hayat kadını örneğinde görüldüğü biçimde bir fark yaratamayacağını ima eder.

"Peki insan? İnsan ne olacak? Onu kim değiştirecek? Değiştirmek ne kelime? Şu, divandan kolu sarkan orospunun kırmızı boyalı kırık tırnağının bir parçasını dahi taklit etmek kimin haddine? Bütün o gözboyayıcı kalabalığınızla onun tırnağının ucu olamazsınız: yeniden yapamazsınız o parçayı. Bu kurum, bu gösteriş neden o halde? Dışarı! Herkes dışarı! Herkesin, mimarlarla fraklı orkestra üyelerinin, ressamlarla müze memurlarının, bu münasebetle açık artırmaya gelir gibi salonu dolduran tuvaletli kadınlarla cilacıların, parkecilerin, döşemecilerin, fular takmış bir üst dereceden sanatkârların, mavi boyalı köhne kapının aralığından geçmek için itişerek birbirlerini ezdiklerini düşündü. Derin bir nefes aldı. Biçimden önce öz, özden önce duygu, duygudan önce insan gibi basmakalıp sözler düşündü."²²⁷

Turgut, Turgut'un eşi Nermin, arkadaşları Kaya ve Selim'in sevgilisi Günseli ile Selim'in intiharının ardından bazı geceler Selim hakkında konuşmalar gerçekleşir. Bu konuşmalarda Selim'in yaşamı ve tavırlarına dair en önemli tespitler Turgut tarafından yapılır. Bunun üzerine Turgut'a Selim hakkında bir roman yazması yönünde nasihatler verilir. Böylesi bir romanın etki alanının geniş olacağına dair söylemler, romanı daha da ilgi çekici kılmak adına şu şekilde geliştirilir:

"Yazar, eserinin o kadar etkisi altında kalmış ki neredeyse kendini öldürüyormuş. Tutunamayanlarla birlikte yaşayacağım diye tutturmuş. Aylarca kendine gelememiş. Dilenci filan görmeye dayanamıyormuş artık. Bir süre sinir buhranları geçirmiş. Az kalsın karısından ayrılıyormuş bu yüzden. Allah yazdıysa bozsun: Kaya o ne biçim söz. Henüz tam iyileşmemiş. Evine gelenlerle konuşmuyormuş. İnsanlardan nefret ediyormuş. Hayır, insanları seviyormuş ama, genel anlamda. Bunun dışında kimseye tahammülü yokmuş."²²⁸

²²⁷ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.272.

²²⁸ A.g.e., s.559.

Yazar Turgut üzerinden Selim'in insan sevgisine dair yapılan bu vurgu, Selim'in insana ve insanlığa bakış açısını anlamak adına önem taşır. Selim, yaşamı boyunca karşılaştığı tüm marjinalleştirici tavırlara rağmen insanlıktan ümidini kesmez; fakat, içinde yaşadığı topluma ait olamama sorunu onu bir süre sonra tamamen bireysel ilişkilerden koparır. Tutunamayanların yaşadığı süreç de böylesi bir akışı takip eder.

Oğuz Atay, kurgusunun bir parçası olarak nasıl bir toplum idealine sahip olduğuna ilişkin düşüncelerini dile getirirken birey ve toplum arasındaki ilişkinin iyi niyet ilişkisi temeline dayanması ve karşılıklı ilerleme amacı taşımasını vurgular.

"1- Her birey, bütün toplu çalışmalara aynı oranda katılmalıdır.

2- Bireyler, birbirinin iyi niyeti ve gücünden kuşku duymamalıdır.

3- Her birey kendi ilerlemesi kadar karşısındakinin gelişmesinden de sorumlu olmalıdır. (Yani, zincirleme bir sorumluluk ilkesi benimsenmelidir.>"²²⁹

Bu ilişkilerin nasıl olması gerektiği hakkında konuşurken birey-toplum arasında yaşanan ve çoğunlukla toplum lehine ortaya çıkan çatışmalara karşı bir önlem alma ihtiyacı sezilir. Yazar, bireyin yaşantısını toplumsal alanla sınırlandırmaz ve bireyin kendi öz yaşamını düzenleme biçiminin toplumsal gelişim noktasındaki önemine dikkat çeker.

"Bu topluluğun gelişmesinde en önemli etkenlerden biri-belki de en önemlisi-bireyin, toplu eylem dışındaki yaşantısını nasıl düzenleyeceğidir."²³⁰

Burada da öne çıkan husus, insanın kendi yaşamında belirleyici rol oynamasına yönelik vurgudur. Bireyin, modernite ile birlikte toplumsal yaşamın merkezi hâline gelmesi ve modernitenin çözülme aşamasında toplumun sıradan bir üyesi durumuna düşmesi arasında görülen hızlı dönüşümünün karşısında yazarın tavrı insanın iyi ve kötü yanları, aklı ve bedeniyle, ona dair tüm vasıflarıyla kendi yaşamını belirleyebilme hakkına sahip olması gerektiği yönündedir.

²²⁹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.96.

²³⁰ A.g.e., s.96.

4.2.4. “Gün Gelecek, Tabiat Medeniyeti Yutacak”: Doğanın Tahribatı, Ekoloji-Çevre

Modernitenin temel ölküsü olan "ilerleme" fikri, düşünsel olarak farklı sonuçlar ortaya koysa da somut anlamda öncelikle ekolojik ve çevresel problemlerin açığa çıkmasına neden olur. Bu fikir her ne kadar teknik ve bilimi besleyen bir ilke olsa da özellikle insanların köleleştirilerek doğanın tahrip edilmesi pahasına gerçekleşir. Kapitalizm bu bağlamda somut olarak en ağır darbeyi doğaya vurmuş ve geri dönülmesi olanaksız zararlar vermiştir.

"Kapitalist modernliğin büyük kuramcısı Marx, "günümüzde her şey kendi karşısına gebe gibi görünüyor" cümlesiyle dışavurduğu bir çatışmaya çarpılmıştı: Maddi ilerlemenin yanı başında manevi yoksulluk, bilimsel ilerlemenin yanı başında kitlelerin cehaleti, insanların köleleştirilmesinin doğanın fethine eşlik etmesi."²³¹

Modernite, Batı kaynaklı bir fikir hareketi olsa da etki alanının küreselliği özellikle, Sanayi Devrimi sonrası hammadde ve pazar ihtiyacının artması ile görünür hâle gelir. Bu noktada dünya bir bütün olarak kapitalizmin hizmetine girer ve onu tatmin etme yolunda “beyhude” bir çabaya girer.

Yazarın Türkiye'nin başkenti Ankara'nın eserin konu ettiği dönemlerdeki durumuna ilişkin yorumu ise daha ziyade, çevresel bir dejenerasyona odaklanır. Şehrin kirliliğinin içinde doğaya dair tek unsurun sonradan yapılmış bir parkta yer alan bitkilerden oluşması kent hayatı ve doğa arasındaki ayrımın net olarak anlaşılabilmesi adına önem arz eder.

"Ankara, hele o zamanlar, çok kirliydi. Rivayete göre, bataklık bir zemin üzerine kurulan bu şehir için uygun bir yer seçilmemişti.(...) Bazı ihtiyarlar, Paşa'ya o zaman o kadar söyledik, başka yere taşısın diye, derler. Anlaşılan dinletememişler. Selim'in döneminde bu bataklık yer yer binalar, yollar ve kaldırımlarla kapamışlardı. Fakat şehrin ortasında bulunan ve yeni yetişmekte olan memur sınıfının bitki kültürünü artırmak amacıyla yapılan büyük bir park her yeri çamura

²³¹ Kumar, K. (2006). *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşıütopya*. (Çeviren: Ali Galip). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, s.115.

buluyordu. Bu parkın ortasında, tıpkı kumsal bir deniz kıyısı gibi sığ başlayan ve gittikçe derinleşen, beton zeminli bir büyük havuz vardı. Selim'in deniz-havuz adını verdiği bu su kütesinin derinliği belki bir adam boyuna ulaşıyordu. Pisliği nedeniyle dibi hiçbir zaman görünmediği için derinliğini tam bilmeye imkân yoktu. O sıralarda kanalizasyon da bir ırmak gibi ana caddenin yanında, açıktan akardı. Irmak-kanal, yer yer deniz-havuzla çok yaklaşıyor, çıkan kokunun hangisine ait olduğu anlaşılmıyordu."²³²

Oğuz Atay'ın kurgusunun merkezi olan Selim Işık, Turgut Özben ve Olric üzerinden ortaya koyduğu "doğaya dönüş" fikri de bu noktada önem arz etmektedir. Turgut, Olric ile birlikte çıktıkları gezintide, insanların doğaya dönme arzularının çeşitli itkilerin sonucu olabileceğini belirterek; "tabiata dönüş" hâlinin gerekçelendiren "temiz havaya ihtiyaç" düşüncesini, "yeni bir moda" olarak nitelendirir.

"Bir otobüs durağını geçtiler. İnsanlar kendi evlerinde, ya da biraz daha iyi bir evde yaşamak için nerelere geliyorlar. Dağ başında otobüs bekliyorlar. Biraz uzak, ama havası temiz. Çocuklar için katlanıyoruz. Bu temiz hava modası da yeni çıktı. Herkes temiz havaya koşuyor. Tabiata dönüş. Hilesiz süt içip taze yumurta yiyorlar ayrıca. Sizin, şehirde aldığınızdan çok ucuz üstelik. Bir yerde durup kahvaltı edelim Olric. Hususi arabaların henüz şımartmadığı bir yer olsun."²³³

"Doğaya dönüş" yaklaşımı, Nietzsche'nin modernite eleştirisinin de temel hareket noktalarındandır. Nietzsche, modernitenin bizi ait olduğumuz alandan, doğanın kucağından kopardığını iddia eder. İnsanın doğaya ilişkin içgüdüsel vasıflarının bastırılması üzerine inşa edilen uygarlık fikri, bizi aslımızdan uzağa düşürür. Dolayısıyla, Turgut Özben özelinde, şehirde yaşayan insanların her şeye rağmen içlerinde taşıdıkları doğal yaşam arzusunun insanın içgüdülerinde var olduğu gerçeği yadsınamaz. Bu bağlamda, eser boyunca dikkat çekilen en önemli hususlardan biri olan doğanın medeniyet eliyle tahrip edilmesi hâline en ciddi eleştiri "tabiat medeniyeti yutacak" sözüyle yöneltilir. Turgut, Olric, Selim ve diğer tüm "tutunamayanlar" doğanın zafer kazanacağı günü beklemektedir.

²³² Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.228.

²³³ A.g.e., s.570.

“Güneş asfaltın üstünde parlıyordu. Kır çiçekleri yağmuru sevmiştir. Bana çiçeklerin adlarını kim öğretecek Olric? Yeni şeyleri öğrenmek için çok vaktiniz olacak efendimiz. Ne kadar iyisin Olric. Benim bütün ihanetlerime göz yumuyorsun ve bana doğru yolu göstermiyorsun. Bir gün bu çiçekler o kadar büyüyecek ki bütün reklam demirlerini örtecek. Sarmaşıklar reklam levhalarına sarılacak ve tabiat medeniyeti yutacak. O zaman biz ne olacağız Olric? Biz her zaman yolda olacağız efendimiz.”²³⁴

Medeniyet eliyle kurulan, yapılan her şey, bir biçimde, doğanın alanından çalınmasına neden olur. Turgut'un asfalt yol ve yağmur damlaları arasındaki ilişkiyi anlatırken dikkat çektiği nokta da budur. Ona göre, "tabiatın sürekliliğini bozan asfalt yol" üzerinde yağmur damlalarının hükmü yoktur.

“Güneş yükselmişti. Yağmur tabiata bir dirilik getirmişti: otlar, üstlerindeki yağmur sularını silkeleyerek gövdelerini dikleştiriyorlar, güneşe doğru uzanıyorlardı. Tabiatın sürekliliğini bozan asfalt yol üzerinde suların pırlıtsı yavaş yavaş kayboluyordu.”²³⁵

Olric ve Turgut doğa ile kurdukları bu temas sırasında birçok deneyim yaşarlar; fakat bazı durumlara da ayak uyduramazlar. Turgut bu durumu ifade ederken “medeniyet”e gönderme yapmadan duramaz: “Çabuk teslim oluyorum medeniyete.”²³⁶ Böylesi bir ifadenin Turgut vasıtasıyla dile getirilmesi, Turgut'un yaşam süreci açısından manidardır. Medeniyet eliyle sunulan kapitalist yaşam biçiminin tüm düzenini ve konforunu reddeden Turgut'un, medeniyete karşı hâla zaafının olduğunu belirtmesi, insanın medeniyetten uzaklaşmasının güçlüğünü izah etmesi açısından önem taşır.

İnsanların öldükten sonra gömüldükleri yer dahi medeniyetin kurallarını takiben oluşturulan doğadan uzak yerlerdir. İnsan, öldüğü zaman da kendine doğanın kucağında bir yer bulamaz. Kendi yokluğunu bile görünür kılamaz ve düzenin gerektirdiği biçimde, "doğru" yerde yok olup gider.

²³⁴ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.572.

²³⁵ A.g.e., s.583.

²³⁶ A.g.e., s.584.

“...elma ağacının altına da gömmezler ki insanı. Rüzgârlı, yeşil bir bayırın manzarasına karışamaz ki insan. Neresinden baksam uygunsuz bir görünüş. Eskiden belediye yokmuş herhalde. Herkese uygun bir köşe bulunuyormuş. Medeniyetin de bir yararını görmedim ayrıca. Tabiata dönemezsin, binaların boyunu aşan bir taş da diktiremezsin kendine.”²³⁷

Tabiata dönme arzusunun insanlığın özüne dönme ile ilişkili olduğu açıktır. Tüm bu mimari yapılarla doğanın tahrip edilmesi yoluyla insanın kendiliğinden uzaklaşması modernitenin belki de en kötü sonucudur. Yaşamı ve ölümü, şehir hayatının içine sıkıştırılan insanın herkes gibi yaşamaktan başka alternatifi kalmamıştır.

Turgut Özben, Selim Işık'ın intiharının ardından onun evine gider. Selim Işık'ın intiharı ile bağlantılı olarak, içinde bulunduğu ruh halini mekân analizi üzerinden değerlendirir. Selim Işık'ın çocuksu, duygusal ruh halinin içinde yaşadığı odanın dışarı ile kurduğu ilişkiye değinirken ruhunun bunalımını da anlar. Plansız yapılaşmanın neden olduğu çarpık kentleşmenin sonucu olarak insan, en doğal varlık alanı olan doğadan uzaklaşır, gökyüzüne hasret kalır.

"Görüyorsun, benim gibi rezil bir insandan hayır gelmez. Ölü evinde oturmuş... Yataktan fırlayarak kalktı, pencerenin önüne gitti. Perdeyi aralayarak dışarı baktı: pis bir aralık! Hemen yanında birbirinin üstüne yığılmış evler. Az gökyüzü. Sen o kadar yıl oku, didin; mektebini bitir... sonra çöplük gibi bir yere bak. İnsan ruhu..."²³⁸

Dolayısıyla modern dünyada, doğaya yakın ya da uzak olmak gibi tercihlerin de maddi bir güç ekseninde şekillendiği düşünülebilir. Yıllarca okuyup özellikle düşünsel olarak kendini var etmeye çalışan Selim Işık'ın, İstanbul Boğazı'na nazır bir yalıda oturan herhangi bir fabrikatörden farkı öncelikle mal varlıkları ile ölçülür.

Romanın kurgusu dâhilinde söz konusu çalışmaya esas olan birçok başlığın iç içe geçtiği yerler bulunur. Bürokrasi ve çevre ilişkisi de birbirini tamamlayan iki unsur olarak iç içe geçirilmiştir. Ankara'nın çirkin yapılaşmasının ve estetik yoksunluğunun nedeni bürokrasi kenti olması ile ilişkilendirilir. Bitmek bilmeyen

²³⁷ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.622.

²³⁸ A.g.e., s.92.

bürokratik süreçlerin içine sürüklenen insanlar önce Ankara'nın bu renksizliğinin içinden geçmek zorundadır:

"Binaya tekrar baktı. Pencereleler, pencereleler. Külrenge külrenge, serpmesıva... ağır ve çiçek bozuğu kütle; keskin Ankara güneşı, çirkinliği kuvvetlendiriyor. Nasıl kaldıralım bu yığınları ortadan? Hakkınız yoktu buna: bizi zevksizliğinize mahkûm etmeye. Pürüzlü kütleyle isteksizlikle baktı: içeriye girsem mi? Girme diyor büyük kapı; girme yutarım seni. Yut bakalım. İstediğimi koparacağım senden. Vızgelir bana hademeleriniz, evrak ve kayıt odanız, bekleyin şimdi gelir efendimleriniz; vızgelir bana De Gaulle hakkında yorumlarınız. İkinci katta... sağa sapmayın sola sapın... koridorda soldan ikinci kapı... Kılığımı iyi buldu da bana "hemşerim" demedi neyse. Ne demiş Cenap Şehabettin: "Güzel bir kıyafet iyi bir tavsiye mektubu.." fecri âti fecaati..."²³⁹

Bu üst üste yığılmış, çirkin ve plansız yapılaşmanın Turgut Özben tarafından "modern" olarak değerlendirilmesi şehir planlamasına yönelik eleştirel tavrın dayanak noktasını anlamak açısından önemlidir. Turgut, bitişik bir biçimde, düzensiz olarak yapılanmış apartmanların yalnızca ön cephesinin estetik anlamda bir değer olduğunu, arka cephe ve yan cephelerin "yüzsüz bir insan gibi anlamsız olduklarını" ifade eder.

"Turgut apartmanların arka cephelerine baktıkça, yapıların neden iki ayrı cephesi olduğunu; neden, duvara dayanan kanepelerin arkasına kötü kumaş kaplamak gibi bu "modern" apartmanların da arka cephelerinin yüzsüz bir insan gibi anlamsız olduklarını ve üstlerine her zaman neden sarı badana vurulduğunu düşünürdü. "Bitişik düzen" denen anlaşılmasız sistem, öteki iki cepheyi sadece "yan cephe" adı verilen ve görünmeyen bir varlıktan, bir deyimden ibaret bırakmıştı."²⁴⁰

Apartmanların dahi tüm cepheleriyle bir bütün olarak var olamadığı "modern" dünyada, görünenin ardında yatan baştansavmalık, Turgut kadar Selim'i de rahatsız eden bir estetik yoksunluğuna işaret eder. Oysa, insan yaşadığı çevre ile bir bütündür ve yaşam kalitesinin temel ölçütü de çevresidir. Canlıların birbiri ve çevresi ile kurduğu ilişkinin değersizleştirilmesinin en önemli sonuçlarından bir tanesi

²³⁹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.102.

²⁴⁰ A.g.e., s.43, 44.

yaşamın değersizleşmesi hususunda yaşanan kopuşun belki de ilk adımı olmasıdır. Bu noktada, Atay'ın toplumla ve çevresiyle uyuşamayan kahramanlarının yaşadığı "modern" şehrin estetik yoksunluğu, kendi varlık alanlarına ilişkin bir tasarı yoksunluğuna neden olur. Doğanın içinde var olan insanın, doğasından kopuşunun trajedisi, son tahlilde gökyüzüne dahi hasret kalınan bir yaşam sürme noktasına ulaşmıştır.

4.2.5. “Hayatın Cılız Gölgesi Olmak”: Gerçeklik Algısı-Hayal

"Hepinizin sahteliğini yüzünüze vuracağım."²⁴¹

Modernitenin bireyi marjinalleştirerek yalnızlaştıran tavrı, bireyin gerçeklik ve hayal arasındaki sınırlarının silikleşmesine ve gerçekliğin nerede başlayıp nerede hayale, gerçeküstüne dönüştüğü hususunda kesin ayrımlar yapamamasına neden olur.

Modernite ile birlikte gerçeklik ve hayal arasındaki çizginin giderek belirsizleşmesinin nedeni modernitenin hayali de zaman ve mekânın içinde bir yere koymaya çalışmasıdır. Berman, Marx'ın, çıplaklık ve örtülü olmak metaforları üzerinden modern olanı anlamaya çalışırken; aslında bu ikiliğin gerçek dünya ile yanılısma arasındaki diyalektik ilişkiye göndermede bulunduğunu ifade eder.²⁴²

Akli yönü ile öne çıkan gerçeklik, hayalin silik, belirsiz imgelemine karşı en başından kazanan taraftır. Burada da akıl-beden, akıl-ruh ikiliği üzerinden bir değerlendirme yapılması yerinde olacaktır. Akli olan gerçeğin alternatifi yoktur ve bu belirliliğiyle modernitenin arzuladığı şeydir. Oysa hayal, belirsiz, ucu açık ve çok anlamlı, kontrol edilemeyen bir alanı işaret eder. Kontrol edilemeyişinin yarattığı kaos ise hayal dünyasından beslenen, hayalden yana konumlanan bireylerin marjinalize edilmesiyle sona erdirilir.

"Gerçeküstücüler açısından modernliğin en fazla nefret edilesi yönü, onun yararcılığı ve Freud'un "haz ilkesi"nin hak iddialarına karşıt olarak "gerçeklik

²⁴¹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.99.

²⁴² Bakınız: Berman, M. (2014). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. (Çevirenler: Ümit Altuğ, Bülent Peker). İstanbul: İletişim Yayınları, s.150, 151.

*ilkesi" dediği şeye teslim olmasıydı. Modernlik, rutin işleyişi kabullenmesi ve arzuyu, hazı reddetmesi yüzünden, varoluşu insanlığından yoksun bırakmıştı. Akıl ve bilimi kutsallaştırırken, fantezi ve imgelemi çocuklara, ilkelere ve akıl hastalarına yaraşır alanlar olarak toplumun izbelerine havale etmişti."*²⁴³

Kumar'ın fantezi ve imgelemi çocuklara, ilkelere ve akıl hastalarına dair bir alan olarak belirlemesi Selim Işık'ın gerçek ve hayal arasındaki ayrımı net olarak yapamaması açısından da önemlidir. Selim, "çocuk" olarak kaldığı için gerçekte yüzleşme noktasında kendini güçsüz hisseder. Onun ait olduğu dünya sınırsız özgürlük vaadi sunan, mantıksal ilişkileri öteleyen, fantezi ve imgelemin engin sularına açıldığı yerdir.

*" "Büyümediği, gerçek dünyaya karışmadığı için üzüliyordu. 'Gerçekten bucak bucak kaçıyorum,' diyordu. Birini sıkıntıda görünce çocuk gibi ortadan kaybolmak istiyorum. Korkaklıktan değil; kendimi onun yerine koymaktan. İnsanların karşısında bazen de o eski aptalca utangaçlığım yüzünden dikilip kalıyorum. Gitmek gerektiği halde bir türlü uzaklaşamıyorum. Her zaman gerekenin tersini yapıyorum, çocuklar gibi. Kitaplarla, yani bir çeşit masal dünyasıyla hayatı karıştırıyorum eskisi gibi. Galiba gittikçe de düzeltilemez oluyorum bu konuda. Masalın nerede bittiğini, hayatın nerede başladığını farkedemiyorum. Bazen, suratıma bir garip bakıyorlar; o zaman uyanır gibi oluyorum."*²⁴⁴

Oğuz Atay'ın "Tutunamayanlar" adlı eserinde ortaya koyduğu "tutunamayan" tipi, modern dünyanın tüm maddesel imkânlarını öteleyip; kendi varlık alanında, kendi perspektifinden dünyayı ve kendini anlama çabasına giren insan olarak nitelendirilebilir. Bu tip, Marshall Berman'ın Kral Lear'ı değerlendirirken ortaya koyduğu "bağdaşamayan insan" tipiyle "maddesel imkânların ötelenmesi" bağlamında özdeşlik göstermektedir.

Kral Lear'da görülen "çıplaklık" durumu insan olmaya doğru yapılan ilk hamledir. Berman "bağdaşamayan insan" dediği insan tipinin çıplaklık vasıtasıyla ilk kez kendine doğru bir hamle yaptığına değinir. Lear, "Sen osun işte: Bağdaşamayan

²⁴³ Kumar, K. (2006). *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşıütopya*. (Çeviren: Ali Galip). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, s.119.

²⁴⁴ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.370.

insan..." dediğinde kıyafetlerini yırtar ve Berman'ın deyimiyle "varoluşunun dip noktasına" ulaşır.²⁴⁵

Lear, bir kral olarak yapmaması gereken bir şeyi yapmış olsa da diğerleriyle, diğer insanlarla ilişki kurma yolunda ilk adımı atmış ve tüm rütbelerinden, doğuştan getirdiği imtiyazlardan da böylece kurtulmuş olur. Herkesin eşit olarak yaşayabileceği, tüm güç ve imtiyazlardan arındırılmış insan topluluğu vasıtasıyla modernleşmenin ilk zamanlarına dönülebilecek, "evrensel iyi"ye yönelmek mümkün olacaktır. Lear'ın tüm ayrıcalıklarından kurtulmasını temsilen kıyafetlerini yırtarak çıplaklaşması bir yönüyle de doğa durumuna dönüş anlamına gelir.

Hayal ve gerçeklik arasında yaşanan ikiliğin bireysel boyutunun yanı sıra, toplumsal bir boyutu da bulunur. Bu noktada da modernitenin her şeyi kontrol altına alma isteğinin bir sonucu olarak "hayaller" in de kurumsallaşması fikri ortaya çıkar. Krishan Kumar'ın akıl ve bilim karşısında fantezi ve imgelemin toplumun izbelerine gönderildiğine yönelik vurgusu, modernizmin tüketim ve sözde bireysellik odaklı yaşam tarzının bir sonucudur. Böylesi mekanize edilmiş bir yaşamın merkezinde hayaller de tüketim malzemesi hâline dönüşür.

"Schmitt, birey ve gerçeklik arasındaki bu ilişkinin estetikleştirilmesinin yalnızca, "bireye kendi kendisinin rahibi olmanın" yanında "kendi şairi, kendi düşünürü, kendi kralı, kendi kişiliğinin katedralini inşa eden tek usta " olmanın kendisine bırakıldığı "burjuva bir dünya"da olanaklı olduğunu ileri sürer. Moretti bu açıklamayı bir adım ileri götürür. Modernizm, "Batı toplumlarında ortaya çıkan o büyük simgesel dönüşümün can alıcı bir bileşenidir. Yaşamın anlamı, artık kamu yaşamı, siyaset ve iş alanında aranmamaktadır; bunun yerine tüketim ve özel yaşam dünyasına göç etmiştir". Modernizmin "hiç bitmeyen hayal kurmaları" varlıklarını "kamu yaşamının sıkıcı ve kör kayıtsızlığına borçludurlar.""²⁴⁶

Selim karakterinde de gerçeklik ve hayal arasındaki çizgi belirsizdir. O, okuduğu romanların, masalların dünyasına aittir ve oradan çıkıp gerçekliğe adım atmak Selim'in yüz yüze kaldığı en önemli sorunlardan bir tanesidir. Fakat yine de

²⁴⁵ Bakınız: Berman, M. (2014). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. (Çevirenler: Ümit Altuğ, Bülent Peker). İstanbul: İletişim Yayınları, s.151, 152.

²⁴⁶ Callinicos, A. (2001). *Postmodernizme Hayır*. (Çeviren: Şebnem Pala). Ankara: Ayraç Yayınevi, s.82.

Selim topluyla bağdaşamamasına rağmen kendi öz kimliğinin bilincindedir. Kendini var ettiği hayal dünyasına sahip çıkar.

*"Bana kitap kurdu, boş hayaller kumkuması, hayatın cılız gölgesi gibi sıfatlar yakıştırılabilir. Şövalye romanları okuya okuya kendini şövalye sanan Don Kişot'a benzetebilirsiniz beni. Yalnız onunla bir fark var aramda: ben kendimi Don Kişot sanıyorum."*²⁴⁷

Selim Işık'ın bu yaklaşımı Oğuz Atay tarafından "Selimlik" olarak adlandırılır. Ona göre Selimlik, 20. yüzyılın maddeler evreni içinde çıkar gözetmeksizin yaşamaktır. Yaşamın içinde tüm açık yürekliliğiyle var olması da onu Don Kişot'a yaklaştıran nedendir.²⁴⁸

Bu Don Kişot'a yaklaşan tavır ile kast edilen modern dünyanın çıkar odaklı ilişkilerinin altını oymaya yönelik bir dürtüyü işaret eder. Modern dünyanın dayattığı realite, çıkar ilişkileri içinde bir yerde konumlanmakla, bir biçimde dine sığınmak arasında yer alır. Her iki alanda da kendini bulamayan ve salt insan olduğu için, insanlığını önceleyen Selim Işık'ın tavrı tüm bunlara meydan okurken ortaya koyduğu içten ve hesapsız davranışları nedeniyle Don Kişot'a yakınlaşır.

*"Hayatlarıyla yanlış olanların ölümleriyle doğru olmalarına imkân var mıdır? Hayattan çıkarı olmamak, hem Tanrının hem de insanların gözünde affedilmez bir suçtur; gelişip yayılmaması için gerekli her türlü tedbir alınacaktır. Bütün tarih, bütün iktisat, bütün sosyoloji, bütün psikoloji, kısaca bütün lojiler, hayatın çıkarıcılığa dayandığını göstermek için yırtınacaklardır, yırtınmalıdırlar. "Ben çıkarıma bakarım" diyeceksiniz, bunun için "Babamı bile tanımam" diyeceksiniz. Kimseyi tanımayacaksınız; hele hayattan çıkarı olmayanları hiç!"*²⁴⁹

Selim Işık'ın kendini edebî eserlerin dünyasında var etmesinin asıl nedeni de böylesi bir ilişkiler bütününden beslenen gerçek dünyada var olan düzen ile ilişki kuramamasından kaynaklanır. Modernitenin var ettiği toplumsal düzende kişisel çıkarlar, sınıf/grup ilişkileri ve iktidarın tavrı noktasında karşılıklı bir pragmatik ilişki söz konusudur.

²⁴⁷ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.370.

²⁴⁸ Bakınız: Ecevit, Y. (2016a). *Ben Buradayım...*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.190.

²⁴⁹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.202, 203.

"“Benim için bütün oyunlar, romanlar, hikâyeler herkesin anladığından başka bir anlam taşıyor. Bütün hayat, bütün insanlık bu kitaplarda anlatıldı, bitirildi. Yeni bir şey yaşamak, yeni bir kitap tanımak oluyor benim için. Kitaplarla ve onların yazarlarıyla birlikte yaşıyorum. Önsözlerle yaşıyorum. Hiçbir yazar şaşırtmıyor beni: çünkü hayatlarını sonuna kadar biliyorum. Gerçek dediğiniz dünyadaysa kimin ne yapacağı belli değil. Her gün şaşırtıyorlar beni. Yazarlarımla yaşamak daha kolay. Bütün hayat, bütün insanlık bu kitaplarda anlatıldı, bitirildi.”²⁵⁰

Bu noktada Selim Işık'ın durumuna ilişkin, daha önce sözünü ettiğimiz modernitenin her şeyi belirleme arzusuna bir başka açıdan bakmak yerinde olacaktır. Modernitenin belirliliği esas aldığı alanlar, çoğunlukla, iktidarın yönetimini kolaylaştırma amacı taşıyan alanlardır. Bu belirlilik, stabilize etme anlamından ziyade duruma göre değişebilen, dönüşebilen kurum ve yasaların iktidarın lehine var edilmesidir. Dolayısıyla, Marx'ın belirttiği gibi "katı olan her şey buharlaşır" ve kaos ve belirsizlik hâkim hâle gelir.

"Moderniteyi başlatan şey, dayanıklı yapıların yıkılıp yok olacağını gösteren işaretler ve dağılan [katı] yapıların ve onlardan kalan boşluğa hücum eden kısa ömürlü, geçici şeylerin dehşet verici görüntüleri olmuştur. Fakat aradan iki yüz yıl bile geçmemişken, kalıcılık ve geçicilik değerleri arasındaki üstünlük/aşağılık ilişkisi tam tersine döndü. Şu anda değerli olan şey -çözülmesi kolay bağların, geri alınabilecek taahhütlerin ve ömrü, oyun süresinden daha uzun olmayan, hatta bazen daha kısa süren oyun kurallarının yanı sıra- her şeyi tersine çevirebilme, bir kenara atabilme ve bırakılıp gidebilme kolaylığıdır. Ve hepimiz, durdurulamaz bir yeni heyecanlar anının içine fırlatılmış durumdayız.”²⁵¹

Bu durum özellikle, toplumsal ve bireysel yaşam alanlarında mikro düzeyde anlamsızlık olarak karşılığını bulur. Selim Işık, yazarlarının yaşamlarını bildiği eserleri okurken şaşırmadığını, oysa gerçek yaşamda insanların hangi durumda nasıl konum alacağını belirli olmadığını belirtir. Bu vurgu, sürekli bir biçimde yaşanan değişkenlik ve bu değişkenliğin zemininin boş olmasından kaynaklanır. Gerçek

²⁵⁰ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.370.

²⁵¹ Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite*. (Çeviren: Sinan Okan Çavuş). İstanbul: Can Yayınları, s.16.

yaşamın belirleyicileri hızlı bir biçimde değişir ve buna ayak uydurabilmek belli düzeyde pragmatik ilişkiler içerisinde olmayı gerektirir.

Gerçekliğin "araçsal akıl" vasıtasıyla mantıksal ve akli belirlenmişliklerle dolu soğuk yüzünün karşısında yer alan duygusal, içgüdüsel alan Atay'ın kahramanlarını var ettiği alandır. Bu noktada gerçeklikten anlaşılan şey "samimiyet" duygusuna daha yakın görülmektedir.

"İnsanın içinden geçenler daha önemli değil mi? Daha gerçek değil mi?"²⁵²

Gerçek ve düşün iç içe geçmiş olması Turgut Özben'in de üzerinde durduğu bir konudur. Turgut Özben de bu gerçeklik hususunun önemini dile getirirken insanların birbirleriyle kurduğu ilişkilerde görülen samimiyetsizliğe vurgu yapar. Samimiyetsizlik beraberinde yalan ve sahtekârlığı getirir ve insanları gerçeklikten uzaklaştırır.

"İnanarak dinlememizi güçleştiriyorlar. İnsan her sözü kuşkuyla karşılıyor artık. Gerçekle düş birbirine karışıyor; yalanın nerede bittiğini anlayamıyoruz. Tutunacak bir dalımız kalmıyor. Tutunamıyoruz." Sallandı, Metin'in üstüne düşecekmiş gibi oldu. "Kimse aydınlıkta konuşmaya cesaret edemiyor."²⁵³

Kimsenin "aydınlıkta konuşmaya cesaret edememesi" gerçeklikle yüzleşme fikrinde kaçılması ile ilişkilidir. Modern dünyanın beslendiği kaynaklardan bir tanesi de "hayal ticareti"dir. Bu vesileyle, insanların gerçeklikten olabildiğince uzakta tutulması ve onların gerçeklik hakkında düşünmesine engel olunabilmesi sağlanır. Turgut Özben gibi, hayal ve gerçeğin kesiştiği noktalarda ayırım yapamayacak duruma gelenleri bekleyen yegane sonuç ise "tutunamamak"tır.

Gerçek ve hayal arasında yaşanan bu gerilimin bizi vardığı sonucun aidiyet problemiyle yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Hem Selim Işık hem de onun izinden giden Selim Işık'ın dünyasını anlamamız noktasında bizlere rehber olan Turgut Özben'in gerçekliğin sahte yüzüyle ilişki kurmayı reddettiği söylenebilir. Selim Işık'ın kendini kurmaca anlatıların kurmaca dünyasında var etmesi ve gerçek yaşamdan daha samimi bir yaşamı orada bulması modernitenin zeminsizliğinin

²⁵² Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.387.

²⁵³ A.g.e., s.254.

ortaya çıkardığı güvensizlik, anlamsızlık ve pragmatizm endeksli sonuçlarına karşı alınmış bir tavır olarak değerlendirilebilir. Hayal, tüm bu sahte dünyanın ötediği insani değerlere açılan ve bireysel yaşamın geliştirilmesi adına özgürlük kapılarını sonuna dek açan bir alandır.

4.2.6. "Hep ONUNLA(O kimdi?) Bozmamaya Çalıştı Arayı": İnsan, Din ve Metafizik İlişkisi

Modernitenin ortaya çıkışındaki en önemli etken, Ortaçağ'ın Hıristiyan dünyasının dini merkezlerinin kurumsallaşarak, insanlar üzerinde otorite kurmasıdır. İnsanın değersizleştirildiği bu dönemde, modernite, Petrarca'nın Vonteaux Dağı'na yaptığı sembolik yolculukta ima edildiği üzere, bireyi dünyanın merkezine koyan ve onu özneleştiren tavrı ile var olur. İnsanın akli hareket etmeye başladığı bu dönem dinden uzaklaşsa da farklı biçimlerde içgüdülerin bastırılmasını amaçlar. Hıristiyanlık'ı insanlığın akıl ve beden bütünlüğüne yönelik en önemli tehdit olarak nitelendiren Nietzsche, insan üzerinde tahakküm kurmanın en basit yolunun devleti ve dini kullanmak olduğunu belirtir. Dinin ayrıcalıklı yönü ise insanın doğasında var olan hayvansal içgüdülerini Tanrı'ya karşı işlenen suçların kaynağı olarak görmesi ve onları körelterek içinde var olduğumuz dünyadan, yaşamdan kopmamız, mutluluğu "öte dünya"da aramak için çalışmamız gerektiği önermesini içinde taşımasıdır.

*"... insanın bastırılmış zalimliği, evcilleştirilmek için "devletin zindanına kapatılmış, bu daha doğal acı verme isteği çaresi engellenince kendine acı vermek için din dayanağına sıkı sıkıya sarılıyor. Tanrı'ya karşı işlenen suç: Bu düşünce kendine cefa çektirmek için bir araç oluyor. "Tanrı"da, ortadan kaldırılamaz içgüdülerinin karşısını kavırıyor; bu hayvansal içgüdüleri Tanrı'ya karşı işlenen suç olarak yorumluyor."*²⁵⁴

"Tutunamayanlar"da görülen insan-din ve metafizik ilişkisinde açığa çıkan gerilim unsurlarının, Nietzsche'nin itirazları kadar sert bir tavra sahip olmasa da aynı düzlemde göndermeler barındırdığı söylenebilir. Selim ve Turgut arasında geçen

²⁵⁴ Nietzsche, F. (2015a). *Ahlakın Soykütüğü Üzerine*. (7. Baskı). (Çeviren: Ahmet İnam). İstanbul: Say Yayınları, s.108.

diyalogda görülen ihtirasla sevişmek ve zina etmemek fikirlerinin biraradalığı da benzer bir içgüdüsel ötelemenin varlığına işaret eder.

*"Ben ve emrimdeki yüz bin şövalye, ihtirasın yakıcı alevleriyle kavrulurken, sen köşenden bizleri ibretle seyredecek ve: 'Sevişin evlatlarım, diyeceksin. 'Sevişin ve mutlu olun...'" Selim atıldı: "Ve zina etmeyin." Turgut, yapma bir kıskançlıkla elini salladı. "Sonunda okuyacağım bu İncil'i ve senin okumamış olduğunu ispat edeceğim böylece."*²⁵⁵

Turgut Özben'in "sevişin ve mutlu olun" sözleri, mutluluk fikrinin ötedünyaya dair bir duygu olmadığını ima eder. Turgut, içgüdülerini ötelemeden mutlu olan insanı, bu dünyadaki içinde bulunduğumuz yaşamın kıymetini bilen insanı işaret eder. Selim Işık'ın "ve zina etmeyin" şeklinde şerh düşmesi dinin kurallarına yönelik bir hatırlatma niteliğindedir. Oysa Turgut Özben İncil'i okuyacağını ve Selim Işık'ın okumadığını kanıtlayacağını ifade etmesi dini hususlarda yanlış anlaşılan birtakım noktaların olabileceğine yönelik kuşku bir yaklaşımdır.

Selim Işık'ın İncil'den ve Hz. İsa'dan örnekler sunması da eserin kurgusu açısından dikkat çekilmesi gereken noktalardandır. Bu konu hakkında Murat Belge tarafından yapılan yorum, Selim'in Hz. İsa ile özdeşleştirilmesinin "tutunamayanlık" ile bir ilgisi olduğuna ilişkindir. Hz. İsa, "tutunamayan" tipinin prototipi olarak değerlendirilmektedir:

*"Bundan daha önemli bir simge, Selim'in İsa'laştırılması. Bunu üstüne basa basa belirtiyor yazar. İsa'nın ikide bir sözü geçtiği gibi Selim'in ikinci gelişi de sık sık söz konusu oluyor. Anlaşıyor ki "tutunamayanlık"ın tarihte en büyük temsilcisi İsa. Selim de bu soyun çağımızda yaşayan üyesi. Atay'ın özellikle bir iması, Selim-İsa özdeşliğini iyice tanımladıktan başka, romanın ana temasını da belirliyor. Bu, Selim'in soyadının anlamı. Selim "Işık" akla hemen Yuhanna'nın İncil'ini getiriyor: "Her şey onun ile oldu, ve olmuş olanlardan hiçbir şey onsuz olmadı. Hayat ondaydı, hayat insanların nuru idi. Nur karanlıkta parlar ve karanlık onu anlamadı."*²⁵⁶

²⁵⁵ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.52.

²⁵⁶ Belge, M. (2007). *Tutunamayanlar*. (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.152.

Abdullah Uçman ise bu durumu ele alırken, roman kahramanlarının beslendiği kaynaklara dikkat çeker. Ona göre, Selim ve Turgut'un yaptığı tercihlerin yabancıya meyilli oluşu, Batı'ya ya da genel anlamda yabancıya hayranlık durumunun bir sonucudur.

*"Roman kahramanlarından gerek Selim, gerekse Turgut, yerli kültürden fazla yabancı kültüre hayrandır ve yabancı kültürle yetişmişlerdir. Selim'i Hz. Muhammed değil de Hz. İsa ilgilendirir, Kur'an yerine İncil okur."*²⁵⁷

Selim Işık'ın kalıpyargılarla olan gerilimli ilişkisi, din konusunda da kendini açığa vurur. Selim Işık'ın mektubunun dördüncü şarkı bölümünde din ve ona bağlı kalıpyargılar karşımıza çıkar:

*"Başlamak için duaya. Sabri bir din adamının yavaş
Hareketlerini taklit ediyor. Bende saygılı bir telaş,
Namaz surelerini ezberlemekle geçiriyoruz
Bizi ölüme yaklaştıran zamanı. Yıl bin dokuz yüz
kırk dokuz"*²⁵⁸

Burada söz edilen Sabri, Selim Işık'ın belirttiği üzere proleter aydın bir babamın dördüncü çocuğudur.²⁵⁹ Sabri'nin din bilgisine güvenerek ondan bir şeyler öğrenmek isteyen Selim bu konuda başarılı olamamıştır. Selim Işık'ın burada işaret ettiği nokta Nietzsche'nin tavrına yakındır. Öte dünya için namaz sureleri ezberlemekle geçirilen yıllar bu dünyanın anlamı ve değeri üzerine düşünülmesi noktasında engel teşkil eden kalıplar gibi görülmektedir. Allah uğruna yapılan ibadetlerin ritüelleri ve kuralları noktasında kafa karışıklığı yaşayan Selim Işık, bir yandan da Allah'ın evine gelen insanların ayakkabılarını çalan hırsızlardan dem vurur. Selim Işık'ın ilgisini çeken yine bu topluma dair bir çelişkidir.

*"Sürekli (kendine amansız.) İlahiler, dualar...
Allahın peşinde
Yirmi bin fersah. Temmuz güneşinde, ağustos güneşinde,*

²⁵⁷ Uçman, A. (2007). İnsanımızın Romanı: Tutunamayanlar. (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.172.

²⁵⁸ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.130.

²⁵⁹ Bakınız: A.g.e., s.221.

*Kirli şadırvanların çamurlu taşlarına
 Uzatırlar ayaklarını yalnız başlarına.
 Tozlu ayakları çamurlaştırıran sular,
 Avuç içinden bileklere, dirseklere kayar.
 Hangi elimle yıkayacaktım hangi kulağımı?
 Ne tarafa dönecektim? "Selamlasana sağını!"
 Pabuçları çalarlar mı dersin Sabri?
 Duydun mu gazetede ki haberi
 Pabuç hırsızlarına dair?
 "Haydi Selim, herkesle birlikte çevir
 Sola başını." Neden Sabri bu ilahiyi öğretmedi bana?
 Hiç olmazsa biraz dudaklarını oynatsana!"²⁶⁰*

Selim Işık'ın din ile kurduğu ilişkinin tamamlanamadığı söylenebilir. Bunun nedeni içinde bulunduğu küçük burjuva sınıfının yetiştirme biçimlerindeki eksikliklerden kaynaklanır. Köyden kente doğru ilerlerken dini anlamda daha büyük boşluklara düştüğünü ima eden yazar, Selim Işık'ın din konusunda da ikilemde kaldığını hissettirir.

"Düzensiz bir din bilgisi, Selim için utanç kaynağıydı. Bilinmeyen kuvvete karşı bazı saldırılara geçmeye eğilimi olmakla birlikte, korkusu her zaman kesin bir vuruculuktan onu alıkoymuştur. İşçi sınıfı için durum basittir. O her şeyi bütünüyle kabul eder ya da karşı çıkar. Küçük burjuva duygusallığı ve çekingenliğiyle, bu sorunu bulanık bir yere sürükler. Büyük şehirlerimizde dine bağlılığın özellikle küçük burjuva ailelerinde zayıf olması, din terbiyesinin verilmesinde gösterilen ihmal, çocukların, daha çok taşradan gelen hizmetçilerin efsaneleriyle yetişmesine sebep olmuştur. Şarkıda, köylü sınıfının dinî temsilcisi olarak karşımıza çıkan Gülsüm Abla da, yalnız cezalandırıcı sert ilkeleri ve efsanelerin masalsı heyecanını duyurabilmiştir Selim'e."²⁶¹

Selim Işık, beşinci şarkısında din ve metafizik ile kurduğu ilişkiyi ifade ederken yaşadığı ikilemleri de gözler önüne serer. Allah'a karşı nasıl bir tavır

²⁶⁰ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.131.

²⁶¹ A.g.e., s.220.

takınacağını kestiremediğinden kimi zaman dini ritüellerle O'na yaklaşır, kimi zaman ise dine aykırı hareket ederek Allah'ı yok sayar.

*"Allah'ı ya da ona engel olan gizli kuvvetleri
Hiçbir zaman kızdırmak istemedi.
Küçük pazarlıklar yaptığı,
Camide korkarak taptığı
Zamanlar da sürdürdü bu uzlaşımçı varlığı.
Annesinin yün fanilasına taktığı nazarlığı
Çıkaramadı yıllar boyunca. İlk defa domuz eti yerken,
Arkadaşlarının ısrarıyla geneleve giderken,
Hep ONUNLA(O kimdi?) bozmamaya çalıştı arayı,
İki gün oruç bile tuttu bir Ramazan ayı."²⁶²*

Sonrasında ise Selim dinden tamamen uzaklaşır. Bunun nedeni olarak, dine bağlılığın günlük sorunlarına çare olmayışını gösterir. Selim, herkesin kötülüğünde ısrar ettiğini ve mahalleli çocukların ona saldırmaya devam ettiklerini, bu durumun değişmediğini söyler. Bununla birlikte Selim'in dikkat çekmek istediği şey toplumsal yozlaşmanın artarak devam ettiği bir dönemde dinin kalıplar içinde sıkışıp kalmasıdır. Bu kalıpların hiçbir işlevselliğinin olmaması, Selim için, din mefhumunun toplumsal anlamda varlığını tartışmaya açar. Dinin adalet sağlayıcı işlevinin gerçek anlamda bir karşılığı olması gerektiğini düşünen Selim, ancak tüm değer yargılarının değiştiğinde adaletin yerine bulacağına inanır. Bu dünyada, bu koşullar içinde adalet beklemek anlamsızdır.

"Bir gün bütün değer yargıları değişecek ve yargılananlar yargıç, eziyet edenler de suçu sandalyesine oturacaklardır ve onlar o kadar utanacaklar, o kadar utanacaklardır ki utançlarının ve suçlarının yüzünden ayağa kalkamayacaklardır."²⁶³

Bu bölümde görüldüğü gibi Selim Işık bir yandan kendi bireyselliğinin peşine düşerken bir yandan da din ile bir biçimde ilişki kurmaya çalışır. Fakat bir süre sonra dinin asıl olarak dâhil olması gerektiği gündelik yaşamın içerisinde fiilen yer

²⁶² Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.133, 134.

²⁶³ A.g.e. s.222.

almadığını görür ve bu kısa süreli ilişkiyi sonlandırır. Selim Işık'ın din noktasında temel beklentisi, ezilenler ve ezenler arasında bir adalet sistemini kurması ve asıl olarak dünya üzerindeki "kötülük" fikrini ortadan kaldırmasıdır.

4.2.7. "Kötü Burjuva Alışkanlıkları": Cinsellik ve Kurumsallaşan "Aile"

Kapitalizmin her şeyin önüne maddi gücü koyan, doymak bilmeyen hâli "cinselliğin ötelenmesi"ne ve "aile" kavramının içinin boşaltılmasına neden olur. Bu tavrın ortaya çıkmasının da elbette "kontrol edilebilirlik"le bir biçimde ilişkili olduğu açıktır.

"Bireysel ekonomik menfaatin üstünlüğü hem kişisel ilişkilerin hem de grup ilişkilerinin (özellikle de cinselliğe dayalı olanların) önemini genel olarak azaltmıştır, zira cinsellik, Weber'in belirttiği üzere, insan yaşamındaki en güçlü akıldışı faktörlerden birisi olduğundan, bireyin aklını kullanarak ekonomik amaçlarının peşinde koşmasının önündeki en güçlü potansiyel tehditlerden de birisidir. Dolayısıyla birazdan da göreceğimiz üzere, sanayi kapitalizminin ideolojisinde cinsellik özellikle sıkı bir kontrol altına alınmıştır."²⁶⁴

Burada söz konusu olan "akıldışı" nitelendirmesi, çalışmamız açısından önemlidir. Daha önce Nietzsche'nin din karşısında yaşamın öncelenmesi fikri ile öne çıkan içgüdüsel eylemleri olumlamasının anlamından bahsedilmişti. Bu anlamda cinselliğin de insanın hayvansal içgüdülerine dâhil bir alan olduğu ve baskılanması gerektiği fikri ekonomik ilerlemenin sekteye uğramaması adına önem taşır. Bu bilinçle hareket eden iktidar sahiplerinin cinsellik alanını yasaklı bir alan olarak görmezden gelmesi, toplumun kulaktan dolma bir cinsellik bilgisi ile yaşamını sürdürmesine neden olur. Selim Işık'ın da toplumsal dokunulmazlığı olan bu alana yönelik ilk öğrendikleri anonim bir cinsellik bilgisizliğinden kaynağını alır.

"Parkta çeşitli yapılar vardı. Latince bitkilerin en sık olduğu yerde bir pisuar yapılmıştı. Üstü sundurma kaplı ve dört tarafı açık bir yapıydı bu. Ortasından yelpaze gibi açılan düşey teneke levhalar -halk buraya rağbet etmediği için- zamanla cinsel resimlerin teşhir edildiği panolar olarak kullanılmaya başlanmıştı.

²⁶⁴ Watt, I. (2007). *Romanın Yükselişi*. (Çeviren: Ferit Burak Aydar), İstanbul: Metis Yayınları, s.76, 77.

Selim, cinsel birleşme konusunda ilk ve yanlış bilgilerini buradan edindi. Cinsel ilişki resimlerinin sınıfta yalnız mutlu bir azınlığın elinde bulunması nedeniyle de uzun yıllar bu yanlışmalarını düzeltmek imkânını bulamadı. Pisuardaki paslı tenekeler üzerinde kurşunkalemle çalışmak zorunda kalan bu ilkel sanatçıların hayati mesele hakkındaki bilgileri de Selim'ininkinden pek fazla değildi."²⁶⁵

Cinselliğin tabulaştırılması vasıtasıyla "sıradan" insanların bu alandan uzak tutulması karşısında tıpkı iktidar ve güç ilişkisinde olduğu gibi, güç sahiplerinin cinsellik özgürlüğünü de elinde bulundurduğu bir gerçektir. Bu bilgisizliği aşmanın tek yolu ise aile kurmaktır. Ailenin kurumsallaşması ile birlikte cinsellik de kurumsallaşan bir ilişkiler bütünü hâlini alır. Dolayısıyla, tek tek bireylerin cinsel güdülerinin önüne geçmek ancak "aile" kavramının olumlanması ile mümkündür. Çünkü insan, içgüdüsel olana ne denli yaklaşırsa, "düzen" in dışına çıkma ihtimali de o denli azalır. Bu nedenle "aile", burjuva yaşamının sürdürülebilmesi adına gerekli bir kurum olarak varlık zeminini sağlamlaştırır. Selim Işık'ın burjuvazi ve evlilik fikrine dair ortaya koyduğu detay da bu noktada anlam kazanır:

*"Bana evlenmenin nasıl kötü bir burjuva alışkanlığı olduğunu anlattı Burhan. Doğrusu çok güzel ifade etti durumu Bir hafta sonra da evlendi: bana da haber bile vermedi. Bir gün yolda birlikte giderken söz arasında söyleyiverdi evlendiğini."*²⁶⁶

Burhan'ın evlilik fikrine bakış açısı ve eylemi arasında görülen tutarsızlığın burjuvazinin her şeye benzerlik bulaştıran ve hızlı bir biçimde yayılan yaşam biçimlerinin bir yansıması olarak düşünülebilir. Bunun yanı sıra, evli olan Turgut Özben'in de evliliğin rutin alışkanlıklarına karşı duyduğu bıkkınlığın birçok noktada dile getirilmesi, yine burjuvazinin ve temelde modernitenin ortaya koyduğu "aynılık" a yönelik bir vurgunun tezahürüdür.

*"Karısına baktı: Nermin perdeleri kapıyordu. Dış dünyayla ilişkileri kesme vakti gelmiş: "Bugün ne yaptın canım?" zamanı yaklaşmıştı demek. Turgut birden, günü anlatarak tekrar etmenin getireceği yorgunluğu duydu."*²⁶⁷

²⁶⁵ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.230.

²⁶⁶ A.g.e., s.664.

²⁶⁷ A.g.e., s.45.

Turgut, eşinin kişiliğine yönelik herhangi bir olumsuz nitelendirme üzerinden evlilik kurumunu eleştirmez. Aile ve evlilik müesseselerine ilişkin tüm eleştiriler, kurumsal düzeyde açığa çıkar. Evlilik ile birlikte, bireyin hayatının merkezine geçen aile fikri ile tüm paylaşımların aile odaklı olması gerektiği sonucu çıkar. Böylelikle, hürriyeti kısıtlanan birey, her akşam aynı yemek masasında, aynı konuları konuştuğu, aynı insanlarla ömrünü tüketir ve düşünsel anlamda herhangi bir "sapma"nın açığa çıkması da böylelikle engellenmiş olur.

*"Aile babası Turgut, çocukları uyutulurken gazetesine dalmıştı. Bütün günün yorgunluğunu, karısının sevgili kocası dinlensin diye Amerikan pazarından aldığı rahat koltukta gideriyordu. Geriye yaslandı; koltuğun arka kısmı da onunla birlikte hafifçe geriye gitti: aile babalarının geceleri kötü şeyler düşünmelerini önlemek için sayısız tedbirleri vardı medeniyetin."*²⁶⁸

Turgut Özben, özellikle arkadaşlarıyla arasına mesafe koymasına neden olan "evlilik" fikrini eleştirir. Ona göre, insan evliyken de arkadaşları ile görüşebilmelidir; fakat bu durum öylesine anormalleştirilmiştir ki Turgut, Selim'i düşünmeyi dahi "hoş görülen bir günah" olarak değerlendirir.

*"Masayı yalnız çorbayla ve karısıyla değil, Kayhan'la ve Güner'le de düşünme hürriyetine sahip olabileceğini, dünyada böyle bir imkânın var olduğunu o sıralarda düşünemiyordu. Selim'i düşünmek bile ona, evli erkeklerin -suçluluk hissinden kurtulamadıkları halde- kendilerini günah duygusuna kaptırmaları gibi, gizli ve hiçbir zaman gerçekleşmeyeceği için hoş görülen bir günah gibi geliyordu."*²⁶⁹

Turgut'un yaşadığı bu durum aslında Oğuz Atay'ın Fikriye Hanım ile yaptığı evlilikte deneyimlediği birçok olaya göndermede bulunur. Özellikle, arkadaşlardan uzak bir evlilik yaşamına yönelik vurgu bu anlamda önem arz eder.

"Fikriye, doğasına aykırı gelen klan yaşantısına uzak durmaya başlamıştır. Klan da onu varlığından hoşlanmıyordur. Oğuz'un evi, arkadaş grubunun bir araya geldiği mekânlardan biri değildir artık. Fikriye'nin klana açtığı sessiz savaş, bu yalnız ve durgun evliliğin sonunu baştan belirler. Oğuz, karısıyla yakın

²⁶⁸ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.554.

²⁶⁹ A.g.e., s.48.

arkadaşlarının arasında kalmıştır. Özde, yapmak zorunda olduğu seçim; korumalı/güvenli burjuva yaşantısıyla, belirsizliğin büyümesini, yaşamın sesini içinde taşıyan dionizyak bir varoluş biçimi arasındadır. Uzun yıllar bu iki karşıt bölge arasında suskun gider gelir Oğuz Atay.¹²⁷⁰

Yıldız Ecevit'in de vurguladığı gibi Oğuz Atay'ın evliliği özelinde görünür hale getirilen çelişkinin bir yanında kalıplar içinde, "düzenli" bir yaşam diğer bir yanında ise kalıpların yıkılması arzusunu tetikleyen bireysellik ilkesine dayalı yaşam bulunur. Oğuz Atay'ın ve dolayısıyla onun karakterlerinin ortaya koyduğu tavır daima bireysellikten yana olmuştur. Bu bir ön kabul değil, sonuca gelene kadar yaşanan/tecrübe edilen birçok olayın Atay'ı vardığı sonuçtur. Aile kavramının vaat ettikleriyle örtüşemeyen, eşine bir gününün nasıl geçtiğini dahi anlatamayacak kadar bu düzenden sıkılmış olan Turgut'un arayışı düşünsel bir genişleme olanağının mümkünlüğü ile tatmin edilebilir gözükmektedir. Onun ve dolayısıyla Oğuz Atay'ın arzusu, kendini ve çevresini anlamlandırmak noktasında ufkunu açacak, yeni düşüncelerle beslenmesini sağlayacak bir yaşam biçimidir. Dolayısıyla Ecevit'in de işaret ettiği gibi "dionizyak" tavır ile yaşamı olumlayan, insanın bu yaşamdaki benliğini inşa etmesini arzulayan tavır ile Oğuz Atay, Nietzsche düşüncesine yaklaşır.

“Tutunamayanlar”da yer yer öne çıkan “baba” figürü aile düzeyinde devletin temsili olarak düşünülebilir. Selim ve Turgut’un söz ettikleri baba figürü de devlet gibi kısıtlayıcı, anlayışsız ve yaşamın renklerinden uzaktır, mantığıyla hareket eder ve maddi bir yaşamı önceler. Hayatın anlamı maddeye sahip olup olmamakla ölçülür. Bu temel özellikleri takiben ortaya koyulan tüm diğer özellikler genel olarak şu şekildedir:

“Selim’in tiradı sahneyi doldurur Turgut’a baba ben artık bu evde yaşamak istemiyorum yıllardır ruhumuzu öldürdün bu evde hayatında bir roman okumadın bir sinemaya gidip heyecanlanmadın beni ve annemi bu çirkin eşyanın içine hapsettin yemekten ve uyumaktan başka bir şey düşünmedin bende bütün duygular

²⁷⁰ Ecevit, Y. (2016a). *Ben Buradayım...*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.141, 142.

senin bu inatçı duygusuzluğuna karşı geliştirdiği kuru mantığıyla içimizi kuruttun sana benzeyen taraflarımdan ellerimden ayaklarımdan utanyorum ihtiyarlayınca sana benzemekten korkuyorum kötülük edemeyecek kadar kısır kafanda yalnız bizim için yaptıklarının defterini tuttun bana aldığın ilk elbiseden verdiğin son harçlığa kadar hastalığımda uykusuz kaldığın gecelerin hesabına kadar kaydettin bu ağır havalı evin içini güzel bir müzik sesiyle bir kitapla süslememe izin vermedin.”²⁷¹

Turgut tüm isyanlarını kafasında yaşadığını vurgularken “*senin oğlunun bu hali ne olacak diyenler haklıydı baba ne olacak bu halim benim Hüsnü Bey benim var olduğumu sezmeliydin*”²⁷² ifadelerini kullanır. Turgut, babasının gözünde bir metadır. Yaşayan tüm başarılı insanlar gibi ondan da iyi bir meslek seçmesi, iyi bir evlilik yapması ve ailesiyle sorunsuz bir yaşam sürmesi beklenir. Bu beklentilerin, alışılmış yaşam biçimlerinin dışına çıkılması henüz toplumla yüzleşmemiş olan Turgut ve Selim’in tutunamamalarının mikro ölçekli resmi niteliğindedir.

Özetle, sistem cinselliğin baskılanması yoluyla aile düzeni içinde tüm sapmaların önlenebileceğini tasarlar. Her bireye kendi koşulları içinde verili bir yaşamsal tercihler bütünü sunar. Bu tercihler genellikle kabul görür ve yaşam geçmişte olduğu gibi bugün de sürdürülür. Aile kurma fikri ise tercih gibi görünmesine rağmen örtük bir zorunluluk olarak karşımıza çıkar. Aile içinde bir otorite ve otoriteye boyun eğenler bütünü olarak varlığını sürdüren iki kutbun ilişkisi, boyun eğenlerin kendi benliklerini inşa etme süreçleri ile birlikte kesintiye uğrar. Bu noktadan sonra aile içi ilişkiler varlık-yokluk mücadelesine dönüşür ve kendini aile içinde var edemeyenler, toplumla da uyum sağlayamadıklarından kendi alanlarına çekilirler. Atay’ın yaşamsal dönüşümü ve onu takiben Selim ve Turgut’un aile ile olan ilişkileri de bu çerçevede içerisinde anlaşılır hale gelir. Selim ve Turgut’un yaşadığı aidiyet probleminin kaynağı aile içi bütünlüğün oluşturulamamasıyla açıklanabilir.

²⁷¹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.501.

²⁷² A.g.e., s.519, 520.

4.3. İdeolojik Eleştiri

Sistemin üzerine inşa edildiği ideolojiler, modern dönem ile birlikte çeşitlilik kazanır. Farklı biçimlerle sistemin devamlılığını sağlamak adına ideolojilerin nüfuzuna başvurulabilir. Bu bağlamda özellikle, “devlet”in kendini var etmesi adına ortaya koyulan düşünsel altyapıların dayandıkları zeminler farklılık gösterse de esas olan devletin varlık alanının korunması ve gücünü aldığı kurumların güçlendirilmesidir. Bu noktada "ideolojiler"ın yönetim sistemleri ile birlikte kendilerini var ettiği sonucu çıkarılabilir. Bu yaklaşım daha ziyade Marksist teorinin ortaya atılması ile birlikte görünür hale gelir ve devlet, toplum üzerinde baskı yaratan bir güç olarak tanımlanır:

*"Devlet, işçi sınıfının, artı-değerin zorla elde edilmesi sürecine (yani kapitalist sömürüye) boyun eğmesi için, egemen sınıfların (19. Yüzyıl'da burjuvazinin ve büyük toprak sahipleri "sınıfı"nın) işçi sınıfı üzerindeki egemenliğini güvence altına almasını sağlayan bir baskı "makinesi"dir."*²⁷³

Devletin başı olan, yürütmeyi elinde bulunduran iktidar da kendisini oluşturan sınıf mensuplarının çıkarları doğrultusunda bir yönetim benimser. Devletin yönetim noktasında söylediği sözün arkasında durabilmesi de otoriteryen bir tavır takınmasını gerektirir.

*"Devletin başı egemen sınıfın birliğini ve iradesini temsil eder, egemen sınıfın genel çıkarlarının, bu sınıfın kendi üyelerinin ya da fraksiyonlarının tikel çıkarları karşısında zafere ulaşmasını sağlayabilecek otoriteyi temsil eder"*²⁷⁴

Devletin otoriteryen yönünü eyleme dökmesi noktasında doğrudan ve dolaylı yolları bulunmaktadır. Bu anlamda, Louis Althusser, devletin siyasal aygıtı ve devletin siyasal ideolojik aygıtını birbirinden ayırır. Bunlardan ilki "baskıcı devlet aygıtı" olarak nitelendirilirken, diğeri belirli bir toplumsal oluşuma ait "siyasal sisteme" ya da "anayasa"ya işaret eder.²⁷⁵

²⁷³ Althusser, L. (2015). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (Çeviren: Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları, s.44.

²⁷⁴ A.g.e., s.16.

²⁷⁵ Bakınız:A.g.e., s.17.

Dolayısıyla, Althusser'in bu ayrımı devlet aygıtlarının iki yönünü vurgulamış olur. Tüm devlet aygıtları hem baskıyı hem de ideolojiyi kullanarak işlerler; fakat kullanım alanına göre bu aygıtların önceliği farklılıklar gösterir:

"Tüm Devlet Aygıtları hem ideoloji, hem de baskı kullanarak işlerler. Aradaki fark, (baskıcı) Devlet Aygıtının ağırlıklı olarak baskıya öncelik vermesi, Devletin İdeolojik Aygıtlarının ise ağırlıklı olarak ideolojiye öncelik vermesidir."²⁷⁶

Tüm bu veriler ışığında ele alındığında, devletin aleni bir baskı unsuruna dönüşümünde ideolojinin rolü açıkça görülmektedir. Bu bağlamda, ideolojinin araçsal bir unsur hâline gelişinin giderek yükselen bir hareket oluşunun yarattığı rahatsızlık da açığa çıkar. Bu noktada da "ideoloji eleştirisi" fikri filizlenir. İdeolojinin eleştiriye açılması birçok farklı görüşü açığa çıkarsa da temelde ideolojinin hangi noktalarda ve nasıl bir biçimde araçsallaştırıldığına odaklanır.

Slavoj Žižek, ideoloji eleştirisinin hakikat kılığına bürünmesi kolaylıkla mümkün olan durumun tam bir açıklamasını yapması gerektiğini ifade eder. Dolayısıyla, yapılan şey "hakikat kılığına yalan söylemek"tir. Bu durumun bugünkü adı "sinizm"dir ve sinizmin formülü artık şu klasik Marksist söz değildir: 'bilmiyorlar ama yapıyorlar'. Bunun yerine şudur: 'ne yaptıklarını gayet iyi biliyorlar, ama yine de yapıyorlar'.²⁷⁷

Žižek'in bu yaklaşımı, ideoloji eleştirisinin niçin gerekli olduğunu da açıklar niteliktedir. Zira, "toplum sözleşmesi" fikri ile varlığını güçlendiren devlet kavramının, meşru eylemlerde bulunmadığı hallerde dahi ideolojik gücünü kullanarak eylemlerini meşrulaştırması etik açıdan sorun teşkil eder.

Žižek'in formüllediği ideoloji eleştirisi diyalektik bir zemin üzerinde yükselir. Yapılması gereken kurgusal olarak dayatılanın zıttına işaret etmek suretiyle içinde bulunulan duruma yabancılaştırmaktır.

"İdeolojinin 'post-modern' eleştirisinin görevi işte burada yatar: mevcut toplumsal düzenin içerisindeki unsurları - kurgu kılığındaki, yani, olası ama başarısız

²⁷⁶ Althusser, L. (2015). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (Çeviren: Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları, s.56.

²⁷⁷ Žižek, S. (2013). *İdeoloji Hayaleti*. (Derleyen: Slavoj Žižek). *İdeolojiyi Haritalamak*, (Çeviren: Sibel Kibar). İstanbul: Dipnot Yayınları, s.18.

alternatif tarihlerin 'Ütopik' öykülemesini - belirlemek için sistemin antagonistik karakterine işaret eder ve böylece bizi, kendi kurulmuş kimliğinin apaçıklığına 'yabancılaştırır'"²⁷⁸

İdeoloji eleştirisinin edebî alanda karşılığının ne olabileceğine ilişkin fikir yürütülmesine geçmeden önce, kabul edilmesi gereken şey, edebî anlamda böylesi bir açık seçikliğin mümkün olmadığıdır. Zira her şeyden önce, edebî metnin kurgusal yapısı buna müsaade etmez. Dolayısıyla, kurgu dâhilinde olgular ve karşı olguların açık bir biçimde karşı karşıya getirilmesi mümkün gözükmemektedir. Yapılacak tüm eleştiriler birer ima, işaret biçiminde gönderme düzeyinde kalacaktır.

4.3.1. Modern Bir "Panoptikon": Devlet/Sistem/Sınıf

Devletin ortaya çıkış amacı bireylerin yaşam alanlarının güvenliğini sağlamak ve ortak bir tarihsel ve kültürel geçmiş üzerinden ortak bir yaşam kurgulamaktır. Modernitenin çöküş sürecine girişi ile birlikte gelinen durumda "Devlet" in insanların karşısına koyduğu yüksek duvarlar devletin ortaya çıkış amacından sapmasına neden olur.

"Devlet bireyleri birbirlerine karşı korumak için akıllıca bir kurumdur: Devletin iyileştirilmesi abartılırsa, sonunda birey devlet sayesinde zayıflatılmış, hatta ortadan kaldırılmış olacaktır, -yani devletin başlangıçtaki amacı temelli boşa çıkacaktır"²⁷⁹

Modernitenin çöküşünün yarattığı krizi anlamak açısından en önemli gösterge devletin ortaya çıkış amacından sapması ve "birey için devlet" fikrinden "devlet için toplum" fikrine yönelik düşünce değişimidir. Bu bağlamda, Foucault'nun tabiriyle devletin insanın her an izlendiği ve fiziksel olarak da kuşatıldığı bir hapisane modeli olan panoptikona dönüşmesi fikrinin düşünsel zemini hazırlanmış olur. Selim Işık, bu kuşatılmışlık hissini şu şekilde dile getirir:

²⁷⁸ Žižek, S. (2013). İdeoloji Hayaleti. (Derleyen: Slavoj Žižek). *İdeolojiyi Haritalamak*, (Çeviren: Sibel Kibar). İstanbul: Dipnot Yayınları, s.16.

²⁷⁹ Nietzsche, F. (2016). *İnsanca, Pek İnsanca* (4. Baskı). (Çeviren: Mustafa Tüzel) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.170, 171.

"demek her taraftan kuşatmışlar beni. Her yaptığımı biliyorlar. Karşularına alıyorlar: dün saat ikiden dörde kadar neredeydiniz? Ne hakla buna karşıyorsunuz? Bir işim vardı. Ne işiniz vardı? Canım ne biçim sorular bunlar? Canım sıkılıyordu, sinemaya gittim. Neden yalnız gittiniz?"²⁸⁰

Devletin insanı kontrol altında tutmak adına sürekli olarak takip etmesi fikri, Turgut'un çalıştığı iş dışında herhangi bir özel işinin olması durumunda karşılaşılabileceği durumlarda dahi görünür. Özel alan fikri böylelikle görmezden gelinir. Yönetimin esas olduğu her türlü toplumsal birliktelikte temel unsur olan "statikleştirme/sabitleme" fikri ile birlikte düşünüldüğünde, özel alanın varlığı tehlikeli bir durum hâline gelir. İnsanın, özel alanda var olma arzusu devletin varlığını tehlikeye sokabilecek imkânlar barındırır. Fakat, "devlet için toplum" fikrinin açığa çıktığı andan itibaren yönetim organlarının dönüşüme ve bireyin her türlü dönüştürücü edimine kapalı olduğu bir gerçektir. Atay'ın bu minvalde "Günlük"te ortaya koyduğu düşünceler şu şekildedir:

"Bu bakımdan Devlet, Kafka'nın insanları için aşılmaz bir duvar olan bürokrasiye çok benzer. Lale Devri bir bakıma istisnadır. Devlet her türlü eleştiriye kapalıdır. Divan şiiri her türlü eleştiriye kapalıdır. Düşünce her türlü eleştiriye kapalıdır; felsefe yoktur. Tek felsefe bireyin yok oluşudur; vahdet-i vücud'dur."²⁸¹

Atay'ın "düşüncenin eleştiriye kapalı olması" yönündeki fikri bize Adorno ve Horkheimer'in ortaya koyduğu "eleştirel akıl" kavramını düşündürebilir. Devlet ve onu bütünleyen kurumlar ve kişilerin pragmatik odaklı gelişim idealleri ancak kapalı devre bir düşünce sistemi ile onların deyimiyle "araşsal akıl" ile mümkündür. Akılın yüceltilmesinin temel nedeni olan "eleştirel tutum" da böylelikle geri plana itilir ve bireylerin yok oluşunu esas alan, onları baştan itibaren bu dünyada "var olmamaya" ikna eden "felsefe" biçimleri ortaya çıkar.

Özellikle, kapitalizmin yükselişi ile birlikte devlet giderek kendini var eden halk kitlesinin önüne geçen, burjuva sınıfını önceleyen bir sistemi benimsemiştir. Sınıfsal ayrımların keskinleşmesi ile birlikte en alt tabakadaki bir kimsenin zirveye

²⁸⁰ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.329.

²⁸¹ Atay, O. (2014). *Günlük*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.92.

sesini duyurması giderek imkânsız hâle gelir. Nietzsche de devletin iktidar odaklarının elinde farklı bir yöne doğru evrildiğine dikkat çeker. Buna göre devlet varlığını meşrulaştırmak adına tüm olanaklarını seferber eder ve aslında devletin kendisinin halk olduğunu söyleyecek duruma gelir. Son tahlilde devlet, kendisini "halk" ilan ederek, kendi söylemlerini meşrulaştırır ve karşı söylem alanını yok eder.

*"Devlet, tüm soğuk canavarların en soğuşudur. Soğuktur söylediği yalanlar da; ve şu yalan dökülür dudaklarından: "Ben, devlet, halkın ta kendisiyim."*²⁸²

Oğuz Atay'ın karakterleri üzerinden ortaya koyduğu sisteme ve dolayısıyla devlete yönelik eleştirisinin altında yatan ana neden de özne olmaya duyulan arzu ya da öznenin görmezden gelinmesi durumudur. Devletin otoriteryen tarafına yönelik vurgusuyla Atay, Nietzsche'nin devletin soğuk yönüne yaptığı gönderme ile benzer bir söylem geliştirir:

*"Yıllarca inceleseniz tanıyamazsınız onu. Karakteri hakkında, tecrübeliler bazı tahminler yürütürler, bazı öğütler verirler size. O insan değildir ki devlettir, otoritedir. Soyut bir kavramdır. Kendi de bilir soyut kavramlığını. Hem de nasıl"*²⁸³

Modern devletin özü, milliyetçilik ve halkçılık esasından hareket eden, güdümlü bir biçimde inşa edilen/oluşturulan kültürün dayatılmasıdır. Bu noktada sistem fikri üzerinde yükselen devletin temel karşıt unsuru öznenin doğuşudur. Modernite ile birlikte ortaya çıkan öznenin karşısında ise akılcılık fikri yer alır. Dolayısıyla bugünün toplumu, modernitenin iki yüzü olarak değerlendirilebilecek olan "akılcılaştırma" ve "özneleştirme" ilkelerinin yarattığı çatışma ortamının üzerinde yükselir:

"Özne, sistem mantığına karşı ortaya çıkar. Özne ve sistem ayrı evrenler değil, antagonist toplumsal hareketler, birbiriyle çatışan toplumsal ve siyasal edimcilerdir. Bu durum, Özne'nin talepleri siyasal amiller tarafından üstlenilmediğinde ve büyük üretim sistemleri, çok kişiyi, bunların yalnızca ekonomik akılcılığın amillerinden, hatta kamu hizmetkârlarından başka bir şey olmadıklarına inandırdıklarında dahi böyledir: Toplum artık bir kurumlar bütünü"

²⁸² Nietzsche, F. (2017). *Böyle Söyledi Zerdüşt* (11 Baskı). (Çeviren: Mustafa Tüzel). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.43.

²⁸³ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.303.

ya da egemen bir istencin etkisi olarak tanımlanamaz. ne tarihin ne de bir Hükümdar'ın yaratılmasıdır; modernliğin karşıt ve tamamlayıcı iki yüzünü oluşturan akılcılaştırmayla özneleştirilenin arasında yer alan bir çatışmalar, uzlaşmalar ve arabulmalar alanıdır"²⁸⁴

Bu noktada, tarih biliminin yeni toplum düzeninde etkisizleştiğine yönelik vurgu üzerinde durmak yerinde olacaktır. Zira Selim Işık, tarih biliminin hala elinde gücü olduğuna işaret eder. Ortak bir bilinç ve gelenek temeline oturtulan ulus-devlet fikrinin destek aldığı tarih bilimi, ortak bir hikâyeden söz etmesi nedeniyle insanları bir arada tutan bir unsur olarak ulus-devletin motivasyonunu güçlendirir. Selim Işık'ın "tarihin bir tahrif"ten ibaret olduğuna yönelik vurgusu, devlet eliyle güdümlü bir tarih oluşturmanın mümkünlüğünü ortaya koyar.

"Tarih bir tahriften ibarettir. Tarih, geçmişten geleceğe uzanan ve bugün gördüğümüz bir rüyadır. Bütün rüyalar gibi tarih de yorumlanabilir; ama görülürken değil"²⁸⁵

Dolayısıyla tarih, bugün de ulus-devlet mantığıyla hareket eden toplumları birarada tutmak üzere kullanılabilen bir bileşendir. Devletin soyut olması nedeniyle tam manasıyla kavranamaması, elle tutulur, gözle görülür hâlde olmaması da bireylerin devlete yönelik eleştirilerinin boşlukta kalmasına neden olur, devlet adına onu tamamıyla temsil edecek bir muhatap bulunamaz. Devletin ortaya koyduğu kurumlar ve sistemler de soyut temellere dayanır. Modern devlet adına bu düşünce sistemlerinin dayandığı noktalardan bir tanesi de demokrasi kavramıdır. Demokrasi kavramı, Kant'ın ortaya "kamusal alan" fikri ile birlikte varlığını garanti altına alır; fakat kamusal alanın kavramsal dönüşümü demokrasinin de anlam erozyonuna uğramasına neden olur.

"Demokrasi, dönemin birbiriyle çelişen büyük sorunlarının tartışıldığı bir kamusal alanı varsayar. "Aleniyet" ve "dünyevileştirme" ilkesinden ayrılamaz olan bu sembolik alan, demokratik işleyişin yapısal koşullarından biridir. Kitle demokrasisi, sonunda, çok sayıda aktörün pek çok sayıda konu hakkında kendini

²⁸⁴ Touraine, A. (2016). *Modernliğin Eleştirisi* (10. Baskı). (Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.450.

²⁸⁵ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.231.

*ifade etme yoluna gittiği bir şeye dönüşmüştür. Geniş anlamda kamusal alanı değişikliğe uğratan şey, demokratikleşmenin ve medyanın büyüyen rolünün bütünsel sonucudur*²⁸⁶

Kamusal alan ile birlikte anlamlı olan demokrasinin içinin boşaltılması da toplumsal yaklaşımların tümüne egemen hâle gelen "bütünsellik" ilkesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Atay'ın eserinde sözünü ettiği demokrasi kavramı ise tıpkı düzen ve devrimin devlet eliyle sunulması gibi, demokrasinin de toplumun talepleri vasıtasıyla ortaya çıkmadığına yönelik göndermeler içerir.

*"Yıl bin dokuz yüz kırk dokuz. Artık kara renkli ekmek yenmiyor. Girmeden girdiğimiz savaştan çıktık. Şeker ucuzladı. Babası Selim'e yeni bir kat elbise yaptırdı. Demokrasi diye bir söz çıktı"*²⁸⁷

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki konumu ve o günün günlük yaşantısını değerlendiren Atay, demokrasinin sözcük olarak var olduğunu belirtir. Dolayısıyla, demokrasinin ilkeleriyle bir bütün halinde, tam manasıyla var olması gibi bir durum söz konusu değildir. Kavramlar, söz düzeyinde var olur; fakat, eylemsel anlamda bir karşılığı bulunmaz. Sözcüklerle yaratılan evren ile birlikte gerçeklikten koparılan toplum, yanılısamların içinde yaşamaya itilerek gerçeği sorgulayamaz hâle getirilir. Bu yanılısama alanının ideolojik söylemlerle beslenen altyapısı gerçeklik algısının değişmesine neden olur. Bu durum özellikle Cumhuriyet rejiminin söylem düzeyinde vaat ettikleri ile pratikte ortaya çıkan durumların çelişkisi üzerinden anlaşılır hâle getirilmeye çalışılmıştır. Bu duruma örnek olması adına, Turgut Özben'in "Abdülhamit Rüyası" adını verdiği bir kâbusunun kendisi üzerinde yarattığı etkiyi işaret etmek yerinde olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son padişahı olan Abdülhamit'in bir "Cumhuriyet çocuğu"nun rüyasına girmesi elbette en basit düzlemde, içerikten bağımsız olarak "korkunç" olarak nitelendirilebilir.

"Divanda ipekli bir örtü Sultan'ın hemen yanbaşında duruyordu. Abdülhamit bu örtüye yer yer sarınmıştı. Tıpkı anlatıldığı gibi ufak tefek, koca burunlu ve kara sakallıydı. Turgut, Sultan'a bu kadar yakın olmaktan biraz mahçup ve ürkek, konuşmadan Abdülhamit'i seyrediyor, bir yandan da kendine cesaret vermeye

²⁸⁶ Dacheux, É.(Der). (2012). *Kamusal Alan*. (Çeviren: Hüseyin Köse). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.28.

²⁸⁷ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.226.

çalışıyordu: ben Cumhuriyet çocuğuyum, ben Cumhuriyet çocuğuyum. Bir ilkokul öğrencisi gibi hissediyordu kendini: neden korkacakmışım Abdülhamit'ten?"²⁸⁸

"Korkunç" nitelendirmesini derinleştiren ise aynı kâbusun, Mustafa Kemal'i de içermesidir. Kâbus kurgusunda, Mustafa Kemal'in Abdülhamit'i durduracak hiçbir şey yapamaması ve gücünün tükendiğini söylemesi Turgut Özben açısından yıkıcıdır. Çünkü Cumhuriyet rejimi ile birlikte "kurtarıcı" olarak addedilen Mustafa Kemal'in gücünün yetmeyeceği bir durumun ortaya çıkması Kemalist ideolojinin beslendiği esas kaynağın ortadan kalkması anlamına gelir.

"Cumhuriyet, bu duruma bu kadar kayıtsız kalamaz." diye haykırmak istedi. "Bunlara göz yumamaz!" Yerinden kalkmaya çalışarak Abdülhamit'e doğru uzattı ellerini. Oda kararmıştı, divanı göremiyordu artık. "Üçüncü Cumhuriyeti de kurduğum halde, bunlara neden mi engel olmuyorum? Duyduğu bu yeni sese çevirdi başını. "Gücüm yetmiyor," dedi ses. Oda biraz aydınlandı: Turgut'un karşısında Mustafa Kemal duruyordu. Onu resimlerinden tanıyan biri için kim olduğunu anlamak çok güçtü; fakat Turgut tanıdı. Mustafa Kemal çok şişmanlamıştı. Saçlarının hemen hepsi dökülmüş, sırtı kamburlaşmıştı. Sesi yorgun çıkıyor, konuşurken dudaklarının arasından altın dişleri görünüyordu. Buruşuk yüzü beyaz kıllarla kaplıydı. Eski bir ropdöşambr giymişti."²⁸⁹ (Atay, 2009: 84).

Metin Kayahan Özgül'ün "Türk Edebiyatında Siyasî Rüyalarda" adlı eserinde de belirttiği gibi, özellikle Abdülhamit Dönemi'nden sonraki dönemi kapsayan, Balkan Harbi, yeni meşruti hükümetler, Ankara hükümeti, seçimler ve Atatürk hakkında görülmüş²⁹⁰ pek çok rüya vardır. Öncesinde, Namık Kemal ve Ziya Paşa da "Rüya" isimli birer eser yazmışlardır.²⁹¹ Siyasî rüyaların "tahkiyeli bir tür" hâline gelişi ve bu türe değer atfedilişi ise siyasî baskı dönemlerinde sağladığı anlatım imkânlarından gücünü alır:

"Rûyâ yazarlarının metinleri dikkatle incelenince -gerçekten rûyâ görüp görmedikleri bir kenara- ferdî ben'lerinin, ferdî kimlik ve kişiliklerinin

²⁸⁸ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.82.

²⁸⁹ A.g.e, s.84.

²⁹⁰ Bakınız: Özgül, M.K. (2004). *Türk Edebiyatında Siyasî Rûyâlar*, Ankara: Akçağ Yayınları, s.15-16.

²⁹¹ Banarlı, N. S. (1971). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.1., İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 681.

*perspektifinden devletin başında bulunan veya bulunanların tenkîdinin hedef alındığı hükmüne ulaşılır. Sanatkâr yönü ile tanıdığımız bâzı isimlerin siyâsî ve içtimâî ihtiraslarını edebî bir metin hâline getirmeleri oldukça özel bir tahkiyeli türe yol açmıştır. Muhâlifler, tepedekilere gizli, yarı açık veya bütünüyle açık tenkidler yöneltirken allegoriden de, mübâlâğadan da, gülünç kılma imkânlarından da fazlaca istifâde ederler. Bu fiktif metinlerin hem edebiyat târihi, hem siyâsî târih, hem de fikir târihi açısından önemli olduğuna inanıyoruz.*²⁹²

Oğuz Atay'ın, kurgunun bir bölümü olarak ortaya koyduğu “Abdülhamit'in Rüyası” adlı kısım, Abdülhamit ve Atatürk'ü karşı karşıya getirmesi noktasında tam da sözü edilen “siyâsî rüya” geleneğinin bir parçası niteliğindedir. Siyâsî rüyaların ortaya çıkışı, temel bir “rahatsızlık”tan kaynaklanır:

*“siyâsî rüyaların temelinde rahatsızlık yatar. Milleti yâhut en azından, belli bir grubu rahatsız eden siyâsî, idârî, mâlî, askerî bir problem rûyâlarda tefsir, tahlil ve tenkid edilir; ideal çözüm yolları gösterilir.*²⁹³

Oğuz Atay, bu bölümde de açık bir eleştirel tutum yerine, genel ironik söylemini besleyen dolaylı bir eleştirel tavrı benimser. Bu tavır düşünüldüğünde, Türkiye'de yaşanan siyasal olayların eserde ironik bir üslupla ele alınması, modernite eleştirisi noktasında önem arz eder. Türkiye'nin kısa tarihinde yer alan darbe, demokrasi, devlet anlayışı gibi hususların çözümlenemez problemler hâline gelmesi Batı'nın dört yüzyıllık modernite tecrübesinin çözümlenmesinden daha "trajik" olarak yorumlanabilir. Zira düşünsel temelleri tam olarak oturmamış bir zeminin üstüne inşa edilen modernleşme fikrinin hızlı değişim ve dönüşümlere yol açması, bireysel alanda karmaşıklıklara neden olmuştur. Bu kafa karışıklığından kurtulamayan ve devlet sistemi içinde kendini var edemeyen bireyi konu eden Oğuz Atay, Turgut Özben'in kerhaneye gittiği gecede kendisini kerhanenin kralı ilan etmesinin altında yatan ironi de bu çatışmadan beslenir. Turgut Özben, kerhanenin kralı olabilmek için tüm kötülükleri yapar, bunlara darbe yapmak da dâhildir.

“Dostlarım! Burada dostlar arasındayım. Buranın kralıyım. Sorarım sizlere: kim, bir ülkeyi bu kadar ucuza ele geçirmiştir? Ben, kraliçeye rüşvet vererek,

²⁹² Özgül, M.K. (2004). *Türk Edebiyatında Siyâsî Rûyâlar*, Ankara: Akçağ Yayınları, s.230

²⁹³ A.g.e.,s.21.

*kerhanistanı ele geçirmiş bulunuyorum. Fakat şurasını da belirtmek isterim ki, bu zafer kolay olmamıştır. Bütün hükümet darbelerinde olduğu gibi, gecenin geç ve تنها bir saatini seçtim. Muhafızlara içki dağıttım. Kızların bacaklarını okşadım. Kalanları da müzikle uyuttum. Şimdi artık planımı tatbik mevkiine koyabilirim."*²⁹⁴

Modern demokrasinin ulus-devletten beslendiği fikri açıktır. Fakat modernitenin çözülme sürecine girmesi demokrasinin ve içinde var olduğu modern devletin de meşruluğunun sorgulanır hâle gelmesine neden olur. Bunun anlamı şudur: her biri kendi yerel özellikleri doğrultusunda oluşturulan birliktelik ile var olan ulus devletler de tıpkı bireylerin tümel içinde eriyerek görünmez hâle getirilmesi gibi, ekonomik anlamda yaşanan küreselleşme ile kendini belirleyemeyecek duruma getirilirler. Bu edilgenleştirme, bir itaat durumuna zorlanmayı da beraberinde getirir. Ulus-devletlerin yerel zenginliklerinin ve dolayısıyla dünya üzerindeki kültürel çeşitliliğin azalması da aynı nedenin sonucudur:

*"Modern demokrasi, ulus-devlete gönderme yapan teorik bir çerçeveye içinde gelişir. Politik varlık olarak ulus-devlet, bugün meşruiyet ve yönetim sorunlarıyla bunalmış biçimde, derin bir bunalım sürecinden geçmektedir. Bu bunalıma, sermayenin uluslararasılaşması ve bir üretim dağıtım hareketi eşlik etmektedir. Ulusal ekonomiler gitgide küresel ekonomik bir çerçeveye bağımlı olarak sınırların ötesinden kontrol edilmektedir."*²⁹⁵ (Dacheux, 2012: 48).

Devletin "işleyen eli" olarak nitelendirebilecek olan bürokrasi ise devletin varlığını sezdirenen ama onun soyutluğunu da hiç durmadan hatırlatan bir sistem oluşturmuştur. Bürokrasinin bir eylemler silsilesi olduğunu düşünürsek; sonu gelmez bir döngüsel hareket fikrini doğurduğu açıktır. Turgut Özben'in devlet dairesine giderek "sakin mabet"²⁹⁶ olarak nitelendirilen müdür odasına ulaşma çabası öncelikle hademe, memur ve şef düzeyinde ortaya çıkan döngüden kurtulmayı gerektirir.

"Müdürleri tanımaya imkân yoktur. İş sahipleri için onlar sonsuz bilinmeyenli bir denklemdir. Hademeleri, sekreterleri aşmanın zorluğu, dairede buldukları ve iş

²⁹⁴ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.268.

²⁹⁵ Dacheux, É.(Der). (2012). *Kamusal Alan*. (Çeviren: Hüseyin Köse). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.48.

²⁹⁶ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.303.

sahipleri için bulunmaz bir nimet olan o eşsiz saatlerin kısalığı, bu esrar perdelerini korumalarını sağlar. Davranışlarındaki, önceden tahmini mümkün olmayan tutarsızlıklar, bilinmeyene olan saygıyı korur. Onları neşeli görürseniz ne yapacağınızı şaşırırsınız; diliniz tutulur. Devlet otoritesinin korunması bakımından asık surat gerektirir. Senli benli olmak, bu otoriteyi zayıflatır; devletin yüksek çıkarlarını tehlikeye sokar”²⁹⁷

Kendi içerisinde birçok kademesi bulunan “devlet dairesi” fikrinin Turgut Özben’in zihnindeki karşılığı da bu döngüsel hareketle ilişkilidir. Çevresinde ya da “içinde” dönüp durulan bu bürokrasi anlayışı, giderek insanı tüketir.

“Çürüyorsun, oğlum Turgut: sinekler de kokunu aldı. Çürümek dedim de aklıma geldi: bugün iş peşinde koşmalıyım. Daire dediklerine göre, çevresinde dönüp duracaksın. Yumuşak bir dönüş: yavaş yavaş yıpratır insanı.”²⁹⁸

Devlet sisteminin kendi içindeki hiyerarşik yapısı, dışardan dâhil olan insanlara da bazı dayatmalarda bulunur. Bu nedenle devlet dairesinde bir iş sahibi olmak isteyen insanın ceket giymesi gerekir. Ceket bir sınıfsal farklılık unsuru olarak insanı vatandaştan ayırır. Turgut Özben bu ayrımı daha da ileri götürerek halk, vatandaş ve insan ayrımı yapar.

“Ceketsiz olmaz: insanı vatandaşla karıştırırlar sonra. Aslında üçe ayrılır: halk, vatandaş, bir de benim gibi olanlarla başlayıp...”²⁹⁹

Eserin birçok noktasında çeşitli biçimlerde açığa çıkarılan bu sınıfsal farklılıklar, İsa'nın ikinci gelişine rastlayan zamanda düzelecektir. Selim Işık'ın ideali budur:

“Tunç devrinde insanlarımız arasında, birinci sınıf vatandaş, ikinci sınıf vatandaş ve halk şeklinde yapılan ayırım ortadan kalkacaktır”³⁰⁰

Devlet dairesine adım atan kişinin kendi işlerini halledebilmesinin temel şartları, söze erken başlamamak, hiçbir düşünce ileri sürmemek, hiçbir şey bilmezmiş

²⁹⁷ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.302.

²⁹⁸ A.g.e., s.290.

²⁹⁹ A.g.e., s.290, 291.

³⁰⁰ A.g.e., s.240.

gibi görünmek, düzgün giyinmek, elleri masaya dayamamak, kendini acındırmak, gülümsemek, beklemek ve ümide kapılmamak olarak belirlenmiştir.

Bürokratik sistemin parçası olan insanların asık suratlı olmaları, duygusuz bir tavır takınmaları da mekanize edilmiş yaşam biçimine işarettir. Bu tavır ile birlikte karşısındaki insanı da “müşteri”, “temsilci”, “herkes” düzeyine indirgeyerek aynılaştırmış olur. Her gelen kişi ile aynı eylemlerin tekrarlanması, aynı kişilere yönlendirme, aynı evrakları inceleme yoluyla işlerin çözümlenmesinden ziyade bir biçimde uzatılması amaçlanır. Bu durum, “*Bir işin nasıl yapılacağından çok nasıl yapılmayacağını bilmek*” sözü ile açıkça dile getirilmiştir.

“Uzun uzun, tarih ve numarayı inceliyor: sanki hayatında tarih ve numarayı ilk defa görüyor. Selim olsa, bir cinayet çıkardı. Budist olacaksın: ağaç, taş, bu münasebetsiz memur ve Turgut Özben... kaynaşıp gideceksin. İşi cahilliğe vuruyor: böylece hem zaman kazanıyor, hem de sabrımı deniyor. Sonra saf saf başını kaldıracak, ben bundan hiçbir şey anlamadım, diyecek. Cahilliğine aldanmayacaksın, hemen atılıp anlatmaya kalkmayacaksın. Öyle bir anlamıştır ki küçük ve önemsiz bir yanlışını yakalayiverir senin. Bilgisizliğini yüzüne vurur. Küçümser seni: çileden çıkarmaya çalışır. Bu kadar okumuş, tahsil görmüş; daha bir dilekçenin nasıl yazıldığını bilmiyor, der bakışlarıyla. Masasının gözünden talimatnameler, nizamnameler, kanunlar çıkarır: maddeler denizinde boğar seni. Bir işin nasıl yapılacağından çok nasıl yapılmayacağını gayet iyi bilir”³⁰¹

Turgut’un rüyasında şirketin parasını almaya gitmesi üzerine anlatılanlar bürokratik engellerin aşılmazlığının görülmesi adına son derece trajiktir. Turgut, kendini genel müdürün odası olan yüksek tavanlı, büyük bir odada görür. Turgut, evraklarını imzalatmak üzere genel müdürü beklemek zorundadır; fakat hademe genel müdürün ancak toplantı günlerinde geldiğini ve onunla görüşmenin imkânsız olduğunu belirtir. Turgut, genel müdür ile görüşmeye kararlıdır; genel müdür odasının bitişiğindeki müteahhit odasında beklemeye başlar, pijamalarını giyer. Turgut fark etmeden genel müdür gelir ve toplantıya girer ve çıkar. Tüm bunların nasıl olduğunu, genel müdürün neren gelip nereden çıktığını Turgut anlamaz. İçeride

³⁰¹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.294.

kurul toplantısı olduğu söylenerek Turgut'un toplantı odasına girmesi engellenir; fakat hademeden memura herkes bu toplantıya girer. En sonunda sinirlenen Turgut, pijamalarıyla dairenin koridorlarında genel müdürü aramaya başlar. Bu duruma sinirlenen Turgut, uyanmak üzereyken şu ifadeleri kullanır:

*“Bu kılıkta saatlerdir ayakta duruyorum ve burnumun dibindeki adamla görüşemiyorum. İnsanın aynı evde birlikte yaşadığı yakınlarını görememesi gibi bir durum.”*³⁰²

Bu noktada “Kafkaesk” bir durumun ortaya çıktığı görülmektedir. Kafka'nın anlatıları devlet ve onun tamamlayıcısı olan bürokrasinin “anlamsız” uygulamaları karşısında bireyin durumunu konu alır. Devlet sisteminde görülen aksaklıkların sorgulanabilir alanın dışında olması temel dikkat noktasıdır. Bürokrasinin aşılmaz duvarları karşısında birey, kendi kendine debelenirken hiçbir sonuca varamaz.

Franz Kafka'nın eserlerinde görülen bürokratik çözümsüzlüklerden hareketle "Kafkaesk" roman tabirini ortaya atan Milan Kundera, bu kavramın üzerine oturtulduğu birkaç temel durum olduğundan söz eder. Buna göre, Kafka'ya kadar romancılar farklı kişisel ve toplumsal çıkarların karşı karşıya geldiği alanlar olarak resmi kurumları eleştirmişlerdir. Oysa Kafka, resmi kurumları, insanlığın çıkarlarıyla hiçbir ilgisi olmayan, kendi yasalarına göre hareket eden bir mekanizma olarak tasarlar ve eleştirilerini bu tasarı üzerinden yöneltir. Kundera, "*Kafkaesk dünyada dosya, Platon'un ideasına benzer*" ifadelerini kullanır. Buna göre, dosyalar, gerçekliğin yerini tutarken; insan yalnızca bir yanılsama durumuna düşer. İnsan hayatı bir gölge olarak düşünülür. Cezalandırma hususu da Kafkaesk anlatı açısından ilginç bir noktadır. Kişi, suçlu olduğu için cezalandırılmaz; neden cezalandırıldığı bilmediği bir noktadan başlayarak; suçunu aramaya başlar. Kundera'nın tabiriyle "ceza suçunu arar". Son olarak "komik", "şaka" gibi kavramlar, Kafka'da insanı avuntudan kurtarma amacı taşır; kişinin içine düştüğü hâl ile okur, "komiğin korkunçluğu"na sürüklenir.³⁰³

³⁰² Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.413.

³⁰³ Bakınız: Kundera, M. (2016). *Roman Sanatı*. (Çeviren: Aysel Bora). İstanbul: Can Yayınları, s.100-104.

"Dosya" örneğinde olduğu gibi, birtakım soyut kavramlar "Tutunamayanlar"da da idealaştırılmıştır. "Tahsisat" kavramı bu anlamda dosyanın yerini tutar. Bu gibi, soyut kavramlar üzerinden işleyişin sürdürülmesi ise her şeyin giderek daha karmaşık hâle gelmesine neden olur. Bu soyut kavramlardan kişileştirme vasıtasıyla insanmış gibi söz edilmesi ise bürokrasinin insan yaşamını çevreleyen canlı halinin anlaşılması adına önem arz eder:

*"Tahsisat, derler. Nasıl bir şeydir bu tahsisat; bilinmez. Kimse bu güne kadar yüzünü görmemiştir tahsisatın. Tahsisat yüzü görmüyoruz, derler. Bu sözden biliyorum bir yüzü olması gerektiğini. Aslında çok yüzüzdür bu tahsisat. O kadar yazılır, çizilir: tahsisat istenir. Bana mısın demez. Uzun süre gelmez. Tahsisat yok derler. Sonra, tahsisat geldi derler. Gene kimse görmez tahsisatı. Bir de bakarsınız tahsisat bitmiş, işler bitmeden. Tahsisat olsaydı diye dövünürler. Tahsisat olmadan nasıl icraat olur? İşte bir soyut kavram daha. İcraat."*³⁰⁴

Genelevde dahi bir hiyerarşik düzen mevcuttur. Bu alegorik anlatım, "Grand Mama"nın hükümdarlığında idare edilen hayat kadınları üzerinden şekillendirilir. Hükümdarın adının "Grand Mama" olması, "'Büyük Anne" olarak Türkçe'ye aktardığımızda, "büyük" sıfatı nedeniyle hükümdara uygun bir isim hâline gelir:

*"Turgut konuşuyor: "Grand Mama, söyle bana: burası müstakil bir memleket mi? Hangi kanunlarla idare ediliyorsunuz?" Hıfzısıhha kanunlarıyla. "Sen buranın hükümdarı mısın? Evet öylesin: tevazu gösterme"*³⁰⁵

Atay'ın eleştirileri daha ziyade özünden uzaklaşmış, amacından sapmış eylemlerin ironisi üzerine kuruludur. Ulus-devlet anlayışı bağlamında da birçok ritüelin kalıplaştırılarak, anlamsız eylemlere dönüştürülmesi ve temel nedenden uzaklaşılması Atay'ın eleştirilerinin odak noktasını oluşturur:

*"İstiklal Marşının çalındığı yerde ayağa fırlayan, gece yarısı radyo biterken İstiklal Marşı başlayınca oturduğu koltuktan fırlayan küçük Selim'in ciddiyetiyle sözlerini değerlendirmeye çalışıyordum onların."*³⁰⁶

³⁰⁴ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.586.

³⁰⁵ A.g.e., s.265.

³⁰⁶ A.g.e., s.665.

Kapitalizmin ortaya çıkardığı ekonomik temelli sınıf sistemi beraberinde özel mülkiyetin doğuşunu da getirir. Özel mülkiyet de hiç kuşkusuz şiddet ile birlikte var olur. Nietzsche bu sistem içinde yaşayan herkesin bir biçimde birbirine benzediğini söyler. Ona göre bu durumdan kurtulmanın yolu adalet duygusunun şiddet karşısında güç kazandığı bir zihniyeti hâkim kılmaktan geçer.

“Adaletsiz zihniyet mülksüzlerin ruhlarında da vardır, onlar mülk sahiplerinden daha iyi değildirler ve ahlaksal bir ayrıcalıkları yoktur, çünkü onların ataları da bir tarihte mülk sahibiydi. Şiddet yoluyla yeni paylaşımlar değil, zihniyetin yavaş yavaş yeniden yaratılması gerekiyor, adalet herkeste daha büyük, şiddet içgüdüleri herkeste daha zayıf olmalı.”³⁰⁷

Dolayısıyla, devletin gücünü artırması ile birlikte ortaya çıkan sınıf karşıtıları özel mülkiyet fikri ile keskinleşir. Özel mülkiyet de beraberinde şiddeti getirir. Yazar Oğuz Atay, Hz. İsa hakkında söylediği sözlerde söz konusu problemlere dikkat çeker.

“Eli sopalı bazı yobazların saldırısına uğramış: saldırganlardan davacı olmadığı için, haklarında kanuni takibat yapılmamış. Konuşmalarında kanunlara saygısızlığı telkin ettiği ve ilahi kanunların üstünlüğünü savunduğu söyleniyor. Bununla birlikte din esaslarına göre bir devlet kurulmasına teşebbüs ettiği sanılmıyor. Bu sebeple hakkında laikliğe aykırı davranmaktan ötürü bir takibat yapılması mümkün görülüyor.”

İnsanlar arasında eşitliği savunduğu tespit edilmekle birlikte özel mülkiyet konusuna temas etmediği anlaşılıyor. Zenginlerin cennete girmesinin, devenin iğne deliğinden geçmesinden daha zor olduğu gibi birtakım sözler etmiş ve bazı işadamları tarafından dövdürülmek istenmiş. Fakat halkın tepkisinden çekinmişler”³⁰⁸

Laiklik, özel mülkiyet, zenginlik ve din ilişkisinin aynı anda ele alındığı bu satırlar, modern dünyanın tüm problemlerini bünyesinde taşır. Bu problemlerin Hz.

³⁰⁷ Nietzsche, F. (2016). *İnsanca, Pek İnsanca* (4. Baskı). (Çeviren: Mustafa Tüzel) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.264.

³⁰⁸ Atay, O. (2009). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.659.

İsa'nın söylemlerinin üzerinden gerçekleştirilmesi de Atay'ın ironik üslubuna dâhildir.

Sınıflar arasındaki sınırın giderek belirginleşmesi Oğuz Atay'ın gözünden kaçmaz. İlgisiz bir anda bile bu rahatsızlık şu sözlerle dile getirilir:

"Mermerden yansıyan ışığa bile dayanamayıp sarayın içinde şemsiyeyle dolaşan soylularımız birer birer kırıldılar."³⁰⁹

Bu sınıf ayrımının yazar Oğuz Atay için katlanılamayan tarafı adaletten yoksun oluşudur. İnsanlar arasındaki adaletsizliğin o kadar farklı biçimlerde ortaya çıktığına şahit olan Atay'ın roman kişileri adaletin bir gün tecelli edeceğinden kuşku duymazlar. Yazar, bu ayrımların pekiştirilmesi adına kullanılan dinin de karşısındadır; çünkü yanlış davranışlarda bulunanların cezalandırılacağını bildiren dini kitaplar bir yanda dururken, gerçek hayatta bu insanlar sefalarını sürer.

"...yani her zaman insanları insanlardan ayıranlar ve onları birbirlerine düşman edenler ve onlara körü körüne uyan kalabalıklar ve gerçeği boğanlar ve onlarla birlikte insanı bu koca dünyada yalnız bırakarak arkadaşlık dostluk sevgiyle uzatacakları sıcak bir elleri olmayanlar yani elsiz gözsüz akılsız kalpsiz ve kansız gerçek sakatlar yani onlar onlar onlar onlar onlar onlar... karşımıza oturacaklar. Ve biz onlara diyeceğiz ki:

Hesaplaşma günü geldi. Şimdiye kadar yalnız din kitaplarında yargılandınız. Biz fakirler, zavallılar, yarım yamalaklar, bu kitapları okuyup teselli olurken içinizden güldünüz. Ve çıkarınıza baktınız."³¹⁰

Bu bağlamda, Atay açısından katlanılmaz durumlardan bir tanesi de içinde yaşadığımız adaletsiz sistemin farkında olamayışımızdır. "Günlük"te söz konusu edilen bu durum, "trajedi" olarak nitelendirilir. Zaten kendi ahvalinden haberdar olmayan halkın hali, iktidar açısından herhangi bir sorun teşkil etmez. İktidar, daima halkın en iyi yaşam koşullarına sahip olduğu ilkesinden beslenir, böylelikle, yaşamın gidişatının herhangi bir biçimde değiştirilmesine de ihtiyaç duyulmaz.

"Bir başka nokta daha: öyle bir yarım yamalaklığımız var ki, bizim dramımız, trajedimiz, akıl almaz bir biçimde geliyor. Ayrıca, bir trajedinin içinde

³⁰⁹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.275.

³¹⁰ A.g.e., s.224, 225.

olduğumuzun farkında bile değiliz. Çok güzel yaşayıp gittiğimizi sanıyoruz. İktidardaki adamlar da, bu sanıyı bütün millet adına dile getiriyorlar. Birkaç aydın dışında bunları anlayan yok gibi. O aydınlar da, sosyal bir takım sözler ediyorlar.”³¹¹

Sınıf ilişkileri ve bürokratik sistemde görülen aksaklıkların temelinde devletin halk için var olmaması, halkı kendi çıkarları uğruna kullandığı bir insan topluluğu olarak değerlendirmesi bulunur. Bu duruma karşı eserin birçok noktasında açık ve örtük eleştirilere yer verilir. Yazar Oğuz Atay'ın "küçük burjuva çevresi"nde yetiştiği düşünüldüğünde bu eleştiriler daha da önemli hale gelir. Zira yazarın içinde bulunduğu durumdan rahatsız olması için herhangi bir maddi neden bulunmamaktadır. Oğuz Atay'ın problemi etik temellidir. Onun eleştirdiği şey, ortak bir yaşam sürdüğümüz bu evrende kimilerinin daha "akıllıca" davranıp maddi gücünü artırması nedeniyle diğerlerinin üzerinde tahakküm kurmayı doğuştan getirilen bir hak gibi görmeleridir.

4.3.2. Tüketim-Kapitalizm-Burjuvazi

Kapitalizm, üretim-tüketim arasındaki ilişkiler bağlamında kuşkusuz sınırsız bir döngüyü de beraberinde getirir. Sermaye sahiplerinin, pazara sürdüğü her şey kısa sürede tüketilmeli ve düzenli olarak arz edilmelidir. Bu yaşanan süreklilik, arz ve talep döngüsündeki zorunluluk ilişkilerinden beslenir. Bu da beraberinde tekniğin bilimselleştirilmesi vasıtasıyla üretim potansiyelinin artırılmasını getirir.

“19. yüzyılın sonundan itibaren, geç kapitalizmi belirten öteki gelişme eğilimi gittikçe daha güçlü bir şekilde yerleşmektedir: Tekniğin bilimselleştirilmesi. Emegın üretkenliğini yeni teknikler uygulayarak arttırma yolundaki kurumsal baskı, kapitalizmde her zaman var olmuştur.”³¹²

İktidarın rasyonelleştirilmesi, üretici güçlerin gelişmesi ile doğrusal bir ilişki kurmaktadır. Birey, üretici güçlerin gelişimiyle gelen refah ortamına ve dolaylı bir

³¹¹ Atay, O. (2014). *Günlük*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.24.

³¹² Habermas, J. (2001). *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*. (Çeviren: Mustafa Tüzel). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.53.

arınma yoluna odaklanırken; aslında iktidar bireyin kendine has tüm özelliklerini örtük bir biçimde elinden alır:

“Her ne kadar güçlerin seviyesi, tam da “bireylere yüklenen fedakarlıkların ve yükümlülüklerin gitgide daha gereksiz, daha usdışı görünmelerini” sağlayan bir potansiyel taşısa da, iktidarın rasyonelliği üretici güçlerin bilimsel-teknik ilerlemeyle eşlenmiş yükselişini kendi meşruluğunun temeli yapmasına izin veren bir sistemi sürdürmesiyle ölçülür.” Marcuse, objektif açıdan aşırı baskıyı “bireylerin yoğunlaştırılmış bir şekilde devasa üretim ve dağıtım aygıtının boyunduruğu altına girmelerinde, boş vakitlerin özele ait olmaktan çıkartılmasında, yapısı ve yıkıcı toplumsal çalışmanın nerdeyse birbirlerinden ayırdedilemeyecek kadar iç içe geçmelerinde” görmekten söz ediyor. Fakat bu baskı paradoksal biçimde halkın bilincinden yitip gitmiştir, çünkü iktidarın meşrulaştırılması yeni bir karaktere bürünmüştür: yani “bireylerin yaşamını da gittikçe daha rahatlaştıran, sürekli artan üretkenlik ve doğaya hâkim olma”ya işaret eder.”³¹³

İktidarın giderek artan üretkenlik ve doğaya hâkim olma vaadiyle ortaya koyduğu baskıyı meşrulaştırması, bireylerin bu sistemi doğal düzen olarak içselleştirmesine neden olur. Bu doğal düzen fikri de içinde bulunulan makineleşmiş yaşam biçiminin içselleştirilmesini kolaylaştırır. Birey, bu hızlı, döngüsel, sistematik yaşam içerisinde durup düşünme olanağına sahip olmadan var gücüyle çalışır ve kendisini ürettiği madde üzerinden belirler. Bu durum, Turgut’un “eski kuşağın absurd temsilcisi” olarak nitelendirdiği kayınpederinin ifadeleri üzerinden takip edilebilir:

“Adamı çağırır, sorardı: bu sütü kendi ineklerinizden mi alıyorsunuz? Günde ne kadar süt veriyorlar? Çalışmalı, daha çok çalışmalı. Karın da çalışıyor mu? Çocuklar da çalışıyor mu? Herkes çalışmalı. Küçük tasarruflar yapmalı. Herkes işini büyütmeli. Geride kaldın işte, çok geride. Evinizi büyütmelisiniz, ahırını büyütmelisiniz. Bir de dokuma tezgâhı almalısınız. Evini kendin yapmalısın; ustaların başında durmalısın, pencereyi şöyle yapmalısın, kapıyı böyle yapmalısın.

³¹³ Habermas, J. (2001). *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*. (Çeviren: Mustafa Tüzel). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.34, 35.

Oğlum Turgut, bu arazi ne kadardır? Ben ne bileyim moruk. Olmaz, sen mühendissin: bileceksin."³¹⁴

Bu saplantılı tüketim bilincinin ortaya koyduğu mekanikleştirilmiş insan tipi Atay'ın Selim Işık ile idealize ettiği insan tipinden uzaktır. Zira Atay'ın doğal düzenden anladığı şey insanı; akıl, beden ve ruhu ile bir bütün olarak düşünmekten kaynağını alır. Fakat reel yaşamda görülen aksi durum, maddi kazanım odaklı bir dünyada Selim Işık'ın "tutunamayanlar" arasında olmasını anlaşılır kılar.

İnsan yaşamına, onun maddi ve manevi dünyasına bu denli müdahil olan burjuvazinin ortaya çıkışı ve modern devletin yürütme gücünü ele geçirecek ölçüde bir ilerleme hareketi içinde bulunması, özellikle Marx ve Engels'in açıkça sorunsallaştırdığı bir durumdur. Zira tüm problemlerin temelinde bireyin ötelenmesi ve maddi olana sahip olma arzusu arasındaki çatışma yatar.

*"Burjuvazi, gelişirken attığı her adıma uygun düşen siyasal bir ilerleme de sağlamıştır. Feodal aristokrasinin egemenliği altında ezilen bir sınıf, ortaçağ komününde silahlı ve kendi kendini yöneten bir topluluk olan; kimi yerde bağımsız bir kent cumhuriyeti (İtalya ve Almanya'da olduğu gibi), kimi yerde monarşinin vergi ödemekle yükümlü "Üçüncü Tabaka"sını oluşturan (Fransa'da olduğu gibi); daha sonraları da, manifaktür döneminde aristokrasiye karşı bir denge ögesi olarak yarı feodal ya da mutlak monarşiye hizmet eden ve aslında genel olarak büyük monarşilerin temel taşı olan burjuvazi, en sonunda, modern sanayi ve dünya pazarının oluşmasından bu yana modern temsili devlette siyasal egemenliği tek başına ele geçirmiştir. Modern devletin yürütme gücü, tüm burjuvazinin ortak işlerini yürüten bir kuruldansa başka bir şey değildir."*³¹⁵

Bu yürütme erki üzerindeki koşulsuz güç, insan yaşamının nasıl olması gerektiği konusunda da aynı ölçüde kararlı bir tavır sergiler. Neyin, nasıl belirlendiği hususu "akılsal" bir ölçünün süzgecinden geçip geçmediği de "akıl" kavramının değerlendirildiği açıya göre elbette değişebilir durumdadır. Bir de Batı'nın dışındaki

³¹⁴ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.571.

³¹⁵ Marx, K., Engels F. (2017). *Komünist Manifesto*. (Çevirenler: Celâl Üster, Nur Deriş). İstanbul: Can Yayınları, s.51, 52.

toplumların yaşam stilinin aynı "akılsallık"la belirlendiği düşünülürse, "Tutunamayanlar"da görülen burjuva yaşamının inceliklerine yönelik biçimsel ayrıntıların sorunsallaştırılmasının nedeni de oldukça açık bir eleştirel tavra işaret eder:

"...aynı anda Fransızlar gibi iyi geceler diliyoruz Amerikalılar gibi birbirimize arkamızı dönüyoruz sabaha tekrar buluşmak üzere ayrılıyoruz büfenin üstüne hiçbir şey koymuyoruz radyonun üstüne hiçbir şey koymuyoruz çünkü diğer küçük burjuvalar gibi görmemiş değiliz onlardan farkımızı biliyoruz gene de söylemiyoruz birbirimize bilmiyormuş gibi yapıyoruz sehpa örtüsü de kullanmıyoruz ama bunları hesaplayarak değil içimizden öyle geldiği için yapıyoruz onlardan farkımızı belirtmeye tenezzül etmiyoruz mutfaktaki kavanozların üstünde tuzbiberşekerkahve yazmıyor nedense öyle kavanozları almak gelmiyor içimizden yolda yürürken sanki o anda aklımıza gelmiş gibi bir dükkâna girip sana bir ayakkabı alıveriyoruz akşam ben kapıdan içeri girer girmez öpüşmüyoruz beş dakika sonra öpüşüyoruz her gün ayrı bir zamanda öpüşüyoruz ne zaman ne yapacağımız belli olmuyor serseri bir küçük burjuva ailesiyiz ne kabul günümüz var ne de belirli toplanma günlerimiz dedikodu da yapmıyoruz yemekten sonra koltuklarımıza oturuyoruz öyle kimsenin belli bir koltuğu yok kim ne bulursa onun üstüne oturuyor kimseyi çekiştirmiyoruz saat on ikiye yaklaştığı halde yarın erken kalkacaksın yatsan iyi olur demiyorsun bana başıboş bir hayat sürüyoruz."³¹⁶

Bu çalışma kapsamında, ana başlıklar çerçevesinde şekillenen altbaşlıklar üzerinden yapılan değerlendirmelerin birçok noktada, ortaklaşa unsurlardan kaynağını alması, Oğuz Atay'ın anlatısını şekillendirirken ortaya koyduğu tavır ile de ilgilidir. Atay, toplumun her katmanından bireylerin bir biçimiyle dünyada var olmaya çalıştığını ifade ederken "bu çirkin taş, beton, mozaik ve hepsinin üstünde sarı badanalı çatı katlarına tutunmaya çalışan şekilsiz kalabalık" ifadesini kullanır. Dolayısıyla tıpkı mimaride görülen biçimsiz, çarpık, estetikten yoksun düzenin bir yansıması olarak ortaya çıkan bu "şekilsiz kalabalık" bir süre sonra benzeşmeye ve bir şekilde burjuvazinin kucağına düşmeye mahkûmdur.

³¹⁶ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.476, 477.

*"Her çeşit aydınyla, yarı aydınyla, okumuşuyla, kendini yetiştirmişiyse, korkağıyla, gerçek mücadelecisiyle, bu çirkin taş, beton, mozaik ve hepsinin üstünde sarı badanalı çatı katlarına tutunmaya çalışan şekilsiz kalabalık. Bankayaonbinkoyupikiyulsonraellibinalangiller. Senin arkadaşların Selim."*³¹⁷

Kapitalizmin temel bileşenlerinden olan "para"nın modern dünyada kazandığı anlam, maddi anlamın ötesinde bir yerlerdedir. Modern bireyin yaşamını her yerden kuşatan para, ona ailesinden de yakındır. "Para"nın bir çeşit organa benzetilmesi ise onun vazgeçilmezliğine ilişkin önemli bir gönderme olarak nitelendirilebilir. İnsanın her biri farklı işlevlere sahip olan organlarından hiçbir biçimde vazgeçemeyeceği gibi, paradan da vazgeçmesi mümkün değildir. Yaşamda kalmanın temel ilkesi paraya sahip olmak ve onu doğru yönetmektir.

*"Çok para harcamayalım birden. Sevgili ailemizden gizli biriktirdiğimiz paralarımızı da çabuk bitirmeyelim. Bir organımızı kaybetmiş gibi oluruz. Henüz yerini nasıl dolduracağımızı bilemediğimiz bir organ, bu para denen şey. Bu parayı kimse bilmediği halde, gene de bankadan çekerken heyecanlandım Olric. Oysa bu çok gizli bir hesabımızdı. Küçük hesaplar, diyeceksin belki."*³¹⁸

Bu durum, uluslar için de aynı biçimde geçerlidir. Ulusların da kendilerini var edebilmenin temel koşulu bir biçimde üretim aygıtlarını elinde bulunduran güç odaklarının arzuladığı biçimde var olmaktan geçer. Bu bağlamda aynılaştırma, birbirine benzetme yoluyla toplumda aykırı seslerin çıkmasını önlemek modernitenin temel görevidir.

*"Burjuvazi, tüm ulusları yok olup gitmemek için burjuva üretim biçimini benimsemeye zorlamakta; onları kendisinin uygarlık adını verdiği şeyi kabullenmek, yani burjuvallaşmak zorunda bırakmaktadır. Sözüün kısası, burjuvazi kendi suretinde bir dünya yaratmaktadır."*³¹⁹

"Tutunamayanlar" eseri daha ilk sahnelerinden itibaren, Turgut Özben'in yaşamı üzerinden, "kapitalizmin efendileri" olarak nitelendirebileceğimiz

³¹⁷ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.379.

³¹⁸ A.g.e., s.582.

³¹⁹ Marx, K., Engels F. (2017). *Komünist Manifesto*. (Çevirenler: Celâl Üster, Nur Deriş). İstanbul: Can Yayınları, s.54.

burjuvaların yaşamına yönelik izlere odaklanır. Tamamıyla Batılı bir yaşam alanına sahip olan Turgut, tam manasıyla buraya kendini ait hissetmez ve bu noktada Selim üzerinden kendi yaşamının özeleştirisini yapar.

"Selim, belki bu yaşantıyı, önde bir salon-salamanje, arkada iki yatak odası-banyo, içerde uyuyan karısı ve çocukları, parasıyla orantılı olarak yararlandığı küçük burjuva nimetleri onu, nefes alamaz bir duruma getirmişti diye tanımlayabilirdi."³²⁰

Bu madde odaklı düzenli yaşam, insanın "özel mülkiyet"e duyduğu arzu ile daha da perçinlenir. Öyle ki Selim, kendisini insan düzeyinden madde düzeyine indirgeyerek; bu dünyanın kurallarına göre davranır. Selim gibi, yaşamın özünü arayan, insani değerleri sorgulayan, yönetim sisteminde yer alan aksaklıkların farkında olan; fakat maddi üretim süreçlerine dâhil olmayan bir bireyin bu dünya koşullarında yer bulması imkânsızdır. Bu durumun farkında olan Selim, kapitalist dünyanın sıradan insanlara sunduğu mülk sahibi olabilme imkânını, düzene dâhil olan insanların gözünden, onların dilini kullanarak değerlendirir.

"Günseli derdi üstünüze çökmeden yakın beni yerime cam mozaik cephele bir apartman yaptırursunuz size iki daire on bin lira da para verirler geçinir gidersiniz çok beklemeyin sonra üstümden yol geçirirler belediyeden metelik alamazsınız fena mı iki daire birinde oturursunuz birini kiraya verirsiniz üst katımda oturun alt katımı kiraya verin sağlığımda bir işe yaramadım hiç olmazsa enkazımdan birşeyler kazanırsınız eski bir ahşap ev olmak hoşuma giderdi yıkıcıya verirsiniz kalıntılarımı derdi oradan da birkaç kuruş geçer elinize adamlar gelirler kapılarımı camlarımı tahtalarımı birer birer sökerler tuğlalarım bile işe yarar işe yaramayan kısımlarımı da bir kamyonu koyar götürürler o kısımlarım bile bir işe yarar bir çukuru doldurur sonra bir dozer gelir bir düzeltir al sana yeni bir arsa sağlığımda iyi kötü taraflarımı yıkıcıların yaptığı gibi ayıklayabilseydin belki içimde oturulabilirdi fakat masrafa değmez hangi tarafımı tamir ettireceksiniz yıkıp yeniden yapmak daha ucuza gelir."³²¹

³²⁰ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.26.

³²¹ A.g.e., s.527.

Turgut Özben'i böyle bir düşünceye sürükleyen nedenler arasında Selim Işık'ın herhangi bir maddi zorluk yaşamamasına rağmen; yaşayamamasının nedenlerinden birinin burjuva zihniyeti ve küçük burjuva çevresi olduğunu bilmesidir. Selim Işık'ın ve ardından Turgut Özben'in yaşadığı aidiyet problemi yaşamlarını maddi olan üzerine kurmamalarından kaynaklanır. Yaşamı, basit bir biçimde birtakım nesnelere sahip olmak ya da olmamak durumuna indirgemenin ötesinde bir şey olarak nitelendiren Selim Işık ve Turgut Özben'in yaşam alanlarının giderek daralması da bu bakış açısı farklılığından kaynaklanır. Selim Işık'ın en başından benimsediği bu tavır, Turgut Özben'de daha sonra zuhur eder. Bu anlamda Selim'in daha erken yaşta birtakım deneyimleri vasıtasıyla farketmediği durumlar, Turgut için Selim'in ölümü ile göze görünür hâle gelir. Selim Işık'ın ölümü ile birlikte, o zamana kadar Turgut Özben'in de aynı maddi temelli ülkülerle şekillenen hayatı, tam manasıyla değişir. Dolayısıyla, içine dâhil olunan maddi odaklı yaşamın değiştirilmesi noktasında bir bilinç değişikliğine varılması, en sonunda en sevilenlerin kaybedilmesiyle fark edilebilecek denli derin bir girdap hâline dönüşür. Sürekli biçimde bugünü yarına, yarını öbür güne ve bu yılı diğer yıllara bağlayan nesneye sahip olma odaklı yaşam biçimi, modern insanı, insanı özünden uzaklaştıran değerlerin neliği konusunda düşünmekten dahi alıkoymaktadır.

4.3.3. Mekanik Yaşam ve Sahte Cennet Düşleri

Kapitalizmin kendini var edebilmek adına sunduğu en büyük vaat, herkesin özel mülkiyet sahibi olabileceğine yönelik ortaya koyduğu umuttur. Bir şeye sahip olma fikrinin cazibesine kapılan insanoğlu için yaşamın değeri maddi varlıklar üzerinde kurulan tahakküm üzerinden belirlenir. Buna göre kişi ne kadar varlıklıysa, yaşam onun için o kadar kolaylaşacak ve "anlam" kazanacaktır. Bu problem, ekonomik kalkınmasını tam manasıyla sağlayamayan, demokrasisini tam manasıyla inşa edememiş, birçok darbe görmüş bir ülke olan Türkiye Cumhuriyeti açısından da kendini derinden hissettirir. Yazarın Tutunamayanlar adlı eserini 1972 yılında kaleme aldığı düşünülürse ülkenin içinde bulunduğu durumların kurgusal düzlemde bir biçimde esere yansıdığı açıktır. Turgut Özben, Selim Işık'ın ölümüne kadar maddi yönü ağır basan bir yaşam sürmüş, bir biçimiyle eşi ve çevresi yüzünden buna dâhil

edilmiştir. Turgut Özben'in kapitalist sistemdeki yerini alması elbette Selim Işık'ın gözünden kaçmaz:

*"L. Biçimi salona döndü, maroken taklidi plastikle kaplı rahat koltuğuna oturdu; bir düğmeye basarak koltuğu geriye itti. Yakalandın Turgut, kendini eleverdin. Neden, Selim? Nasıl olur, tam şirketin muhasebecisinden onbinpeşin yirmibeşbine biraraba almak üzereyken, tam direksiyon kursuna başlayacakken, tam bir kat parası biriktirmenin gerekliliğini düşünürken."*³²²

İnsanlardaki "özel mülkiyet" arzusunun ulaştığı nokta öyle bir yere gelmiştir ki kişi hayatının belirli bir dönemini sahip olduğu mal varlığının borçlarını ödemekle geçirmeyi hiç düşünmeden göze alır. Aslında burada da dikkat çekilmesi gereken husus din ve insan bahsinde olduğu gibi bu dünyanın ve yaşamın ötelenmesi durumudur. Burada dinin yerine kapitalizm geçer ve kapitalizmle körleşen, maddi dünyanın kısılcasına yakalanan bireyler yaşamın özünden uzaklaşır.

Kapitalizmin yaşamın odağına "maddi" olanı koyması da hiç kuşkusuz duygudan yoksun mekanik bir yaşamı beraberinde getirir. Her şeyin belli bir hesaplama sistemine oturtulduğu bugünün dünyasında yaşamın değeri hakkında bilebileceğimiz en önemli şey bilinçli bir biçimde yaşamın değerini sorgulamaktan uzak tutuluşumuzdur. Selim Işık'ın yalnızlaşmasına doğru giden süreçte de bu hesaplanmışlıklar üzerine kurulu yaşamın verdiği sıkıntının etkisi giderek daha şiddetli olmak üzere eser boyunca sezinlenir.

"Sayfalar... sayfalar... Bir sürü insan resmi çizilmiş önden, yandan. Küçük, düzgün satırlar. Kızın yazdığı satırlar gibi... Selim'in arkadaşı... bir kadın... İmtihan günleri, çalışma programları, iri harflerle yazılmış kelimeler, neden yazıldığı belli olmayan kelimeler, randevular, İngilizce kelimeler -alt alta tekrarlanmış, ezberlemek için- aylık bütçe hesapları: ev kirası, terziye, bakkal, kitap, alınan para, geçen aydan, N'ye -bu N. de kim? Acaba? Olamaz, parayla ne ilgisi var? Uzun yazmamak için olacak- gene resimler, portreler, karikatürler, bir denklem çözmüş, harfler, sayılar -üstüne mürekkep damlamış, kırmızı kalemle devam etmiş- imtihana kaç gün kaldığının hesabı -gün sayısı yirmi dörtle çarpılmış: saat sayısı bulunmuş, yedi saat uyku, bir saat yemek, iki saat dinlenme, kalan on dört saat

³²² Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.30.

gene gün sayısıyla çarpılmış, ah Selim! hiç adam olmayacaksın bu, gün, saat hesaplarıyla- bir not: bugün sabah kalktım, öğlen yemek yedim, akşam çalıştım."³²³

Hayatın her alanının mekanize edilmesi durumu eserde özellikle "memur zihniyeti" üzerinden ortaya koyulur. Her gün, aynı insanlarla benzer işleri yapan memur sınıfının üyelerinin sabırla günlük ritüellerini gerçekleştirmesi ve herhangi bir olağan dışılığa hiçbir biçimde yer verilmemesi dikkat çekilen hususların başında gelir.

*"Bazı anlar, bir kâğıda, bir kayıt defterine uzanır gibi oluyordu eller; sonra, yandaki masadan atılan bir söz, uzatılan bir gazete, hademenin masaya koyduğu bir demli çay, bu atılışları kesiyordu. Tembel bir cevap veriliyor, habere dalınıyor, masa ıslanmasın diye, çay bardağının altına, yemek-içmek için gerekli eşyanın bulundurulduğu çekmecedan çıkarılan bir altlık konuyordu. Sigaralar, birer ikişer yakılıyordu, kibritler tablalara bırakılıyordu: her harekette bir yumuşaklık, bir güngörmüşlük göze çarpıyordu. Hiç acele edilmiyordu. Şaşırtıcı ve yeni hiçbir şey beklenmiyordu. Her sabahın, bütün sabahlar gibi bir sabah olması bekleniyordu"*³²⁴

Yaşamın mekanikleşmesinin görmezden gelinmesinin nedenlerinden biri insanlardaki konformist tavır olarak görülebilir, bir diğer neden ise insanların burjuvazinin "nimetler"i sayesinde içine çekilmeye çalışıldıkları sahte cennet düşleridir. Yazarın gazinodaki (genelev) sahte cennet dekorunda Amerikan sigarası detayına yer vermesi de kapitalizmin ortaya koyduğu yaşamın sahte beklentilerine yönelik bir gönderme olarak düşünülebilir.

*"“Arkadaşım da gelebilir mi?” Gelebilir. Bütün dünya gelsin. Ben tek başıma... Geldiler. Kendilerini sahte iki isimle takdim ettiler. Amerikan sigaraları çıkarıldı. Sahte cennet, bu akşamki programını sunar!"*³²⁵

Bu "sahte cennet" imgesi iki biçimde düşünülebilir. Bunlardan ilki burjuvazi vasıtasıyla ortaya koyulan "sahte cennet" imgesidir. Bu imge, burjuva nimetlerine sahip olma arzusu içine çekilen bireylerin düş dünyalarının da maddi olana sahip

³²³ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.343, 344.

³²⁴ A.g.e., s.291.

³²⁵ A.g.e., s.261.

olma ile sınırlandırılmış olması üzerinde yoğunlaşır. Diğer "sahte cennet" imgesinin anlamı ise kapitalist yaşamın, günlük hayatın monotonluğunun sınırlandığı alanın dışına çıkmak isteyenlere yönelik, gerçekleşmesi ilkinde göre daha zor olan bir alana işaret eder. Çünkü bu noktada devlet yönetimi adına sapmalar ortaya çıkabilir. Böylesi bir durumda kalan bireyin sınırlarını aşma arzusu dostça bir tavsiye ile bastırılır.

*"Sen kovboy filmlerini seversin, değil mi? Oysa çok zararlıdır; sizi sahte cennetlere götürür."*³²⁶

Şimdiye kadar ele alınan problemlerin temelinde modernitenin kendini var etmek adına statikleştirme arzusu ile her an değişen sistemler ve onun karşısında bireyin yaşadığı travmatik dönüşümler yer alır. Bugün anlamsız bulunabilecek bir konu yarın herkes açısından anlamlı olabilir ve bu hızlı dönüşüme ayak uydurabilenler açısından burada bir sorun gözükmemektedir. Oysa Selim Işık'ın ve dolayısıyla Oğuz Atay'ın üzerinde dikkatle durduğu husus samimiyetten uzak olan gerçek yaşamın asıl değerinin ne olabileceğidir. Bu sorunla baş etmeye çalışan Selim Işık birçok yol ve yöntem dener. Bu duruma farklı bir bakış açısından yaklaşan mühendis Turgut Özben "Hayatın Koordinatları" fikrini ortaya koyar.

*"Hayatın Koordinatları' yahut kısaca 'Bir insanın nerde, ne zaman ve nasıl olursa olsun, ne yaptığının analitik geometri esaslarına göre açıklanmasına giriş' adını verdiği sistemi buldum."*³²⁷

Bu fikir yaşamın mekanize edilmeye çalışılmasına yönelik bir eleştiri amacıyla ortaya atılmış olabilir; fakat Selim Işık bir insanda bilinen faktörlerin nasıl bir biçimde değerlendirilebileceğine yönelik sorusu ile Turgut Özben'in ortaya koyduğu fikri çürütür. Çünkü insan olarak bizler her ne kadar bazı ortak noktalara sahip olsak da her insanın farklı bir yaşama sahip olması, "Hayatın Koordinatları"nın bilinemeyeceğinin en açık göstergesidir. Burada Turgut Özben'in böylesi bir sistem düşünmesinde de gerçeğin, varlığın sınırlarını bilme arzusuna yönelik bir hamle olduğu söylenebilir. Şayet böyle bir sistem kurulacak olsaydı, hayatın

³²⁶ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.538.

³²⁷ A.g.e., s.69.

mekanikleştirilmesi noktasında burjuvazinin arzuladığı bir sonuca varılabilirdi. Nitekim, "Hayatın Koordinatları" meselesinde görülen "her an her şeyin bilinebilmesi" esasına dayalı düşünce biçimi, modern dünyada farklı bir şekilde kendini var eder. Bilgisayar ve onu tamamlayan birtakım teknolojik aletler vasıtasıyla insan yaşamı kolaylıkla kontrol edilebilir ve takip altına alınabilir. Dolayısıyla, her an izlenme riskiyle karşı karşıya kalan insanın yapması gereken şey, bir "açık" vermeden hayatını sürdürmesi, dolayısıyla kontrol mekanizmasını elinde bulunduranların koyduğu kurallara uymasındır.

“Bilimin de romantik bir yanı kalmadı Olric. Neydi bizim zamanımızda... şimdi elektronik beyin diye bir amca var: insan onun yanında insan olduğundan utanıyor. Herkes onu çok seviyor; matematik emekliye ayrıldı. Bir hafta gibi izliyor bu elektronik beyin insanı Olric. Sen bundan yirmi dört yıl önce, karşıdan karşıya geçerken sağına bakmışsın da soluna bakmamışsın, diyor. Ceza vereceksin: sökül paraları. İki yıl önce de buzdolabının ikinci taksitini vereyim mi, vermeyeyim mi diye evinde yirmi dört dakika düşünmüşsün. Artık her şeyi peşin ödeyerek alacaksın. Kim bilir Olric: belki bizim de şimdi düşündüklerimizi değerlendirmektedir. Sakın suratını asayım deme: şıp diye resmini çekiverir. Bütün yurda dağıtırlar. Biz biraz az gelişmişiz de henüz bu amcanın nimetlerinden bütünüyle yararlanamıyoruz.”³²⁸

Modern dünyanın kendi belirleyicileriyle var olması, insanı bu kalıplar içinde tanımlaması karşısında tikel olarak bireylerin verebileceği tepkiler sınırlıdır. Modern dünya bu tepkiselliği önlemek adına sürekli olarak yenilenen amaçlar çerçevesinde "sahte cennet" idealleri ortaya koyar. Bu idealleri yaşamının merkezine koyan birey ise gerçekliğin aksaklıklarını görmezden gelir ve bu hayaller içinde kendini var etmeye gayret eder. Bir an için uyanıp, gerçeğe gözlerini açan birey için ise bu durum katlanılmaz bir hal alır ve yaşamın gidişatı farklı bir yola doğru evrilir.

³²⁸ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.588.

4.3.4. Düzenin Yıkımı Karşısında Anarşinin Cazibesi

Devletin toplumsal düzeni sağlama vaadiyle ortaya çıkışının ardından yaşadığı dönüşüm süreci çeşitli biçimlerde ele alınmıştır. Modernitenin çözülmeye başladığı yerde ise bu düzenin kaosa dönüşmemesi için hiçbir neden bulunmaz. Çünkü devlet, kuruluş amacından saptığı gibi, bireylerle arasındaki ilişkiyi de bir tahakküm ilişkisine indirgemiş ve giderek toptan bir reddedişle, bireylerle uzlaşma fikrinden vazgeçmiştir.

Michel Foucault da "İktidarın Gözü" adlı eserinde "Disiplinci Toplum Krizde" başlığı altında şu değerlendirmeyi yapar:

"Dört, beş yüzyıldır Batı toplumunun gelişiminin iktidarın işlevini yerine getirebilmesine bağlı olduğu kabul ediliyordu. Örneğin aile içinde babanın ya da ebeveynin otoritesinin çocukların davranışlarını nasıl denetlediği önemliydi. Eğer bu mekanizma parçalanırsa toplum çökerdi. Bireyin nasıl itaat ettiği önemli konuydu. Şu son yıllarda toplum değişti, bireyler de; giderek daha çeşitli, farklı ve bağımsız oldular. Disipline boyun eğmeyen insan kategorileri artmaktadır, öyle ki disiplinsiz bir toplumun gelişimini düşünmek zorundayız. Yönetici sınıf her zaman eski tekniğin damgasını taşır. Fakat gelecekte, bugünün disiplinci toplumundan ayrılmanız gerektiği açıktır"³²⁹

Dolayısıyla, aileden başlayarak devlete doğru genişleyen disiplin arzusunun öznesi ve nesnesi arasındaki bağın kopması krize neden olma potansiyelini içinde taşır. Disipline boyun eğmeyen insan kategorilerinin ortaya çıkması fikri Selim Işık'ı anlamamız açısından da önem arz eder. Selim Işık'ın kendisi ve toplum arasında ilişki kuramamasının ana nedeni devletin dayattığı düzen/sistem fikrine uyum sağlayamamasıdır. Selim Işık'a göre tüm kötülükler düzendedir ve ancak düzenin yıkılması durumunda bireyler kendilerini var edebileceklerdir.

"Selim kızıyordu bunları söylediğim zaman onlara dokunulmasına izin vermiyordu benim aklım ermezdi düzenin ancak böyle yıkılacağını anlayamazdım bütün kötülüklerin düzende olduğunu görmek için belirli bir eğitim gerekiyordu benimle bu konuda konuşmak istemiyordu"³³⁰

³²⁹ Foucault, M. (2015). *İktidarın Gözü*. (Çeviren: Işık Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.247.

³³⁰ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.475.

Tüm bu düzen fikrinin altında yatan çıkar odaklı yaklaşım, "karşılıklılık" ilkesinden beslenir. Bunun anlamı toplumun her kademesinde bulunan insanların kendi kişisel menfaatleri dolayısıyla ve yaşamda maddi anlamda var olabilmek adına ortaya koydukları tavrın bir biçimiyle birbiriyle ilişkili olmasıdır. Yazar, bu düzen fikrinin altında yatan hiyerarşik çıkar ilişkisini şu şekilde görür:

"Amir güçlük çıkarmazsa memur çıkarına bakamaz, memur güçlük çıkarmazsa hademe çıkarına bakamaz. Bütün düzen çığıından çıkar sonra. Düzen de çığıından çıkarsa, artık onu ne Hamlet düzeltbilir ne de Selim. Sonra bütün aile babaları ne yapar?"³³¹

Bu nedenle düzen, düzenin bir parçası olan bireyler için, bir şekilde bu düzenden fayda sağlayanlar için gizli bir birliktelik alanı yaratır. Bu alan, düzene dâhil olanların dışında kalanların bilmemesi gereken bir ilişkiler bütününe işaret eder. Düzenin dışında kalanların düzenden haberdar olmamaları, herhangi bir biçimde düzeni değiştirme ihtimalinin de ortadan kaldırılmasını sağlar:

"Bu düzenin dışındaki insanlara bu düzenden hiç söz açmıyorlardı. Bundan bahsetmek bile düzenlerini zedeleyebilirdi"³³²

"Düzen" düşüncesinin daha iyi anlaşılabilmesi adına, Turgut'un kullandığı makine çarkları metaforuna dikkat edilmelidir. Söz konusu makine çarklarına kendini kaptıran insan, onunla zorunlu bir ilişki kurmuş olur. Düzenin dışına çıkılmak istendiğinde, "tutunacak" bir yer bulunamayacağı düşüncesi, insanların tikel olarak yaşadığı "köksüzlük" sorununun tezahürüdür.

"Beni bıraktın bu makinenin çarkları arasında. Ben de dişlilere ceketimi kaptırdım. Eteğimin ucundan bağlandım bu düzene. Ceketini çıkarmadan olmaz. Ceket çıkarma talimatı verilmedi daha. Çıkar üstündekileri, kurtul bu düzenden. Olmaz Selim: çırılçıplak kalırım sonra. Tutunacak bir yer bulamam sonra"³³³

Düzenin ortadan kaldırılmasının en kısa yolu ise devrimden geçer. Yazar, devrime ilişkin düşüncelerini dile getirirken Ziya Özdevrimsel ve Ziya Tahiri isimli

³³¹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.307.

³³² A.g.e., 642.

³³³ A.g.e., s.307.

karakterler üzerinden ironik bir söylem geliştirir. Buna göre Ziya Özdevrimsel yapılan her devrimin en büyük destekçisidir.

“Yeni doğmuş bir bebeğin gelişmesini engelleyen ve onu eli kolu bağlı bir durumda bırakan eski kundak sistemini, yerinde bir devrimle ortadan kaldıran büyük Türk reformcusu ve düşünürü Ziya Özdevrimsel (devrimden önceki adıyla Mükrimin Ziya, 1301-1939) her bakımdan gerçek bir devrimciydi. Onu, şapka devriminden sonra şapkasız (denildiğine göre, evinde giymek için de, çok kısa kenarlı bir şapka yaptırmıştı), kıyafet devriminden sonra kıyafetsiz, yazı devriminden sonra eski harflerle kitap okurken ve çatal- bıçak devriminden sonra da elle yemek yerken gören olmamıştır.”³³⁴

Bu devrime sıkı sıkıya bağlı olma fikrindeki saplantılı tutumun devletin düzen arzusunda ortaya koyduğu saplantılı tavırdan pek farklı olmadığı görülmektedir. Yazarın eleştirileri üzerinden düşünüldüğünde düzenin de devrimin de kaynağını ve gücünü halktan alan hareketler olması gerektiği sonucu çıkarılabilir; çünkü Ziya Özdevrimsel'in "uyum sağladığı" devrimler de devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Bu yaklaşım, halkı bir düzenin içinden çıkarıp bir diğer düzenin içine koyma çabası olarak değerlendirilebilir. Düzenin karşısında duran Selim Işık'ın ve dolayısıyla Oğuz Atay'ın duyduğu rahatsızlık temelde bireyin kendini belirleyebilmesinin koşullarının oluşmamasıdır ve devlet elinden çıkan her türlü düzen anlayışı yaklaşımları farklı olsa da bu noktada benzer tavırlar sergileyecektir.

4.3.5. Modernitenin Kurgusal Alanı: Okul ve Eğitim

Modernitenin temel edimcisi hiç kuşkusuz devlettir; fakat devlet, kendini var edebilmek adına birtakım kurumlara ve düşünce sistemlerine ihtiyaç duyar. Bu kurumların başında hiç kuşkusuz "okul" gelir. Eğitim sistemi de ulusal düşünce sistemlerini ulusal bir dil üzerinden dayatır. Bu dayatma doğrudan bir tahakküm dili vasıtasıyla değil, toplumun her kademesinde bireyleri çevreleyen ve bir biçimde küçük yaşlardan itibaren okulda alıştırdıkları söylemler üzerinden gerçekleştirilir:

³³⁴ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.163.

*"Ulusunu kuran ulusal bir kültürün mevcudiyeti değildir; hatta bunun tam tersi doğrudur: Ulusal kültürü özellikle de okul aracılığıyla yaratan, ulusal devlettir. Bu ulusal kültüre kolektif bilinci yaratma rolünü yükleyen Durkheim'cı bir görüştür. Devlet, okul, kamu idaresi ve ordu sayesinde daha önceden hazırlanmış bir kültürü, özellikle de ulusal dil haline gelen bir dili yayar, genelleştirir, dayatır. Bu akılcı, özellikle de modernist bir yaklaşımdır ve temel amacı, siyaseti ulusun ya da halkın (Narod ya da Volk) -sanki bunlar devletin eyleminden önce mevcutmuş gibi- hizmetine sunma iddiasında olan milliyetçilik ve halkçılıkla mücadele etmektir."*³³⁵

Nietzsche de devlet ve ruhban sınıf arasındaki ilişki üzerinden bu dayatmacı durumu açığa çıkarır. Ona göre, devletin meşrulaştırılmasının yolu, ruhbanın kazanılması ve onun temsilcileri üzerinden özlenen bir öte dünya idealiyle bu dünyada yaşananların gelip geçici olduğunun vurgulanmasıdır. Bu bağlamda ortaya çıkan yöntemsel çeşitliliğin varmak istediği yegâne amaç, devletin eylemlerini meşrulaştıracak bir dünya görüşünü beslemektir.

*"Devlet genel olarak ruhbanı kazanmayı bilir, çünkü ruhların en özel, en gizli eğitimi için onlara gereksinim duyar, görünürde ve yüzeysel olarak tamamen başka bir çıkarı temsil eden hizmetkârların değerini bilir. Ruhbanın yardımı olmadan, şimdi bile hiçbir iktidar "meşru" olamaz."*³³⁶

Dolayısıyla, eğitim yoluyla toplumsal yapının şekillendirilmesi, devlet açısından en önemli özelliktir. Çocuğun, küçük yaşlardan itibaren içine dâhil olduğu eğitim çarkı, onun yetişkin olduğu zamanlara değin sürekli bir biçimde döner ve eğitim süreci tamamlandığında, ondan "ideal" birey olması beklenir.

"Tüm toplumsal sınıfların çocuklarını anaokulundan başlayarak alır ve de anaokulundan başlayarak yeni ya da eski yöntemlerle, yıllar boyunca, çocuğun "etkiye en açık" olduğu çağlarda, devletin Aile aygıtı ve devletin Okul aygıtı arasında sıkıştığı yıllar boyunca, egemen ideolojiyle kaplanmış "beceriler"i (dil,

³³⁵ Touraine, A. (2016). *Modernliğin Eleştirisi* (10. Baskı). (Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.176.

³³⁶ Nietzsche, F. (2016). *İnsanca, Pek İnsanca* (4. Baskı). (Çeviren: Mustafa Tüzel) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.272.

*aritmetik, doğa tarihi, fen bilgisi, edebiyat), ya da sadece saf egemen ideolojiyi (ahlak, felsefe, yurttaşlık eğitimi), çocukların kafasına yerleştirir.*³³⁷

Devletin, eğitimi ideolojiyi güdüleme noktasında bir araç olarak kullanması özellikle ulus-devletin inşası ve devamlılığı açısından önem arz eder. Bu noktada, tüm toplumsal kurum ve kuruluşlar, sistemler ve ideolojiler devletin arzuladığı “insan tipi”ni ortaya koymak uğruna uğraşır. Bu nokta da Oğuz Atay’ın örtük eleştirilerini yönelteceği bir hedef durumuna gelir. Vatanın ve vatani kurtaranların kutsallaştırılması idealiyle hareket eden ezberci eğitim mantığı, Atay’ın kahramanlarının ve dolayısıyla kendisinin içine giremeyeceği kalıpları kapsayan bir alana işaret eder.

"Bir de vatan denen bir şey vardı ki, çok iyi korunması gerekiyordu. Bizler, her sabah hep bir ağızdan onu özümüzden çok sevdiğimizi, ant denilen bir şey içerek haykırıyorduk. Bir de bazı çatık kaşlı adam resimleri vardı ki, babam onlara, gazetede amcalara yaptığım gibi, sakal bıyık takmamı şiddetle yasak etmişti. Kocaman bir dünyanın içinde -oysa sınıfta duran 'mücessem küre' çok küçük kalıyordu asıl dünyanın yanında- şaşkınlıkla ne düşüneceğimi bilemiyordum ve öğretmen gelince arkadaşlarla birlikte ayağa fırlayıp kıvanç duyduğumu söylüyordum bağırarak. Bununla birlikte, birkaç gün içinde, bu işlerin pek anlaşılamayacağını, yalnız bir kısmının ezberlenip kara bir tahtanın yanında tekrar edileceğini, böylece, öğretmen denilen teyzevari yaratıkla başımın belaya girmekten kurtulacağını sezmiştim. Sonunda, sınıfın kabadaylarıyla itişmek için gereken iç huzuruna kavuştum. Zayıflardan kendime iki dalkavuk seçtim ve sınıfı, mahalleye çevirdim kısa zamanda. Hemen I-A birinci takımını kurduk ve I-C ile bir maç yaptık. İçine sığmakta güçlük çektiğim okul sıralarında büyüklerimi saymak -küçüklerimi sevmek sözünü ters söylediğim için öğretmenin çektiği kulağımın acısını akşamki maçı düşünerek hafifletmeye çalışırdım. Büyüyünce öğretmenliği nasıl yasak edeceğimin hayaliyle yaşarken bir yandan da durmadan tekrarlardım: öğretmenimi, yurdumu sevmek, budunumu -bu budun kelimesi bana kasapta

³³⁷ Althusser, L. (2015). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (Çeviren: Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları, s.61.

çengele asılı etleri hatırlatırdı- korumak, saymak, üstün tutmak, doğrucum, yaşam, onlardan, herkesten intikam almaktır, olmaktır, çalışkanım, armağan olsun."³³⁸

Elbette, burada dikkat çekilmek istenen, toplumsal ödevlerinden uzaklaşmış ve “düzene uyma” noktasında kendisinden beklenen başarıyı gösterememiş bir “insan tipi” ortaya koymaktır. Dolayısıyla yine, “uyumsuz” bireyin durumuna ışık tutması açısından devlet eliyle şekillendirilmiş eğitim anlayışı ve bu anlayışın aksaklıklarını görebilen bir göze sahip bireyin çatışması ortaya koyulmuştur.³³⁹

Turgut Özben’in babasının geleneksel eğitim anlayışını savunması karşısında öğretmenin modern anlayışı benimsemiş olması ikisi arasında çatışma çıkmasına neden olur. Bu noktada da Osmanlı Devleti’nden miras kalmış geleneksel dünya görüşü ile “modern” dünya görüşünün çarpışması durumu söz konusudur.

Okulların mimari yapısı da içinde bulunan çarpık durumların parodisi niteliğindedir. Bu satırları takip eden alıntıda, her yeni müdürün zevksizliğini yansıtan duvar boyaları ile aslında kişiler değişse de düşünce yapılarının, estetik anlayışın, eğitime bakış açısının değişmeyeceğine yönelik bir imada bulunduğu düşünülebilir. Bunun dışında görülen "klişeleşmiş" durumların okul yaşamının ayrılmaz bir parçası hâline gelişi de okulun ve eğitimin zihinde bıraktıkları açısından düşünülmesi gereken hususlardır. Okul kavramının zihinsel tamamlayıcılarının olumsuzluğu ölçüsünde okuldan soğuma eğilimi açığa çıkmakta ve bireyin çocukluk dönemine tekabül eden bu yaşlarda düşünsel olarak içinde bulunulan sınıftaki bireylerden kopuşu ile ileride yaşanacak olan ağır tutunamama durumunun ilk adımı atılmış olur.

“Ben okul hayatımda güzel bir sınıf, zevkli bir okul binası, iç açıcı bir bahçe görmedim. Kirden kararmış, dayanan dirseklere cilalanmış eski sıralar; sıraların üstünde, geçen yılların Süleymanları, Necdetleri, Aykutları, zaman geçtikçe öztürkçeleşen isimlerini, adlarını çakıyla kazımışlar. Duvarlarda, her yeni müdürün yeni zevksizliğini gösteren renkli badanalar üstüste: son müdür Behçet Beyin sidik sarısı badanasının altında yer yer eski müdür Muhterem Beyin türbe yeşili ve merhum Sami Beyin çingene pembesi renkleri sırtıyor. Kara tahtanın

³³⁸ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.75.

*karalığı, sözde kalmış. Öğretmen kürsüsünün ön tahtasında, kadın öğretmenlerin bacaklarına, kalem düşürmek bahanesiyle bakabilmek için açılmış koca birdelik. Perdesiz büyük pencereler, yaldız boyası dökülmüş bir soba, kirli ellerimizden leke olmasın diye tokmağının çevresi siyaha boyanmış kül rengi kapı ve hepsinin varlığını ve neden öyle olduğunu açıklayan beylik cümle: bu fakir millet bu kadarını verebiliyor.*³⁴⁰

Tüm bu olumsuz durumların, aslında farklı nedenleri olmasına rağmen toplumda görülen fakirlikle açıklanması da bir başka klişeleşmiş duruma işaret eder. Renk seçiminde ve diğer estetik hususlarda bir eksiklik oluşu milletin fakirliğinden ziyade, yöneticilerin estetik yoksunluğundan; dolayısıyla, sanatsal yönünün eksikliğinden kaynaklanır. Öğrencilerin giderek öztürkçeleşen isimleri de toplumun "milli" hassasiyetlerinin artışına yönelik bir ima olarak değerlendirilebilir.

Selim Işık'ın okul ile bir türlü ilişki kuramaması öncelikle öğretmenin söylemleriyle ilişkilidir. Bu söylemler, daima üstten bir dilin ürünü olmakla birlikte, öğrenciye yönelik herhangi bir saygı duyulmadığını da açıkça gösterir. Öğretmen amir, öğrenci ise işçi durumundadır. Bu ast-üst ilişkisindeki söylemsel tahakküm bireyin ilerleyen yaşlarında "devlet" ile tanışması esnasında daha kolay bir kabullenme tavrı sergileyebilmesini sağlar. Öğretmen, öğrenciyi "tabula rasa" olarak düşünür; fakat onun kendi deneyim alanlarına açılmasına izin vermeden, "doğru bilinenler" in dikte edilmesi vasıtasıyla öğrencinin zihnini doldurur.

*"Sevmedim okulu önce,
"Öğretmenim" tutmadı yerini annemin (bence.)
Beni çingenelere vermek istemeseydi
Babam, bir dev anası gibi
Görünen öğretmenden kaçardım (ne iyi olurdu).
Korkuyu
Bahçedeki huysuz ve parlak kanatlı
Horoz tanıttı bana.
Bir de "öğretmenim" Rânâ.*

³³⁹ Bakınız: Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.75, 76.

³⁴⁰ A.g.e., s.78, 79.

*"Kulağını çekerim, konuşma, terbiyesiz,
Yakarım ağzınızı, işim geldi dersiniz.
Kırarım notunuzu haylazlık ederseniz.
Yarına satır satır ezberlensin dersiniz"³⁴¹*

Öđretmen tavrının soğukluğu ve mesafeli hali onun devletin somutlaşmış hali gibi algılanmasına neden olabilir. Çünkü, bu söylemler üzerinden dūřünüldüğünde tıpkı devlet gibi öğretmen de bireyi pasifize eder, ona dūřünme alanı bırakmaz. Nitekim bu söylemlerin benzerleri toplumsal yaşam alanlarında da kendini gösterir. "Yasaktır", "memnudur", "girilmez" gibi olumsuz emir kipleriyle toplumun her alanında insan davranışlarının kısıtlanması küçük yaşta alışılmış bir söylem kipi olarak karşımızda durur:

*"Bize öğretilen her söze kandık
"Yasaktır" "Memnudur" dendi, inandık
Hep "Girilmez" levhasına aldandık
Bu tutulan, yanlış yol gelir bize."³⁴²*

Böylesi bir tavrı onaylamadığını belirten Selim Işık'ın toplumsal alandan bireysel alana açılan yaşam serüveninin hareketinin kendi iç mantığı toplumsal tecrübeleri üzerinden takip edilebilir. Okul, eğitim sistemi ve onun edimcisi olan öğretmen tarafından öğretilen doğru ve yanlışlarla kendi yaşamını belirleme yoluna giden bireyin karşılaşacağı sorunlar aşıkârdır. Kendi doğruları ile çelişki yaşadığı noktada birey yalnızlaşır ya da yalnızlaştırılır. En başından beri üzerinde durulan "ötekileştirme/marjinalize etme" fikri burada da esastır. Devletin eğitim sistemi içinde öğretilenlerin dışına çıkmak kabul edilebilir bir durum değildir. Selim Işık'ın en başından itibaren yaşadığı çelişkiler de sistem ve birey arasında görülen çatışmaların bir ayağına işaret eder.

³⁴¹Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.120.

³⁴² A.g.e., s.134.

4.4. Entelektüalizmin Sınırlarında Modernite ve Sanat

Hiç kuşkusuz insan yaşamına tesir eden hususların düşünsel altyapısını oluşturmak ve adım adım bunların gelişimini sağlama amacı gütmek “entelektüel” nitelendirmesinin temel vasıflarıdır. Bunun üzerine koyulan her olumlu nitelik “entelektüel” kavramının/konseptinin derecesinin yükselmesini sağlar.

Edward Said, Antonio Gramsci'ye göndermede bulunarak iki tip entelektüel kategorisi bulunduğunu belirtir. Buna göre, birinci kategori geleneksel entelektüellerden oluşurken ikinci kategori organik entelektüellerin oluşturduğu gruba işaret eder. Öğretmenler, din adamları, idareciler geleneksel entelektüel kategorisinde yer alırken; iktidarın, güç odaklarının güç devşirme ya da gücünü pekiştirme yolunda sağladığı faydaya odaklanan grup organik entelektüeller olarak değerlendirilir.³⁴³

Modernite, özellikle bu ikinci tip "organik" entelektüel kategorisinden beslenir. Eleştirel akıldan uzaklaşan modern kurumlar ve düşünce sistemleri, kendilerini var edebilmek adına öncelikle kendi entelektüel çevresini oluşturma yoluna gider. Dolayısıyla yapılacak her türlü olumsuz, zararlı ya da akıl dışı edim, bir biçimde akılsallaştırılarak halka sunulabilir hale getirilir. Oysa, gerçek anlamda, "entelektüel" nitelendirmesi kurgusal düzlemde roman kişinin taşıdığı sorumluluğun daha fazlasını reel hayatta taşıyan kişiye aittir. Bu noktada Edward Said, entelektüelin nitelendirilmesi hususunda özellikle sahip olunan kamusal role dikkat çeker:

"...entelektüelin toplumda, sadece kimliksiz bir profesyonel, salt kendi içine bakan bir sınıfın yetenekli bir üyesi olmaya indirgenemeyecek özgül bir kamusal role sahip bir birey olduğunda ısrar etmek istiyorum"³⁴⁴ (Said, 2017: 28).

Bu vurgu, toplumsal değişim ve dönüşüm süreçlerinde adalet terazisini toplum adına elinde tutacak bir kimseye duyulan ihtiyaçtan kaynaklanır. Entelektüel sınıfın düşünce katmanlarının çeşitliliği, dünyayı bütünsel olarak algılama ve

³⁴³ Bakınız: Said, E. (2017). *Entelektüel*. (Çeviren: Edward Said). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.22.

³⁴⁴ A.g.e., s.28.

değerlendirme noktasında bu adalet terazisinin iktidar ve halk arasında dengede durabilmesini sağlayacak olan alt yapısını oluşturur.

Agnes Heller, "Omnivorous Modernity" adlı makalesinde, modernitenin entelektüel yönüne değinirken; "doğal" entelektüellerin ya da Edward Said'in deyimiyle "geleneksel" entelektüellerin ve onların beslendikleri kaynakların modernite tarafından ortadan kaldırıldığına işaret eder. Bu noktada da modernitenin ortaya çıkış sürecindeki amacında yaşanan sapmalar göz ardı edilmemelidir. Liyakat esaslı kültürel seçkin sınıfın yerine, kültürel elitizmin geçmesi de aynı dönüşüm sürecinin bir sonucu olarak karşımıza çıkar.

*"Modernite, giderek her şeyi yiyip yok eden bir hâle dönüşmektedir; çünkü metin-seçimi, metin-süreçleri ve metin-hazırlama geleneklerinin temellerini kaybetmiş ve sonunda yok olmuşlardır. Bu durum, tüm kültürel seçkin sınıfların/elitlerin yavaşça yok olma eğilimini güçlendirir. Başlangıçta, elitist kültürün oluşumunda, geçmişteki kültürel-gelişim geleneklerinin "otorite eksikliği" engellenmek yerine kayırıldı. Aslında, erken dönem Avrupa modernitesi doğum yerine liyakat esasına dayalı bir kültürel seçkin sınıf üretme girişiminde daha başarılıydı. Ama bu geçmişin meselesidir. Alt üst olmuş bir durumda, yapısöküm hala kültürel elitizmin kalıtsal alışkanlıklarını muhafaza eder. Düşük ve yüksek kültür arasında ayırım olmadığına dair söylem, hala bir tabuyu (belki de en sonuncusu) yıktığı için "avant- gardist"tir. Ve, iki yüz yıldır, inşa edilen ve devam ettirilen kültürel elitlerin tabularını yıkar."³⁴⁵**

Oysa, esas anlamıyla entelektüellerden beklenen; modernitenin çürümeye başladığı noktaları açığa çıkarmak ve sorunun kaynağına işaret etmektir. Bu şiarla hareket eden, modernitenin karşısında konumlanan entelektüel kesimin hareket ettiği iki temel nokta bulunur. Bunlardan birincisi modernliğin kitle üretim ve tüketimine dönüşmesi ile birlikte aklın araçsal bir unsur olarak kullanılması; ikincisi ise

³⁴⁵ Kilminster, R. Varcoe, I. (1996). *Culture, Modernity and Revolution*. London and New York: Routledge, s.108.

* Bu alıntı Emel Aras tarafından Türkçe'ye aktarılmıştır.

modernleşme siyasetinin giderek milliyetçi diktatörlüklere bağımlı hale gelmesidir.³⁴⁶

Sonuç olarak, entelektüel kesimin ve entelektüel dünyanın yaşadığı bunalım, esas olarak "entelektüel" nitelendirmesinin içinin boşaltılmasından kaynaklanan bir sorun olarak karşımıza çıkar. Modernitenin devreye girdiği noktada ise iktidar ve söylemler arasında birlik oluşturulması adına "yapay" entelektüellerin oluşturduğu yeni bir kesim ortaya çıkar. Dolayısıyla, "entelektüel" nitelendirmesinin içinin boşaltılması ya da farklı özelliklerle donatılması toplumsal ve bireysel düzlemde hakiki anlamda bir "ilerleme", "gelişim" ve "dönüşüm" adına sakıncalı bir durumdur; çünkü entelektüel, Said'in de belirttiği gibi "özgül bir kamusal role sahip birey"dir. Onun, "eleştirel gözü" her daim toplumun üzerinde olmalı ve gerektiğinde söylemleriyle olaylara müdahale etmelidir.

4.4.1. Estetik, Edebiyat ve Sanat

Bir sanatçı, aydın, entelektüel olarak toplumda var olmak hiç kuşkusuz sınırlı bir bilgi ile var olmaktan daha yıkıcıdır. Bilinçli bir yaşam beraberinde sorumluluk da getirir. Etrafına "bilen" gözlerle bakan birey, yaşamın hiçbir alanında olağan gidişata kapılmaz ve durup düşünerek, bilinçli adımlar atmaya tercih eder. Oğuz Atay'ın ortaya koyduğu karakterler de bu gidişata kapılmayan, direnen ve kendilerine anlaşılabilir geleni yadırgayan karakterlerdir. Edebiyat ve estetik hususlarında da Atay'ın kahramanları benzer bir tavır takınır. Estetik kelimesinin birtakım ölçülerle izah edilen bir kavram düzeyine indirgenmesi Selim Işık'ı rahatsız eder ve Selim günlüğünde şu ifadelerle yer verir:

“Estetik gibi bir söz duyuyordum yarım yamalak; kelimeyi alıp biçimlendirmeye çalışıyordum. Kafam boşalıyor ve soyut kavramlar üzerine konuşuyoruz. Karşıma ölçüler konuluyor. Bu mimarları sevmiyorum. Sarsılmaz ölçüleri var. Herkes bu

³⁴⁶ Bakınız: Touraine, A. (2016). *Modernliğin Eleştirisi* (10. Baskı). (Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.193.

ölçüleri anlamak ve gerçekleştirmeleri için mimarlara yardım etmekle görevli. Hiç kuşkuya düşmüyorlar."³⁴⁷

"Estetik" sözcüğünün Selim Işık açısından taşıdığı belirsizliğin karşısına koyulan ölçü esaslı yaklaşımın onun açısından pek bir anlamı yoktur. Estetik anlayışın belirli kalıplarla birlikte anlaşılması ve o kalıplar doğrultusunda kapsamının kesin çizgilerle belirlenmesi hayatın birçok alanında olduğu gibi "estetik" alanda da bir sınırlandırmaya ihtiyaç duyulduğunu gösterir. Bu sınırlı ve kesin çizgilerle belirlenmiş tavır, modern sanatın estetik anlayışının burjuva yaşantısı ile kurduğu ilişkide de açık bir biçimde görülür:

*"Tavana kadar aynı renk, böylece düzlemler daha kesin beliriyor, modern sanatın burjuva yaşantısına katkısı."*³⁴⁸

Bu söylemlerde de görüldüğü üzere, öznel bir alan olarak düşünülebilecek estetik alanın sınırlandırılması mimaride görülen estetik anlayışa işaret edilerek anlaşılmaya çalışılır. Aynı sınırlı yaklaşım edebiyat alanında da kendisini gösterir. Şiir anlayışının değişmesi, dolayısıyla estetik yaklaşım noktasında ortaya çıkan yeni fikirlerin kabul görmemesi de aynı sınırlandırma fikrinin ürünüdür. Hayatın her alanında alışılmadık dışına çıkanın gazabı yadsınmak ve anlaşılammaktır.

*"Hece vezniyle alay ediliyor. (...) Nâzım Hikmet bir vatan hainidir diyor. (...) Karikatürcüler yeni şiirle alay ediyorlar."*³⁴⁹

Atay'ın dikkat çektiği bir diğer husus da edebiyatın değersizleştirilmesidir.

Turgut Özben'in Selim Işık ile gerçekleştirdiği diyalogda üslup problemini aşmak adına ortaya koyulan yaklaşım edebiyat ve toplum arasındaki ilişkiye göndermede bulunur. Zira, toplumun her kesiminin bir biçimde edebiyat ile ilişki kurmaya çalışması, edebiyatın asıl değerinden uzaklaşılmasıyla sonuçlanır. Bu durumun önüne geçmek adına Selim Işık ve Turgut Özben kendi mesleklerine ve birikimlerine uygun olarak "teknik" bir üslup belirlemeleri gerektiği sonucuna varırlar.

³⁴⁷ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.605.

³⁴⁸ A.g.e., s.26.

³⁴⁹ A.g.e., s.227.

“ “Evet! Diyorum ki; edebi değil teknik bir üslup seçersek, kendimize verdiğimiz serbestliği iyi kullanmış oluruz ve demokrasi gibi bunu da kendimize benzetmeyiz. Teknik bir üslup seçmeliyiz; çünkü bizler teknisyeniz. Duygularını ifade edebilmek için bakkal, bakkal gibi, bahçıvan da bahçıvan gibi düşünebilseler; kendilerine yakışacak bir ifade coşkunluğuna kavuşacak zamanı bulabilselerdi; bütün şehir, gereksiz edebiyattan temizlenmiş olurdu. Yazık ki her zaman birinci sınıf bir bakkal, dördüncü sınıf bir edebiyatçının üslubuna özendiği için, onu kullanmak zorunda kaldığı için, edebiyatçılar tarafından edebi bakımdan hor görülmektedir. Biz, yani bu dünyanın iki sahibi sen ve ben, bu oyuna gelmeyecek kadar yeterliyiz. Birinci sınıf matematikçi olmak yolunda bulunan bu iki müstesna genç, lisede matematikten belge almış bir edebiyatçının hakimiyetine boyun eğemez. Napolyon gibi gururla söyleyebiliriz: “Bizim asaletimiz, bizimle başlar.’ Anlaşılmamak korkusuna gelince: bir edebiyatçının meseleleri de –günlük yaşantının nakledilmesi dışında- halk için, bir matematikçinin denklemleri kadar, belki de daha soyut kalır.”³⁵⁰

Estetik konusunun bir diğer boyutunu Atay'ın beslendiği kaynakların zenginliği eserin her satırında kendisini gösterir. "Güzellik" anlayışının kadın bedenine indirgendiği modern dünyada Eski Yunan'a göndermede bulunarak erkeğin de güzel olabileceğini ima eden yazar, bu yaklaşımıyla da modern dünyanın dayatmalarına karşı bir tavır takınır:

“...her zaman güzelsin diye yanına yazardım kızmış görünerek erkeğin güzel olamayacağını ileri sürer ben de ona Eski Yunandaki güzellik anlayışını bilmediğini ya da o anlayışa ulaşamadığını söyleyerek yeniden saatlerce sürecektir bir tartışmaya yol açardım.”³⁵¹

Daha geniş anlamda estetik, daha dar anlamda ise edebiyatta görülen estetik tavrın açığa çıkardığı uyumsuzlukların çarpışması fikri, "Tutunamayanlar"ın özüne de oldukça uygundur. "Tutunamama" durumu yalnızca ontolojik bir alanı kapsamamakta; yaşamın her alanında bir çarpışma ve yadsınmanın birlikteliğinin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Estetik algının edebiyatta ve yaşama dair diğer

³⁵⁰ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.66.

³⁵¹ A.g.e., s.462.

alanlarda değişiminin izdüşümleri de modernite ile kurulan fikirsel birliğin yansıması niteliğindedir. Yönetim aygıtlarının sınırlı ve dolayısıyla kontrol edilebilir olana duyduğu ilginin estetik odaklı edebiyat ve sanat alanlarında dahi kendini var edebilmesi, insanın mekanikleştirilmesinin ve ruh yoksunluğuna sürüklenişinin zirvesi olarak görülebilir.

Selim Işık'ın şarkılarında görülen dağınık yapı ve üslup anlayışının Süleyman Kargı tarafından, yani ötekinin gözünden değerlendirilmesi eleştirel gözün devrede olduğuna işaret eder. Selim Işık'ın şarkılarında konu ve söylem noktasında görülen çeşitlilik ve bağlantısızlığın nedeni, Selim Işık'ın kafasındaki düşüncelerin bağlam gözetmeksizin bir araya getirilmesi olarak görülmüştür.

"Selim, her işinde olduğu gibi, şarkıları yazmaya da bir Türk gibi başlamış ve bütün iyi niyeti ve çabasına rağmen, İngiliz gibi bitirememiştir. Kafasındaki dağınıklığı anlatabilmek için, şarkılara da dağınık bir biçim vermek gerektiğini sanmıştır. Bu dağınıklık, bir biçim bozukluğu olarak bütün şarkılar boyunca sürüp gitmektedir. Nitekim, Birinci Şarkıda, yedi-yedi hece bölümlü sekiz mısralık kıtalar - ya da Selim'in yarım Batı etkisiyle kullanmak isteyeceği deyimle, stanzalar- olarak görülen ilk biçim, İkinci Şarkıdan başlayarak hem her kıtadaki mısra ve hem de her mısradaki hece sayısı bakımından belirsiz ve düzensiz bir yapıya ulaşıyor."³⁵²

Yapının ve üslubun baştan sona bir bütünlük içinde hareket etmeyeşine yönelik bu eleştiri bir başka açıdan da okunabilir. Hayatın her alanında görülen "birlik, bütünlük, teklik" fikrinin Selim Işık'ın Şarkılarında da görülmesi beklenmiş; fakat bu beklenti karşılanmamıştır. Süleyman Kargı'nın değerlendirmelerinin devamında söz ettiği nedenlerden dolayı Selim Işık'ın şarkılarının "organik bütünlükten yoksun" kalışına yönelik vurgusu aslında bu "birlik, bütünlük, teklik" ve dolayısıyla, "anlaşılabilir" maksadının dışında kalındığına yönelik bir vurgudur.

"Buna karşılık, Birinci Şarkıda hece vezni ve kafiye düzeninin getirdiği manzume havası, sonraki şarkılarda dağılmakta ve kalıplara uygun duygular yerine duygulara uygun kalıpların yer almasıyla şarkılarda belirli bir rahatlığa varılmaktadır. Ya da Selim, böyle bir rahatlığa ulaştığını sanmıştır. Ne var ki, bu

bölümde de aruz ve koşmaların etkisiyle bazı zorlamalar yapıldığı gözden kaçmıyor. Böylece şarkılar, organik bir bütünlükten yoksun kalıyor."³⁵³

Selim Işık, yazarken kendisini bir başkasına en açık haliyle anlatmaktan ziyade, kendi varlık alanını tesis etme gayesinden hareket etmiştir. Bu nedenle kullandığı dil ve üslupta görülen çeşitlilik ve konular arasındaki anlamsal boşluklar okurun tepkilerine yönelik bir kaygı güdülerek oluşturulmamıştır. Yapılmak istenen, tüm "eksik ve hatalı" yönlerine rağmen insanın, -en azından- kendini anlatırken kalıpların dışına çıkmasına müsaade etmek, bunu yapabilme özgürlüğünün bireyde olduğunu anlatma çabasıdır.

Dolayısıyla, buraya kadar görülen edebiyat ve estetik hususlara dair eleştiriler de birçok farklı alanda olduğu gibi kaynağını "tektipleştirmeye karşı olmak"tan alır. Selim Işık'ı rahatsız eden, deneysel alanda farklı sonuçlar doğurabilecek durumların tek bir sonuca gitme zorunluluğunun dayatılmasıdır. Bu bağlamda özellikle estetik ve edebiyat alanlarında görülen dayatmacı tavır Selim Işık açısından kabul edilebilir gözükmemektedir. Bu iki hususu sanat ile bütün olarak değerlendirdiğimizde sanatın temel özelliği olan bireysellik ilkesinin anlamı da Selim Işık'ın itirazının arka planını oluşturur. Sanatın bireyselliği önceleyen tavrı Selim Işık'ın özgürleşme imkânını aradığı alanı açar; çünkü sanat, ortaya çıkış biçimi ve dayandığı ilkeler bazında düşünüldüğünde bilim ve teknolojinin beslendiği kaynaklardan farklı bir alana göndermede bulunur. Sanata duyulan ihtiyaç, insanın daha derinlere doğru ilerleyerek kendini anlama gayesinden kaynaklanır. Bu nedenle sanat, bilim ve teknolojinin pragmatik amaçlı ilkesel duruşunun tatmin edemediği bir varlık alanı olarak düşünülebilir.

*"Sanat, insanın kendi (bedendeki ve karakterdeki) iç dünyası hakkındaki doğal b i l g i s i z l i ğ i n d e n yola çıkar: fizikçilere ve filozoflara göre değildir"*³⁵⁴

³⁵² Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.156, 157.

³⁵³ A.g.e., s.157.

³⁵⁴ Nietzsche, F. (2016). *İnsanca, Pek İnsanca* (4. Baskı). (Çeviren: Mustafa Tüzel) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.124.

Selim Işık'ın bu dünyadaki varlığı da sanatın bilim ve teknoloji karşısındaki varlığına benzetilebilir. İnsanın insani yönünün öncelendiği bir alan olarak sanat, modernitenin "her şeyi bilen" tavrına karşı bir başkaldırı alanı olarak düşünülürse, Selim Işık'ın modern dünyaya ait olamayışının ve insanın özünü öne çıkarmaya yönelik yaklaşımının sanatın amacıyla benzerlik gösterdiği söylenebilir.

"Bir daha da böyle bir Selim gelmesin dünyaya. Bilimsel bilimsel yaşayıp dursunlar. Selim olmayan çocuklarının yaygarasından geçilmesin dünyada. Onlar da, onlara karşı olanlar da, anlayışsızlar da anlayışlılar da, huzurlular da, huzursuzlar da daha beter olsunlar: Allah'ın belası bir mutluluk gelsin dünyaya."³⁵⁵

Yaşamın her alanının belirli sistemler içerisinde düzenlenmesi ve algılanmasına yönelik eleştirilerini alaycı bir söylemle ortaya koyan Atay'ın "bilim" merkezli modern dünyaya yönelik eleştirisi de bilimsel bir söylemle dile getirilir:

"Turgut'un oturduğu apartman, büyük şehrin kuzey doğusunda, enlemi kırk bir derece sıfır sıfır dakika bir saniye kuzeyle boylamı yirmi dokuz derece on iki dakika doğu ve yirmi dokuz derece on iki dakika bir saniye doğu olan noktalar arasına sıkışan bir arsa üzerine kurulmuştu. Apartmanın dünya üzerindeki konumunu anlayabilmek için biraz astronomi bilmek gerekiyordu. Oysa, Turgut'un arkadaşlarının karıları, bu bilgiden yoksun oldukları halde, apartmanı 'elleriyle koymuş' gibi buluyorlardı. Selim ise -bilimsel tanımları uygulamakta her zaman güçlük çektiği için- yarım saat oralarda dolaşıp durmuştu ilk geldiği gün."³⁵⁶

Turgut'un evinin adresinin en ince ayrıntısına kadar belirtilmesi ve buna rağmen Selim'in Turgut'un evini bulamaması da Selim Işık'ın "bilimsel" yönünün eksikliğine yönelik vurgu ile açıklanır. Dolayısıyla, Selim Işık'ın yaşadığı "tutunamama" durumunun temel nedeni, her şeyin belirli bir düzene göre belirlendiği dünyada ruhu ile var olamaması olarak düşünülebilir. Bu durum, bir bakıma modernleşmeye karşı içsel bir reddediştir. İnsanın en özel anlarından biri olan "yazma" limanına sığındığı anda dahi, onun ölümünden sonra yazdıklarını

³⁵⁵ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.364.

³⁵⁶ A.g.e., s.43.

okuyanlarca, "düzene uymamakla", "dağınık olmakla", "bütünsel bir tavır benimsememekle", "alışılmışın dışında olma imasıyla" eleştirilir.

Selim Işık'ın yazarak kendi dünyasını oluşturma çabası içerisine girmesi, onun estetiğe yaklaşımının anlaşılması adına önem arz eder. Selim Işık, hayatta kendisine rehber edindiği "büyük ve güzel şeylere ulaşma" düşüncesini kurgusal alanda tatmin etme yoluna gider.

*"Güzeli anlatamamak, rüyada bağırarak isteyip de sesi çıkmayan insanın dehşetine düşürüyordu onu. Selim, başkalarına yer yer güzel gelen açıklamalarını, yüzeyde kalan ve kafasındaki güzelliği bozan bir yarım yamalaklık sayardı."*³⁵⁷

Sonuç olarak, dünya düzenini değiştirmeye yönelik bir hamle ister sanatsal tavır, isterse edebi yaklaşım bağlamında görülsün, bu hamleden rahatsız olabilecek kurum ve kuruluşlardan ziyade bireyler tarafından eleştirilir. "Birlikten kuvvet doğacağı" ilkesinin içinde barındırdığı telkinle hareket eden birliğin bireylerinin hâkim olduğu bir dünyada, her adımıyla kendini inşa etmeye çalışan Selim Işık'ın yer edinebilmesi mümkün gözükmemektedir.

4.4.2. "Büyük ve Güzel Şeyler İçin": Sanatçı Duyarlılığına Yaklaşmak

Atay'ın yaşamı önceleyen, bu dünyaya bağlanmaya çalışan karakterler yaratma arzusu aslında insanlığı basit olarak, karmaşıklıktan tüm ruh halleri, iyi ve kötü yönleriyle anlatmasıyla ilişkilidir. Modern dünya her ne kadar bizleri birbirinden haberdar olmadığıımız geometrik biçimlerle sınırlandırılmış alanlara hapsedse de aslında hepimiz benzer acıların ve mutlulukların yönlendirdiği yaşamlarımızda "ortak alanlar"da var oluruz. Bu "ortaklık" fikri daha ziyade, çocuklara özgü bir kesişim alanı olarak düşünülebilir. Bu nedenle, sanatçının görevi, insanların tıpkı çocukken olduğu gibi aslında öz olarak birbirleriyle yakınlığını vurgulamak olmalıdır. Bu durumu Nietzsche şu sözlerle ifade eder:

*"İnsanlığı çocuklaştırmak, sanatçının ister istemez görevi olacaktır; budur onun şanı ve sınırlılığı."*³⁵⁸

³⁵⁷ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.216.

Bu durumu daha anlaşılır kılmak adına Nietzsche'nin bu bağlamda söylediklerine yakından bakmak gerekir. Nietzsche bu ifadeleri genişletirken sanatçının kendisi dışındakilerle aynı pencereden bakmayışının nedenini, sanatçının olgun insan olmayı reddetmesinde ve üretimleriyle giderek geçmişe doğru, insanın doğaya daha yakın olduğu dönemlere doğru bir rotayı takip ettiğini belirtir. Bu gidişat da sanatçının kendi döneminde yaşayan insanlarla ilişki kuramamasına ve bir müddet sonra karamsarlık içinde bir yaşam sürerek ölmelerine neden olur.

“Bir sanat, bir birey üzerinde enikonu etkili olduğunda, o bireyi sanatın en parlak dönemini yaşadığı çağlardaki görüşlere geri götürür, sonra da geriletici bir etkide bulunur. Sanatçı giderek daha fazla saygı duyar, apansız heyecanlara, tanrılara ve cinlere inanır, doğaya ruh ekler, bilimden nefret eder, ruh halleri değişkenleşir, tıpkı antikçağın insanları gibi; sanat için elverişli olmayan tüm ilişkilerin çökmesini ister, üstelik de bir çocuğun şiddeti ve insafsızlığıyla. Kendi başına sanatçı zaten geride kalan bir varlıktır, çünkü gençliğe ve çocukluğa takılıp kalır: dahası yavaş yavaş başka zamanlara gerilemektedir. Böylece sonunda kendisiyle, kendi dönemindeki yaşıtı insanlar arasında keskin bir uzlaşmaz çelişki ve hazin bir son çıkar ortaya; eskilerin anlattıklarına göre Homeros ve Aiskhyklos'un sonunda melankoli içinde yaşamaları ve ölmeleri gibi.”³⁵⁹

Selim Işık karakteri de aslında insanın "çocuksu" yönüne hitap eden bir karakter olarak karşımıza çıkar. Onun anlaşılamayışının nedeni de tıpkı Homeros ve Aiskhyklos'un yaşadığı türden bir çelişkiye düşmesidir. Selim, düşündükleri, okudukları ve yazdıklarıyla modern dünyanın insanından adım adım uzaklaşır ve en sonunda içine düştüğü açmazdan kutulamadığı için intiharı tercih eder. Selim Işık'ın ölümünün ardından söylenen şu sözler söz konusu durumu anlamak adına önem arz eder:

“...böyle bir insan bu kadar yakınımızda yaşadı bütün benliğini bu kadar açıkça ortaya koydu hayır koymadı haksızlık etti anlatmalıydı hayır olmazdı parçalardık

³⁵⁸ Nietzsche, F. (2016). *İnsanca, Pek İnsanca* (4. Baskı). (Çeviren: Mustafa Tüzel) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.117.

*onu kabuğundan çıkmış bir kaplumbağa gibi yerdik oysa kabuğunun içinde yavaşça yok olmayı tercih etti daha fazla incinmemek için duygusuzluk ve alay kabuğunun içinde korunmaya çalıştı bütün ömrünce anlaşılmayı bekledi kendi gibi olmayanları idrak edemeden yaşadı hepimizin elini sıkmaya hazırды.*³⁶⁰

Selim Işık'ın anlaşılmasına, etrafındakilerle uyumlu bir ilişki kuramamasına rağmen yine de, düşüncesi ne olursa olsun herkesle uzlaşma yolunu arayacak bir kahraman olması belki de kahramanın insanlığın özüne dönebileceğine yönelik duyduğu umutla açıklanabilecek bir durumdur. Çünkü insan, çocuksulaştıkça ya da gerçek doğasına yaklaştıkça diğer insanlarla daha rahat bir ilişki kurma imkânı bulabilir. Bugünün dünyasında ise bu durum, ancak sanat vasıtasıyla ulaşılabilecek bir durumdur. İnsan, sanat vasıtasıyla kendi özüne ulaşabilir ve dünya ile kurduğu ilişkileri yeniden düzenleme imkânına sahip olabilir:

*"Düşünürlerin büyük çoğunluğu insanın toplumsal denetimlerin güç kazanmasıyla bastırılan ya da saptırılan gerçek doğasına, özellikle sanat sayesinde yeniden kavuşabileceği fikrini savunur: Yaşam bir sanat yapıtına dönüştürülmeli, insanı dünyayla birleştiren ilişkiler güzellik aracılığıyla yeniden keşfedilmelidir."*³⁶¹

Selim Işık'ın bu uzlaşmacı tavrına rağmen, kimi zaman söylemlerinde görülen itirazları daha yüksek perdeden dile getirmesi onun içine düştüğü çelişkilerden kaynaklanır. Selim, bir yandan tüm insanlığa kucak açmak isterken bir yandan da içinde bulunduğu çevrelerde deneyimlediği yaşam biçimlerinden rahatsızlık duyar. Selim Işık'ın bu rahatsızlığı her şeyden önce, "yaşamı yadsıyan" yaşam biçimlerinden kaynaklanır. Teknik bir alan olan mühendisliği yaşamlarının odağı hâline getiren arkadaşlarından utandığını belirten Selim, "büyük ve güzel şeylere ilgi duymak"tan, "yükselmek"ten söz eder.

³⁵⁹ Nietzsche, F. (2016). *İnsanca, Pek İnsanca* (4. Baskı). (Çeviren: Mustafa Tüzel) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.122, 123.

³⁶⁰ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.529, 530.

³⁶¹ Touraine, A. (2016). *Modernliğin Eleştirisi* (10. Baskı). (Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.170.

*"Selim kaşlarını çatar: sizden utanıyorum. Aklınız tek yönde çalışıyor. Mühendislik iptal edilse aç kalırsınız hepiniz. Büyük ve güzel şeylere karşı ilgi duymuyorsunuz. Yükselmiyorsunuz."*³⁶²

Selim Işık'ın "yükselme" fikri, duyuşsal anlamda daha derinlere ulaşabilmeye, yaşanı duyuşsayabilmeye yönelik bir ima niteliğindedir. Eserin birçok yerinde bu "büyük ve güzel şeylere ulaşma" fikri tekrar tekrar dile getirilir.³⁶³ Bunu yapabilmek ise her şeyden evvel, insanın kendi yaşanımlı belirleyebilme yetisini harekete geçirmesiyle ilgilidir.

*"Böyle bir düzen içinde insan düşünebilir mi? Büyük ve güzel şeyleri demek istiyorum. Önce eşya engel oluyor, sonra şartlar: kalorifer, hizmetçi, çocuk odası. Düşünmek için kendime bir daire tutsam. İçinde, düşünmeye engel olacak eşyalardan hiçbiri bulunmayan küçük bir daire."*³⁶⁴

Oysa Selim'in hitap ettiği arkadaşları, mühendislik mesleğinin sağladığı maddi imkânlar çerçevesinde, bu imkânlarla belirlenmiş bir yaşam sürmeyi tercih ederler. Dolayısıyla bu çerçevenin dışına çıkmaları, farklı bir yaşamın olanaklılığı fikrinden uzak olmaları Selim Işık açısından dayanılmaz bir durumdur. Yaşanımlı tercihlerle belirlendiği düşünülürse, Selim Işık ve Turgut Özben'in radikal kararları birçok noktada kendini gösterir. İnsan, hangi yaşta ve hangi koşulda olursa olsun kendisiyle bağdaştıramadığı durumların ve eylemlerin karşısında tavır takınabilir. Bu da, insanın "ben buradayım" deme biçimlerinden bir tanesi olarak düşünülebilir. Turgut Özben'in bu bağlamda, ilkokul öğrencisi olduğu dönemlere ilişkin anlattıkları yaşanımlı belirleme yolunda tercihlerin öneminin anlaşılması adına dikkat çekilmesi gereken satırlardır:

"Benim gibi, az gelişmiş bir ilkokul öğrencisinin de başarabileceği tek şey buydu. Kötülüğe kayıtsız kaldım; ona içimde yer vermedim. Kara ekmeği yemek zorundaydım; ama kötü şiiri okumadan da yaşayabilirdim. Sınıfta tahtaya kalktığım zaman, gene, şiirleri en iyi ben okuyordum; çünkü öğrenmiştim en çok bağırmanın en iyi şiir okumuş sayıldığını. Ve, öğretmenin bu zayıf tarafını keşfeden

³⁶² Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.349.

³⁶³ A.g.e., s.111.

³⁶⁴ A.g.e., s.557.

tek akıllı öğrenciydim. (Üye Selim'in itirazı üzerine 'akıllı' kelimesi değiştirilerek 'kurnaz' konulmuştur.)³⁶⁵

Edebî anlamda ortaya koyulan bu tercih, kaynağını edebî duyarlılıktan, estetik hassasiyetten alır. Dolayısıyla, yaşamı duyumsamaya yönelen bir yaşam ideali taşıyan Selim Işık ve Turgut Özben için yaşamı sanatçı hassasiyetiyle biçimlendirmek, onun her anına gereken değeri vermek gerekir. Bu çaba, yine de bütünsel bir tamamlanmışlıkla sonuçlanmayabilir. İntihara sürüklenen Selim Işık ve Olric'le birlikte kaybolan Turgut Özben'in durumu da "tamamlanmamışlık"tan duyulan bir rahatsızlığın sonucu olarak düşünülebilir. Zira, Atay da "Günlük"te bu "yarıyamalaklıktan" söz ederken Selim Işık ve Turgut Özben ile benzer bir rahatsızlık hissettiğini duyumsatır:

"İnsan yarıyamalakların hikâyesini ömür boyunca anlatabilir mi? Bu belki de dayanılmaz bir gerginliği ömür boyunca yaşamakla mümkün olur. Böyle bir sinirliliğe ne kadar katlanılabilir? İnsan her an kendini parçalayarak, kendi etinden kanından vererek yaşayabilir mi? Gerçeği aramak bu mudur? Böyle olanları gördükçe, bu sinirin insanı nasıl dondurduğunu gözledikçe, dehşet içine düşüyorum. Herşeyi yarım yapmış olmanın dehşeti var bunun içinde. Yeni bir şık belki de tam bilmekle mümkün olur."³⁶⁶

İnsan, bu gerçekle yüzleşme gücünü de o ince tarafından, ruhundaki hassas noktadan alır. Bu rahatsızlığın duyuluyor olması, aslında, temel bir içgüdünün sonucudur: "sanatçı duyarlılığı". Çünkü, başından itibaren Selim Işık'ın iyilik-kötülük-güzellik konularıyla yakından ilgilenmesinin ve yaşamının gidişatını bu kavramlarla kurduğu ilişkileri üzerinden belirlemesinin asıl nedeni bu temel içgüdüdür. Tüm bunların sonucu olarak da toplumun genel eğiliminin dışında kalmıştır. Selim Işık'a göre "kötülükten ancak kötülük çıkar" ve "bayağılık insan ruhunu öldürür":

“Kötülükten ancak kötülük çıkar. Bayağılık insan ruhunu öldürür. Elbette, çok gelişmiş milletler, kötülükten de bir şeyler çıkarıp, onu az gelişmiş milletlere ihraç

³⁶⁵ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.77.

³⁶⁶ A.g.e, s.260, 261.

etmek yolunu bilmektedirler. Kötülüğü rasyonalize edip, ya da sanat eserlerinde dondurup, hayata ait bir canlılık bulmaktadırlar kötülükte”³⁶⁷

Kötülüğün ve bayağılığın yaygın birer unsur olarak rasyonalize edilip, sanat eserlerinde dondurulması vasıtasıyla ruhsuz bir dünya yaratılması fikri kapitalist dünya düzeninin bir sonucu olarak düşünülebilir. Hayatın her alanında görülen rasyonalizasyon hareketinin bir düzen amacıyla ortaya koyulduğu düşünüldüğünde sanat alanında açığa çıkan bu amacın da yaşamın olumsuzlanması vasıtasıyla aynı düzen amacı doğrultusunda kullanıldığı açıktır. Selim Işık'ın tüm bu yaşanan durumların farkında olmasından kaynaklanan bilinçli yaklaşımı ise temelde yaşamı olumlayan, yaşamın içinde tüm duygulanımlarıyla var olmak isteyen tavrının bir sonucudur.

4.4.3. “"Kitle Kültürü"ne Karşı Yerel Kültürün Anlamı”: Kültürel Eleştiri

Modern dünya insanı "kültürsüz" bırakır. Geçmiş, şimdi ve gelecek arasında kurulan inorganik bağın hiçbir yerinden tutamayan birey, oradan oraya savrulduğu hissine kapılır. Geleneklerin ağırlığı bir yanda, bugünün değerler sistemi diğer yanda dururken; bu yeni yaşam alanına sorgusuz sualsiz entegre olması beklenir. Dolayısıyla modern dünyanın ortaya koyduğu kültür anlayışı yerelliğinden koparılmış küresel bir kültür anlayışı olarak düşünülebilir. Burjuvazinin yerel kültürel değerlerinin "kitle kültürü" ile yer değiştirmesi, kültürün de tekelleşmesi noktasında faşist psikolojinin etkisini açıkça gösterir:

"Bir gerilemiş merkezi olarak kitle kültürü, faşist psikolojinin, varlıklarını sürdürmeleri halinde modern egemenlik ilişkilerini sabitleştirmede en güvenilir araç olarak gördüğü arketiplerin üretilmesi için canla başla çalışır”³⁶⁸

Bu arketiplerin oluşmasını sağlayan söylemlerin kabul edilmesi ya da reddedilmesi ise yine kişinin bireyselliğini ne ölçüde kazandığına ilişkin bir

³⁶⁷ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.76, 77.

³⁶⁸ Adorno, T. W., Horkheimer M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (Çevirenler: Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan). İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık, s.384.

sorundur. Bilig-Tenüz yazıtında anlatılan olayların kahramanları "Toplum Düzenini Toptan Değişirme Kurulu" adlı bir örgüt kurarlar. Bu örgütün bir üyesi olan Yılgın'ın sözü bugünün dünyasının ironisini sunması açısından önem arz eder:

*"Ben okumam, Kutbay! Bu çürümüş toplumda, geleneklerin üstümüze yığıldığı bilgi süprüntülerini öğrenemem ben. Ben, yeni bir düzenin kurulması için katkıda bulunurum ancak. Bu tür sözlerle de yıldırılmazsın beni."*³⁶⁹

Kutbay, gelenekten gelen bilgileri öğrenmek yerine yeni bir "düzen" kurma fikrine katkı sunmak ister; çünkü gelenek, geçmişten getirilmesi nedeniyle bugüne uyum sağlayamaz ve insanı sınırlar. Yerel değerlerin bütünü içinde eritilmesi ya da güçlü olan karşısında hükümsüz hâle getirilişi de kültürel eleştirinin bir başka boyutu olarak görülebilir. Batı medeniyetini daha yakından tanımaya başladığımız Tanzimat döneminden beri gelişen "batı taklitçiliği" fikrinin eleştiri unsuru hâline gelmesi de toplum düzleminde, bu yerel değerlerin tamamıyla reddinin esas alındığı kültürel dejenerasyonla ilişkilidir.

"İkiniz de daha beter olun. İnşallah yakında Batı enstrümanlarıyla Türk müziğini de seversiniz. Turgut iyice açıldı Metin'e: "Ezbere bilirim sözlerini bu tangoların. O ne canım kafiyedir, o ne canım anlamdır!" Kendini tutamayarak mırıldandı:

Minimini bir kuştum

Deli gibi olmuştum

Selim itiraz, etti: yanlış oğlum Turgut, ashını okumalısın:

Minimini bir kuştum

*Dejenere olmuştum"*³⁷⁰

Bu durumun yarattığı problemlerin başında yine birbirine benzetme yoluyla aynılaştırma ilkesi yer alır. Bir toplumun hususiyetlerinin bütünü olarak tarif edebileceğimiz "kültür" olgusunun, başka toplumların yaşam biçimlerine yönelik bir benzeşime indirgenmesi, kendini tanıma yoluna giren insanın rahatsız olduğu konulardan bir tanesidir. Özellikle, Türk toplumunun Batıyı Fransa üzerinden tanıması Fransız etkisinin hayatın her alanında görülmesine neden olmuştur.

³⁶⁹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.197.

³⁷⁰ A.g.e., s.259.

" Fransızca meselesine gelince: O yıllarda Fransız hayranlığı vardı. Taşrada yaşayanların, mektepte -Cumhuriyetten önce- öğrenmiş oldukları Ermenice, Rumca gibi, o vilayetin azınlığının konuştuğu diller artık yabancı dilden sayılmıyordu. Azınlık dillerini yarım yamalak bilen Numan Bey bile sofrada karısına, yemeğin tuzunu az bulduğu zaman (yemeğe daima bir kusur bulurdu) "Donnez-moi un peu de sel" diye sesleniyordu. (Numan Bey, gereksiz kibarlıktan hoşlanmadığı için, "S'il vous plaît" demezdi.)"³⁷¹

Eserin ilerleyen bölümlerinde aynı örnek üzerinden getirilen eleştiri, toplumumuzun kültür anlayışının dejenerasyonuna ilişkin açık göndermeler barındırır:

"...okuduklarınızın hepsi yalan senin bana isyan etmene bu kitaplar sebep oluyor bu yüzden karşıma geçip bacak bacak üstüne atarak sigara içiyorsun yemeğin suyu bitmiş altını kısın ayakkabılarının burnunu eskitmişsin taşlara çarpma sen başka bir söz bilmez misin tuzluğu Fransızca istemekten başka kültürün yok mu kapayın pencereyi üşüyorum açın pencereyi yanıyorum tek heyecanım ölüm ondan korkuyorum çok yaşamak için iki nefes alıyorum bir nefes veriyorum gazetelerin bütün tavsiyelerini tutuyorum."³⁷²

Tuzun, Fransızca bir cümle kullanılarak istenmesine yönelik eleştiride görüldüğü gibi kültür, tüm tarihselliğinden koparılarak birtakım davranışlara ve söylemlere indirgenmiştir. Dolayısıyla burada iki farklı kültürel eleştiri alanı açığa çıkar. Geleneksel baskılarla, kesin bir biçimde belirlenen söylemlerin ağırlığının insanı bunaltması gibi, temelsiz bir zemine oturtulmaya çalışan kültür anlayışı da aynı ölçüde rahatsızlık vericidir. Fransızca kelimeler kullanmanın ve Batılı tarzda davranışların "kültür" sayılmasının çığlığı bir yanda, Bilig-Tenüz'de yer verilen Yılgin karakterinin geleneksel olana karşı duyduğu rahatsızlık bir yanda durmaktadır. Dolayısıyla, kültür ve onun çerçevesinin çizilmesi noktasında birtakım temel eksiklikler olduğu görülmektedir. Bu eksikleri anlaşılması noktasında geliştirilen fikirler ve eser kahramanlarının günlük yaşam tecrübelerinden çıkardığı sonuçlar temel olarak "kültür" kavramı hakkında yeterli bilgi sahibi olunmadığını

³⁷¹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.175.

³⁷² A.g.e., s.502.

gösterir. Turgut'un babası Hüsnü Bey'in kültür ile münasebeti doğrultusunda kültür kavramının içeriği hakkında ortaya koyulan görüşler, toplumumuzun kültür ile kurduğu ilişkiyi anlamak açısından önem arz eder.

*"Hüsnü Bey'in en büyük talihsizliklerinden biri de yanlış isimlerin daima daha önce aklına gelmesiydi. Kültür, sadece bazı isimleri hatırlamaktan ibaret değildir, deniliyordu. Kültür, bu isimleri yerli yerinde ve başka isimlerle münasebetini bilerek kullanmak demektir. Kelimeler, kelimeler... diye düşündü Hüsnü Bey, Sheakespeare'in adını bile duymadığı halde. Bu kelimeler, kültür mü demektir? Hakikaten, kültür ne demek acaba? Hüsnü Bey için kültür onun dört kere sınıfta kalmasına sebep olan Amme hocası Ordinaryüs Profesör -o zamanki adıyla müderris- Ekrem Galip Bey (Aydiner) demektir. Eğer böyleyse, 'Kültür', insanı küçümseyen, insanın ne mal olduğunu bir bakışta anlayan irikiyim bir şey demektir."*³⁷³

Burada kullanılan ironik üsluptan da anlaşılacağı üzere, toplumumuzun "kültür" kavramı ve onun gibi bilinmeyen olgu ve kavramlara karşı takındığı tavır önyargının bir sonucudur. Bu önyargı ise korku ile birlikte var olur. Oğuz Atay, "Günlük"te, toplumumuzda yaşanan "kültür korkusu"ndan bahseder. Matbaadan, şiirden, dinden kaynaklı bu kültür korkusunun temel nedeni, devletin her şeyin kendine yöneldiğine yönelik ortaya koyduğu paranoyak tavidir. Bu durum halkın önde gelen kişilerin halktan korkması ve onlara yabancılaşması ile sonuçlanır.³⁷⁴

Halkın önde gelen kişileri ile halk arasında ortaya çıkan ayrılığın yarattığı gerilimde Atay, halkın önde gelen isimlerine, yani, "entelektüel" kesimin üzerine düşen görevleri yerine getirmediğine yönelik imada bulunur. Toplumumuzda görülen bu "kültür korkusu" nun aşılması meselesinin "her şeyin basite indirgenerek" anlaşılması ile bir ilişkisi olduğu düşünülebilir. Entelektüel, kendi alanında küçük meseleler etrafında dönüp dururken büyük meseleleri kaçıır, kendi küçük çevresine dahi yabancılaşır. Dolayısıyla, entelektüelden beklenen, toplumun içine dâhil olması ve eylemsel bir tavır takınarak, kendi çevresinden başlamak üzere etrafındakileri anlamaya çalışmasıdır.

³⁷³ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınlar, s.54.

³⁷⁴ Bakınız: A.g.e., s.94.

"Her şeyi basite indirgemekle, aslında işin kolayına kaçıyoruz Kenan. Meselelerden kaçıyoruz. İkinci sınıf pastanelerde başını ellerinin arasına almakla, burnunu karıştıran garsona kızmakla hiçbir meselenin üstesinden gelemezsin. Ağır kayıplara uğruyoruz Kenan. En yakın arkadaşlarımızdan olduk: açıklayamıyoruz. Oblomov gibi geviş getiriyoruz hayallerle. Felsefeci arkadaşı da istemiyorum. Bon pour l'Orient bir diploma alıp gelmiştir. Fransızca da bilmez."³⁷⁵ .

"Bon pour l'Orient", "Doğu için iyi, yeterli"³⁷⁶ anlamına gelmektedir. Batı'da geçerli olmayan yalnızca Türkiye, Cezayir gibi Batının Doğusunda yer alan yerlerde geçerliliği olan diplomalar, söylemler için kullanılır. Dolayısıyla burada bu söylemin kullanılması da bir çeşit küçümseme, yetersiz görme olarak anlaşılabilir.

Turgut Özben ve Selim Işık'ın duygu ve düşünce dünyasının giderek birbirini bütünleyen parçalar hâline gelmesi birçok düşünce bağlamında görülen benzerliklerin bir sonucudur. Aynı biçimde kültürel değerler noktasında, Selim Işık ve Turgut Özben'in eleştirel tavrı da benzerlik gösterir. Özellikle, okuma edimini gerçekleştiren insanın hürriyet alanı üzerinden kurgulanan bölümde, söz konusu insanların "cahil" kitap satıcıları tarafından kuşatılmasından söz edilir.

"Bu adamları bir imtihandan geçirerek yeterlik belgesi verilmeli Olric. Herkes kitap satmamalı. Cahil kitapçıların, iyi okuyucuları rahatsız etmelerine izin verilmemeli artık. İyi okuyucu az bulunan, ürkek bir kuş gibidir. Kapıdan girer girmez kaçtırmamalı onları. Bir zamanlar Selim, Balkanların ve Ortadoğu'nun en hassas okuyucusu olmakla övünürdü. Bu çeşit okuyucular, daha kapıdan içeri girer girmez sonsuz bir hürriyet havası duymalıdır. Kitapları serbestçe koklayarak başıboş dolaşabilmelidirler. Oysa, bu cahil kitapçılar hemen yanına yaklaşır, tiiyler ürpertici kitap adları sayarlar."³⁷⁷

Dolayısıyla eserde görülen "kültürel" boyutlu eleştirinin birçok yönü bulunmaktadır. Roman kahramanlarının yakından ilgilendiği bu husus, ev dekorasyonunda dahi dikkat çekilen bir husustur. Fransız kültürünün Türk kültürü üzerindeki yıkıcı etkisi evin her alanında görülür. Evin eşyalarının yanı sıra evin

³⁷⁵ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.318.

³⁷⁶ Hızlan, Doğan (25 Ağustos 2002). Bu ödül 'bon pour l'orient' değildir. *Hürriyet*.

³⁷⁷ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.576.

bölümlerinin de "yabancı" etkisi altında kalışı, salon-salamanje, karyola, kauçuk, gardrop, şifonyer, tuvalet kelimelerinin evin ruhuna işleyişiyle izah edilmeye çalışılır. Bu kelimelerden karyola İtalyanca, diğerleri ise Fransızca menşelidir.

*"Evinize alışamadım herhalde. Eşyalarınıza alışamadım, yadırgadı onları. Salon-salamanjeyi, deniz gibi büyük ve kauçuk köpüklü yatağı olan karyolayı, aynı takımın yaldızlı gardrobunu ve gene aynı takımın şifonyerini ve gene aynı takımın tuvaletini sevemedim. Evinizde Türkçe bir şey kalmamıştı. Bana anlayış gösterecek yerde büfeyi gösterdin."*³⁷⁸

Selim Işık ve Turgut Özben'in yaşam adına yadırgadığı her şey, belki de kendinden bu denli uzaklaşan bir topluluğun ortaya koyduğu "yaşam formu"na duyulan öfkenin bir sonucu olarak kendisini göstermeye başlamıştır. Burada da görülen insani değerlerle, maddenin yer değiştirmesidir. Oysa "kültür", insanın daha iyi bir yaşam idealiyle kurduğu bir alandır.

4.4.4. "Canım İnsanlar Canım Aydınlar": Akademi Ne İşe Yarar?

"Tutunamayanlar" romanı sınıfsal eleştiri üzerinden okunursa, hiç kuşkusuz en sert eleştirilerin "aydın" sınıfa yöneltmiş olduğu açıkça görülebilir. Bu durumun nedenleri üzerine düşünüldüğünde, bu çalışmaya da konu olan "ilerleme" fikrinin temelsizliği ile ilişkili birtakım durumlarla ilişki kurulabilir. Öncelikle "aydın" sınıfın her bir üyesi, aydın olmadan evvel, burjuva yaşam biçiminin birer temsilcisidir. Bu da toplumla ilişki düzeyinin anlaşılması açısından önemli bir özelliktir. Halktan kopuk olan "aydın" zümresi kendini de tam manasıyla var edebilmiş değildir. Kültürel zeminin Batı ile karşılaşma noktasında yaşadığı uyumsuzluk, aydınlar vasıtasıyla aşılmaya çalışılırken, bu sınıf açısından da çözümlenemeyen sorunların ortaya çıkmasına neden olur. Atay, aydınların göstermelik kültür düzeylerinin anlaşılması adına "philosophie" eğitimi görmek üzere Paris'e giden bir öğrencinin yanlışlıkla "poligamie" eğitimi almış olmasını ve Türkiye'ye döndüğünde "otomatik profesör" yapılması örneği üzerinden, aydın kesimin durumunu ironik bir üslupla ortaya koyar.

³⁷⁸ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.30, 31.

"...okuyucularımızdan munzam bir ücret istemeyerek büyük masraflar pahasına Paris'e gönderdiğimiz ve baş harfleri aynı diye philosophie yerine poligamie tahsil etmiş olan ve bu arada gizli gizli kendini yetiştirerek memlekete döner dönmez otomatik profesör yapılan ve başkalarının imzalayacağı yazılar yazarak kahraman bir önder olmak isteyen ve neredeyse bunda da başarıya ulaşmak üzereyken ve fakat sayın ordinaryüs profesörü sakın ha sonra seni kürsüden kovarım."³⁷⁹

Atay'ın, örneklem alanını oluşturan akademi çevresi, bilimsel eğitimin zirvesi olarak düşünülse de bu özelliğinden yoksundur. Bu nedenle, bilgisizliğin üzerinin örtülmeye çalışılması, Turgut ve Selim'in de dikkatinden kaçmaz. Bu bağlamda, kuramlar üzerinden konuşularak bilim yapılacağı zannı, bu kuramların tatbikinden kaçınılması hâli akademinin en önemli eksikliklerindedir.

"Turgut: "İngilizlerin bile bulamayacağı bu nazariyenin esası gayet basittir. Fakat, tatbikinin bir hayli güç olacağını sanıyorum. Bir ilim adamına tatbikat yakışmayacağı için, bu kısmını asistanlarıma bırakıyorum. Gündelik işlerle uğraşamam ben."³⁸⁰

Profesörlerin, kuramlarla ilgilenecek, asıl olan uygulama kısmından kaçınarak bu kısmı asistanlara devretmesi, bilimin amacından sapıldığını gösterir niteliktedir. Kuram merkezli yaklaşıma karşı takınılan sert tavrın bir diğer nedeni ise ezberci bir yaklaşımı benimseyen insanların dahi kuramdan söz etmesidir. Akademi çevresinin birtakım kalıpların etrafında dönerek, üretimden uzaklaşması bu saplantılı tavırlarla açıklanabilir.

"yaratıcı eğilimleri olan bir yazar böyle köşelerde sıkışıp kalamazmış bir gün bakarsın oyun yazarı da olur ben böyle ihtiraslı adamlardan korkarım gazetede boş zamanlarında açıyor Türkçe sözlüğü boyuna kelime öğreniyor bana geçen gün bu ülkenin sorunlarının çözümlenememesinin nedeni bu sorunun kökeni kuramcılardan yoksun oluşumuzdur demez mi."³⁸¹

Eğitim anlayışının deneysellikten yoksun oluşu, her şeyin kurguya dayalı olarak anlatılması ve ezberci bir eğitim anlayışının benimsenmesi, analitik

³⁷⁹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.479.

³⁸⁰ A.g.e., s.72.

³⁸¹ A.g.e., s.488, 489.

düşüncenin de önünü keser. Bilimin ilerlemesi adına gerekli olan uygulama alanından yoksun olunması, öğrencilerin zihninde boşluklar kalmasına neden olur. Bu çeşit bir eğitim, birçok noktada değinilen bilimin parçalanması, birbirinden kopuk hâlde anlaşılmaya çalışılması açısından önemli bir örnektir:

"Sizlere fotoğrafometri aletini, laboratuvarımızda olmadığı için gösteremeyeceğim. Şimdi, tahtaya aletin şematik kesitini çiziyorum ve formülünü yazıyorum. İyi öğrenin ha! Anlattığım gibi, aynen isterim. Kendi cümlelerinizle uydurma tarifler yapmak yok. Bunun için, isterseniz, esaslı noktaları defterlerimize geçirelim. Yazın bakalım: satır başı önce fotoğrafyanın tarifini yapalım iki nokta üstüste satır başı eski Yunancada foton virgül ışık demektir nokta grafos da..."³⁸²

Bu örnekte de görüldüğü gibi bilim, asıl amacının dışına çıkmış ve kalıplaşmış, ezberci sistemin içine hapsedilmiştir. Bu durumun temel nedeni, üniversite kürsülerini meşgul eden kişilerin bilim algısının kağıt üzerindeki birtakım formüllere, bilgilere indirgenmiş olmasıdır. Selim'in mühendislerden oluşan arkadaş çevresini "büyük ve güzel şeyler"den haberdar olmamakla suçlaması, onların yalnızca, hayatta kalmak için para ile ilgilenmesi gibi, akademi çevresi de bilimi, "maaş" düzeyine indirgemıştır. Bu yaklaşım, büyük resimde Batılılaşmak için çabalayan; fakat bir türlü nereden başlayacağını bilemeyen toplumun taklitçiliği benimsemesi ile anlaşılabilir. Toplum da Batı karşısında geri kalmışlığının farkındadır; fakat bu geri kalmışlığı aşmanın doğal süreçler içerisinde gelişmesinin zaman alacağı bilindiğinden "taklit" yöntemiyle hızlı; fakat, temelsiz bir ilerleme esas alınır.

"Ona açıkladım: bütün bu bilgilerle yetişen insanlar, bu heyecanlı düşünceleri sadece sıkıcı bir ders olarak değerlendirir; profesör de, sanıldığı gibi, coşkunlukla anlatmaz bunları, yıllardır aynı sözleri tekrarlamaktan usanmıştır; öğrenciler de kültürlü değildir, Selim kadar kitap okumazlar, derslerden bir şey anlamazlar, nefes kesen nazariyeler onlar için ezberlenmesi gereken satırlardan ibarettir, bütün gün kantinde bunları hiç konuşmazlar, nefret ederler onlardan, üniversite biter

³⁸² Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.78.

*bitmez kitapları yakmaya kararlıdır bir çoğu, bütün bunlar bir aslı maaş meselesi, bir gelecek endişesi için yapılır. Buna inanmadı.*³⁸³

Bu indirgemeci yaklaşım, Selim'in hayal kırıklıkları noktasında önemli bir durağa işaret eder. Onun beklentisi, profesör sınıfa girdiğinde heyecanla bildiklerini genç beyinlere aktarması ve "yeni bir dünyaya kapı aralaması"dır.³⁸⁴

Profesörlerin kendi emeğiyle değil, başkalarının emeklerini kullanarak bir yer edinmeleri eserin birkaç noktasında dikkate sunulmuştur. Bu durum, bu noktada ciddi bir rahatsızlık olduğuna işaret eder.

*"emekli Profesör Ekrem Galip Aydın'ın sabık doçentini de yanına alarak kısa bir süre için de olsa mızrakçılar arasında geçici bir panik yaratan ve sonraları hafızayıbeşerinnisyanlamalulolmasından yararlanarak başrollerde görünen Ender ve yukarıda bahsi geçen sabık doçentlerden Serhat ki bazı müverrihlere göre İngiltere'deyken köpek yarışlarına merak sarmış ve babasının çiftliğinden gelen paraları müşterek bahislere yatırmış ve doktora tezini Thames ırmağının kıyısında gezinirken rastladığı ve bazı fikirleri yüzünden üniversite bünyesinden uzaklaştırılmış eski bir asistana yazdırmıştır"*³⁸⁵

Tüm bu eleştirilerin sonucu ise bir kelime öbeğinde kendini bulur: "kulaktan dolma aydın". Turgut Özben'in özeleştirel tavrı, esasen tüm bilim dünyasını kapsayacak bir söyleme dönüşür:

*"Benim gibi kim bilir ne kadar çok insan vardır: alır okumaz. Kulaktan dolma aydın: Turgut Özben"*³⁸⁶

Toplumumuzun bilimsel anlamda geri kalmışlığının açık bir nedeni vardır. Toplumsal yaşamın her alanında olduğu gibi, bilimsel alanda da yönlendirici olarak taklit, kopya esasına dayanan bir düşünce yapısını benimsemektir. Bilimi bir bütün olarak ele alamayan bilim dünyası, onu kuramlar ve uygulama olarak ikiye ayırmış ve parçalı bilgilerle birtakım sorunların çözümü için uğraşmıştır. Bu bütünlük fikri, içinde bilimin temellerinden hareketle kümülatif olarak yükseleceği bir zemine

³⁸³ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.362.

³⁸⁴ A.g.e., s.363.

³⁸⁵ A.g.e., s.480.

³⁸⁶ A.g.e., s.578.

oturtulması ve özümsemesi gerekliliği ile de ilişkilidir. Dolayısıyla, parçalı, temelsiz ya da kopuk olarak nitelendireceğimiz bilgi kırıntıları ile sorunların çözümü mümkün değildir. Atay, "bilimin kısa yolu"ndan söz ederken, toplumumuz açısından bazı sorunların aşılmasını birtakım terim ve tarifleri bilmeyişimize bağlar ve böylelikle yine ironik üslubuyla bilim dünyasını eleştirir.

“Necmettin ne olacak onun da hastalığı dementia bilmem ne tamam bunu da hallettik bilimin kısa yoluna hayranım doğrusu meseleleri kestirme yoldan bir çözüme bağlaması akıllara durgunluk veriyor akıl almaz bir başarı demek biz yıllarca boşuna üzülmüşüz bazı terimleri ve tarifleri bilseymişiz bu kadar ıstırap çekmeyecekmışiz.”³⁸⁷

Entelektüellerin vasıflarının tartışıldığı giriş bölümünde, temel özellik olarak topluma yön verme özellikleri üzerinde durulmuştur. Fakat, Atay'ın konu ettiği aydın kesim hem halktan uzak olmaları nedeniyle hem de kendi birikimlerinin yetersizliği nedeniyle eleştiri oklarını üzerine çeker. Bu durumun farkında olan Selim ise toplumun da aydınların halktan uzak düşen tutumlarının farkına varması gerektiğine işaret eder.

“Doğru: aydınlardan başka hiçbir kalabalık kendi hakkında yazılan eserleri okuyacak sabrı gösteremez. Aman bizi de ne güzel anlatmış, ne kadar da böyleyiz, demezler herhalde. Derler efendimiz derler. Demesinler o halde Olric. İnsanları artık olmaları gerektiği gibi düşünmek istiyorum. İnsanlar, artık aydınlara verdikleri umumi vekâletnameyi geri alsınlar istiyorum.”³⁸⁸

Atay'ın aydın eleştirisinin odağına yerleştirdiği akademi çevresinin bilimsel süreçlere dâhil olma biçimleri, bilgilerini aktarma biçimleri ve genel olarak bilim anlayışlarında görülen eksiklikler bu bölümde ele alınan hususların başında gelir. Atay'ın, bir biçimde aydınları, özellikle de üniversite hocalarını toplumsal alanda yaşanan modernleşme krizinin nedeni olarak gördüğü söylenebilir. Zira, toplumun yönlendiricisi olması beklenen akademi çevresinin kendi içinde yaşadığı sorunları dahi çözemediği, bu sorunları çözme girişiminde dahi bulunmadığı anlaşılmaktadır.

³⁸⁷ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.514.

³⁸⁸ A.g.e., s.584.

4.4.5. Yazar Transformasyonu ve Oğuz Atay

Roman yazma edimi, yazarın bireysel varlık alanını inşası olarak düşünüldüğünde, romanın oluşumu esnasında bireyselliğin temsil biçimleri olarak yazarı etkileyen birçok olay ve durumun kurguda yer alması doğal bir sonuçtur. Bu etkilerin esere yansıma biçimleri farklılık gösterirken, realist anlatılarda görülen açık seçikliğin modern ve postmodern anlatılarda her zaman görülebilen bir durum olmadığı kabul edilmelidir. Yazar, kendi metnini oluştururken etkisi altına girdiği tüm durumlara bazen açık bazen de örtük göndermeler yapabilir.

Oğuz Atay'ın "Tutunamayanlar" eserinin çokkatmanlı yapısı onun analizi noktasında da aynı "çokluluk" ilkesinden yola çıkılmasını gerektirir. Yazar, özellikle Selim Işık ve Turgut Özben üzerinden bu çokkatmanlı söylem biçimini devreye sokar. Kahramanların söylemlerine yansıyan çeşitlilik, Dostoyevski, Kafka, Wilde, Ibsen, Gorki, Camus, Gonçarov, Nabokov gibi birçok isme yönelik göndermeleri de barındırır. Okur olarak bu söylemlerin takibini yapmak ve eserde hâkim olan havayı yakalamak okur-yazar ilişkisi bağlamında önemli bir husustur. Zira metin, etki alanına girdiği olaylar, kişiler, durumlar, düşünceler ve duygulanımların bütünüdür. Bu noktada, Umberto Eco'nun "örnek okur" tipine değinmek yerinde olacaktır. Eco, "örnek okur"un yazarın arzu ettiği okur tipi olduğunu belirtir. Buna göre, metinde yer alan ipuçlarını takip ederek yazarın niyetine uygun hareket edebilen okur olarak düşünülebilecek olan "örnek okur", *"metnin, işbirliğine gidecek biri olarak öngörmekle kalmayıp, aynı zamanda yaratmaya çalıştığı okur tipi"*dir.³⁸⁹

"Örnek okur" rolü benimsenerek okunduğunda, "Tutunamayanlar" metninde Selim Işık'ın dünyasını kuran, etkileyen birçok yazar olduğu gözden kaçmayacaktır. Her bir yazar kendi üslubu ve konu ettiği düşünceleriyle Selim Işık'ı etkiler. Bu etkilenme devreleri, bütünsel olarak birbirini tamamlayan devreler olsa da birbirini takip eden süreçlerde bir kopukluk durumu görülür. Bir yazarı okuyup ondan etkilenen Selim, bir süre sonra başka bir yazardan etkilenmeye başladığında, öncekini toptan reddeder.

³⁸⁹ Eco, U. (2015). *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*. (Çeviren: Kemal Atakay). İstanbul: Can Yayınları, s.21.

“Kitabı bitirdiği zaman, ateşli bir Gorki hayranı olmuştu. Bulduğu bütün kitaplarını bir çırpıda okudu Gorki'nin. Hepsini beğendi. Fakat Benim Üniversitelerim başkaydı. Oscar Wilde'ı unutmuydu; edebiyatın sadelikten başka bir şey olmadığına karar vermişti. Kitaplardaki fotoğraflarını büyüttü Gorki'nin. Birkaç portre yaptı. Çini mürekkeple çizdiği portre bende durur. Benim Üniversitelerim'i yatağının başucuna koymuştu. Akşamları, yatağa girince, kutsal bir kitapmış gibi ondan sayfalar okurdu. ‘Düşünün bir kere Esat Ağabey,’ diyordu. ‘İntiharını o kadar sade bir biçimde anlatıyor ki; çarşıdan dört toplu bir tabanca satın almış. Kalbine isabet ettirmek için sol göğsünün altına ateş etmiş: sadece ciğerini delmiş. Bundan samimi anlatılabilir mi?’ Bilmiyorum kaç kere okudu kitabı. Durmadan: ‘Benim İncil'im bu kitap,’ derdi. ‘Gorki'yi kendime benzetmek isterdim ama, rıhtımda un çuvallarını bir taşıyışı var: nerede bende o kuvvet?’ Rus yazarlarına hayranlığı böyle başlamıştı.”³⁹⁰

"Benim Üniversitelerim" eserini "Benim İncil'im" olarak nitelendiren Selim Işık'ın intihara giden sürecinde de etkili olduğu görülmektedir. Selim Işık'ın okuduğu eserlerle bütünleşen hayatı, Gorki'nin "Benim Üniversitelerim" eseriyle daha kapsamlı bir örtüşme ilişkisi kurmuştur. Selim Işık'ın kendi İncil'i olarak nitelendirdiği bu kitap, bir nevi hayat rehberi olarak düşünülebilir. Onun hayatı da bu eserde olduğu gibi, en sade hâliyle anlatılan intiharla sona erer.

Gorki'yi okumaya başladıktan sonra Oscar Wilde'a duyulan uzaklık Selim Işık'ın yaşamını ören adımlar olarak düşünülebilir. Selim Işık'ın romanlarla kurduğu ilişki öylesine yoğundur ki Benim Üniversitelerim'i okuduktan sonra bu kitabı "benim İncil'im" sözleriyle değerlendirir. Dolayısıyla Selim Işık'ı anlama girişimi, bu yazar ve eserlerin de takibini gerektirir.

Selim Işık'ın beğenerek üzerinde durduğu her yazar, hayatında bir yer edinmiştir. O, birbirinden kopuk gibi görünen bu dönemlerin ayrı ayrı ele alınarak düşünülmesi gerektiğini belirtir. Belki de bu biçimle Selim Işık'ın düşünsel serüveni bölük pörçük fikir kırıntıları olarak görünmeyecek, onu bütünsel olarak ortaya koyan düşünceleri anlaşılır hale getirecektir.

³⁹⁰ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.367, 368.

*"Hayatının devrelerle anlatılmasını isterdi Selim. Wilde devri, Gorki devri gibi."*³⁹¹

Burada dikkat çekilen "bütünsel olarak anlama fikri" Nurdan Gürbilek'te antitezini bulur. Nurdan Gürbilek Harold Bloom'dan ödünç aldığı "etkilenme endişesi" kavramını değerlendirirken Türk edebiyatının arada kalmış, bocalayan karakterlerine dikkat çeker. Bunlardan birisi de hiç kuşkusuz Tutunamayanlar'ın ana karakteri Selim'dir. Gürbilek, Selim'in tüm bu yazarlarla olan ilişkisini şu şekilde değerlendirir:

*"Oğuz Atay'ın Tutunamayanlar'ında Selim aynı anda hem Oscar Wilde hem Dostoyevski hem Gorki olmak isteyip hiçbir şey olamadığı için acı çeker."*³⁹²

Oysa, bu devrelerin birleştirilmesi ve bütünsel olarak anlaşılması fikri Selim Işık'ın kafasını kurcalayan bir husustur. Her devir bir önceki devri tamamen terk etmeye dayalı olsa da Selim Işık, bir biçimde bu devirler arasında ilişki kurmaya çalışır.

*"Bu devrelerin sayısı, sonradan o kadar arttı ki izleyemez oldum. Bir hafta süren devreler bile oluyordu. Her devrenin tek özelliği vardı: bir önceki devrenin şiddetle reddi. Fakat Selim, bütün devreleri arasında benzerlikler bulurdu; eski devrelerini yenileriyle uzlaştırmaya çalışırdı farkında olmadan. Sonra da bütün bunu sezmiyormuş gibi konuşurdu: 'Benim Üniversitelerim'de Nietzsche'yle Marx'ı uzlaştırmaya çalışan biri var. Ne garip değil mi? Bunu yapmaya fırsat bulamadan da ölüp gidiyor. Ne yapabilirdi acaba yaşasaydı? Böyle yarım kalan işler bana hüznün veriyor."*³⁹³

"Benim Üniversitelerim" özelinde verilen bu örnek aslında insanın yaşamına dâhil olan ve onu etkileyen düşünceleri tamamıyla reddetmediğini; ama bir biçimde onu geliştirme ve dönüştürme yoluna girdiğini gösterir. Selim Işık'ın Kafka ile kurduğu ilişki de dönemler içine sıkıştırılmayacak, tüm dünyasına yayılmış bir ilişkidir.

³⁹¹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.368.

³⁹² Gürbilek, N. (2016a). *Kör Ayna Kayıp Şark*. İstanbul: Metis Yayınları, s.47.

³⁹³ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.369.

“Yıllardır günlük tutmayı hayal ederdim. Şimdi vaktim var: bir şey düşünemiyorum. Yazdıklarımı okudum: aptalca sözler etmişim. Kendimi kötülemeye söz vermişim: onu da yapamıyorum. İnsan Kafka’yı okuyamazsa... bitiktir işi. Bir silgi gibi tükendim ben. Başkalarının yaptıklarını silmeye çalıştım: mürekkeple yazmışlar oysa. Ben, kurşunkalem silgisiydim. Azaldığımla kaldım.”³⁹⁴

Selim Işık'ın yazarların dünyası ile kurduğu ilişki ölçüsünde toplumdan ve onun belirlediği yaşam biçimlerinden kopuşu, söz konusu yazarların dünyasından aldığı metaforlarla daha anlaşılır hâle gelir. Kendi yaşadığı ontolojik problemlerin bir benzerini bulduğu Kafka'ya yapılan "hamamböceği" göndermesi bu bağlamda ilişkisellik yaratabilir:

“Ne kadar da iyi tanıyorsunuz beni canım? Derimin altındaki karışıklığı bilmeden yargılıyorsunuz beni. Ne kadar damat delisi bir kalabalık. Ulan, ölüyorum ben: ne yapacaksınız benim gibi damadı? Tam çorbamı içerken başımı kaldırsam ve... beni kökümünden sarsan şeyleri, “onu”, hamamböceğini filan anlatsam... her şeyi itiraf etsem gözyaşları içinde. Ne yaparlardı acaba? Dünya tarihinde buna cesaret eden biri çıkmamış. Belki benim gözümünden kaçmıştır. İnsanlar yüzde yüz ölümlerin kucağına atmışlar da kendilerini, buna cesaret edememişler.”³⁹⁵

Tüm bu yazarlarla kurulan ilişkiler üzerinden yapılacak olan değerlendirmelerin "örnek okur" bağlamında bir anlamı olduğu kaçınılmazdır. Atay, kendi zihinsel süreçlerini ve duygu dünyasını etkileyen yazarları romanında konu etmiş ve Selim Işık'ın yaşantısında görülen izdüşümlerini takip etmemizi beklemiştir. Yazar, Pakize Kutlu ile gerçekleştirdiği röportajda sevdiği yazarları ve sevgisinin gerekçelerini şu şekilde açıklar:

"Sevdiğim yazarların başında Kafka ve Dostoyevski'yi sayarsam, Tutunamayanlar'ı okuyanlar için şaşırtıcı olmaz herhalde. İnsanı, bu arada Selim Işık'ı yalnız bırakanların dünyasında böyle yazarlara da tutunamazsak sonumuz ne olur? Gonçarov'un Oblomov'u bir zamanlar hepimizi çok sarsmıştı. Stendhal, Laclos, George Eliot, Henry James, Melville, Nabokov gibi ustalardan da etkilendiğimi sanıyorum. İnsan roman yazmak istediğinde bir yazarın dediği gibi,

³⁹⁴ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.598.

³⁹⁵ A.g.e., s.625.

başka romanlara heyecan duyarak kapılıyor. “Hayatı roman” olanların yazdığı pek görülüyor.”³⁹⁶

Bu bağlamda, Kafka ve Dostoyevski’ye yakından bakılması gerekmektedir. Özellikle Dostoyevski’nin “Yeraltından Notlar”, Franz Kafka’nın ise “Dönüşüm” adlı eserleri Selim Işık ve Turgut Özben’i çok etkiler.

“Bugün Kafka’yı okumaya çalıştım. Olmadı. Birden göğsümde bir tıkanma hissettim. Nefes alamadım. Elimden kitabı attım. Sırtüstü kıılmıdamadan yattım bir süre. Kulaklarım da uğulduyordu.”³⁹⁷

Kafka'nın kahramanı Gregor Samsa'nın bir sabah hamamböceğine dönüşmesi ile başlayan romanının, yabancılaşarak kendini soyutlayan bireyin alegorisi olduğu düşünüldüğünde, Selim Işık'ın esere karşı duyduğu rahatsızlığın kaynağı anlaşılabilir. Benzer bir soyutlanma durumuna düşmesine rağmen Selim Işık, böylesine açık bir biçimde içine düşülen durumun anlatılmasına tahammül edemez. Bu, bir çeşit yüzleşmeden kaçınma durumu olarak düşünülebilir. Yabancılaşan insanın böcek düzeyine indirgenmesi, Selim Işık'ın kaldırabileceği bir psikolojik durum değildir.

“İyi günlerimde bile Kafka’nın Değişim hikâyesini okuyamadım. Hamamböceklerinden nefret ederim. Görüldüklerini anlayınca duyargalarını bir sallayırları vardır. Hain hain bir kaçışları vardır. Kafka’nın o hikâyeyi sonuna kadar yazabilmesine şaşıyorum. Böceği hâlâ görür gibiyim. Bu münasebetsiz düşüncelerle nasıl uyuyacağım?”³⁹⁸

"Değişim" ile birlikte "Yeraltından Notlar"dan söz edilmesi içine düşülen karamsarlığın anlaşılabilmesi adına önem arz eder. "Değişim"inde yaşanan temel duruma yönelik göndermeler, "Yeraltından Notlar"da görülmemekte, eserin adı anılarak geçiştirilmektedir. Yine de, eserden bahsedilmesi üzerine "yeraltı" metaforunun çağrışımlarına dayanarak, orada "kaybolduğunu" belirten Turgut'un imâsı, benzer bir varoluşsal bunalım alanı yaratması nedeniyle bu eserden söz edildiğini anlamamıza yardımcı olur.

³⁹⁶ Kutlu, P. (2007). Tutunamayanlar Üstüne Oğuz Atay ile Konuşma. (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının “Oyun/Bozan”ı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 399-401,s.401.

³⁹⁷ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.596.

³⁹⁸ A.g.e., s.604.

*“Selim: “Rezilliğimden,” dedi. “Biliyorsun, Yeraltından Notlar’da Dostoyevski...”
 “Gene sözünü keseceğim. Ne olur, oraya girmeyelim. Ben kayboluyorum orada.”
 “Oysa biraz okusaydın, sen de orta halli bir Dostoyevski olabilirdin pek güzel.
 Orta çapta bir humiliation çıkardı ortaya; bir hikâye filan yazardın. Geçinip
 giderdik.”³⁹⁹*

Yazma serüveninin ortaya çıkışı ve gelişimini anlamak açısından da Oğuz Atay'ın bu ifadeleri önem taşımaktadır. Zira Atay, başka romanlara duyduğu heyecan nedeniyle roman yazma isteğine kapıldığını belirtir. Bu alanda görülen çeşitlilik ise Selim Işık'ın zihninde ve duygularında görülen kimi çatışmalı ve anlaşılmaz durumların daha net anlaşılabilmesi adına önemlidir. Selim Işık'ın gerçek yaşamda bulamadığı "kendilik" alanının tesis edilmesi için yazarlarla arasında koşulsuz bir ilişki yaratılması fikri esastır. Bu noktada Atay'ın da yazarlarla kurduğu ilişkinin "ruh dostluğu" düzeyinde olması Selim Işık karakteri ile Oğuz Atay arasındaki koşutluğa yönelik bir ipucu olarak değerlendirilebilir:

“Oğuz Atay'ın Dostoyevski ile olan yakınlığı, yıllar içinde, bir romancı ile okuru arasındaki ilişkinin sınırlarının ötesine taşar, gerçek anlamda bir ruh dostluğuna dönüşür.”⁴⁰⁰

Selim Işık'ın notları arasında yer alan önemli isimler arasında romancıların yanı sıra filozoflar da bulunur. Selim Işık'ın dünyasını şekillendiren isimlerin belirlenmesi adına bu notlar önem taşır. Burada göze çarpan, söz konusu isimler arasında, varoluşçuluk düşüncesine dayandırılan bir ortaklık olduğudur.

*“Çok İyi Bilinmesi Gereken Filozof ve Edebiyatçılar,
 Satırlar, sayfanın ortasında küçük bir yere yazılmıştı:
 Soren Kierkegaard
 Oswald Spengler
 Franz Kafka
 Friedrich Nietzsche
 The Tragic Aspect”⁴⁰¹*

³⁹⁹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.60.

⁴⁰⁰ Ecevit, Y. (2016a). *Ben Buradayım...*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.201.

⁴⁰¹ A.g.e., s.100.

Selim Işık'ın kendisiyle koşutluk kurduğu isimlerden bir tanesi Ivan Gonçarov'un "Oblomov"udur. Tatjana Seyppel, Selim ve Oblomov arasında görülen paralelliği, öncelikle, bir tip düzeyine indirgenmeleri ile açıklar. "Oblomovluk" gibi "Selimlik" de belirli bir tipin özelliğini bünyesinde barındırır. Ona göre, her iki kahramanın ortak özelliği, *"hayatta bir işe yaramamaları, naiflik ve saflıkla, sıkıntı ve coşkularıdır"*⁴⁰²

Selim'in Oblomov ile tanışması, onun üzerinde sarsıcı bir etki bırakmıştır. Bunun nedeni Seyppel'in de işaret ettiği gibi öne çıkan ortak özellikleri olarak görülmektedir.

*"Selim de Oblomov'la böyle bir kitapçada tanışmış. Çalışmak için gittiği bir taşra şehrinde rastlamış ona. Okuduktan sonra bir hafta kendine gelememiş: o ayrı hikâye."*⁴⁰³

Oblomov ve Selim arasında görülen ilişki, Seyppel tarafından Oblomov'un hırkası ve Selim'in intihara giden yıkım süreci arasındaki ilişki bağlamında düşünülür.

*"İki kahramanın hayatlarında birçok koşutluk vardır. Bunların bir kısmı tamamen ayrıntıdadır; Oblomov hırkası gibi. Bu, artık, Oblomov'un bir parçasıdır. Hırka, giderek aşınmasıyla, Oblomov'un iç dünyasını yansıtır. Oblomov kısa vadeli olarak faal bir durumdayken, hırka da bakımlılığıyla göze çarpar. Selim için de hırkası (Oblomov'un hırkası) onun yıkımının dışa yansımasıdır."*⁴⁰⁴

Selim de Turgut da esasen bir insan tipinin iki karakter üzerindeki yansıması olarak, okudukları yazarların dünyalarına dâhil olmaya çalışırken, onların diğer yazarlarla kurdukları ilişkilerin nasıl gelişmiş olabileceği hususu üzerinde dururlar. Örneğin, aynı devirde yaşamış iki büyük yazar olan Dostoyevski ve Tolstoy'un birbirleriyle hiç görüşmemeleri onlar ve dolayısıyla, Atay açısından anlaşılmaz bir durumdur.

"İşte Tolstoy: bunu da alalım. Bu Dostoyevski'yi de. Neden hiç anlayamamışlar acaba? Tolstoy gibi bir deha neden değerini anlayamamış Dostoyevski'nin? Ben ikisini de anlıyorum. Aynı devirde yaşadıkları halde hiç görüşmemişler. Hiç mi

⁴⁰² Seyppel, T. (1989). *Oğuz Atay'ın Dünyası*. (Çeviren: Tanıl Bora). İstanbul: İletişim Yayınları, s.50.

⁴⁰³ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.577.

⁴⁰⁴ Seyppel, T. (1989). *Oğuz Atay'ın Dünyası*. (Çeviren: Tanıl Bora). İstanbul: İletişim Yayınları, s.52.

merak etmemişler birbirlerini? Nasıl kaçırmışlar bu fırsatı? Bir bilseydiler. Dostoyevski'nin kanında Yahudice bir şey var diyor Tolstoy. Ne yazık. Yazarlar birbirlerini değil de yazmayı seviyorlar galiba Efendimiz.”⁴⁰⁵

Selim Işık'ın özellikle, Fyodor Mihayloviç Dostoyevski ve Franz Kafka'nın izinden gitmesi ve bu iki yazarı etkileyen isimlerle ilgilenmesi tavrı olarak taşıdıkları benzerliğin bir sonucudur. Tolstoy'un “Ivan İlyiç'in Ölümü” adlı eserine yönelik göndermeler daha sınırlı bir alana işaret etmektedir. Selim, kendi yaşam alanı olarak belirlediği kurgusal dünyasında, daha geniş anlamda örtüştüğü, kendisiyle özdeşleştirdiği yazarlarla ilişki kurmayı tercih eder ve onların yaşamlarının gidişatı Selim açısından son derece önemlidir.

“Şu Dickens'ı alalım. Dostoyevski'yi çok etkilediği söyleniyor. Bir dedikodudur gidiyor, değil mi Selimciğim? Franz Kafka'yı alalım Olric: bir tereddütün romanı. Böyle bir roman vardı galiba, bizim eskilerden birinin yazdığı. Eskilerimizi de unutmayalım. İnsandan bahsediyorlar ne de olsa. Fakirlerin, kütle romanından haberleri olmadığı için, ne yapsınlar, insandan, tek insandan bahsetmek gibi modası geçmiş bir yola sapsınlar. Lisedeki edebiyat öğretmeni Ömer Seyfettin'i severdi. Efruz Bey'di galiba, kendini birdenbire kahraman sanıp sokağa fırlayan.”⁴⁰⁶

Dostoyevski ve Tolstoy arasında görülen uzlaşamama durumunda Dostoyevski'den yana tavır alınması, benzer şekilde Selim Işık'ın yazarlarla kendisi arasında kurduğu özdeşliğin sonucudur.

“Tolstoy, düşündüklerinizi yazmaya değer bulmuyorsanız yazmayın, diyor. Siz öyle bulamazsanız, gerçekten yazmaya değmezmiş. Tolstoy'a karşıyım. Yazıyorum. Bu, ancak beni ilgilendirir. Bu, beni ilgilendirir ancak. Hepsini birden dinledik zamanında ve hiçbirine yaranamadık. Eksik olsunlar artık.”⁴⁰⁷

Nabokov ile kurulan ilişki ise, yazarın “Solgun Ateş” adlı romanında kullandığı teknikler üzerinden değerlendirilebilir. Seyppel, Selim Işık'ın “şarkılar”

⁴⁰⁵ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.578.

⁴⁰⁶ A.g.e., s.579, 580.

⁴⁰⁷ A.g.e., s.618.

vasıtasıyla düşüncelerini ortaya koyduğu kısımların tüm detaylarıyla Nabokov'dan alındığını belirtir:

*“Atay Nabokov’un eserinin biçimsel yapısını, ayrıntularına varıncaya dek aynen almıştır: dört şarkılık bölümlere (Nabokov’da dört kanto vardır); destanların yayınlanmasında alışılmış bir usûl olan satır numaraları (Nabokov’da 999 dize vardır); ilgili oldukları terimlerle hiçbir ilgisi olmayan ve çoğu bir kaçığın elinden çıkmışa benzeyen dipnotlar.”*⁴⁰⁸

Özellikle, Kafka’nın “Değişim”i ve Dostoyevski’nin “Yeraltından Notlar” adlı eserini okurken, söz edilen durumlara katlanılamaması, Selim Işık’ın bunalım durumunu tetiklemesi ile açıklanabilir. İnsanın ontolojik buhranlarına odaklanan bu eserlere karşı içinde taşıdığı tahammülsüzlüğü aşmak isteyen Selim Işık, “gerçekçi” romanların sıradanlığı üzerinden “normal” olana dönme arzusu taşır.

*“Bunalım da neymiş? Güzel Beatris’in yaşadığı malikâne, benim için daha önemli. Geriye dönülemezmiş. Öyle olsun. Ben Ekmekçi Kadın gibi kitaplar istiyorum. Ellerini bileklerinden geriye doğru kıvrıran kadınlarla, onlara eğilmiş durgun yüzü genç adamları gösteren gravürler istiyorum. Demirhane Müdürü’nü istiyorum. Bu edebiyatın da, eski elbiseler gibi, yeni baştan moda olmasını istiyorum.”*⁴⁰⁹

Selim Işık, tüm bu yazarların dünyasında kendini anlamak adına bir şeyler arar ve aradığını bulduğunda onu kendi yaşamıyla bir biçimde ilişkiye sokar. Böylelikle Selim Işık’ın zihinsel ve duygusal anlamda ortaya koyduğu gelişim fikri, her ne kadar intiharla sonuçlansa da duyarlık anlamında hassas bir noktaya ulaşmasını sağlar. Selim Işık’ın temel hareket noktası insanın ve dolayısıyla yaşamın değeri ile onun kendi kendini inşa sürecidir. Bunun dışında kalan tüm diğer durumlar ve olaylar birer ayrıntı olarak tepki kaynağı olmaktan öteye gitmez. Özellikle insanın modern zamanlardaki durumunu esas alan bu yazarların çıkış noktaları ile Selim Işık’ın duyusal ve düşünsel gelişimlerinin benzerlik göstermesi, modern insanın prototipinin ortaya koyulabilmesi adına da önem taşır. Selim Işık özelinde belirlenen tüm özellikler, detaylarda farklılık gösterse de özde aynı sorunlar etrafında dönen modern insanı işaret eder.

⁴⁰⁸ Seyppel, T. (1989). *Oğuz Atay’ın Dünyası*. (Çeviren: Tanıl Bora). İstanbul: İletişim Yayınları, s.47.

⁴⁰⁹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.650

4.5. Birey-Kendilik Eleştirisi

"Hayatım, hayatımın romanıdır"⁴¹⁰

"Bireysellik", modern dünyanın ortaya koyduğu tüm kurum ve kuruluşlarla kuşattığı yegâne alandır. Bu kuşatma hâli, bireyin tamamıyla görmezden gelinmesi ile mümkün değildir. Modern dünya teoride ve pratikte ortaya koyduğu tüm düşünce ve sistemlerle merkez unsur hâline getirdiği özneyi adım adım kuşatır ve onu kendi başına dar bir alanda bırakır. Oysa modernite, bireyin kendi kendisini belirlemesi esasından yola çıkmış; bireye tanıdığı bu özerk alan üzerine kendini inşa etmiştir.

*"Modernite, toplum içindeki konumun dış etkilerle belirlendiği düşüncesini alıp yerine insanın kendi kaderini kendinin belirlediği bir özyönetim düşüncesini koyar. Bu durum, modern çağın tamamı boyunca olan –toplumun bütün dönemleri ve kesimlerindeki- "bireyselleşme" için geçerlidir"*⁴¹¹

Bireyselleşmenin, insanın öz-bilince ulaşması ve kendi kendini inşa etme süreci ile yakından ilgisi vardır. Modern dünya ortaya de jure (yasal) bir otonomi koyar; bu vesileyle insanın kendi bireyselliğini tüm sorumluluklarını da yüklenecek şekilde ouşturması beklenir. Dolayısıyla bireyselleşme, bir çeşit "görev"dir.

*"Kısacası "bireyselleşme", insanın "kimliğini" "doğuştan sahip olunan" bir şeyden, bir "göreve" dönüştürme sürecidir ve bu görevi yerine getirme ve sonuçlarıyla (ve yan etkileriyle) başa çıkma sorumluluğunu aktörlerin omzuna yükler. Diğer bir deyişle bireyselleşme de jure bir otonominin varlığını gerektirir (bu otonominin aynı zamanda de facto da olup olmaması önemli değildir)"*⁴¹²

Her bireyin kendi kimliğini inşa sürecine girmesi, diğer bireylerle kurduğu ilişkilerde karşılıklı saygı esasından hareket edildiği düşünülebilir. Ancak, bireyin, canlı varlık olarak varoluşu gereği, yaşama arzusu diğer tüm değerlerin önüne geçer. Bu durum ise Nietzsche'ye göre, "güç istemi"nin doğal sonucudur. İnsanın temel içgüdüü onu, yaşamda, tüm belirginliğiyle var olmaya zorlar, bir diğeri ile kurduğu ilişkinin etik boyutu düşünülmezsizin bu gerçeklik kabul edilmelidir.

⁴¹⁰ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.398.

⁴¹¹ Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite*. (Çeviren: Sinan Okan Çavuş). İstanbul: Can Yayınları, s.63.

⁴¹² A.g.e., s.63.

“Bireyler, daha önce varsayıldığı gibi, birbirlerinin bedenlerine eşit olarak davranırlar – her sağlıklı aristokraside böyle olur – oysa beden, ölen değil de yaşayan bedense, içindeki birey, kendisine yapmaktan sakındığı her şeyi karşısındakine yapar: bedenli bir güç istemi olmak zorundadır, büyümeye, yayılmaya, yakalamaya, kendine çekmeye, esneklik kazanmaya çalışacaktır – bir ahlaktan ya da ahlaksızlıktan değil, yaşadığından dolayı, çünkü yaşama güç istemidir.”⁴¹³

Selim Işık'ın yaşamdan beklentileri ve bu beklentilerin hayal kırıklıklarına dönüştüğü durumlarda öne çıkan temel problemlerden birisi de bu “güç istemi” eksikliğidir. Onun yaşamı olumlamasına rağmen, yaşamda varlık gösterememesi belki de modern dönemde “güç istemi” algısının maddeye indirgenmesine karşı duyduğu tepki ile açıklanabilir. Selim Işık ve Turgut Özben, yaşamdaki canlılıktan ölümün ve yok oluşun durağanlığına adım adım yaklaşırken geçirdiği süreçler, bireyselliğin eksilmesi ve giderek körelmesi bağlamında birçok farklı boyutuyla ele alınacaktır.

4.5.1. Yaşamda Aidiyet: İnsan-Mekân

İnsanın kendini var edebilmesi için öncelikle bedenen bir alana karşı yakınlık duyması gerekir. Bu bedensel yakınlık, kişinin düşünce ve ruh dünyasının sağlıklı bir işleyişe sahip olması için bir ön koşuldur. Mekânsal aidiyeti sağlamayan insan, nerede bulunursa bulunsun kendisini iğreti hisseder. Bu durum ise giderek büyüyen bir sorun hâline dönüşerek yaşamda aidiyet probleminin ortaya çıkmasına neden olur. Modern dünya, insana, iki biçimde yaşamına devam etme imkânı sunar: alışagelmış olana uyum ya da olağandışılığın kurbanı olma.

“Alışlageldik olandan uzaklaşan, olağandışının kurbanı olur; alışlageldik olanda kalan, onun kölesi olur. Her halükârda mahvolunur.”⁴¹⁴

⁴¹³ Nietzsche, F. (2015c). *İyinin ve Kötünün Ötesinde* (8. Baskı). (Çeviren: Ahmet İnam). İstanbul: Say Yayınları, s.191.

⁴¹⁴ Nietzsche, F. (2016). *İnsanca, Pek İnsanca* (4. Baskı). (Çeviren: Mustafa Tüzel) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.300.

Nietzsche her iki durumda da insanın mahvolacağına işaret ederken, olağandışılığı tercih eden Selim Işık'ın mahvını düşünmek gerekir. Selim, intiharı tercih etmeden önce bu dünyanın düzenine ayak uydurmaya çalıştığı her an biraz daha tükenir. Selim, sıklıkla bu dünyaya ait olmadığına yönelik söylemlerde bulunur. Nihayetinde, kendini ait hissettiği zamanın Ortaçağ olduğunu dile getirerek, modernite öncesi döneme işaret eder. Modern dünyanın var ettiği hıza ayak uyduramaz; modernitenin getirileriyle de uyuşamadığından içinde bulunduğu dönemi terk etme arzusu taşır.

"Her an uyanık olmalısın Selim. Yoruldum işte sonunda Turgut, ne olduğumu gördünüz. Sen her an uyanık olmalısın Selim. Herkese koşmalısın, her şeye yetişmelisin. Bu görevle dünyaya tayin edildin. Beş milyon sekiz yüz bin sekiz yüz yirmi dokuzda bir insana verilen bir görevin var. İstifa ediyorum. Dayanamadım, vazgeçiyorum. Bu görev için yetiştirilmedim. Özel bir eğitimden geçirmeleri gerekirdi beni. Beni iyi korumaları gerekirdi. Derimin ince olduğunu, güneşe dayanamayacağını bilmeliydiler. Kusurlarımı hoşgörüyle karşılasalardı. Sekiz kat elbisem olmalıydı. Ellerim terlememeliydi; gömleklerim ütülü, ayakkabılarım boyalı olmalıydı. Ben ortaçağda yaşamalıydım."⁴¹⁵

Selim Işık'ın bu "uyumsuzluğu", kendisine dayatılan yaşam biçimine karşı koyduğu bir tepkidir. Yaşamı, devlet, sistemler, ideolojiler ve güç odaklarının dayattığı biçimiyle kabul edenler "normal", buna karşı çıkanlar ise "anormal" olarak değerlendirilir.

"Normal bir insan olmaya zorladılar, bana boş yere vakit kaybettirdiler. Olmayınca da, anormal dediler. Ben de kendimi anlamadım: bütün hayatım boyunca normal bir adam olmaya çalıştım."⁴¹⁶

Nietzsche'nin ortaya koyduğu iki alternatiften birinin Selim Işık'ın tercihi olduğu görülürken, Turgut Özben'in de Selim Işık'ın intiharına kadar karşı cephede yer aldığı bilinmektedir. Burjuva yaşamının sağladığı kolaylıklar içinde, tam manasıyla bir bütünlük oluşuramasa da yaşamından memnun gözükürken Turgut,

⁴¹⁵ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.454.

⁴¹⁶ A.g.e., s.611.

Selim'in yaşamı ile yakından ilgilenmeye başladıkça, yaşama köle gibi bağlandığını anlar.

"Dünya değişiyor çevrende oğlum Turgut. Ayak uyduramazsan kayboldun demektir. Dünyada "Büyük ve güzel şeyler de var" demişti bir gün. O sırada ben ne yapıyordum? Hiçbir güzelliğin içime girmesine izin vermiyordum. Öyle miydim? Hatırlamıyorum. Turgut sarhoş gibiydi; ne yaptığını bilmeden kayıp gidiyordu sokaklarda. Anlatılmaz bir duyguydu bu. Neye benziyorum acaba? Beni kötü yetiştirdiler dostum! Güzeli ifade gücünden yoksun bıraktılar beni. Tıpkı filmlerdeki gibi diyebiliyorum ancak. Ne acıklı değil mi?"⁴¹⁷

Turgut Özben'in "yaşamda kölelik" durumunun anlaşılması adına Selim Işık'ın mektubunu okumaya başladığı sahneye yakından bakmak gerekir. Turgut, ortamın havasının anlaşılması açısından mekân hakkında bilgi verir. Bu bilgiler, basit bir mekân tasvirinin ötesindedir. Yapılmak istenen Turgut Özben'in Selim tarafından şiddetle eleştirilen yaşam biçiminin tam göbeğinde olduğuna yönelik bir vurgudur. Turgut Özben, bu yaşam biçimini tam manasıyla kabul etmiş olmasa da bir şekilde ona kapılmıştır:

"Aynı zamanda yatak olabilen kanepeye oturdu ve bir düğmeye basınca içinden sahte ağızlıklara sokulmuş sigaralar çıkan kutudan bir sigara alıp Alâettin'in lâmbası biçimindeki çakmakla yaktı. Durum, ümit verici değildi: yerdeki halı, mobilyalara hiç uymuyordu. Düğün hediyesi. Ne yapalım, istediğimiz gibi halı alacak paramız yoktu. Sigarasını, yaprak biçimindeki gümüş tablada söndürdü. Karım kızacak. Bu tablalar neden duruyor öyleyse? Bilinmez."⁴¹⁸

Mekânsal aidiyetin, zihinsel ve ruhsal dünyanın sağlıklı bir işleyişe sahip olması açısından önemi olduğuna değinilmişti. Bu anlamda, Selim Işık'ın intiharını öğrenen Turgut'un kendi yaşamına dışardan bir göz olarak bakması ve onu değerlendirmesi, içinde yaşadığı alanın kendisi dışındaki unsurların paylaşım alanı olduğunun farketmesi ile sonuçlanır.

"Ayrıca bu evde, Selim'in içine dert olan şeylerde bir değişiklik yapılmamıştı, her şey yerli yerinde duruyordu; değil, Selim'in düşünceleri, genel anlamda bir

⁴¹⁷ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 106,107.

⁴¹⁸ A.g.e., s.27.

düşünce bile kendine yer bulamazdı: küçük odada çocuklar yatıyordu, hemen yanında da onların yatak odaları vardı; salonda zaten birçok iş bir arada görülüyordu; yemek, yaşamak, çalışmak ve misafir kabul etmek... Selim ve düşüncelerinin temsil ettiği şey -bir şey temsil ediyorlarsa eğer- bu evde birkaç günlük gece yatısına gelmiş bir misafirdi.”⁴¹⁹

Tüm bu durumların farkına varılmasının Selim Işık’ın mektuplarının okunmaya başlanmasının ardından gelen süreçte etkili olması Turgut Özben’in düşüncelerini içinden çıkılmaz bir hâle getirir. Mektupları okumaya başladığı günün ertesi sabahı uyanır ve rüyasında gördüklerini hatırlamaya çalışırken şu ifadeleri kullanır:

“Hayat düşünceleri tutan bir hapisanedir. İnsan, can sıkıcı bir saç demetidir, ben de akılsız bir robotum.”⁴²⁰

Hayatının yarısını çoktan geride bırakan Turgut’un bir başkası dolayısıyla kendi kuşatılmışlığının farkına varmaya başlaması karşısında Selim Işık’ın yaşam karşısındaki tavrı daha bireycidir. O, yaşamdaki tüm dayatmalar karşısında kendi yaşamını kendisinin belirlediğini kanıtlamak adına, yapabileceği son çareye başvurarak hayatını kendi rızasıyla sonlandırır. Selim Işık, *“Hayatım, hayatımın romanıdır”⁴²¹* ifadeleriyle yaşadıklarının bir sonucu olarak hayat romanını ortaya koyduğuna işaret eder. Nietzsche’nin “yaşamın ürünü olarak yaşam” ifadeleri de aynı minvalde Selim Işık’ın söylemleriyle örtüşür:

“Yaşamın ürünü olarak yaşam. – İnsan bilgisiyle istediği yere kadar uzanabilir, kendine bir o kadar nesnel görünebilir: sonunda kendi biyografisinden başka bir şey değildir hasadı.”⁴²²

Dolayısıyla, insan her şeyin ötesinde, bir ömrün sonunda yalnızca kendi yaşamını elde etmiş olur. Yaşamı bir problem hâline getirip onun üzerine düşünmek Selim Işık’ın önemli bir özelliğidir. Selim, yaşamı, içinden geçilen bir süreç gibi

⁴¹⁹ Atay, O. (2010). *Tutumamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.45.

⁴²⁰ A.g.e, s.32.

⁴²¹ A.g.e., s.398.

⁴²² Nietzsche, F. (2016). *İnsanca, Pek İnsanca* (4. Baskı). (Çeviren: Mustafa Tüzel) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.293.

algılamaz; onun beklentisi, her detayıyla yaşamı hissetmektir. Fakat bunun gerçekleşebilmesi için Selim Işık'ın yaşadığı gibi beklentiler ve gerçekte olanlar arasında ciddi bir muhakeme sürecinden geçilmesi gerekmektedir. O, yaşamı, “nefes almak” düzeyine indirgeyemez.

“Yaşamayı taklit ederek insan ancak yirmi beş yıl kadar yaşar senin gibi. Teklifini kabul edemeyeceğim oğlum. Fakat amcabey, yaşamayı nefes almak gibi rahat sürdürenler de var. Onlar daha fazla yaşasın. Yaşasınlar inşallah. Beter olsunlar!”⁴²³

Selim'in aidiyet problemi intihara doğru yaklaştıkça daha da şiddetlenir. Evden çıkamadığı ve hayata karışamadığı için Selim, eşyanın kendisini sınırladığını düşünür. Bu nedenle, “büyük ve güzel şeyler”e ulaşamadığını belirten Selim, eşyayı insan karşısında zafer kazanan bir canlı gibi düşünür:

“Bugün öğleden sonra saat ikiden itibaren eşyayı suçlamaya başladım. Önce üzerinden kalkmadığım divan-yatak suçlandı. Sonra tavan ve en sonunda banyo-tuvalet. Bütün düşüncelerimi emip bitirmekle suçluyorum sizleri. Bütün hayallerimi sömürdünüz, gene de doymadınız. Büyük ve güzel şeyler yaratmama yardımcı olmadınız. Büyük bir sağırlıkla, kahredici bir dilsizlikle sustunuz güzelliklere. Geri istiyorum hapsettiğiniz duygularımı, düşüncelerimi.”

Eşyanın canlılığı fikri, madde odaklı modern yaşamın birey karşısındaki durumu ile anlam kazanır. Maddenin değeri insan değerinin önüne geçmiştir. Başından itibaren insanın dünyadaki varlığının anlamına yönelik bir yaşam kaygısı içinde olan Selim, maddenin zaferi karşısında çaresiz kalır.

“Bir insan eşyayı da suçlayamazsa, divana istediği gibi bir tekme atamazsa insanlığı nerede kalır? Eşya da isyan eder mi insana? İnsan mahkemelerinde eşyalar davayı kazanır mı?”⁴²⁴

İnsanın yaşam ile ilişki kurması, öncelikle yakın çevresi ile bir bütünlük oluşturabilmesi ile alakalıdır. Kendi evinde yabancı olan kişinin yaşamda da bir varlık göstermesi beklenemez. Selim Işık'ın maddi varlığını herhangi bir yerde konumlandırılamaması, onun zihinsel ve duygusal ayrılığının ilk adımı olarak

⁴²³ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.671.

değerlendirilebilir. Maddi alanın kendisinden uzaklığını her seferinde dile getiren Selim Işık ve onu takip eden Turgut Özben'in arayışı, maddenin hâkim olduğu mekânsal alanlarla kurulan mesafelerden yola çıkar.

4.5.2. “Zaman Hiçbir Zaman Kazanamaz Bana Karşı”: İnsan-Zaman

Modern yaşamın vaat ettiği zaman algısı, klasik zaman algısının dışındadır. Zira hızla ilerleyen modern dünyada varlık gösterebilmek adına zaman ile yarışmak, onun bir ölçü biriminden ziyade, rakip gibi görülmesini gerektirir. Bu durum, Turgut Özben'in zaman karşısındaki tavrı ile görünür hâle gelir. Turgut Özben için zaman bir rakiptir ve onun bir şekilde alt edilmesi gerekir. Üniversite döneminde zihninde kurguladığı oyunlarla zamanı alt etmeyi başaran Turgut, adeta gerçek bir rakip karşısında kazanılan zafer ölçüsünde mutlu olur.

“Zaman hiçbir zaman kazanamaz bana karşı. Otobüs bir durağı, durmadan geçerse, bu o gün olacak başka olaylar için iyi bir işarettir. Yedinci durağa kadar içimi buruk bir acı ve endişe kaplar. Sanki, daha dün, zamanı aynı biçimde yenilgiye uğratan ben değilmişim gibi içim titrer. Dalıcı bir forvet gibi saldırırım zamansporun kalesine: on üç-bir, on iki-iki, on bir-üç... Tabii buradaki sayı sisteminde, gerçek spor kurallarıyla bir uyumsuzluk var gibi geliyor insana. Bu kadar ince düşünen insan, zamanı bu ince düşünceleriyle geçirir; benim oyunumu ne yapın? Programımız burada sona eriyor, zamanım doldu. Bana müsaade...”⁴²⁵

Zamanın bir rakip gibi görülmesi, onun madde ile bir biçimde ilişki kurduğuna işaret eder. Turgut için bu zaman dilimi otobüs duraklarıyla kurulan ilişki vasıtasıyla anlam kazanır. Fakat, zamanın klasik algısının değişimine yönelik durum, eserde görülen nesne odaklı dünya algısının zamana dönüştürülmüş biçimi ile ortaya koyulur:

“Altı parke cilalanması geçti. Yok, o kadar değildi. İki, yıkama-yağlama olacak. Daha fazla, daha fazla. En az dört salonşeklinideğiştirme oldu. Durun bakayım: bir hesap edeyim. Bir katsatınalma, altı evdeğiştirme eder. Ayrıca, iki yatakodası-

⁴²⁴ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.670.

⁴²⁵ A.g.e., s.42.

çalışmaodası değiştirmesi daha var. Evet, tam üç perdeyıkama ediyor. Çok iyi hatırlıyorum, başladığı zaman, perdeleri yeni almıştım. Alışılmış zaman ölçüleriyle hesaplanması güç bir süre. Ben o zaman koltukları, pencerenin yanına koymuştum. İnsanın aklında kalmıyor ki: eşya akıp geçiyor.”⁴²⁶

Akıp gidenin zaman değil de eşya olması, tüketim odaklı kapitalist düzenin insan yaşamına etkisinin ironisi niteliğindedir. İnsan ve zaman ilişkisinin bir diğer boyutu ise toplumumuz açısından bu ilişkinin tam manasıyla kurulamamış olmasıdır. Bu noktada, birçok vatandaşa birlikte kendisinin de soyutlama gücünden yoksun olduğunu belirten Turgut Özben’in toplumsal anlamda ortaya çıkan bu yoksunluk vurgusu, uygarlığın gelişimi noktasında geri kalmışlığımızla yakından ilişkilidir. Soyutlama gücünden yoksun oluşumuzu zaman bazında farkedip geri çekilişimiz soyut bilimlerde geri kalmamızın nedeni olarak düşünülür:

“Ben de birçok vatandaşım gibi soyutlama gücünden yoksun olduğum için ve özellikle zaman kavramını soyut olarak, yani ele gelmez bir kavram olarak düşünemediğim için süreye, ancak iki nokta arasında bir cisim hareketi olarak katılabiliyorum. Bu açıklamanın, değil dinleyenler için, benim için bile fazla soyut olduğunun farkındayım. Belki bizler, yani bu toprakların yetiştirdiği şu ya da bu çeşit değerler, soyutlaşmaya başladığımızı bu kadar çabuk farketmeseydik ve bu kadar çabuk korkuya kapılmasaydık, bizlerden de büyük matematikçiler yetişir ve ansiklopedilere taş basması resimler çıkardı.”⁴²⁷

Zaman kavramının toplumsal anlamda karşılıkları üzerine getirilen eleştirilerin bir diğer boyutu ise Miladi takvim ve Türk Terakki Takvimi olmak üzere ikili takvim sisteminin benimsenmesi ile alakalıdır. “Tutunamayanlar” romanın genel itibariyle Cumhuriyet rejiminin ilanıyla birlikte ortaya çıkan yenileşme hareketlerine yönelik eleştirel tavrı, kurgusal düzlemde takvim meselesinde de karşılığını bulur. Miladi takvimin Hz. İsa’nın doğumunu esas alması ve Türk Terakki Takvimi’nin Cumhuriyet devrimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkması toplumsal yaşamda ikiliğe sebep olmaktadır. Bu durum, Selim Işık’ın dünyaya gelişi sırasında da karmaşıklığa sebep olduğundan Selim Işık’ın varoluşunu tartışmalı hâle getirir.

⁴²⁶ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.334, 335.

⁴²⁷ A.g.e., s.41, 42.

"Bilindiği gibi, Türk takviminde başlangıç tarihleri farklı iki ana sistem vardır. Bunlardan birincisi, İsa'nın doğumunu esas alan ve Selim'in doğduğu sırada 1936 yaşına basan bir takvim sistemidir. İkincisiyse bundan tam bin yıl sonra başlayan ve Cumhuriyetin ilanı sırasında, Osman Vekayi Efendi (o yıl yetmiş altı yaşındaydı) tarafından, yerinde bir düşünceye dayanarak, "Türk Terakki Takvimi" adı verilen sistemdir. Her iki takvim de Bakanlar Kurulu kararıyla yürürlükte olduğu için, nüfus kâğıtlarına, bazen birinci bazen de ikinci sisteme göre tarih düşürülmüş olması, tarihi bile şaşırtacak karışıklıklar doğurmaktadır. Selim'in babası, hemen her babanın yaptığı gibi, oğlunu kütüğe, doğumundan yedi yıl sonra kaydettirdiği için, yukarıda bahsedilen ikilik bir yana, bir de nüfus memurunun yanında doğum tarihini tam olarak hatırlayamaması (günler, aylar, hatta yıllar ne kadar birbirine benziyordu) Selim'in başlangıcını daha da karışık bir duruma sokuyor."⁴²⁸

Zaman algısının birçok açıdan değişmesi mekânsal aidiyet probleminde olduğu gibi, zaman ile insan arasında uyumsuzluk yaşanmasına neden olur. Her şeyden evvel, zamanın yaşayan bir canlı gibi düşünülerek alt edilmeye çalışılması, yaşamın değersizliğinin göstergesidir. Yaşamı, hızlıca geçilmesi gereken birtakım süreler toplamına indirgeyen modern yaşamın, maddeye verdiği önem ile yaşamı değersizleştirilmesi zaman kavrayışımızın dönüşümü üzerinden takip edilebilir.

4.5.3. "Hayatında İlk Defa Başka Bir İnsan Olma Özlemi Duydu": Eksiklik/Yabancılaşma ve Yalnızlık

İnsanın sosyal bir varlık olması nedeniyle, toplum içinde yaşaması ve toplumun içinde kendini var etmesi doğal bir durumdur. Bu doğal durumdan kopulması hâlinde insan, kendi alanına çekilir. Eksiklik duygusuyla başlayan toplumdaki uzaklaşma durumu, giderek yabancılaşmaya ve yalnızlaşmaya doğru evrilir. Çünkü, modern toplumun temel ilkesi bir bütün hâlinde, kurallı bir yaşam öngörüsüdür. Bu öngörünün dışına çıkan her bir kişi, kendi alanında var olmaya ve zamanla yok olmaya doğru gider.

"Modernlik uzun zaman yığıyla tanımlandı; fikirlerin ve toplumsal örgütlenme biçimlerinin sürekli sorgulanması ve güzel sanatlardaki avangard çalışma olarak

⁴²⁸ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.159, 160.

görüldü. Ancak modernleşme hareketi yükseldikçe, modernlik kendisine uyum sağlayamayan, modernliği kullanmaktan çok, ona katlanan kültür ve toplumların üzerine çullandı. Bir özgürleşme olarak yaşanan şey yabancılaşmaya, gerilemeye dönüştü”⁴²⁹

Selim Işık'ın söylemleriyle ve eylemleriyle içinde bulunduğu topluma yabancılaşması onun ironik söylemi üzerinden takip edilebilir. Nietzsche, iki kişinin yabancılaşmasını karşılıklı diyaloglarda görülen ironik üslubun taraflarca herhangi bir anlam ifade etmeyişinde görür. Selim Işık'ın en ciddi toplumsal meselelerde dahi ironik bir üslubu benimsemesi ve çevresinde bu üslubun herhangi bir karşılık bulamaması ile Nietzsche düşüncesinde “yabancılaşma belirtisi” olarak nitelendirilen duruma yakınlaştığı söylenebilir.

“Yabancılaşma belirtisi. –iki insan arasındaki görüşlerin yabancılaştığının en güçlü belirtisi, ikisinin de birbirlerine ironik bir şeyler söylemeleri, ama ikisinin de bu sözlerin ironik yanını hissetmemeleridir”⁴³⁰

Selim Işık'ın kendini yaşadığı zamana ait hissetmemesi ve bu sorunu aşmanın yolunu Ortaçağ'a dönmekte görmesi toplumsal yabancılaşmanın boyutunu anlamak açısından önemlidir. Selim'in yaşadığı dönemin aksaklıklarına, mantıksız sistemlerine yönelik eleştirel tavrının en önemli nedeni onun topluma geriden bakıp değerlendirme imkânına sahip olmasıdır.

“Kendi zamanına büyük ölçüde yabancılaşıp, âdeta onun kıyısından geriye, geçmiş dünya görüşlerinin okyanusuna sürüklenmenin büyük yararları vardır. Oradan kıyıya bakıldığında, kıyının tümünün biçimlenişi ilk kez görülür ve yeniden kıyıya yaklaşıldığında onu bir bütün olarak, oradan hiç ayrılmamış olandan daha iyi anlama avantajına sahip olunur.”⁴³¹

Modern toplumun kendi iç düzenine ayak uyduramaması nedeniyle yabancılaşan Selim Işık, kendi durumunu değerlendirirken, kendisini "esir Selim" olarak nitelendirir. Bu nitelendirme, onun arzu ettiği yaşama ulaşamaması nedeniyle,

⁴²⁹ Touraine, A. (2016). *Modernliğin Eleştirisi* (10. Baskı). (Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.400.

⁴³⁰ Nietzsche, F. (2016). *İnsanca, Pek İnsanca* (4. Baskı). (Çeviren: Mustafa Tüzel) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.216.

toplumsal normlar tarafından dayatılan yaşam biçimi içerisine hapsedildiğini gösterir niteliktedir:

"Esir, Selim, esir," diye mırıldandı. Selim'in, zevkle bağırın sesini duyar gibi oldu: "Yenildin demek, koca ayı."

"İnsanlar da bırakmazlar ki: en yakınınız bile... bile ne demek? Özellikle, en yakınınız, sizi aptalca bir yarışma duygusuna sürükler."⁴³²

Bunu aşabilmenin yolunun "başkalaşım"dan geçtiğini düşünen Selim Işık, yaşayan herhangi bir canlı için değişimin zorluğunun farkındadır; çünkü bu durum öncelikle, bireyin kendine yabancılaşmasını gerektirir.

"Hayatında ilk defa başka bir insan olma özlemini duydu. Hiç bilmediği bir içkinin susuzluğu gibi bir duygu. Değişebilmek. Kendinin bile tanıyamayacağı yeni bir varlık olmak. Bütün canlıların olanca güçleriyle karşı koydukları bir değişim, bir başkalaşım. Korkutucu ve aynı zamanda çekici bir eğilim. Hücreler bütün güçleriyle, dış etkenlere karşı koyar ve vücuda girmek isteyen yabancı unsurları dışarı atmaya çalışırken değişebileceğini, onların bu kör inadını yenebileceğini düşünmek, insan için ne kadar zordu. Değişmek, kendine yabancılaşmak demekti"⁴³³

Belki de bu cesareti kendinde göremeyen Selim, bu yola girmekten ürkmüştür. Çünkü, eserin başından sonuna değin sürdürülen iddia, eserin "insanı anlatma" amacından hareket ettiği. Dolayısıyla ne Selim Işık ne de diğerleri, tüm olumsuzlukların bir çırpıda üstesinden gelebilecek birer süper kahraman değildir.

Modern dünyanın Foucault'nun tabiriyle bir "Panoptikon"a dönüştürülmesi ile insanların kontrol altına alınmasının kolaylaştırılması, insan yaşamının her anının izlendiği ve bir şekilde kontrol edildiği gerçeğini açığa çıkarır. Bu nedenle, Selim'in bu durumdan kurtulmak adına, aklına manastıra çekilme fikri gelir. Zaten toplumsal yaşamdan koptukça mekân anlamında bir daralmaya doğru gidilmesi, Selim Işık'ın en sonunda, manastıra değilse bile, kendi evinde, gökyüzünü dahi göremediği bir odaya kapanmasıyla sonuçlanır.

⁴³¹ A.g.e., s.319.

⁴³² Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.37.

⁴³³ A.g.e., s.319.

*"Uzun lafın kıyası, nefes alışın bile izleniyor Selim. Manastıra çekilmekten başka çare yok."*⁴³⁴

Bu alıntılar etrafında değerlendirildiğinde Selim Işık'ın toplumla başından itibaren uyuşamama ya da bunu tercih etmeme gibi bir durumu olduğu düşünülebilir. Fakat o, gösterdiği tüm yabancılaşma belirtilerine rağmen, yaşamı boyunca hayata tutunmaya çalışmıştır. Hatta, onun vazgeçışı, son ana kadar içindeki umudun kırılmasına engel olmaz.

*" Selim Işık yalnızlığa dayanamazdı. İlk bakışta, yalnızlığın ve çevreyle uyumsuzluğun, yaşantısında önemli bir yer tuttuğu kolayca ileri sürülebilirdi. Selim, bu yargıya da dayanamazdı. Bütün dünya, ona dargın olabilirdi; fakat bu, aceleyle varılmış bir sonuçtu. Kimse onun kadar çevresine yakınlık duyamazdı. Bugün için bilinmeyen bazı gerçekler, bazı üstü örtülü olaylar, küçük ya da büyük bazı topluluklara gösterilen ilgisizlikler, tarihin tozlu raflarında unutulduğu için hemen önemi sezilmeyen yaşantılar ve yanlış yorumlamalar nedeniyle sınıflamalarda alt katta kalmış insanlar güneş ışığına çıkarılabilsen (bu güneş bile bildiğimiz güneşe benzemeyecekti elbette) Selim'in yalnızlığının sadece bir görünüşten ibaret olduğu anlaşılacaktı."*⁴³⁵

Bu çelişkili sürecin başından sonuna değin anlaşılması adına, Süleyman Kargı'nın Selim'in ölümünü öğrenmesi üzerine verdiği tepki önem arz etmektedir. Süleyman Kargı'nın sözleri, Selim Işık özelinde tüm tutunamayanların geçtiği yolun izlerinin sürülebilmesini sağlar. Marjinalize etmenin dahi bir sistem dâhilinde ortaya koyulduğuna dikkat çekilir. Buna göre, toplumdan, hâkim ideolojik gelenekten farklı düşünen bireyin bir müddet kendi yolunda ilerlemesine izin verilir; fakat, ortaya çıkan anlayış farkı derinleştikçe geri dönülmesi imkânsız bir yola girildiği anlaşılır.

" İnanmıyorum Selim'in öldüğüne. Reddediyorum! İnkâr ediyorum." Nefes alamıyordu. "Birşeyler yapmak, bir yere tutunmak istiyorum." Süleyman Kargı yerinden kalktı, kütüphanenin yanına gitti. Turgut'a dönerek: "Selim gibilerine işte böyle yaparlar," dedi. "Birdenbire yüklenmezler üstüne. Önce bırakırlar istediği gibi düşünsün her şeyi. Dünyayı dilediği gibi anlamasına, yaşamasına,

⁴³⁴ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.451.

⁴³⁵ A.g.e., s.136, 137.

hissetmesine izin verirler. Hatta alkışlarlar, överler onu. Bütünü çileden çıkınsın da geri dönemesin diye. Sonrasını biliyorsun işte."⁴³⁶

Dünyayı dilediği gibi anlamaya çalışan ve dünyanın anlamının insanlara dayatılardan çok daha farklı olduğunu farketdiği anda insan, artık gerçeklikle ilişki kuramaz. Onun dünyası, reel düzlemde yaşananın ötesinde insanın ve yaşamın değerini derinlemesine hissettiren bir dünyadır. Bu dünyanın içine girdikten sonra, Selim Işık'ın diğer yaşam biçimlerini eleştirmesi anlaşılır hâle gelir. Selim, bu durumu Turgut Özben'in yaşamı üzerinden dile getirir:

"Kimsenin yaşantısını beğenmedim: kendime uygun bir yaşantı da bulamadım. Turgut'u da hor gördüm bu arada. İsteddiği gibi yaşamasına karşı koydum. Sonunda uzaklaştı benden. Ona Burhan'lık yaptım. Evlenmesine karıştım."⁴³⁷

Selim Işık'ın içine dâhil olduğu bu yeni yaşam, ona sosyal bir alan bırakmamıştır. Aslında, Selim Işık kendi sosyal çevresini rızasıyla terketmiştir. Yabancılaşma belirtilerinin ortaya çıkmaya başlaması ile birlikte, Selim'i bu dünyaya getiren annesi dahi Selim'e yabancılaşmıştır. Onun tek dostu, kalemi ve kağıtlarıdır. Selim, yalnızca yazı evreninde kendine bir yer bulabilir ve tasarladığı yaşam biçimini özgürce kurgulayabilir:

*"Bugün annem dayanamadı; ne yazdığımı sordu. Ona nasıl anlatsam? Bütün hayatımı birlikte geçirdiğim ve beni gerçekten seven bu insana hiçbir şey anlatamamak ne kötü. Ondan farklı gelişmeye ne zaman başladım? Bu ayrılık ne zaman doğdu? Hiç anlamıyorum. Bir gün baktım, iki yabancı olarak yaşıyoruz aynı evde. Aslında kimseye bahsetmedim kendimden. İstemiyorum da."*⁴³⁸

Yabancılaşma ve yalnızlaşma, tutunamayanların prototipi olarak değerlendirebileceğimiz Selim açısından kaçınılmaz bir sonudur. Onun dünyasının dış dünya ile hiçbir şekilde bağdaşamaması, Selim'i bu kaçınılmaz sona doğru adım adım sürükler.

⁴³⁶ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.112.

⁴³⁷ A.g.e., s.666.

⁴³⁸ A.g.e., s.594.

4.5.4. "Varlığın Unutulması": Varlık-Yokluk, Ontolojik Problemler

Yabancılaşma ve yalnızlaşmanın bir sonraki boyutu, varoluşsal bunalımlara doğru açılan kapılardır. Bu sürece giren kişiler, kendini toplumla özdeşleştiremediklerinden ve herhangi bir değer yargısına, kişiye ya da düşünceye bağlı olmadığından kendi özüne yönelerek onun "anlam"ı üzerine düşünmeye başlarlar.

Varoluş düşüncesi hakkında birçok fikir öne sürülmüştür. Varoluşu, bir şekilde bir dine ya da dogmaya bağlayabilmiş olanlar kendi üstlerindeki sorumluluğu atmış olurlar. Fakat herhangi biçimde varlığını bir nedene dayandırmayanların giriştiği kavga, büyük bir gürültüye sebep olur. Bu kavga esasen insanın kendi kendisi ile giriştiği kavga. Yaşamda varlık göstermek için sıralanan nedenler ile yaşamın anlamsızlığına ışık tutan saçmanın kavgasıdır. Selim Işık'ın da varoluşunu herhangi bir kaynağa bağlamaması nedeniyle bu grubun içinde olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, Selim Işık'ın ontolojik problemlerine ışık tutmak adına, "varoluşçuluk" felsefesinin önemli düşünürlerinden Jean-Paul Sartre'ın sözlerini takip etmek gerekir.

"Var olan her şey, nedensiz ortaya çıkar, zavallığı yüzünden varoluşunu sürdürür ve rasgele ölür."⁴³⁹

Bu sözlerden hareketle, Selim Işık'ın sürüklendiği varoluşsal bunalımı izah ederken "varlığın nedeni" hususunun, onun adına düşünülmesi gerekmektedir."Tutunabilenler" ve "tutunamayanlar" noktasında görülen temel ayrım göz önüne alındığında, varoluşun nedensizliği, yaşamdaki anlamsızlık ve ölümün rasgele gelmesi, "tutunabilen" insanların hayatlarının rotasıdır. Bu özelliklere ek olarak, "varoluşun özden önce gelmesi" fikri, varoluşun nedensizliğini vurgular niteliktedir. Zira, genel anlamda bu hayatta var olan, ontolojik kaygılar taşımayan insanın temel eksikliği varoluşuna bir anlam katamamasıdır.

"Varoluş nedir?" diye sorulsaydı, özlerini değişime uğratmadan, nesnelere dıştan eklenen boş bir biçimdir derdim"⁴⁴⁰

⁴³⁹ Sartre, J.P. (2015). *Bulantı*. (Çeviren:Selâhattin Hilâv). İstanbul: Can Yayınları, s.199.

⁴⁴⁰ Sartre, J.P. (2015). *Bulantı*. (Çeviren:Selâhattin Hilâv). İstanbul: Can Yayınları, s.189.

Selim Işık'ın varoluşunun nedensizliğini fark etmesi toplumun değerleri ile kendi değerleri arasında yaşanan çatışma ile başlar. Cumhuriyet rejiminin getirdiği kalıplaşmış söylemlerin içinde barındırdığı tutarsızlığı fark etmesi Selim Işık'ın varoluşsal sorgulara girişmesinde önemli bir etkidir.

*" Siz de benim gibi,
Günleri
Sevgiyle isteyerek
Değil de, takvimden yaprak koparır gibi gerçek
Bir sıkıntı ve nefretle yaşadınızsa, Ankara güneşi sizin de
Uyuşturmuşsa beyninizi, Ata'nın izinde
Gitmekten başka bir kavramı olmayan
Cumhuriyet çocuğu olarak yayan,
Pis pis gezdinizse (o sıralarda adı Opera Meydanı olan)
Hergele Meydanı'nda, bu sarı ve tozlu alan
İğrendirmediyse sizi,
Bir taşra çocuğu sıfatıyla özlemeyi bilmiyorsanız denizi,
Kaybettiniz (benim gibi)"⁴⁴¹*

Selim Işık'ın toplumsal değer yargılarıyla örtüşmemesi üzerine, kendisini, "kaybedenler"den ilan etmesi, ilkokul sıralarında başlayan yabancılaşmanın son safhalarındandır. Bu yabancılaşma duygusunu kendi zihninde yarattığı düşünsel alan üzerinden aşmaya çalışan Selim'in, düşüncelerine verdiği önem Turgut'u şaşırtacak düzeydedir. Selim Işık'ın düşüncelerine duyduğu bağlılığı, yaşama sevgisiyle örtüştüren Turgut da Selim'i anlama noktasında geç kalmıştır. Selim'in, Camus'nün sözlerine ithafen ontolojik mesele yüzünden birinin ölmesi gerektiği fikrini dile getirmesi, Turgut açısından anlamsız bir söylem olarak kalmış; Selim'in ruhuna en yakın olan kişi dahi onu anlamamıştır.

*"Söylenen sözlerin, yaşanan olaylardan önemli olduğunu Selim'de gördüm.
Düşüncelerine büyük bir içtenlikle bağlıydı: herkesi de öyle sanıyordu. Bu içtenlik,
düşünmeyi meslek edinenlerin içtenliğinden çok farklı bir duyguydu. Mesleği
sevmek gibi değil, hayatı sevmek gibi bir duyguydu. Camus'nün 'Ontolojik mesele*

⁴⁴¹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.124.

*yüzünden ölen kimseye rastlamadım' sözünü okuyunca: 'Biri bu yüzden ölmeli, intihar etmeli,' diye bağırıyordu. Ona, kimsenin soyut düşünceler nedeniyle kendini öldürmediğini söyledim. Benim de Camus gibi bir ahmak olduğuma karar verdi.'*⁴⁴²

Selim Işık'ın düşüncelerine olan bağlılığı, onu yazma konusunda da ikna eden bir güç durumundadır. Selim, düşünceleri ile kurduğu kendi yaşam alanını yazma eylemi ile genişletir. Yazma, düşünmeden farklı olarak Selim Işık'ın yok oluşunun ardından varolmayı sürdürecektir olması bakımından Selim'i ürkütse de o, yazmaktan vazgeçemez.

*"Yazmak mı? Bu kelimedenden ürktü birden. Ne demek yazmak? Yazmak, kendi düşünceleriyle ilgili bir belge ortaya koymak. Ne kadar ürkünç bir iş. Kafamın içinde belirsiz yaratıklar olarak yüzen ve sadece var olmalarıyla yetindiğim cisimciklerin resmini çizmek. Rüyaların resmini çizmek kadar güç. Fakat Selim yazdı.'*⁴⁴³

Kendi varlık alanını oluşturmaya çalışan bireyin sürüklendiği bu durum, temel olarak modernitenin hayata bakışı ile ilişkilidir. Büyük ve geniş çaplı bir ilerleme hareketinin esas alındığı bu dönemde, insanların tek tek kendi yaşam alanlarına terk edilmeleri modernitenin ortaya koyduğu evrensel güzelliklerle dolu dünyanın trajedisi niteliğindedir.

*"Bilimdeki büyük gelişme insanı uzmanlaşmış disiplinlerin labirentine sürüklemişti. Bilgide ilerledikçe dünyanın bütünü de, kendini de gözden kaçırıyor, böylece Husserl'in öğrencisi Heidegger'in güzel ve neredeyse sihirli bir formülle "varlığın unutulmuşu" dediği şeyin içinde mahvoluyordu.'*⁴⁴⁴

Oysa insanı çevreleyen olaylar ve kişiler etrafında şekillenen dünyalar, varoluşun her bireye göre değişen bir çeşitlemeler bütünü olduğuna işaret eder. Her bir insanın varoluşu, kendi yaşamı bağlamında anlamlı hâle gelir. İnsanoğlunun var olduğu günden bugüne bir çeşit anlam yüklenen varoluş, insanın kendi çevresiyle bir bütün oluşturmasını gerektirir.

⁴⁴² Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.359.

⁴⁴³ A.g.e., s.557.

⁴⁴⁴ Kundera, M. (2016). *Roman Sanatı*. (Çeviren: Aysel Bora). İstanbul: Can Yayınları, 15, 16.

“Herkes aynı dünyada yaşamaz. Orman korucusunu kuşatan olaylarla ormanda kaybolmuş bir kent sakinini kuşatan olaylar aynı değildir. Olayların sadece görünümleri değil bizzat kendileri farklıdır. Bu, yabancısı olduğumuz bir kültürü ya da eski bir tarihsel dönemi ziyaret ettiğimizde iyice belirginleşir. Yunan tanrıları yaşayan varlıklardı; “oradaydılar”.”⁴⁴⁵

Feyerabend'in "oradaydılar" vurgusu, bağlam değişiminin varoluşunun anlamlı kılınması noktasındaki etkisini göstermek adına önem taşır. Bu vurgu, aynı zamanda, "varlığın unutulduğu", dolayısıyla değersizleştirildiği bu çağda, insanın değerini yeniden kazanabilmesi adına önem taşır. İnsan ve çevresi arasındaki ilişkinin azalması, dolayısıyla insan ve doğa arasında oluşan mesafe, insanın kendisinden uzaklaşmasının da temel nedenidir.

“Fransız Devrimi ve İngiltere’deki sanayileşmenin yarattığı çifte şokla tarihselciliğe ve teknik dünyaya atılan adım, devrimi reddedip modernliği XVII. Ve XVIII. Yüzyılın fikirlerinin gerçekleşmesi olarak gören Tocqueville’inkinden çok daha aşırı direnişleri ortaya çıkarmıştır. Tarih’e giriş, fikirlerden uygulamalara geçiş, fenomenlerle Varlık arasında yaratılan aşılmaz mesafe, doğal dünyayla insan dünyasının birliği, dolayısıyla da akılcı bir görüş ilkesi sürekli güçlenerek, modernliğe karşı entelektüel tepkinin ana gücünü oluşturacak olan bir Varlık özlemi doğurur. Zafer kazanan Prometheus Olympos’un yitirilmiş güzelliğini özler.”⁴⁴⁶

Bu uzaklaşmanın sonucu, Prometheus'un Olympos'un yitirilmiş güzelliğine duyduğu özlem ile simgeleştirilen insan-doğa ilişkisi bağlamında düşünüldüğünde, doğadan kopuşun, metinsel bir bütünlükten koparılan parça gibi bir anlamsızlığa neden olabileceği açıktır. Giddens'e göre bu durum, "varoluşsal soyutlanma" ile ilişkilidir ve ahlaki anlamda duyulan eksiklikler nedeniye, kişisel anlamsızlık sorunu ortaya çıkar:

“Kişisel anlamsızlık –yapmaya değer hiçbir şey olmadığı duygusu- geç modern koşullarda temel bir psikik problem haline gelir. Bu fenomeni gündelik hayatın ortaya çıkardığı, ancak cevapları esirgenen ahlaki sorunların bastırılması temelinde anlamamız gerekir. “Varoluşsal soyutlanma” daha ziyade bireylerin

⁴⁴⁵ Feyerabend, P. (2012). *Akla Veda*. (Çeviren: Ertuğrul Başer). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 124, 125.

⁴⁴⁶ Touraine, A. (2016). *Modernliğin Eleştirisi* (10. Baskı). (Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.101.

*birbirinden uzaklaşmaları değil, tam ve doyurucu bir varoluş için gerekli ahlaki kaynaklardan yoksun kalmalarıdır. Refleksif benlik tasarımı kendini-gerçekleştirme ve kendine-hâkimiyet programları üretir. Büyük ölçüde modernitenin kontrol sistemlerinin benliğe kadar uzanması olarak anlaşıldığında, bu imkânlar ahlaki anlamdan yoksundur.*⁴⁴⁷

Oğuz Atay, *Günlük'te Tehlikeli Oyunlar*'ın kahramanı Hikmet'in ölümü üzerine "tehlikeli" bir oyunun oynanıp bittiğini belirtir. Ama bu oyunun bitmesi insanın üzerinde "eksiklik" hissi uyandırdığına dikkat çeker:

*"İnsanın içinde ifade edilmez bir eksiklik duygusu kalır."*⁴⁴⁸

Bu cümlemin anlamı şudur: hayatta yeterince, "kendisi" olarak bulunamayan kişinin ölümü de bu eksikliği tamamlayamaz. Çünkü, insanın içinde bulunduğu koşullarla bütünleşememesi ve kendi hayatına ait olamaması, onun, içinde daima bir özlem duygusu taşımasına neden olur. Söz konusu "eksiklik" duygusu, kendini anlamlandıramayan, sürekli bir arayış içerisinde ömür tüketen ve bir gün, ansızın dünyadan çekip giden insanın yarım yamalaklığıdır.

Varlık-yokluk ekseninde görülen ontolojik kaygılar, öncelikle aidiyet probleminin aşılabilmesi ile ilintilidir. İnsanın bu dünyadaki misyonu üzerine düşünmek ve bu noktada "anamlı" bir sonuca ulaşmak insanın varoluşunu gerektirmesi anlamına gelmektedir. Bu gereğin zayıflığı ölçüsünde, intihara yaklaşırlar. Selim Işık'ın yapmaya çalıştığı şey de gerek toplumsal ilişkilerde, gerekse doğa ile bütünleşme fikri bağlamında bir "varlığın gerektirilmesi" arayışıdır. Denenen tüm yol ve yöntemlerin olumsuz sonuçlanması, dolayısıyla varlığın anlamsız olarak addedilmesi Selim Işık'ın intihar nedeni olarak görülmektedir.

4.5.5. "Modernitenin Çıkmazı Ahlakî Bir Çıkmazdır": Rasyonalite ve Ahlak

Bir yanda rasyonalizasyonun her şeyin ölçüsü hâline geldiği bir toplumun bütüncül sistemleri, diğer bir yanda ise bireye merkezi önem atfedilen bir toplumda

⁴⁴⁷ Giddens, A. (2014). *Modernite ve Bireysel-Kimlik*. (Çeviren: Ümit Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları, s.20.

⁴⁴⁸ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.66.

etik sistemin nasıl kurulacağı sorunu önemli bir sorun olarak karşımıza çıkar. Ortaçağ ve öncesinde, bu karşıtlık henüz oluşmamışken din otoritelerinin Tanrı ve kutsal kitap referanslı olarak ortaya koyduğu kurallar, toplumun bir arada, sorunsuz bir yaşam sürmesi noktasında göreceli bir ahlak anlayışı ortaya koymuşlardır. Düzenin sağlanması noktasında metafizik alandan güç alan Tanrı kelamının kullanılmasına duyulan ihtiyaç o kadar açıktır ki Voltaire, "*Tanrı varolmasaydı eğer, onu icad etmek gerekecekti*"⁴⁴⁹ ifadelerini kullanır.

Tanrı kavramının olmaması durumu, bir kaos ve düzensizlik durumuna işaret eder. Bu kontrolsüzlük durumunun ortaya çıkması da kuşkusuz, özellikle mülk sahibi yönetici sınıfı rahatsız edecek bir durumdur. Modernite ile birlikte "ahlakın ne olduğu ve hangi alanı kapsadığı" sorusu farklı değerler üzerine temellendirilmeye başlanmıştır. Bunun nedeni, ahlak alanının rasyonel bir alan olmayışından kaynaklanır. Rasyonalitenin olmadığı yerde de "ortak bir sonuca" varılamayacağı için kesinliklerden söz edilemez. Dolayısıyla, hem toplumlar hem de bireyler arasında ahlaki değerlerin niteliği çatışma yaratan bir alan hâline dönüşebilir. Bu ihtimal nedeniyle, söz konusu rasyonalite dışı alan modernitenin çözüm getiremediği alanlardan biri hâline dönüşür:

"Çünkü Poole'a göre, modernitenin çıkmazı ahlâkî bir çıkmazdır. Poole modernitede ahlâkın "premodern toplumlarda olmadığı biçimde zan altında" olduğunu düşünür ve bunun sebebi olarak da, modernliğin "ahlâkî bilgi imkanını dışlayan bir bilgi anlayışı inşa etmesini" ileri sürer. Poole'a göre modernlik, ahlâkî "rasyonel bir inanç konusu değil, öznel bir kanaat meselesi haline" getirmiş ve böylece ahlâkî imkânsız bir pratiğe dönüştürmüştür. Her toplumun kendi ahlâk biçimini inşa ettiğini düşünen Poole, modernitenin bunu başaramadığını ve bu yüzden bir modernite çıkmazından söz edilebileceğini vurgular."⁴⁵⁰

Ortaçağ'ın sonuna kadar Hıristiyanlık eliyle idare edilen ahlak sisteminin niteliği konusunun, modernite ile birlikte bir düzeye kadar rasyonelleştirme hareketine tabi kılındığı söylenebilir. Bu düzey, içgüdüsel alandan, özellikle

⁴⁴⁹ Cevizci, A. (2002). *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*. Bursa: Ezgi Kitabevi, s.440.

⁴⁵⁰ Sevil, M. (1999). *Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler*. Ankara: Vadi Yayınları, s.21.

cinselliğin dâhil olduğu alandan uzak durulması gerektiği ilkesinden hareket eder. Bunun yanı sıra yaşamın duyumsanmasını sağlayabilecek ya da bu hisse yaklaşılabilir her anın farklı bir ana dönüştürülmesi gerekmektedir. Çünkü insanoğlu, sınırsız özgürlüğü tattığı doğal yaşam ortamına içgüdüsel olarak yaklaştıkça, uygarlığın kurulması ve geliştirilmesi imkânsızlaşır. Bu ikilem Nietzsche açısından üzerinde durulması gereken bir husustur; çünkü ahlak eliyle insan kendi özünden uzaklaştırılır:

"Doğa karşıtlık ahlak, yani şimdiye dek öğretilmiş, saygı duyulmuş ve vaaz edilmiş olan hemen her ahlak, tam tersine, tam da yaşamın içgüdülerine karşı yönelir - bu içgüdülerin kâh gizliden gizliye, kâh yüksek sesle ve küstahça yargılanışdır."⁴⁵¹

Selim Işık, toplumun iki kesimi olan "ezenler" ve "ezilenler" arasındaki adalet dengesizliğini bir türlü içine sindiremez. Selim Işık'a göre din, teoride, "ezilenler"ın yanında olmalı ve "ezenler"i cezalandırmalıdır; fakat ,bunun pratikte bir karşılığının bulunmaması, Selim Işık'ın anlatılarına kahraman olarak seçtiği Hz. İsa üzerinden "ezenler"e yönelik düşüncelerini dile getirmesinin asıl nedenidir:

"Selim ne yapabilirdi? İnsanlar doğru yoldan ayrılmıştı ve "mücazat ve mükâfat"ın gene ortaya çıkması gerekiyordu. İsa'nın ikinci gelişinin de geciktiğini görünce, birden ortaya çıktı ve insanlara şöyle buyurdu:

Ne yazık onlara ki çıkarlarına dokunulmadıkça doğru yola gitmezler ve Allah'ın kendilerine sunacağı nimetleri bilmezler.

Ne yazık onlara ki kalpleri temiz olmadığı için herkesi kötü sanırlar ve günahsıza ve günahkâra bir fark gözetmeden kötülük ederler.

Ne yazık onlara ki duygulu çekingenliği korkaklık, samimiyeti yaltaklanma ve yardımı bir baskı sayarlar.

Ne yazık onlara ki kendilerine açılan saf bir kalbi zaaflarından istifade edilecek, istismar edilecek bir akılsız sayarlar.

Onların, geleceği yaratan insanlar arasında yeri yoktur.

Unutulacaklardır."⁴⁵²

⁴⁵¹ Nietzsche, F. (2017b). *Putların Alacakaranlığı* (5. Baskı). (Çeviren: Mustafa Tüzel). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.30.

Selim Işık'ın, yaşamdaki iğreti duruşunun “genelev” sahnesiyle simgeleştirildiği düşünülebilir. Çevresini saran “bayağılıklar” karşısında tek başına bir köşede oturan Selim Işık'ın orada bulunmasının anlamsızlığı, büyük resimde kötülüklerle örülmüş yaşamın içine dâhil olamayışının simgesi durumundadır.

"Sen, Selim Işık, genelevin salonunda ne arıyorsun? Şu karşında oturan adamlara bak. Onların arasında senin ne işin var? Büfenin üstündeki aynada kendini hiç seyretmedin mi? Hangi rüzgâr seni buraya attı iki gözüm? Bu ahmak Metin için mi? Bak karyıla nasıl dansediyor. Nasıl yılışık bir gülümsemeye konuşuyor. Orada, kenarına iliştiğin kanepede, bir sığıntı gibi oturuyordun. Nereden geldin, nereye gidiyordun Selim Işık? Kim bilir bu soruyu orada, öyle büzülmüş otururken kaç kere sormuşundur kendine? Çık dışarı Selim Işık! Temiz hava al biraz. İnsan, kötü şeylerle ne kadar az karşılaşırsa o kadar iyi olur."⁴⁵³

Ahlak, Selim Işık açısından toplumsal bir problemdir. Fakat, bugünün dünyasında, ahlakı iyileştirmek adına ortaya koyulan her şey, aslında insanı kendi özünden uzaklaştırmaya yönelik birer iktidar hamlesidir. Oysa Selim Işık'ın beklentisi, “büyük ve güzel şeyler”e ulaşılmasına engel olan her türlü eşitsizlik probleminin çözülmesidir. Adaletin olmadığı bir dünya düzeni içinde insana dair hiçbir duyguya yer yoktur. Çünkü adaletsizlik, ezen ve ezilen arasındaki uçurumu derinleştirir, insanı özünden uzaklaştırır.

4.5.6. "Hürriyet Kötü Bir Kavram Olur": Bireysellik ve Özgürlük

Modernite'nin birey merkezli yaşam biçimini benimserken ortaya koyduğu en önemli vaatlerinden bir tanesi özgürlüktür. Gelenek ve dinin dogmalarının tahakkümünden kurtulan bireyin kendini var edebileceğine yönelik düşünce, insanın kendi aklını kullanarak özgürleşebileceği fikrine dayanır.

"İnsanların geleneksel kısıtlamalardan özgürleşmeleri fikri, modernitenin karakteristik yönelimini -yani, toplum ve doğanın daha önceden insanların etkinliklerini belirleyen özelliklerinin insanın kontrolüne tâbi olması gerektiği

⁴⁵² Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.221.

⁴⁵³ A.g.e., s.263.

*düşüncesini- yansıtması dışında, çok az "içeriğe" sahiptir. Özgürleşmeci politikalar sadece insanlar arasındaki ayrımlara odaklandıklarında daha doyurucu bir içerik kazanırlar. Bu esasen bir "ötekiler" politikasıdır. Marx için, kuşkusuz, sınıf tarihin itici gücü olduğu kadar özgürleşmenin failidir. İnsanlığın genel özgürleşmesi sınıfsız bir düzenin yaratılmasıyla sağlanabilir."*⁴⁵⁴

Modernite, bilinmeyen kutsallaştırıldığı, dogmatik bir dönemin sonunda ortaya çıkması nedeniyle, her şeye bir biçim ve belirlilik kazandırma içgüdüğü ile hareket eder. Net olmayanın, anlaşılmanın var olamayacağı bir dünya yaratılması, bireysel olarak da "belirli" bir konuma sahip olma fikrinin dayatılması durumunu açığa çıkarır. Hiçbir yere ait olmayan, kendisine sunulan alanların hiçbirine yakınlık göstermeyen bireyin varlık hakkı da sorgulanır hâle gelir; çünkü bireyin özne hâline getirilmesi birtakım tehlikeler içerir. Sürekli bir dönüşüm içerisinde olan birey ve onu şekillendiren düşüncelerinin bir noktaya kanalize edilerek statikleştirilmesi, modernitenin ortaya koyduğu "kimlik" anlayışının temel niteliğidir.

*"Hayatın kırılğan malzemesinden dökmeye çalıştığımız o sanat eserine "kimlik" diyoruz. Ne zaman kimlikten söz etsek, aklımızın bir köşesinde, silik de olsa hep bir uyum, mantık ve bütünlük imgesi bulunur; bunlar, hayat akışımızda eksikliklerini fena halde hissettiğimiz şeylerdir. Kimlik arayışı, bu akışı durdurmak ya da yavaşlatmak, akışkan olanı katılaştırmak, şekilsiz olana bir şekil verme çabasıdır."*⁴⁵⁵

Bu bütünlük fikri bağlamında düşünüldüğünde Hegel'in "devlet" düşüncesi özgürleşme fikrini de bünyesinde barındırır. Ona göre özgürleşme, akılsal bir devletin ortaya çıkışıyla mümkündür. Dolayısıyla, akılsal bir bütünlük oluşturularak toplumsal bir özgürleşme mümkün gözükmemektedir, bireyin tek başına özgürleşmesi ancak bu bütünlüğün "akılsal" bir parçası olması ile mümkündür.

*"Hegel, devleti, istemin gerçekleşmesi yoluyla nesnelleşen tinin en yüksek anı olarak görür. Bu nedenle de ancak, akılsal bir devletin üyesi olarak özgürdür."*⁴⁵⁶

⁴⁵⁴ Giddens, A. (2014). *Modernite ve Bireysel-Kimlik*. (Çeviren: Ümit Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları, s.263, 264.

⁴⁵⁵ Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite*. (Çeviren: Sinan Okan Çavuş). İstanbul: Can Yayınları, s.130.

⁴⁵⁶ Bumin, T. (2005). *Hegel*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.157.

Bu iki farklı bakış açısının ortaya koyduğu birey ideali birbirinden çok farklıdır. Bauman, bireyin tek başına var olabileceği tek kişilik bir dünyanın mümkünlüğü üzerinde dururken Hegel, özgürleşmeyi toplumun bir parçası olmakla mümkün olabilecek bir durum olarak idealize eder.

Hürriyet fikri, içinde barındırdığı sınırsızlık ve enginlik duygusuyla insanı hem içine çeker hem de ürkütür. Bu diyalektik duyuş, Selim Işık'ın kararsızlığının da ana nedenidir. Yaşamı boyunca "gerçek" hürriyeti tatmadığını ifade eden Selim Işık, içinde yaşadığı kafes nedeniyle insanlarla ilişki kuramadığını belirtir. Dolayısıyla tam anlamıyla özgür olamayan Selim Işık'ın ve onun gibilerin yaşamla ilişki kuramamaları yaşama dair tecrübesizliklerinin bir sonucu olarak görülebilir.

*"İsyan ediyorum; geriye dönmeme izin verilmesini istiyorum. Gerçek hürriyeti tanımadığım için cezadan korkuyorum. Bütün hayatımca cezalıydım: durmadan bir kafesin içinde dolaştım. Gittiğim her yere, üstü kapalı, demir parmaklıklı bu kafesi taşıdım. Bütün dünyayı parmaklıkların arasından seyrettim. Sizinle aramızda bulunan bu demir parmaklıkların varlığını her an duydum. Sizleri istediğiniz biçimde, önyargılardan uzak bir biçimde değerlendiremeyişimde bu parmaklıkların payı büyüktür. Bu parmaklıklar yüzünden, dar görüşlü ve korkak bir hayvan gibi yaşadım. Hayvan diyorsun: altın yeleli bir arslan demek istemiyorsun herhalde. Hayır, aslan demek istemiyorum. Ben yerimi bilirim."*⁴⁵⁷

Hürriyet fikrinin somut olarak açığa çıkışı ise düşüncede yaşanan hürriyet deneyiminin bir sonucudur. İnsan, her şeyden evvel, tüm toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik güçlerin gölgesinde olmasına rağmen, zihni özgürlüğünü kazanabilmeli ve eyleme geçebilmelidir. Birey olmanın ön koşulu, hürriyet fikri de dâhil olmak üzere tüm zihinsel edimlerin pratik/eylemsel edimlere dönüştürebilme imkânını içinde taşımaktır. Esasen Turgut Özben bunun farkındadır:

*"Aslında, kimse, kafasındaki hayallerle kimseyi bir yere götüremez kardeşim Selim! Belki biz, seninle ben, kafamızdaki hürriyetle bir yerlere gidebilirdik. Giderdik de! İsteddiğimiz zaman kaçardık sınıftan."*⁴⁵⁸

⁴⁵⁷ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.693.

⁴⁵⁸ A.g.e., s.297.

Fakat süreç içerisinde Turgut Özben'in de fikirleri değişir. Hürriyet onun için sınıftan kaçma eylemine dönüşen süreçten, kavramsal düzeyde dahi bir hürriyet fikrinden kaçış durumuna dönüşür. Bunun nedeni ise hürriyet fikrinin toplumsal olandan, sürü psikolojisinden ayrı hareket edilmesine yönelik telkidir. Turgut, hürriyet fikri ile eyleme geçmek yerine bu fikri kulak ardı etmeyi tercih eder:

"Hürriyet kötü bir kavram Olric. Öyle, anlattıkları gibi özlenecek bir ortam değil. Bu hürriyet, kulağıma kötü şeyler fısıldıyor Olric. Duymak istemiyorum. Hayır, çalışacağım önce: araştıracağım. Bütün gücümü bu araştırmaya vereceğim. Bitkinlikten, hürriyeti düşünemeyecek duruma gelinceye kadar çalışacağım. Yeter bu miskinlik! Demek aylardır ölüyordum ben. Peki bu nasıl iş Olric? Selim de başka türlü yaşadı: yani, yaşayamadı, öldü. Belki de bu görev size verildi, efendimiz. Selim, sadece ışık mı tuttu Olric? Belki de, efendimiz. Hiç olmazsa düşünmeyi öğretseydi bana ölmeden önce."⁴⁵⁹

Hürriyete giden yolun kötülük karşısında "direnme" fikri ile ilişkili olarak ele alınması, Atay'ın ironik ve eleştirel söyleminin dozunu arttırdığına işaret eder. Selim Işık, kötülük karşısında direnen, ona karşı koyan bir kişi olarak özgürleşememiş, aksine yönünü kaybetmiştir. Oysa, topluma ayak uydurarak; din ve ideolojilerin telkiniyle hareket eden bireyin "direnme" gibi bir durumu olmadığından, "özgür" bir yaşama ulaşma ihtimali daha yüksek görülmektedir.

"Kötülüğe karşı direnmeyeceksin" sözünden büyük bir ferahlık duyuyorum. İnsana gerçek hürriyeti bu "direnmemek" kazandıracak gibi geliyor bana. Yalnız, insan bir saniye bile aklından çıkarmamalı İsa'nın bu sözünü. Yoksa bütün çabalar boşa gider. İnsan, bir an için olsun, duygularına kapılıp karşı koymaya başlarsa, benim gibi olur sonunda. Nereye döneceğini, kime saldıracağını bilemez."⁴⁶⁰

Burada çıkan ironik söylem, yönetimi elinde bulunduran güçlerin istediği biçimde davrananların, kendi algıları ölçüsünde bir "hürriyet" fikrine yaklaşabileceğine işaret eder. Oysa gerçek anlamda özgürleşmek isteyen bireyin takınması gereken tavır tam da Selim Işık'ın yaptığı gibi kötülüğe karşı direnmek, bayalığı kapı dışarı etmek olmalıdır. Dolayısıyla, Selim Işık kendi emeğiyle, direnme

⁴⁵⁹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.348.

⁴⁶⁰ A.g.e., s.661.

gücüyle hürriyeti elde etme çabası içerisinde. Böylesi bir biçimde kazanılmış hürriyetin anlamı, toplumsal düzeyde ortaya çıkan "sınırlı" hürriyet fikrinden daha derinlerde aranmalıdır. Aksi durumda hürriyet fikri de diğer birçok değer gibi asıl değerinden uzaklaşmaya mahkumdur.

“Hürriyet tarifiniz nasıl? Sizin de hürriyetiniz, başkalarının hürriyetinin başladığı yerde mi bitiyor? Hayır, yok böyle bir şey. Herkes, başkalarını rahatsız etmekte de hürdür. Bana başka türlü bir hürriyet öğretmişlerdi. Hürriyetin öğretilebileceğini sanmıyoruz. Bana demişlerdi ki: ya başkaları da seni rahatsız etmeye kalkarsa? Haklı değiller miydi? Onları bırakıp gidersin hemen; başına böyle bir iş gelirse. Kabul edersiniz ki bu hürriyet, bu yaşayış akla uygun görünmüyor. Akla uygun olduğunu ileri sürmüyoruz. Acaba bu anlattığınız yer... Soru sorulmamasını istiyorsunuz; siz de sormayın. Henüz eski alışkanlıklarınızdan kurtulamadığınız görülüyor.”⁴⁶¹

Hürriyet fikrinin bireysellik ile kurduğu yakın ilişki, onun elde edilmesi noktasında gösterilen çaba ölçüsünde anlamlı hâle gelir. Selim Işık'ın, toplumsal olandan koparak kendi varoluşunu sorgulama yoluna girmesi ile birlikte tasarladığı dünyada hürriyet, başkalarının hürriyet alanına müdahale edilip edilmemesi ile ölçülebilecek bir kavram değildir. Her birey, kendi hürriyetini "direnme" gücüyle kazanır. Bir nevi, Nietzsche'nin "yaşam istenci" deyiminde olduğu gibi hürriyeti kendine çeker, onu kendi alanı içinde şekillendirir.

4.5.7. İnsanın Psikolojik Sınırları-Tahammülsüzlük/Aykırılık: Karşınızda “Selimlik”

Modern toplumun insan hayatı üzerindeki etkileri birçok açıdan ele alınmıştır. "Tutunamayanlar" eserinden hareketle yapılan bu araştırmada, dikkat çekilmesi gereken noktalardan bir tanesi Atay'ın tanımlaması ile nitelendireceğimiz "Selimlik" kavramıdır. Toplumsal alanda kendine bir yer bulamayan bireyin bir süre sonra kendi içine dönmeye başlaması Selim Işık karakteri özelinde ete kemiğe

⁴⁶¹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.668.

bürünür. Bu başlık altında tüm hususiyetiyle Selim Işık karakteri özelinde "Selimlik" kavramına yakından bakılacaktır.

Öncelikle Selim Işık'ın hayat karşısındaki tavrı hayata karışma isteğinden beslenen pozitif bir tavidir. Onun, daha sonraki aşamalarda yaşayacağı yabancılaşma problemi, fazlasıyla yaşama dâhil olma, onu derinden hissetme arzusu taşımasının tatmin olmaması ile ilişkilidir. Selim, her adımını bir biçimde yaşamı duyumsama amacıyla atar. Temas ettiği tüm insalara ve nesnelere karşı tüm içtenliği ile yaklaşır, her şeyi "Selimlik"le doldurur:

*"Dokunduğun her şeye kendini koydun, içini verdin. Acımadan her şeyi Selim'likle doldurdun. Bana gözlerini bıraksaydın hiç olmazsa giderken. Şimdi iki kişinin konuştuğu katı kelimelerde kalıyor Selim'lik."*⁴⁶²

Bu yaklaşıma karşılık bulamaması ise Selim'in yavaş yavaş insanlardan uzaklaşmasına neden olur. Bu durumdan kurtulmak için kitaplarda anlatılan dünyaların içine dâhil olan Selim'in gerçeklik anlayışı, "normal" insanların gerçeklik anlayışı ile örtüşmez. Dolayısıyla, Selim Işık'ın kurmaca dünyasındaki normlar ile gerçekliğin normları da çelişir.

*"Kitaplardan, yaşantılarım için yararlanamadığımı ve kendimi bir biçime sokamadığımı da yüzüme vurabilirsiniz. Ne yapabilirim? Kitap okumakla, manavın beni aldatmasına engel olamıyorum bir türlü. Manava inanmadığım halde beni aldatıyor namussuz. Ya inandığım dostlarımla beni aldatmasını önlemek: büsbütün imkânsız bu. Dostlarım alay ediyor benimle. Bu çocuğun sonu ne olacak, diyorlar. Hiç olmazsa kitaplardan kitaplar çıkarmalıymışım. Bunu da yapamıyorum, yazamıyorum. Kitapları, işimde kullanılacak bir mal gibi göremiyorum, kapılıyorum onlara."*⁴⁶³

Selim'in bu yolu seçmesi ile yaşamına verdiği yönün değişmesi, "tutunabilenler" karşısında, "tutunamayanlar"ın durumunun ne yönde ilerleyeceğinin ipuçlarını da verir. Bu dünyada var olan her insandan beklenen, toplum düzeni içerisinde, ortalama bir birey olarak yaşamını sürdürmesi ve ölmesidir. Fakat, bu yoldan çıkanlar, bu yolu tercih etmeyenlerin birbirinden habersiz olarak kendi

⁴⁶² Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.363, 364.

⁴⁶³ A.g.e., s.370, 371.

başlarına bir yaşam sürüp, aynı biçimde öleceği de bellidir. Zira sistem, başka türlü bir gidişata müsaade etmez. Selim'in insanlarla çıkarlarını ön planda tutarak ilişkiler kurmaması, yabancılaşmasının ana nedenlerindedir. Kendi kendine kaldığı odasında karmaşık düşünceleriyle boğuşmaya çalıştığından, insani değerler üzerine kafa yorduğundan da kimsenin haberi yoktur. Selim, herkes gibi yaşamadığı için herkes gibi bir sonu da olmayacaktır. Var olurken gösterdiği yokluk, ölümüyle birlikte daha da pekişecektir.

" Selim'in içgüdüleri iyi gelişmemişti. Çıkarını pek bilmezdi. Oysa... çıkarlarını düşünmeyenler unutulacaklardır. Her olayda bir kenara çekilenler gerçekten de bir kenarda kalacaklardır. Yaptıkları işlerin gizli kalmasını isteyenler, bunda başarıya ulaşacaklardır. Kimse, onların varlığıyla tedirgin olmayacaktır. Bir gün öldükleri zaman, arkalarında küçük bir iz, bir anı, bir gözyaşı, bir eser bırakmadan yok olacaklardır. Gazetede ölüm ilanı bile, yedinci sayfada bir kenarda kalacak, kimsenin gözüne çarpmayacaktır. Hayattan çıkarı olmayanların, ölümden de çıkarı olmayacaktır. Ölüm bile onların adlarını duyurmaya yetmeyecektir. Herkesin mezarında güller ve menekşeler büyürken, onların mezarlarını otlar büyüyecektir."⁴⁶⁴

Oysa Selim, başından itibaren defalarca insanlar arasına karışma teşebbüsünde bulunmuş; toptan bir reddiye ile kendi bireyselliğini kutsamamıştır. Onu bireyselliğe sürükleyen içinde bulunduğu toplumun ta kendisidir.

"Beni bireyciliğe sürükleyecek bütün davranışlardan ve insanlardan kaçındım"⁴⁶⁵

Selim'in tek istediği insanın türsel bir varlık olarak, iyi ve kötü yönlerinin tamamıyla var olması gibi kendisinin de "Selim" olarak, tüm "Selimlik" özellikleri ile birlikte var olmasına imkân tanınmasıdır.

"...Selim olmayan bir Selim görmektense hiç görmemek daha iyidir bana inan düşün ki gittim ve bir daha aramadım seni bir daha beni görmeyeceğine göre böyle düşünemez misin senin varlığına rağmen böyle düşünebiliyorsam sana bir

⁴⁶⁴ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.201.

⁴⁶⁵ A.g.e., s.663.

*sadakatsizlik var işin içinde beni görmeyecek olduktan sonra var olup olmamanın ne önemi kalır.*⁴⁶⁶

Tam manasıyla kendisi olamaması durumu, Selim Işık açısından katlanılmaz bir durumdur. O, her olayda ve durumda tüm içtenliği, tüm kendiliği ile var olur. Karşısında yer alan muhataplarından beklentisi de budur.

*"Beni ya şımartın, ya da kapı dışarı edin!" diye bağırdı. 'Yarı içtenliğe dayanmam zor benim. Bir kişi mi kalacak? Tamam: bir kişi kalsın.' Sonra gene bağırmağa başladı: 'Ben günahkârım: bana vurun!' O günlerde Dostoyevski'yi okuyordu.*⁴⁶⁷

Tüm bu nedenler dolayısıyla Selim, kurmaca da olsa, insanın herhangi bir özelliğinin ötelenmediği bir dünya düzeni kurmanın peşindedir. Bilimsel ilerlemenin böyle bir düzenin kurulabileceğine imkân tanıyacağına yönelik söylem, modernitenin her şeye rağmen ilerleme fikrine bir gönderme niteliğindedir. Tüm kurumların başına kendisinin geçeceğini belirten Selim, tek adam esaslı otoriter rejimlere eleştirel bir göndermede bulunur.

*"fen bu kadar ilerledi başka adam kalmadığı için ben her şey olacağım cumhurbaşkanı ben başbakan ben kendimi bütün bakanlar yapacağım her tarafa yetişeceğim herkesin elini tutup doğru çizgiler çizdireceğim bütün kurumları düzeltereğim tabii kimse itiraz etmeyecek itiraz dünyadan kaldırılacak bugüne kadar bütün insanlığı geri bırakan itiraza yer verilmeyecek.*⁴⁶⁸

Dolayısıyla, "Selimlik" in temel özelliği tamı tamına insan olma çabasında olmaktır. Bunun yolu ise diğer insanlarla kurulan samimi, pazarlıksız, dürüst ilişkilerden geçer. Toplumsal kurum ve kuruluşların, ideolojik aygıtlar vasıtasıyla sunduğu dünya düzeninin, insanı hem doğal yaşam alanından hem de doğal özelliklerinden koparması Selim Işık'ın yaşadığı uyumsuzluğun esas nedenidir. Aynı durum, bu düzen içerisinde var olan; fakat daha sonra yolunu değiştiren Turgut Özben için de geçerlidir. Turgut Özben'in Selim Işık'ı bütünleyen bir karakter olması, bazı detayların birleştirilmesini gerektirir. Bu bağlamda, eserin son sahnelerinde

⁴⁶⁶ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.532.

⁴⁶⁷ A.g.e., s.384.

⁴⁶⁸ A.g.e., s.494.

Turgut ve Olic'in ormanda yaptıkları yürüyüş, Selim ve Turgut'un "doğaya dönüş" arzusunun tatmini olarak değerlendirilebilir. Gerek mimari gerekse devlet sisteminin çileli bürokratik yapısı ile kısırılan modern birey, en sonunda geldiği yere dönmek, varlığını bu şekilde anlamlı kılmak ister. Doğanın kucağında, tamamıyla özgür kalan birey, kendine giden yolu daha kolay bulabilir.

4.5.8. “Akıl Tutucu, Sevgi İlericidir”: Aşk, Sevgi, Akıl Üzerine

Aşk ve sevgi insanın içgüdüsel, duygusal yönünden kaynağını alması nedeniyle doğadan getirilen birtakım duygulanımlar olarak nitelendirilebilir. Bu duygulanım biçimlerinin yaşam adına en önemli anı bir başkasına ya da nesneye karşı duyulan bu hisler ile yaşama bağlanma katsayısını artırdığı andır. Bu duyguların herhangi bir nedenle "öteki"ne yönelmemesi insan türü açısından felaket anlamı taşır.

Başından beri Selim Işık'ın, dolayısıyla da yazarın yaşamı/erosu öncelendiği fikrinin baskın olduğu üzerinde durulmaktadır. Bu hususta, özellikle, Oğuz Atay ve Friedrich Nietzsche arasındaki düşünsel ilginin, bu dünyadaki yaşamı öteleyen tüm diğer olgusal ve kavramsal etkenlerin baştan savılması gerektiği fikri bağlamında ortaya çıktığı görülür. Oğuz Atay, bu durumu "Günlük"te de ele alır. İnsan yaşamının en temel gerilim unsuru olan akıl ve duygu ikiliğini, akıl ve sevgi üzerinden değerlendirir:

"Tutunamayanlar'da, Turgut'un muhallebicide oturduğu sırada aklından geçenler arasında bir söz vardı: akıl büyük bir diktatör aslında (ya da buna benzer bir söz). Bugün Uğur'la konuşurken, bu sözü daha başka bütünlüğe vardırımdı galiba: akıl tutucu (muhafazakar) ya da gerici, sevgi ilericidir (ya da devrimcidir). Bu herhalde tesadüf değildir."⁴⁶⁹

Söz konusu ifade, "Tutunamayanlar"da şu şekilde geçer:

"Beyin, vücudun o korkunç diktatörü de, tutucu bir derebeyi aslında. Gene de vücut kadar geleneklerine bağlı değil, Bazen vücudu, yeni maceralara, bilinmeyen

⁴⁶⁹ Atay, O. (2014). *Günlük*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.70.

*yaşantılara sürüklemek istiyor ve cahil hücrelerin kör başkaldırısıyla karşılaşılıyor. Emirlerini dinlemiyorlar yöneticinin: ayaklanıyorlar.*⁴⁷⁰

Burada görülen şey "eros"un öncelenmesidir. Nietzsche'nin ortaya koyduğu biçimiyle Apollon-Dionysos ikiliğinde Dionysos'tan, doğadan gelenin akıl karşısındaki üstünlüğüne vurgu yapılır. Bu durum eserde, "salt aklın verileri" ve "Oblomovluk" arasında yaşanan çatışma üzerinden değerlendirilir. Selim Işık'ın, "salt aklın verisi" dediği şey Max Horkheimer'ın "araçsal akıl" tabirine yaklaşıyor. Buna göre, akılsal olarak gösterilen aslında toplumun yarattığı kalıplara işaret eder. Salt aklın verilerine göre hareket etmek insanı disiplinli ve belirlenmiş amaçlara yönelik bir yaşam sürmeye iter ve "Oblomovluk" denen içgüdüsel alana ait eylemlerin görmezden gelinmesine neden olur:

*"Oysa, örneğin, salt aklın verisi diye nitelendirilen kavramın biraz incelenmesi, bunun çoğunlukla toplumun etkisiyle elde edilen kalıplar olduğunu gösterecektir. Salt aklın verileri, insanı, gevşetmeye fırsat vermeyen amansız bir çalışmanın zorunluluğuna itebilir. Oblomovluk ve eğlence düşkünlüğü, dünyada eşi görülmemiş bir baskıyla yok edilmek istenebilir. Bütün kişisel bunalımlar, ucuz yaşantılara dönüşle ilgili bütün buhranlar, birer birer sindirilmek istenebilir. Herkes zaafalarını gizleyerek yalnız güçlerini ortaya koyar. İşte, görünüşte, toplumsal eylemi geliştirmek, ileriye götürmek için salt akılla bulunduğu sanılan ve her çeşit eylem için kaçınılmaz ilkeler olarak ortaya atılan bu temel davranışlarda bile, kişinin ve çürümüş toplumun değiştirmek istemedikleri öz varlıklarını bilinçsizce koruma isteminin gizli baskılarını arayacaksınız!"*⁴⁷¹

Bu durum, Weber'in düşüncelerinden hareketle Cemil Meriç'in ortaya koyduğu şu ifadelerde bilimsel karşılığını bulur:

*"Hayatın bütün bölgelerine sızan rasyonelleşme, insan iradesine ve insan murakebesine yançizen bir hareketler manzumesi. İçtimâî şuura baskı yapan ölü bir ağırlık, karşı konmaz bir alın yazısı. Hedef kayıp, araçlar boyuna tekâmül ediyor. Uzmanların ve âletlerin zaferi."*⁴⁷²

⁴⁷⁰ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.319, 320.

⁴⁷¹ A.g.e., s.94.

⁴⁷² Meriç, C. (1973). *Çağdaş Uygarlık Düzeyi, Hareket*, Cilt: VIII (Sayı: 90), s.8.

Dolayısıyla toplumsal bilincin rasyonelleşme kisvesi adı altında baskılandığı, salt aklın verisi olarak nitelendirilen yapay bir alan oluşturulduğu görülmektedir. İnsanın böylesi bir durum karşısında, kendi varlık alanını oluşturmak adına, “aklın tutuculuğu”na karşı, “sevginin ilericiliği”ni tercih etmesi anlaşılır gözükmektedir. Bu bağlamda, Selim'in Günseli'ye duyduğu aşk, onun dünyaya farklı gözlerle bakmasını sağlar. Günseli'yi tanıdığı gün Selim Işık için bir milattır; onunla birlikte hayata karışır. Daha önce fark edemediği renkleri, tabiatın tüm güzelliklerini onunla keşfeder. Selim'in Günseli'ye duyduğu hisler ile tabiat arasında kurduğu bağlantı da bir yönüyle doğal olana yakınlaşma hissini vermesinden kaynaklanır.

"Seni tanımadan önce ağaçların çiçek açtığı ve yaprak döktüğü mevsimleri hep kaçırdım derdi resim yapmayı sevdiğim halde denizin mavisini bilmezdim yaprağın yeşilinin her mevsimde değiştiğine dikkat etmemiştim seni tanıdıktan sonra o güne kadar tabiat resmi yapmayı sevmediğim halde bir ağaç bir yaprak küçük bir ot bile çizmiş olmadığım halde ve daha çok kitaplardan kopyalar yapmakla yetindiğim halde ve insan resimlerini fotoğraflardan kareyle büyütmeyi kolayıma geldiği için tercih ettiğim halde seni tanıdıktan sonra gözleri yeni açılmış bir küçük hayvan gibi çevreyi şaşkın ve hayran bakışlarla insanı ve insan olmayanı ayırmadan incelemeye başladım."⁴⁷³

Eserin başından itibaren bir çeşit "bilgi açlığı"nın itici gücüyle hareket eden Selim Işık'ta Günseli ile tanıştıktan sonra bu yönünü ötelemesi gerektiği fikri oluşur. Bu durum, akıl ve duygu ikiliğinin farklı bir yansıması olarak düşünülebilir. Selim, tatmin olmaz bir biçimde okumayı sürdürür ve dış dünya ile kurduğu bağlantı genellikle, arkadaşlarıyla yaşadığı fikir çatışmaları düzeyindedir.

"...bilmek kelimesini sözlükten çıkarmalıyım satırların arasına sıkışıp aşka kapalı kaldığım devirlerde kaçırdığım güzellikleri yakalamalıyım evet kendime hesap sormalıyım evet geçmişte tek başıma güzelliğini hissedemediğim hayır hissettiğimi bilmediğim hayır belki bildiğim fakat ifade edemediğim bütün yaşantımın içindeki birikimleri seninle senin güzelliğinle birleştirmeliyim evet onların da bir hikmeti vardı onlar da senin dışında yaşanmış değildi her şeyin birdenbire bir anlam

⁴⁷³ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.460.

kazanmasının büyüsunü sezmeliyim Allahım ne kadar çok isim var ben gidiyorum müsaadenizle sizi sevmek için eve gidiyorum."⁴⁷⁴

İnsan ne salt akıl ne de salt duygudur; fakat duyguların yaşamın her anında baskılanması gerektiği fikrinin doğurduğu rahatsızlık Selim Işık'ın duygularına daha çok bağlanmasına neden olur. Öyle ki bu uzaklaşma hâli, Selim Işık'ın doğal bir biçimde sevebilme ihtimalini de düşürür. Selim, sevebilmek için her an dikkatli davranmalıdır.

"Her mevsimde, her gittiğimiz yerde, insanlarla ve insanlarsız, aşkın değişen yansımalarını görmek istiyorum. Bütün bunlar beni yoruyor. Sen orada duruyorsun ve beni seyrediyorsun sadece. Senin için sevmek, su içmek gibi rahat bir eylem. Ben, her an uyanık olmalıyım."⁴⁷⁵

Selim Işık'ın eserin kimi noktalarında işaret ettiği "büyük ve güzel şeylere ulaşma" fikrinin düşünme ve sevmeye eylemlerine bağlanması da üzerinde dikkatle durulması gereken bir husustur. İnsanı, insan olarak düşünmekten ve sevmekten alıkoyan şeyleri terk edip tam manasıyla insan olabileceği ana doğru hareket ederken; öncelikle, korkunun terk edilmesi gerektiğine işaret eder. Korku duymak da insan olmanın bir gerekliliğidir ve belki de öncelikli olarak yapılması gereken korkudan korkmaktan vazgeçmektir:

"Büyük ve güzel şeylerin dışarı çıkmasına izin vermiyoruz. Korkuyoruz. Düşünmekten ve sevmekten korkuyoruz. İnsan olmaktan korkuyoruz. İnsana benzetirsek, onlara acımaktan korkuyoruz. İşin içine bir kere acıma girerse, ondan bir daha kurtulamamaktan korkuyoruz. Sen de korkuyor musun Günseli? Senin için korkuyorum sadece Selim. Doğru değil. Ben bunu gerektirecek bir şey yapamadım sana. Bir sürü gevezelik ettim. Bitmesi gerekirdi bunların artık. Yeni sözler, yeni yaşantılar bulacağımı sanıyordum. Bu acılar, yüreğimi paslandırmış oysa. Sevmek zor geliyor. Alışmamışım yoruluyorum. Her an sevdiğimi düşünemiyorum. Bazen atlıyorum. Boşluklar oluyor. Bunları boş sözlerle doldurmaya çalışıyorum."⁴⁷⁶

⁴⁷⁴ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları., s.465, 466.

⁴⁷⁵ A.g.e., s.453.

⁴⁷⁶ A.g.e., s.453.

Düşünce, her an insanla birlikte var olan, dönüşen ve değişen bir yapıya sahipken, onu durdurmaktan söz etmek mümkün değildir. Düşünmek, insan olmanın ön koşuludur.

"İnsan, hareketlerine engel olabilirdi; fakat düşüncelerini nasıl durdurabilirdi? İnsan tabiatına bu kadar aykırı bir şey olamazdı. Düşünce suçundan söz etmek anayasaya aykırıydı. Benim de suçum bu kadar olsun, razıyım, dediler birbirlerine."⁴⁷⁷

Descartes'ın "cogito ergo sum", yani "düşünüyorum o hâlde varım" ifadelerinin modern dünyanın mottosu olduğu düşünülürse, Selim Işık'ın düşünme eylemi üzerinde hassasiyetle duruşunun bu durum ile ilgili olduğu görülebilir. Modern dünya, düşünce özgürlüğü iddiasıyla ortaya çıkmıştır; fakat, teknik ve bilimsel ilerlemenin faydaları pratikte bir sınıfsal fark oluşturmaya başladıkça düşünme eylemi zararlı bir eylem olarak görülmeye başlanmıştır. Çünkü, Horkheimer'in aklın araçsal olarak kullanıldığına yönelik eleştirisi, aklın eleştirel yönünü geri plana itmiştir. Düşünmenin engellenmesi de bu eleştirelliği baskılama amacı taşır. Zira, düşüncenin özgürleşmesinin hem söylem hem de eylem düzeyinde toplumsal olarak avantaj sahibi grupların aleyhine bir sonuç ortaya çıkacağı aşikardır. Bu durumun daha iyi anlaşılması adına Atay, "Descartes'ın kitapları meydanlarda toplanıp yakıldı" ifadelerini kullanır.

"Düşünenlerin akli tutuklandı. Düşünmeyenlerin korkudan akılları başlarından gitti. Kimse kabul etmediği gerekçesiyle geri döndüler. Akıl artık başka bir akıl oldu. Dünyayı çılgınlık sardı. Düşünme imtiyazları Batıların elinden alındı; kimseye verilmedi. Akli başında olanlar şiddetle cezalandırıldı. Deliler kefaletle tahliye edildi. Descartes'ın kitapları meydanlarda toplanıp yakıldı."⁴⁷⁸

Bu değerlendirmeler ışığında, Selim'in düşünmekten korkmama fikri, Turgut Özben'in "mantıksal" olana yönelik eğilimiyle daha anlaşılır hâle gelebilir. Turgut'un bu hâlinin Selim'de başından beri var olduğu işaret edilir; fakat bu durumun "tehlike"si açıkça belirtilmiştir; çünkü her şeyi, bir mantık silsilesi içerisinde anlamaya çalışmak, daha önce belirtilen "salt aklın verileri" ile çatışma yaratabilir.

⁴⁷⁷Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.153.

Dolayısıyla toplumsal olarak dayatılan "akılsal"dan uzağa düşülmesine, "eleştirel" aklın işletilmesine neden olur.

“ *“Turgut’un küçük yaştan beri geliştirdiği ve sonraları arkadaşlarının başına ağır bir yük tahmil eden hususiyetlerinden biri de her şeyi mantıkî neticelerine kadar takip etmek olmuştur. ‘Mantiki neticelerine kadar götürmek’ gibi korkunç bir tabir daha düşünemiyorum. Bu hususiyet onda, Selim Işık’ın aksine, sonradan olma bir vakiadır. Üniversite hayatı sırasında bir umumiyet halini alan bu hususiyet, zamanla büyük düşüşler kaydetmiştir. Esasında, herhangi bir konuyu mantıkî neticelerine kadar götürmek son derece tehlikeli ve... yasaktır. Hiçbir vatandaşımızın bu konuya kapılmasına asla ve kat’a müsaade edilmemelidir. Bu, ancak oyun kabilinden ve Cumhuriyet Bayramlarında, maytapla birlikte patlatılması caiz olan bir kaziyedir.”*⁴⁷⁹

Selim’in günlüklerinde ve şarkılarında görülen hâlleri gerçek yaşamda insanların kısmen sezebildiği hâllerdir. Onun, yaşamının sonuna yaklaştığı dönemlerde içini sevgilisi Günseli’ye açıp ona her şeyi anlatması, Turgut’u dahi şaşırtır. Yine de, Selim’in yaşamının son anlarına dek sevgiye ve sevgilisine olan inancını kaybetmediğine işarettir.

*“Selim’le sevgilisine, denizin alçak olduğu bir yerde iki odalı bir yazlık zor bulundu. Sular hiç çekilmedi. Selim de sevgilisiyle suların koruyuculuğu altında yaşadı. Her şeyini anlattı Günseli’ye orada. Gerçekten söyledi mi her şeyi sana, Günseli? Söyledi Turgut. Hayalinde yaşadıklarını da mı? Her şeyi, her şeyi söyledi; aceleyle her şeyi anlattı. Sonunun geldiğini anlayınca hiçbir şeyi gizlemedi.”*⁴⁸⁰

Dünya üzerinde aşka ve sevgiye verilen önemin giderek azaldığının belirtildiği bölümde, ironik bir üslupla aşkın da kurumsallaştığına işaret edilerek; "Aşk Sağlığı Enstitüsü"nü verilerinden yararlanır. Bu veriler şu şekildedir:

“Aşk sağlığı enstitüsünün bültenine göre, bir yıl içinde sadece on iki bin yedi yüz on altı muhalebicide buluşma, yedi bin sekiz durakta buluşma (bunun bin sekiz yüz yirmi beşi gerçekleşmemiş), bin dört yüz altmış iki çeşitli açık yer gezintisi

⁴⁷⁸ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.456.

⁴⁷⁹ A.g.e., s.62.

⁴⁸⁰ A.g.e., s..458.

(parklar, kırlar, adalar v.s.) ve yalnız altı yüz on iki sinema locası olayı tespit edilmiş.⁴⁸¹

Bölümün başında Atay'ın "Günlük"te kullandığı ifadelerde yer verdiği, "akıl muhafazakar, sevgi ilericidir" sözleri Selim Işık'ın eser boyu savunduğu düşüncelere de zemin oluşturur. Selim Işık, modernitenin akıl vasıtasıyla şekillendirdiği bu dünyada kendine yer bulamaz; ama sevgiden vazgeçmez. Onu bu dünyaya bağlayabilecek yegâne şey, evrende herhangi bir şeyle sevgi ilişkisi kurabilme ihtimalidir. Bu ihtimali gerek arkadaşlarıyla kurduğu ilişkilerde gerekse Günseli'yle olan ilişkisinde açıkça ortaya koyar. Tüm olumsuzluklara rağmen Selim, gerçek anlamda akılsal ve duygusal bir dünyanın var olmasını arzular. Birtakım ellerle şekillendirilen akılsal verilerle kurulan dünyada kendi gerçekliğiyle var olamaması da bundandır.

4.5.9. Bölünmüş Ruh Hâlleri: Akıl, Korku, Kaygı ve Ölüm

“Belki de sadece korkularım ayakta tutuyor beni”⁴⁸²

Modernite'nin bireyin ayaklarını yerden kesip onu köksüzlüğe sürüklemesi, bireyin ruh hâlleri arasında ciddi boşluklar oluşmasına neden olmaktadır. Birey, kendini tam olarak bir noktada konumlandıramadığı için zihni ve duyguları arasında sıklıkla gelgitler yaşanır. Çünkü, "akıl" merkezli modern durum, geride kalan her şeyi bir başka yere koymuş ve bir süre sonra akıl ve duygular arasında doldurulması güç boşluklar oluşmuştur. Bu durum, T.S. Eliot tarafından "duyarlılığın parçalanması" ifadesi ile tanımlanır:

*“T.S. Eliot, modern duruma, “duyarlılığın parçalanması” diye tanı koymuştu, düşünce ile coşku, zekâ ile duyu arasında gittikçe genişleyen bir uçurum ve “duyarlılığın birleşmesini” gerçekleştirmede genel bir başarısızlık görmüştü.”*⁴⁸³

Bu durum, tam da Nietzsche'nin insan ve doğa ilişkisi bağlamında karşı çıktığı noktaya işaret eder. Çünkü Nietzsche, insanın akılsal yönünün doğaya yakın

⁴⁸¹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.451.

⁴⁸² A.g.e., s.608.

⁴⁸³ Sass, Louis A. (2013). *Delilik ve Modernizm*. (Çeviren: Ender Gürol). İstanbul: Alfa Basım Yayın, s.469.

olan içgüdüsel yönüne tercih edilmesine karşı çıkar. İnsan bedeni ve ruhuyla bir bütündür. Selim Işık'a göre, bu bütünlüğün bozulmasının nedeni, yaşama içgüdüsünün verdiği korkudur:

“İyileşmek istemiyorum. Artık bu kadarını ümit edemiyorum. Göğsümde sıkışıp kalmış korkuyu atabilsem yeter bana. O zaman aklım ve bedenim, istediğim gibi uyumuş olacak: beni yıpratın bu çelişme sona erecek. Ben de, beni küçümseyen bu kalabalığın gözlerinin içine korkusuzca bakabileceğim. Beni korkutan yaşama içgüdüsünü göğsümden söküp atabilsem, ben de çekinmeden, gururla, kişiliğimi sürdürebileceğim.”⁴⁸⁴

Bu bölünmüşlüğün bir de, "kişiliğin parçalanması" düzeyinde yaşanması söz konusudur. Atay, "Günlük"ün 29 Mart tarihli sayfalarında yer alan satırlarda, kişilik parçalanmasının hem birçok insanı anlama imkânı sunduğunu hem de kendi içinde tutarsızlığa neden olduğunu belirtir.

"Bu kitaplarda gerçeği bütün acılığıyla yazmalı, onu hafifletme durumu ancak kahramanların kafasından geçmeli. Kişiliğin parçalanması meselesi teorik olmaktan çıkarılmazsa etkilemiyor insanı. Oyunların ötesinde bir gerçekliği var bu meselenin. Birden fazla kişiliği olmak, birçok insanı anlamayı sağladığı halde, tutarsızlık açısından yıpratıcı oluyor. Bunu ben mi yaptım? sorusu beyni kemirir, bir çılgınlık kabul edilir bu davranış. Bu hareketin sorumluluğunu yüklenmektense geçici bir delilik içinde olduğumu kabule hazırım”⁴⁸⁵

Verilen kararlarda, gerçekleştirilen eylemlerde, eylemcinin kim olduğu noktasında yaşanan çelişki, birey açısından katlanılmaz bir duruma neden olabilir. "Tutunamayanlar"da bu durum; Selim, Turgut, Olric üçlemesi üzerinden takip edilebilir. Esasen tek bir kişiliğe işaret eden bu üç karakter, farklı biçimlerde anlatıya dâhil olsalar da aynı doğrultuda ilerlerler.

Bu “kişilik parçalanması” sorununun ortaya çıkmasında esas olan korku, çeşitli biçimlerde görünür hâle gelir. Kimi zaman kahramanlar, korkudan korkacak duruma gelirken kimi zaman da onu bir çeşit yaşama sebebi olarak görürler. Selim'in

⁴⁸⁴ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.613.

⁴⁸⁵ Atay, O. (2014). *Günlük*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.104.

korku ile kurduğu ilişkinin bir süre sonra bağımlılık yaratması bu çelişkili durumun bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

*“Belki de sadece korkularım ayakta tutuyor beni. Geceleri beni uyandıran, her anımı büyük bir gerginlik içinde yaşatan şey, “o”, belki de ölüme karşı uyarıyor beni. Beni korkutarak bir bakıma yaşamaya zorluyor.”*⁴⁸⁶

Burada da görüldüğü gibi daha ziyade Selim Işık özelinden görülen, roman kahramanlarına yansıyan korkunun bir diğer boyutu da ölüm korkusudur. Ölüm konusu, Oğuz Atay'ı yakından ilgilendiren bir konudur. Atay, eserin birçok noktasında ruh ve beden bütünlüğüne işaret ederken, esasen doğaya dönüş fikrini ortaya koyar. Bu bağlamda düşünüldüğünde, Atay'ın zihnindeki bütünsellik fikrine istinaden ölümün yaşamla bir bütün olarak düşünülmesi gerektiği sonucuna varılması anlaşılabilir gözükmektedir. Bu anlayış, mezarlıkların şehir dışında inşa edilen toplu kabristanlardan ziyade; gündelik yaşamın içinde, göz önünde bulunması gerektiği fikri üzerinden takip edilebilir:

*"Bu dünya geçicidir. Bu dünyada elde etmek ve korumak bir insan için sadece kısa ömrü için gereklidir. Bunu unutmamalı. Mezarlıklar bu nedenle gözümüzün önünde bulunmalı. Evimizin bahçesinde, sokağın köşesinde tek mezarlar yer almalı. Her şey geçicidir. Belgeler gereksizdir, unutulacak ayrıntıları yazmak anlamsızdır. Belki de unutmak esastır.”*⁴⁸⁷

Bu nedenle insan, tüm korkularına rağmen, ölümün varlığını bilerek yaşayabilmelidir. Selim'in korku ile yaşadığı temel problemin ölüm korkusu düzeyine çıkmasıyla yaşadığı gerginlik bir süre sonra rutin bir akışa dönüşür. Selim, kendisi ölüme gitmeden evvel, ölümün gelmesini bekler.

*“Ölümü beklemek zor. Ölümü bekliyorum ve ölüm gelmek bilmiyor. Ben de bu arada vaktimi boş geçirmemek için ölümcül düşüncelerimi geliştiriyorum.”*⁴⁸⁸

Bu gibi anlarda, yani ölüm korkusu gelince, Selim Işık yaşama dair “büyük ve güzel şeyler”den uzaklaşır. En başından itibaren, ideal olarak ortaya koyduğu dünyanın temel hedefleri olan "büyük ve güzel şeylere ulaşma" amacı, bir anlık bir

⁴⁸⁶ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.608.

⁴⁸⁷ Atay, O. (2014). *Günlük*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.90.

⁴⁸⁸ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.662.

korkuyla dahi yok olabilecek durumdadır. Bu hızlı değişimin sebebi ise Selim Işık'ın hayat karşısında yaşadığı mağlubiyettir.

“Bu kıskanç korku gelinceye kadar, yaptıklarım bakımından değilse de, aklımdan geçenler bakımından aşağılık bir hayat yaşadım. Büyük ve güzel şeyler yerine, aşağılık şeyler düşündüm. Şimdi de durum düzelmiş değil: hiçbir şey düşünemiyorum. Çok bayağı bir olay.”⁴⁸⁹

Selim Işık, yaşadığı korkuyu izah etmeye çalışırken bunu, "anlamsız bir korku" olarak değerlendirir. Bu korkunun, Kafka'nın yaşadığı, insanın evrendeki hiçliği ile ilgili bir korku olmadığını belirtir; dolayısıyla Selim Işık'ın korkusu, yaşamı başından itibaren reddetme temeline oturmaz. Onun içine düştüğü durum, yaşam ile kurduğu bağlantıların zayıflaması nedeniyle ortaya çıkar:

“Yolculuktan bu sabah döndüm ve hemen hastalanarak gene yatağa düştüm. Eve yeni dönmüştüm: akşamüstü Günseli'ye uğramayı düşünüyordum ve öğleden sonra birden ateşim yükseldi. İçimde yaşama arzusu kalmadığı için iyileşmiyorum herhalde. Şimdi yanımda Günseli olsaydı iyileşirdim diye düşünüyorum. Annemle de haber gönderemem. Hastalığım düşündürüyor beni: bu ateş beni korkutuyor. Kötü ve çaresiz bir hastalık mı acaba? Yatağın içinde, hiçbir şey yapmaya cesaret edemedim korkuyorum. Kafka'nın korkusu gibi değil; insanın evrendeki hiçliğiyle ilgili bir korku değil. Anlamsız bir korku. Zavallı bir böceğin vücudunda duyduğu ve anlamını bilmediği bir korku. Bitkisel bir korku.”⁴⁹⁰

Kafka'nın korkusu gibi evrensel, ontolojik korkular duymadığını belirten Selim, bu korkularının basit şeylere karşı duyulan korkular olduğunu ifade eder:

“Gerçek ümitsizlik bu olsa gerek. Hiçbir kurtuluş tedbiri düşünemiyorum. Yalnız kötü şeyler olmasından korkuyorum. Tam ümitsizlik de değil. Belirli süreyi geçirip de kuduz olmazsam ne kadar sevineceğim bilseniz. Günler geçtikçe bu korkuya olan ilgim azalıyor. Başka korkular buluyorum: korkudan korkuya atlıyorum. İnsanın yıldızlara baktığı zaman duyduğu evrensel korku gibi duygulara yer yok bu arada, ne yazık. Aşağılık, seviyesiz korkular panayırı. Oysa, bu kadar aşağılık olmadığımı da seziyorum.”⁴⁹¹

⁴⁸⁹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları., s.611.

⁴⁹⁰ A.g.e, s.661.

⁴⁹¹ A.g.e., s.633, 634.

Bu korku nöbetleri, Selim Işık'ı intihara götüren süreçte giderek sıklaşır. Kendi kendisiyle konuşan Selim'in bir başkası tarafından üzerine ateş edildiğini görerek korktuğunu belirtmesi, ölüm fikrinin dışarıdan gelme ihtimaline karşı verilen bir tepki olarak değerlendirilebilir.

*"Kendime soruyorum: ne hissediyorsunuz? Korkuyorum. Beni rahat bırakmıyorlar. Sizi neden rahat bırakmıyorlar? Benden ne istiyorlar bilmiyorum. Gözlerinizde kötü hayaller gören insanların rahatsızlığı var. Ne görüyorsunuz? Adam tabancasını çıkardı ve ateş etti. Korkuyorum. Ateş ediyor. Ateş ediyorlar. Neden ateş ediyorlar? Benden ne istiyorlar, bilmiyorum. Korkuyorum. Korkuyorum"*⁴⁹²

Dolayısıyla, Selim Işık'ın "yaşamımın sonunda ne olacak?" düşüncesi ile hareket etmesi, acımasız bir topluluk tarafından yargılanacağı düşüncesi giderek yaşamını zorlaştırır.

*"Yargılanmış olmanın bütün acısı ve insafsızlığıyla yargılayacaklar beni. Onlar, onlar, onlar, dedim. Sen, sen, sen.. diyecekler. Benim gibi duygularına kapılmayacaklar. Soğukkanlı bir bilirkşi tavrıyla canıma okuyacaklar. Canıma okuyacaklar aziz İsa. Korkuyorum, kaçmak istiyorum. Suçlu sandalyesine oturmak istemiyorum."*⁴⁹³

Bu durum, Selim Işık'ın ikinci şarkısında yer alan dizeler üzerinden takip edildiğinde, yaşamının kötü bir son ile biteceği ihtimalinin verdiği korku açıkça görülür. Bu dizelerin devamında, bir daha dünyaya gelişinde "çocuk ve korkusuz" olarak yaşamak istediğini belirtir. Tutunamayanların çocuk kalması gerektiği fikri, "büyüme, yalnız tutunanlara gerekli" ifadeleriyle ortaya koyulur:

*"Yalnız bir korku kaldı kuşkuyla karışık;
Sonunda kötü bir şey olur korkusuyla yaşadı
Selim Işık
Her olayı. Eski bir yara izi içinde sızladı, her eğilişinde
İnsanlara. Dünyaya bir daha gelişinde
Çocuk ve korkusuz yaşamak ister sürekli."*

⁴⁹² Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.634.

⁴⁹³ A.g.e., s.632.

*Büyüme, yalnız tutunanlara gerekli.
İkinci gelişinde çırıl çıplak dolaşacak
Kelimenin bütün anlamıyla çırıl çıplak.*"⁴⁹⁴

Çünkü Selim Işık, yaşamda ayakta kalabilmek için gerekli vasıflardan yoksundur; düzene dâhil olamamıştır. Onun kırılan ruhu, bu dünyada verilen kıyasıya kavgalara, güç mücadelelerine uygun değildir. O da bunu bilir.

"Kuşkulu ve ürkektim. İnsanlara, ancak benim yanımda oldukları zaman güveniyordum. Benden ayrılınca beni yargılamaya başlayacaklarını ve tekrar bana döndüklerinde, artık eski sevgilerinin tükenmiş olacağını düşünerek korkuyordum."⁴⁹⁵

İnsanın sonunun gelmesi düşüncesinin verdiği korku, sonsuzluk fikrinin verdiği korku ile eşdeğer gözükmektedir. İnsan, her an ömeyecek gibi yaşamak isterken; ölümsüzlük fikrinden de korkar. Selim Işık'ın intiharı, belki de böyle bir çelişkiye katlanamamasının bir sonucudur. Selim, intiharı seçerek, kendi kendisine verdiği bir kararı eyleme dönüştürmüş olur. Bu noktada ölüm, onun için bir tercih meselesi hâline gelir.

"İnsan yapısındaki çelişkiler, onun ne ölüme ne de sonsuzluğa bir türlü dayanamadığını gösteriyor. Sonsuzluk da ölüm kadar ürütücü bir gerçektir. Sonsuzluk, yalnız Allahın dayanabileceği bir güçlüktür."⁴⁹⁶

Yaşamının sonuna doğru yaklaştığını sezdiiren Selim Işık, öncelikle yaşarken ölmek ve tüm kötü yaşantılarının ayan beyan ortaya dökülmesini ister. Ölüme giderken dahi her şeyin, herkes tarafından bilinmesi için uğraşır ve yine, dürüsttür. Ölüm korkusuna kapılmasına rağmen, ortada yanlış ve kötü olan ne varsa yok edilmesini istemekte ve bu şekilde ölümü anlamlı hâle getirmek çabasını açığa vurmaktadır. Selim Işık, "bu dünya"da yaşadığı için bu dünyada yargılanmak ve ölmek ister.

"Çünkü, artık olduğum gibi kalmaya dayanamıyorum. Yalnız, beni öldürürseniz kötülüklerim gene gizli kalacak. Onları bir sır gibi mezara götüreceğim: gene

⁴⁹⁴ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.122.

⁴⁹⁵ A.g.e., s.643.

⁴⁹⁶ A.g.e., s.155.

*aldatacağım sizleri. Gelin, hep birlikte, önce yaşarken öldürelim beni. Akluma geldiği zaman bile ürperdiğim yaşantılarımı ortaya koyalım: didik didik edelim. Ondan sonra ölümün bir anlamı olur benim için.*⁴⁹⁷

Selim Işık'ta görülen ölüm korkusunun kökenlerini anlamak üzere; Selim Işık'ın babasının defin sahnesini anlattığı satırları dikkatle incelemek gerekir. Selim Işık, bu satırlar üzerinden modern zamanlarda "herkes" için olan "ölüm" anlayışını ortaya koyarak; bu noktada da kendisinin ayrıksılığını açığa vurur. Selim'in babasının cenaze töreni, defin işlemleri sırasında imamın rahat rahat duasını ettiği, cenaze törenininin "düzen" içerisinde seyrettiği, kara camlı gözlük takıp ağlayanlar ve onları teselli edenlerin bulunduğu "normal" bir cenaze töreni değildir. Dolayısıyla, Selim Işık'ın yaşamına genel olarak akseden "anormallik" burada da kendisini gösterir. Onun babası, "düzen eksikliği"nin hâkim olduğu bir cenaze töreniyle alelacele defnedilir. Modern olan bir kez daha Selim Işık'tan uzağa düşer.

*“imam da ellerini ovuşturup ısıtmaya çalışarak duasını aceleyle bitirdi fakir bir cenaze töreni bana gelince her şey böyle zavallı ve derme çatma oluyor bir düzen eksikliği vardı mezarlıktaki tepenin üstündeyse soğuk dayanılmayacak kadar artmıştı rüzgâr gözlerimizi donduruyor mezara toprak atmak için küreği tutan eller yapışıp kalıyordu insanın babası hayatta bir kere ölür gördüğüm bütün cenazelerde rahmetlinin kederli ailesi ağlamaktan kızarmış gözlerini gizlemek için kara gözlükler takarlar merhumun yakınları onların koluna girip teselliye çalışırlar yoldan geçerken şapkasını kasketini çıkaran seyirciler durup bekleyen otomobillerdeki yolcular için saygıdeğer bir manzaradır bu herkes bu törenin bütün inceliklerini bütün ayrıntılarıyla yaşar bizde bir telaş bir acele içinde her şey bir anda olup bitti ne kara gözlük takabildim ne de mezarlıkta hıçkıranların arasında ıstırabımı bütün haşmetiyle duyabildim.*⁴⁹⁸

"İnsanın babası hayatta bir kere ölür" sözü, çağrışıma açık bir alana gönderme yapar. Söz konusu babanın ölümü, yaşam ile kurulan iyi kötü bağların birinin daha kopmasına işaret edebileceği gibi; tamı tamına bir cenaze töreninin yapılamamış olmasına gönderme olarak da düşünülebilir.

⁴⁹⁷ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.595.

⁴⁹⁸ A.g.e., s.508.

Selim Işık'ın yaşadığı "kişilik parçalanması"nı anlamak adına, korku ve ölüm hususlarına ilaveten, "akıl" kavramına ve bu kavramın Selim Işık'ın zihnindeki karşılığına yakından bakmak yerinde olacaktır. "Akıl" kavramı, onun açısından içgüdülerin, duyguların gerisinde kalmıştır. Bunun nedeni, aklın çeşitli çalışma esasları nedeniyle gerçeği, yanılsama gibi gösterebilme, insanın kendi kendisini dahi kandırabilme olanağı sunmasıdır. Duygular açısından ise böylesi bir kontrol mekanizmasının varlığından söz etmemiz mümkün değildir. Bu durum, eserde şu şekilde ifade edilir:

“Bütün duyularınız, bu yavaş gelişmeyi, size sezdirmeden izlemiş, Akıl, ya akıl? En aptal tarafımız. Hiçbir şeyin farkında değil.”⁴⁹⁹

Bu ifadelerin kullanılmasının esas nedeni ise aklın eleştirel yönünü yitirmesi ve güç odaklarının elinde bir çeşit kukla hâline gelmiş olmasıdır. Selim Işık'ın düşünme/düşünce özgürlüğüne dair ortaya koyduğu söylemler de bu iddianın altını doldurur niteliktedir. Düşünme eyleminin kamusal alanda gördüğü baskıdan kurtulabilmek adına, "düşünme dairesi tutulması" fikri öne sürülür. Her eylem için ayrı bir odanın tahsis edildiği burjuva yaşam biçimine uygun olarak Selim Işık, yalnızca "düşünme" eylemi ve onu tamamlayacak aksesuarlardan oluşan bir daire tasarlar. Bu dairede fazladan bir eşya yığını bulunmayacak, yalnızca düşünme amacının gerçekleştirilmesine odaklanılacaktır. Eşyanın insan yaşamını sarması ve kontrol edecek düzeye gelmesi durumu da böylelikle "Tutunamayanlar"ın eleştirel üslubundan payını almış olur:

“Düşünmek için kendime bir daire tutsam. İçinde, düşünmeye engel olacak eşyalardan hiçbiri bulunmayan küçük bir daire. Kapıdan girer girmez ayakkabılarımı çıkarıyorum ve düşünme terliklerimi giyiyorum. Odalardan hiçbirinin özel bir adı yok; hepsi de sadece oda. Bir odada, sandalyenin üstünde, düşünme elbiselerim duruyor. Üstümdekileri çıkarıp hemen bir dolaba kaldırıyorum ve dolabın kapağını hemen kapatıyorum. Ne dolabı olduğu belli değil; dolap işte, her şey konabilir içine. Her şey, düşünmeyle ilgisine göre adlandırılıyor, her şey düşünmeye yaradığı oranda önemli. Orada ne

⁴⁹⁹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.557.

düşüneceğim? Kim bilir? Oraya gitmeden belli olmaz. Ne düşüneceğimi düşünürüm."⁵⁰⁰

Selim Işık'ın duygu durumları arasındaki hızlı geçişler; temelde hem yalandan hem de ölümden aynı derecede korkması ile ilişkilidir. Bu arafta kalınması durumunun yarattığı çelişkili ruh hâli, kimi zaman ölüme kimi zaman da yaşama daha yakın durulmasına neden olur. Selim Işık'ın yaşadığı korkuları, ısrarla Kafka'nın yaşadığı ontolojik korkulardan ve evrensel ölçekli korkulardan ayırması onun, yaşam ve ölümü bütün olarak kavramak isteyip; kavrayamaması ile ilişkilidir. Selim Işık, bu dünyayı reddederek yaşama başlamaz; yaşama bir şans verir. Onu bir yerinden yakalama gayesi içindedir; fakat bu durum gerçekleşmedikçe; ölümün zorunluluğa dayalı varlığı, onu rajatsız eder. Tüm mesele, bu yaşama niçin tutunamadığı ile bu yaşamdan zorunluluk sebebiyle ayrılmak istememesi arasında yaşanan gerilimden kaynağını alır.

4.5.10. “Dil Yaşayışımızın Aynasıdır”: Değişen Dünya Algısı ve Dilin Dönüşümü

İnsan içinde yaşadığı dünyayı anlamlandırmak adına, kendi zihinsel süreçleri doğrultusunda bir dil geliştirir. Bu dil, yaşamda konumlanışımıza göre kendine bir biçim verir. Atay'ın dil kullanımı da hem kurguya yansımaları noktasında hem de romanın inşa edilmesi sürecinde dikkate değer hususlar arasında yer alır. Dil kullanımı vasıtasıyla içinde bulunulan ruh hâllerine yaklaşılmak istenir. Bu noktada dilin önemi ve yeri hakkında “Tutunamayanlar” görülen farklı kelime gruplarının bir araya getirilmesi, Öztürkçe kullanımı gibi hususlara değinmeden önce yazarın dil hususundaki açık ifadelerini değerlendirmek yerinde olacaktır:

*"Dil, yaşayışımızın aynasıdır."*⁵⁰¹

Yaşayışımızın aynası olarak görülen dil, insanın içinde bulunduğu dünyanın getirdiklerine ve alıp götürdüklerine kayıtsız kalmaz. Dolayısıyla, yaşamda görülen tüm hareketlilik bir biçimde dilde karşılığını bulur. Nurdan Gürbilek, 1980'lerin

⁵⁰⁰ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.64.

⁵⁰¹A.g.e., s.64.

kültürel iklimini, "yaşanan her şeyin, denetleyen ya da estetize eden bir söz tarafından tüketildiği, dilsizliğe ya da dil dışına itildiğimiz bir ortam olarak"⁵⁰² tanımlar. 1980'lere yaklaşıırken Atay'ın yazar olarak yapmak istediği şey, tam da bu sınırlandırılmışlığa karşı çıkmaktır. Onun kullandığı dilde yerleşik dile karşı takındığı tavır da yaşam ve dil ilişkisi bağlamında önem taşımaktadır. Yazarın içine dâhil olduğu modern sonrası edebiyatın dilde gerçekleştirdiği dönüşüm hareketi de yaşam ve dil ekseninde değişen dünya algısının bir sonucudur. Bu bağlamda Lyotard, dilde gerçekleştirilen yeniliklerin yerleşik dile karşı kazanılmış bir zafer olduğunu belirtir:

*"Konuşmak, oynamak anlamında, savaşımdır, dil edimleri de genel bir tartışmacılık (agonistique) çerçevesinde yer alırlar. Ancak bu, illa ki kazanmak için oynanır anlamına gelmez. Sırf buluş zevki için de bir hamle yapılabilir: Halk dili ya da edebiyatın dilde gerçekleştirdiği hırpalama operasyonunda yapılanlar bundan başka nedir ki? Söz düzeyinde yeni deyiş, kelime ve anlamların (ki bunlar dilin evrimini mümkün kılan şeylerdir) sürekli olarak icat edilip kullanılması büyük sevinçlere vesile olur. Fakat bu zevk herhalde en az bir hasımdan –ama ne hasım!- yani yerleşik dilden, yananamlardan (connotation), söke söke kazanılmış belli bir zafer duygusundan da bağımsız değildir."*⁵⁰³

Lyotard'ın sözünü ettiği böylesi bir dilsel dönüşüm sanatsal üretim noktasında yeni bir hamle yapma, alışılmışın dışına çıkma arzusunun sonucu olarak da düşünülebileceği gibi yaşamın her alanında yaşanan sarsıcı değişim ve dönüşüm hareketlerinin sonucu olarak da düşünülebilir. Her şeyin basite indirgendiği dünyada, dilin de basite indirgenerek temel işlevlerini yerine getirecek bir unsur olarak düşünülmesi eserde eleştirilen hususlar arasında yer alır. Selim Işık'ın şarkılarında görülen hece veznine yönelik tutumu, dilin insanı sınırlandırmasına yönelik eleştirisinin temelini oluşturur. Hece veznini kullanmak zorunda olmak Selim Işık'ın şarkılarında anlatmak istediğini özgürce anlatma imkânının yok olmasına neden olur.

""Gene sapıttın Selim. Seni kim durduracak?

Söylemiştim Süleyman: ben başlamazsam ancak

⁵⁰² Gürbilek, N. (2016c). *Vitrinde Yaşamak*. İstanbul: Metis Yayınları, s.50.

⁵⁰³ Lyotard, J. F. (2013). *Postmodern Durum*. (Çeviren: İsmet Birkan). Ankara: Bilgesu Yayıncılık, s.26.

*Durdurabilirim. Ayrıca fakir dilim
Bağlı hece vezniyle, taş kesildi sağ elim.
Hecenin çarmihına çivilenmiş ellerim.
Kafiye Tanrısına kurban oldum. Efendim?
"Bir şarkının sonuna kadar sabredemedim."
Bundan kaybediyorum, böyle olduğum için.*

*Ne olur tutma artık beni hece vezniyle
Allahın, senin ve tüm sevenlerin izniyle
Çözülün zincirlerim, tutulan kol çalışsın.
Bir espri uğruna harcatmayın, alışsın
Selim Işık insana. Söylesin şarkısını
Kesintisiz, acemi. Oblomov hırkasını
Çıkarın bedeninden."⁵⁰⁴*

Bu dizelerin hece ölçüsüne itiraz temalı olmasına rağmen on dördü hece ölçüsü kalıbına uygun olarak yazılması Selim Işık'ın yaşam karşısında geliştirdiği ironik üslubunu yansıtan bir durumdur.

Atay'ın dil kullanımına yönelik eleştirilerinin merkezi daha ziyade dil ve yaşam ilişkisinin bağdaşıklık düzeyiyle ilgilidir. Atay eleştirilerini, okuma kültürünün oturmadığı bir toplumda harfler ve sözcüklerin durumu üzerinden kültürel düzeyimiz ve dolayısıyla yaşam ile dünya ile kuramadığımız ilişkilere yöneltir.

"Acele etmeden dolaşıyordu. Bir kitap çekti, sayfalarını karıştırdı: iri harflerle basılmış bir kitap. Bizdeki kitapların çoğu iri harflerle basılıyor Olric. Kültür seviyemizi gösteriyor bu iri harfler. Okumayı yeni öğrenen bir millet olduğumuz için iri harfleri tercih ediyoruz. Daha harfleri yeni söktüğümüz için, onları satırlar arasında kaybetmekten korkuyoruz. Az gelişmiş harfleri seviyoruz. Geniş aralıklı satırlar, sayfanın kenarlarında büyük boşluklar, içimizi serinletiyor. Bütün

⁵⁰⁴ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.118.

babalar, oğullarına: "Oku da adam ol" diyorlar. Gene de kimse okumuyor. Biz adam olmayız Olric."⁵⁰⁵

Dolayısıyla dili tanımayışımız, onu kendi yaşamımıza mal edemememiz birçok sorunun da kaynağı olarak görülebilir. Sınırlı bir dil algısıyla, gelişime kapalı bir yaşam sürme noktasında ortaya çıkan konformist tavır pozitivistimin neden-sonuç odaklı sınırlı dünyasının bir yansıması olarak görülebilir.

*"Pozitivizmin dünyayı indirgediği verilerin körlüğü ve dilsizliği, kendisini bu verileri kaydetmekle sınırlayan dilin kendisine de bulaşır."*⁵⁰⁶

Dilin pozitivist dünya anlayışı ile sınırlandırılması, kapitalist dünya düzeninin dil vasıtasıyla yeni bir varlık alanı oluşturmasını sağlar. Maddenin insan yaşamının merkezi hâline gelişinin sembolü olarak, reklamlar aracılığıyla yaşamımıza yönelik direkt etki, bir bankanın Turgut'a "iyi günler" dilemesi ile görünür hâle gelir. Dolayısıyla pozitivism, dilin kullanım alanını sınırlandırır da onun muhatapları arasındaki türsel farklılığı görmezden gelir. Bu durum, dilin körleşmesinin ve dilsiz hâle gelmesinin bir sonucudur.

*"Uyandık Olric. Kalktı, tıraş oldu, giyindi. Radyoyu açtı. Bir banka onlara iyi günler diledi. Sana da iyi günler sayın banka."*⁵⁰⁷

Oysa, dil ve dolayısıyla kelimeler insan için çok derin anlamlar taşır. Selim Işık, "Kelimeler ve yalnızlık..." başlıklı 11. Mısra'da kelimeler ile kurduğu ilişkiyi şu şekilde anlatır:

*"Önce Kelime vardı," diye başlıyor Yohanna'ya göre İncil. Kelimeden önce de Yalnızlık vardı. Ve Kelimeden sonra da var olmaya devam etti Yalnızlık... Kelimenin bittiği yerde başladı; Kelime söylenmeden önce başladı. Kelimeler, Yalnızlığı unutturdu ve Yalnızlık, Kelimeyle birlikte yaşadı insanın içinde. Kelimeler, Yalnızlığı anlattı ve Yalnızlığın içinde eriyip kayboldu. Yalnız Kelimeler acıyı dindirdi ve Kelimeler insanın aklına geldikçe, Yalnızlık büyüdü, dayanılmaz oldu."*⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.577.

⁵⁰⁶ Adorno, T. W., Horkheimer M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (Çevirenler: Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, s.218.

⁵⁰⁷ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.565.

⁵⁰⁸ A.g.e., s.151.

Kelimelerin insan yaşamına yönelik böylesi derin bir etkisinin olması, onların kalıplara sıkıştırılmayacağına yönelik bir manifesto niteliğindedir. İnsan, yalnızlığında da yalnızlığının yokluğunda da derdini kelimelerle paylaşır.

Murat Belge Atay'ın dilsel tavrını değerlendirirken Hamlet'e göndermede bulunarak "kelimeler, kelimeler, kelimeler" ifadelerini sıklıkla kullandığını belirtir. Dolayısıyla Belge'ye göre: "kahramanın, Turgut'un ve romanın kendisinin bu "dilsel" tutkusu, içe dönüklüğün bir başka göstergesi"dir.⁵⁰⁹

Belge'nin bu değerlendirmesi doğrultusunda düşünüldüğünde, bu genel "dilsel tutku"nun, içe dönüklüğün yanı sıra, kendi dünyasının "dilsel patronu" olma gayesinin olduğu da söylenebilir. Kimi noktalarda, yer isimlerinin değiştirilmesi "Termos, Herdek"⁵¹⁰ gibi, kimi noktalarda ise kavramın ya da ismin çağrışım yoluyla bir başka şeye göndermede bulunması, Selim Işık ve Turgut Özben'in, dolayısıyla da Oğuz Atay'ın zihinsel karmaşasını ortaya koymak adına önem arz eder:

*"yeni defterler, daha az soluk yazılar, boş sayfalar, kitap adları, yazar adları, hesaplar, hesaplar, ay hesapları, gün hesapları, bir günlük masraf hesapları: otobüse, sandviç, dolmuş, dilenciye, simit, gazoz, bakkala -ayrıca dökümü yapılmış- ayakkabı boyası, cepte kalan, toplama çizgileri, yan yana ilgisiz satırlar: Dostoyevski, kaçta alınabilir, Dostojevsky, Dostoyevsky, Franz Kafka, Fransız Kafka, Einstein, Aynştayn, Aynı işte tayin, en iyisi Karlı Marks, kartonpiyer - bunlardan bir sonuç alamayacağım, biraz çabuk geçmeliyim, araya bir ipucu sıkışmış olabilir mi-"*⁵¹¹

Bu durum, ele alınan her konunun alanına ve tematik fikrine yönelik dil kullanımını ile farklı bir boyuta taşınır. Örneğin, 183. ve 200. sayfalar arasında bahsedilen Bilig-Tenüz'ün anlatıldığı bölümde öztürkçe kelimeler kullanılmıştır. Karakterlerin isimleri: "Orkan Talmug", "Salgan Saçak", "Durman Elger", "Yılgın Mete", "Gökçin Karma", "Kutbay Çalık", "Düzgen Silik"⁵¹²dir. Öztürkçe vurgusunu

⁵⁰⁹ Belge, M. (2007). Tutunamayanlar. (Derleyen: Handan İnci). Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan", İstanbul: İletişim Yayınları, s.155.

⁵¹⁰ Atay, O. (2010). Tutunamayanlar, İstanbul: İletişim Yayınları, s.34.

⁵¹¹ A.g.e., s.344, 345.

⁵¹² Bakınız: A.g.e., s.183-200.

arttırmak adına, aylıkbetik, devdenizi, gerelti gibi kelimeler kullanılır. Oysa, İslam dininin belli başlı kurallarını öğretmeyi amaçlayan "İlmihal" eserinin tatbikat kısmında şu ifadeler kullanılır:

*"Sabahları ağızımda bir acılık, başımda bir ağırlık, içimde bir boşlukla uyanır ve bir gece evvelki cismanî tarz-ı hareketimden pişmanlık duyardım. Lâkin, güneş batmaya yakın iken derûnumda yeni iştiyakler teşekkül eder ve aynı haz bâdiresine bir kerre daha giryan olarak nefis-i âcizime bir kerre daha mağlup olurum."*⁵¹³

Bu durum, zihniyetin dile yansımaları olarak değerlendirilebilir. Atay, hangi zihniyeti öne çıkarmak isterse, onu dili ile birlikte var eder. Eser kurgusu dâhilinde, Turgut ve Selim arasında geçen diyalogların bir bölümünde Turgut, zihniyet ve dil ilişkisini şu şekilde değerlendirir:

*"Caminin yanından geçtiler. Bu camii şerifin tamiri için makbuz mukabilinde teberru kabul edilir. Ne güzel, Olric. Bağış demeye dili varmıyor. Her zihniyetin bir dili var Olric."*⁵¹⁴

Bazı durumlarda ise yazar, bir durumu detaylı bir biçimde anlatmak yerine; o durumu kavramsallaştırmayı tercih eder. Bu tip ifadelerden bir tanesi "Bankayaonbinkoyupikiyılsonraellibinalangiller"dir.⁵¹⁵ Böylesi bir ifadenin kullanımı, kalıplar tasnif etmeyi ilke hâline getiren modern yaşamı kendi jargonu üzerinden eleştirmeyi amaçlar.

Dil kullanımının ve kelimelerle kurulan ilişkinin kolaylıkla kurulabilecek ilişkiler olmadığı açıktır. Selim Işık da dilin, istenildiği biçimde kullanılmasının içinde barındırdığı güçlüğü farkındadır:

*"Ey canını sevdiğimin lisanı
Bazen deli edersin insanı"*⁵¹⁶

Selim Işık, dil ile kurduğu bu yenilikçi ve karmaşık ilişkiyi değerlendirdiği mısra 601 ve sonrasında, asıl maksadının Selim'in macerasını anlatmak olduğunu dile getirir:

⁵¹³ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.211.

⁵¹⁴ A.g.e., s.575.

⁵¹⁵ Bakınız: A.g.e., s.379.

⁵¹⁶ A.g.e., s.218.

*“Sanmam bu, dil-i bîçarenin aşka meylidir,
Takib-i macera-i Selimdir bütün şiir”⁵¹⁷*

"Tutunamayanlar" eserinin dil kullanımı açısından ortaya koyduğu yenilikçi tavır daha ziyade, Turgut Özben'in Selim'in hikâyesini uzun bir cümlede içine sıkıştırdığı 460 ile 537. sayfalar arasını kapsayan bölümde görülür. Bu bölümde, hiçbir noktalama işaretinin kullanılmamış olması, düşüncelerin cümle öbeklerine bölünmeden anlatılması dikkat çekicidir. Burada, hem Turgut'un Selim hakkındaki düşüncelerine yer verilir hem de Turgut ve Selim'in birlikte yaşadığı olaylara göndermeler yapılarak Selim Işık'ın daha yakından tanıtılması amaçlanır. Dolayısıyla Selim Işık'ın tamamlayıcısı olan Turgut Özben'in de "dil"e dair söyleyecek sözlerinin bulunması şaşırtıcı değildir. Turgut, yeni bir dil yaratma arzusundadır. Bu durum, onun kendi varlığını ispatlama isteğiyle paraleldir.

“Sonum geldi Olrıc. Kendime yeni bir önsöz yazmak istiyorum. Yeni bir dil yaratmak istiyorum. Beni kendime anlatacak bir dil. Çok denediler, efendimiz. Allah'tan, ne denediklerini bilmiyorum, Olrıc. Hiçbir geleneğin mirasçısı değilim. Olmaz, diyorlar. İsyân ediyorum. Az gelişmiş bir ülkenin fakir bir kültür mirası olurmuş. Bu mirası reddediyorum Olrıc. Ben Karagöz filan değilim. Herkes birikmiş bizi seyrediyor. Dağılın! Kukla oynatmıyoruz burada. Acı çekiyoruz. Kapı kapı dolaşıp dileniyoruz. Son kapıya geldik. İnsaf sahiplerine sesleniyoruz. Ey insaf sahipleri! Ben ve Olrıc sizleri sarsmaya geldik. Dünya tarihinde eşi görülmemiş bir duygululukla ve kendini beğenmişçesine ve kendinibeğenmişçesinesankibizdenöncebirşey söylenmemişçesinegillerden olmaktan korkmadan kapınızı yumrukluyoruz. Dilenciler krallığının en küstah soylusu olarak kişiliğimizi burnunuza dayıyoruz.”⁵¹⁸

Hiçbir geleneğin mirasçısı olmadığını ve kendini kendisine anlatacak bir dil yaratmak istediğini belirten Turgut Özben, kendisi olarak var olmak istediği dünyaya kendi diliyle, kendi önsözüyle çıkmak ister. Bu kendilik nitelendirmesi, dil kullanımının bireyselliğine yönelik bir vurgudur. Buradan çıkan sonuç, insanın, dünyada kendi sözleriyle var olduğudur. Selim Işık'ın önsözleri, bölük pörçük

⁵¹⁷ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.289.

⁵¹⁸ A.g.e., s.541, 542.

kelimeleri ise onun kaybedişini engellememiştir. Demek ki Turgut'un dilsel özgürleşmesi, onun varlığı için yeterli değildir. Konuşulan, yazılan herhangi bir şey "gerçek" anlamıyla bir "anlam"a işaret etmiyor ve insanlara bir şey öğretmiyorsa değersizdir:

*“Kelimeleri bölüp durdun: eisen-stein, demir-taş; ein-stein, tek-taş; victor-mature, muzaffer-kâmil. Bunlarla geçirdin vaktini. Önsözler okudun hayalinde: bize yeni bir şey öğretmedin. Kaybettin.”*⁵¹⁹

Sonuç olarak, eser boyunca görülen farklı dil kullanımının gerek bahsedilen meseleye ilişkin bir içselleştirme intibası uyandırması nedeniyle, gerekse okuru bir çeşit "yabancılaştırma" efektine maruz bırakması ile son derece etkileyicidir. Selim Işık'ın ve onu takiben Turgut Özben'in ortaya koyduğu dilsel yenilik çabası, toplumun kalıplarından sıyrılmaya, kendi varlık alanını inşa etmeye yönelik bir hamle niteliğindedir. Her ne kadar, bu çabalar sonunda Selim Işık'ın "kaybettiği" ilan edilse de bu direnç, bireyin tek başına gerçekleştirebildiği bir eylem olarak anlamlıdır. Selim Işık ve Turgut Özben, kendi zihniyetlerinin yansıması olarak çeşitlilik esasına dayalı bir dil kullanımı benimseyerek, yeni kavramları ve kelimeleri ile bir kez daha "düzen" in düzenine karşı çıkmışlardır.

4.5.11. "Kendini Çözemeyen Kişi Kendi Dışında Hiçbir Sorunu Çözemez"⁵²⁰: Özbenliğin İnşası

Modernitenin ayırt edici özelliği olarak “birey”, “benlik” ve “bireysel-kimlik” fikirlerinin açığa çıkması bu kavramların ne anlama geldiği hususunun da değerini artırmıştır. Modernite ile birlikte bireyin sahneye çıkması ona bireysel-kimliği doğrultusunda kendi “benlik”ini yaratma imkânı sunmuştur. Bireysel-kimliğin oluşumu, farklı biçimlerde bireyin sürekli kendine dönüşünü esas alan bir durum olarak açıklanır:

*“Modernitenin gelenek-ötesi düzeninde ve yeni dolaylı deneyim biçimleri zemininde, bireysel-kimlik refleksif olarak düzenlenen bir çaba haline gelir.”*⁵²¹

⁵¹⁹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.670.

⁵²⁰ A.g.e., s.94.

Birbirini bütünleyen alanlar olarak düşünebileceğimiz “birey”, “benlik” ve “bireysel-kimlik” kavramlarından, gelişimsel bir alana göndermede bulunan “benlik” sürecinin oluşumuna ve gelişim sürecine yakından bakmak “özbenliğin inşası” bağlamında yerinde olacaktır.

“Benlik olduğumuz veya olmadığımız şey değil, aksine bizzat kendi yaptığımız bir şeydir. Benliğin tamamen içerikten yoksun bir şey olarak görüldüğünü söylemek doğru olmayacaktır, zira benliğin oluşumuyla ilgili “psikolojik süreçler” ve benliğin yeniden organizasyonunun parametrelerini sağlayan “psikolojik ihtiyaçlar” vardır. Aksi takdirde, birey içinde yer aldığı yeniden inşa çabalarına bağımlı hale gelir. Bu çabalar “kendini daha iyi tanımak”tan fazlasını içerir: Kendini-anlamak daha kapsamlı ve temel amaç olan tutarlı ve doyurucu bir kimlik duygusu inşa etme ve yeniden inşa etmeye bağlıdır.”⁵²²

Modern dönem, insanın karşısında çok fazla seçeneğin sunulduğu, sürekli bir arz-talep döngüsünden beslenen hızlı bir dönemdir. Ona ayak uydurarak, güç odaklarının yönlendirmesi doğrultusunda hareket eden birey, "uyumsuzluk" sorunuyla karşılaşmaz ve kendi benliğinin inşasına ihtiyaç duymaz. Ona sunulanlar arasından bir tercih yapar ve daha ötesi ile ilgilenmez.

“Modernliğin düşünümelliğinin ayrılmaz bir parçası olarak benliğin düşünümsel bir proje gibi yapılandırılması; birey kendi kimliğini, soyut sistemlerin sağladığı strateji ve seçenekler arasında bulmak zorundadır.”⁵²³

Bu “soyut sistemlerin sağladığı strateji ve seçenekler alanı”nda kendine yer bulan ve varoluşuna dair herhangi bir rahatsızlık duymayan birey eserin temel gerilim unsurlarının oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Atay, bu tip bireyin, maddi odaklı dünya düzeninde iki uç arasındaki düşünceleri üzerinden kendini oluşturduğunu belirtir, bunlar: kazanç ve kayıptır.

“Bir insanı, diğerinden ayıran hususiyet nedir? Dış şartlar mı? Olamaz. Nedir o halde? Kazanç ve kayıp arasındaki telakkisidir.”⁵²⁴

⁵²¹ Giddens, A. (2014). *Modernite ve Bireysel-Kimlik*. (Çeviren: Ümit Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları, s.16.

⁵²² A.g.e., s.103, 104.

⁵²³ Giddens, A. (2016). *Modernliğin Sonuçları*. (Çeviren: Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.123.

⁵²⁴ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.62.

Oysa, toplumla ve toplumsal güç odaklarıyla "uyuşamayan", ilişki kuramayan birey Selim Işık gibi bir kendini arayış sürecine girecek ve içsel muhasebeye başlayacaktır. Dolayısıyla Selim Işık'ın peşine düştüğü şey kazanç ve kayıp arasındaki görüş farklılıklarının dışında yer alır.

Yazarın sesi olarak düşünülen roman kişisi Selim Işık'ın dönüşümünü ele almadan evvel, Oğuz Atay'ın yaşamının dönüm noktalarına değinmek yerinde olacaktır. Zira Oğuz Atay'ın hayatında tecrübe edilen değişiklikler, düşünce dünyasında yaşanan dönüşümle koşutluk içerisindedir. Yıldız Ecevit Atay'ın yaşamını üç temel somut düzlem üzerinden değerlendirir:

"Oğuz Atay'ın iç dünyasında yaşadığı köktenci dönüşüm somut düzlemde; Fikriye'den klana, evlilikten özgür bir yaşam biçimine, müteahhitlikten yazarlığa, Nişantaşı'ndan Beyoğlu'na geçiş olarak kendini gösterir."⁵²⁵

Oğuz Atay'ın eşi Fikriye Hanım'dan boşanması ile birlikte eski arkadaş çevresi içine girmesi, topluluğa dâhil olması ve özgürleşmesi, müteahhitlik gibi burjuvazinin önemli bir meslek temsili alanından kendi içine ve içinde yaşadığı topluma dönmek üzere yazarlığa geçişi ve Nişantaşı'ndan Beyoğlu'na geçişinin içerisinde birçok yaşamışlık ve deneyim bulunmaktadır. Bunların düşünsel düzlemde ortaya koyduğu değişiklikler ise büyük çoğunlukla Selim Işık'ta ve Turgut Özben'de görülmektedir. Kendi yaşamı açısından boşanmak ve meslek değişikliği gibi köklü değişikliklere imza atan Oğuz Atay'ın kahramanları da bu somut değişikliklerin düşünsel arka planlarını sorunsallaştırarak; bir insanın kendi öz benliğini ortaya koymak adına yapabilecekleri üzerine odaklanmaktadır.

"Ne yapmalı? Bugüne kadar sürdürdüğüm gibi, çevremdeki kişilerin davranış ve tutumlarını bilinçsiz bir aldırılmazlıkla benimseyerek bu renksiz, kokusuz varlıkla yetinmeli mi; yoksa, başkalarından farklı olan, başkalarının istediğinden çok farklı, köklü bir eylem isteyen gerçek bir insan gibi bu miskin varlığı kökten değiştirmeli mi? En basit sorunların çözümünde bile bocalayan bu sözde devrimci gölgeyi, hiç düzeltmeden, biraz olsun çekidüzen vermeden, amaç edindiğimiz ülküleri gerçekleştirmek için hemen kavganın ortasına atıverelim mi? Kendini yönetmeyi

⁵²⁵ Ecevit, Y. (2016a). *Ben Buradayım...*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.169.

beceremeyen kişileri, toplumları yönetmek, onlara yeni yollar göstermek için hemen başa geçelim mi? Yoksa, toplu eylemlerde kütlelerin başına bela olan zayıf kişilikleri önce sert ve sıkı bir sınavdan mı geçirmeli?"⁵²⁶

Çünkü roman kişinin de dile getirdiği gibi insanın önce kendisiyle olan varoluşsal problemlerini çözme yoluna girmesi, kendini ve yaşamdaki konumunu anlamlandırma çabası içerisinde olması gerekir. Kendi ile ilgili olan alanda eyleme geçemeyen insanın daha geniş etkileme alanlarına sahip problemler hakkında söyleyecek sözü yoktur:

"Bir temel ilkedan yola çıkmak gerekirse, bu temel ilke ancak şu olabilir: kendini çözemeyen kişi kendi dışında hiçbir sorunu çözmez."⁵²⁷

Bu gerçek modernite krizinin başlamasıyla birlikte özbenliğini inşa etme imkânını yok eden insanların yüzüne tokat gibi çarpar. İnsanın kendi benliğini inşa etme isteği daima onun içini gıcıklandıracak bir arzu olarak özünde bulunur.

Bu durumu ele alırken Atay, bir yazardan önce bir insan olarak bu problemin güçlüğünün farkındadır. Değişim ve başkalaşım fikrinin somut düzlemde insan bedeninde dahi beklenmedik reaksiyonlara neden olduğu düşünülürse, insanın alışılmış bir ruh hâlimden, düşünme biçiminden bir başkasına doğru hareketinin zorluğu da anlaşılabilir hâle gelir. Daha önce "yabancılaşma" ile birlikte zikrettiğimiz, "başka bir insan olma özlemi"nin duyulduğu satırlar, "özbenliğin inşası" yolunda atılan ilk adımlardır. Bu özlemi takip eden, "kendine yabancılaşma"ya dönüşen durum, her ne kadar rahatsızlık verici olsa da insanın özgür iradesinin sonuçları olarak anlamlıdır.⁵²⁸

Bu gibi sorgulamalar yapabilen insanın, "değişim", "başkalaşım" yoluna girmeye karar verdiği de anlaşılmaktadır. Atay, kişinin özbenliğinin inşası sürecinde yaşanabilecek tüm çelişkileri böylelikle açığa çıkarmış olur. Kişinin çevresi ve diğerleri hakkında bir problemi çözmesinin olanaklılığı, kendisinden yola çıkmasıyla mümkündür, bu özbenliğin inşası sürecinde itici unsurdur. Kişinin değişim

⁵²⁶ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.93.

⁵²⁷ A.g.e., s.94.

⁵²⁸ Bakınız: A.g.e., s.319.

arzusunun varlığına rağmen; bu imkânının ihtimallerinin sınırlılığının karşısında direncinin düşmesi ise bu gerilimin negatif yönüne işaret eder. Bu negatif yön, insanın kendisiyle hesaplaşması ile başlayıp, kendini inşa etme ve onu reflektif olarak düzenlemeye çalışma amacına dâhil bir sonuçtur. "Tutunamayanlar" romanında bu amaç uğruna çeşitli biçimlerde ortaya çıkan gerilimli durumlar, esasen yazarın temel bir itirazından hareketle ortaya çıkmıştır. Oğuz Atay, kendisinin eser verdiği dönemde Türk romanında kişiliğin eksik olduğunu belirtir.

*"Türk Romanının Sorunu kişiliktir. İnsanımızın kişilik kazanma savaşının önemini henüz kavramamış olmasıdır. Kendisiyle hesaplaşma diye bir kavramın varlığından habersiz oluşundandır. Bunun için romanımız düzmecedir. Diyalektik gibi gerçekten büyük kavramların gerisine sığan cüceler ordusu oluşundandır. Köylünün sefil yaşayışı olgusu büyük roman yazmayı gerektirmez"*⁵²⁹

Atay'ın varmak istediği sonuç, sınıfsal bir gerçeklik anlayışından kurtulmanın gerekliliğidir. İnsan her koşulda insandır ve onun öz bilincine varmak üzere yaptığı hamleler, hangi sınıftan olursa olsun, her koşulda gerçekçi bir yaşam hikâyesinden daha anlamlıdır.

Bir kez daha "Tutunamayanlar"a dönecek olursak, "Ne yapmalı?" konusunun tartışıldığı bölümde, toplu çalışmalar için bireyin kendi başına yapacağı çalışmalar "Kendini iyi tanımak" bölümü altında değerlendirilmiştir. *"Bireyin tek başına kaldığı zaman kendisini oluşturmak için yapacağı çalışmalar, ne yapmalı sorununun önemli bir bölümüdür"*⁵³⁰ ifadeleri, özbenliğin inşa sürecinin değerinin anlaşılması açısından önem arz eder. Atay'a göre öncelikle yapılması gereken; bireyin kendi değerini tam olarak bilmesi, değişen koşullar altında bu değere eleştirel gözle bakılması ve dış etkenlerin uyutucu durgunluğuna kapılmamaktır. Yöntemsel düzeyde ise Atay'ın ortaya koyduğu usul şudur:

"Kendini tanıma sorununun çözümünde, Descartes'ın bilime uyguladığı kuşkuculuğu kullanabiliriz. Bütün değerlerimizi önce yok sayarak işe başlamalıyız. Kişisel değer saydığımız şeylerin, toplumun baskısıyla edinilmiş sahte nitelikler

⁵²⁹ Atay, O. (2014). *Günlük*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.224.

⁵³⁰ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.97.

*olabileceğini de hiçbir zaman akıldan çıkarmamalıyız. Örneğin, soyut ahlak kavramlarını ele alalım. Namus, iyilik, iş ahlâkı gibi her toplumun temel dayanakları sayılan kavramlar vardır. Bu kavramların her toplum için aynı olduğu ve bunlarla ilgili kurallara her toplumda uyulması gerektiği belirtilmiştir bizlere. Biz, ancak kendi özlediğimiz toplumda uymalıyız bu kurallara. Onlar ise, şartlar ne olursa olsun toplumu ayakta tutmak için bizi soyut kavramlarla uyutmaya çalışırlar. Ben, sadece namuslu olmakla övünen kişiyi adamdan saymıyorum; toplumu iyiye, güzele götürmek için kendi gibi namuslu insanlarla birlikte bir çaba harcamamışsa, çevresindeki uygunsuz gidişe başkaldırmamışsa, o kişi namussuzdur benim için.*⁵³¹

Turgut Özben'in soyadının "Özben" olması elbette, "özbenliğin inşası" ile ilişkili bir durumdur. Zira Turgut, küçük burjuva yaşamı içerisinde, hâlimden yarı-memnun bir hayat sürmekte; fakat içinde bulunduğu durumdan da şikayet etmemektedir. Selim Işık'ın intiharı, Turgut Özben'i, kendi yaşamını sorgulama ve kendi benliğini inşa etme yoluna yönlendirmiştir. Bu "özbenlik" meselesinde, Turgut Özben'le kurulan ilişki şu şekilde işaret edilir:

*"Ben ne dediğimi biliyorum. Benim, Turgut Özben'in özbenliği. Kelime oyunu yapıyorum, oyuna getiriyorum. Kendimi ele vermiyorum."*⁵³²

Selim Işık ise başından itibaren, kendini var etmenin, özünü inşa etmenin yollarını aramıştır. "Gerçek" dünya ile kurulamayan ilişkiler onu, kurmaca dünyaya sevk etmiş; bu alanda kendine yer açmaya çalışmıştır. Selim'in okudukları vasıtasıyla, kendini heyecanlandırması; aslında özbenliğini oluşturma yolunda attığı adımlarla ilişkilidir. Bu şekilde o, kendine giden yolun doğruluğundan emin olur.

*"Selim'i bu başıboşluktan kurtarmak gerekiyordu. Eline ne geçse okuyordu. Bireyciliğe sürüklenme gibi bir tehlikeyle karşı karşıyaydı. Kendini heyecanlandırmaktan hoşlanıyordu."*⁵³³

Dolayısıyla, Selim'in bu süreci daha sağlam bir zemine oturduğundan, inşa süreci de aynı sağlamlıkta adımlarla devam etmiştir. Bu nedenle Selim, kendi

⁵³¹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.97,98.

⁵³² A.g.e.,s.323.

⁵³³ A.g.e, s.540.

kendisinin ne durumda olduğunu, eksik ve fazlalıklarının bilincindedir. Dışarıdan, bu düzene bir biçimde entegre olmuş herhangi birisinin -arkadaşları da dâhil olmak üzere- Selim üzerinde değiştirici ve dönüştürücü bir etkisinin olması söz konusu değildir.

“Burhan beni bir biçime sokmak istiyordu ve ben yattığım yerden onu ilgisiz gözlerle seyrediyordum. Aslında alçaklık bendeydi. Ona demeliydim ki: bırak beni içimde öyle sert ve bükülmez bir çekirdek var ki beni değiştiremezsin. Beni didik didik edebilirsin, canıma okuyabilirsin, fakat düzeltemezsin beni. Evet alçaklık bendeydi: öyle yumuşak görünüyordum ki. Siz beni parçalamaya çalışırken, ben gizli gizli onarırım kendimi.”⁵³⁴

Kahramanları vasıtasıyla kişinin kendi benliğini inşa etmenin önemine dikkat çeken Oğuz Atay'ın bu tavrının altında yatan birçok sebep bulunabilir. Bu nedenlerden en dikkat çekenini Oğuz Demiralp'in “Oğuz Atay'ı Değerlendirmek Yolunda” adlı makalesinde dikkat çektiği husustur:

“Oğuz Atay'ın bireysel değişimi bunca önemsemesinin başka bir nedeni daha var: toplumsala inançsızlık.”⁵³⁵

Bu "toplumsala inançsızlık" fikrinin altyapısını oluşturan yaşamsal tecrübeler alanında var olan gerçeklikle uyulaşmama sorunu bireyi en azından kendi alanında kendini var etme yoluna gitmeye sürükler; çünkü toplumsal alan, farklı güç odaklarının etkisi ile şekillenir. Selim Işık ve Turgut Özben gibi insanların bu "gerçeklik" yanılışmasını reddetmeleri bir noktaya kadar güçlü argümanlarla beslenir. Fakat, Selim intihar etmeyi tercih etmesi, Turgut Özben'in ise kendi benliğinin parçalanması yoluyla ortaya çıkardığı Olric ile birlikte kaybolması, bu tip insanların toplumda var olamamasının alegorisi niteliğindedir.

⁵³⁴ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.664.

⁵³⁵ Demiralp, O. (2007). Oğuz Atay'ı Değerlendirmek Yolunda. (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının “Oyun/Bozan”ı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 197.

4.5.12. Öteki Benliğin İnşası: Olric Örneği

"Öteki" fikrinin ortaya çıkışı hiç kuşkusuz "ben" fikrinin ortaya çıkışını takip eder. "Ben" in sahneye çıkışı ve kendi nitelikleri üzerine düşünerek kendisini inşa etme süreci de ötekinin neliği üzerinden belirlenir. Dolayısıyla "öteki" kendini "ben" in zıttı olarak ortaya koysa da onun yokluğu durumunda "ben" in varlığı da sorgulanabilir duruma gelir. "Tutunamayanlar" ın "öteki" si Olric' in ortaya çıkışının altında yatan nedenlerin başında da hiç kuşkusuz "öteki" ne ihtiyaç yatar. Her ne kadar kişi, dış dünyayı içinde barındırdığı bireylerle birlikte ötelese de kendi sınırlı varlık alanını aşabilmesinin yolu "öteki" nin eleştirel bakışından geçer. Bu anlamda, "ben" in ya da "bilinç" in herhangi bir dolayımlayıcıya ihtiyaç duymasının çeşitli nedenleri olabileceği gibi, temelde bu ihtiyaç "Tanrı" ya ya da "Öteki" ne duyulan ihtiyaç olarak düşünülebilir.

"Dostoyevski'ye özgü bilinç, tıpkı Kierkegaard'ın Ben'i gibi, dışsal bir dayanak olmadan varlığını sürdüremez. Tanrı-dolayımlayıcıdan vazgeçtiği andan insan-dolayımlayıcının etkisi altına düşer. Üç boyutlu perspektifin, bir tablonun tüm hatlarını tablonun "arkasında" ya da "önündeki" belli bir noktaya yönlendirdiği gibi, Hıristiyanlık da hayatı bir kaçış noktasına doğru, ya Tanrı'ya ya da Öteki'ne doğru yönlendirir. Seçmek her zaman kendine bir örnek seçmektir ve gerçek özgürlük de insan-örnekle tanrı-örnek arasındaki temel tercihte yer almaktadır."⁵³⁶

Oğuz Atay'ın Dostoyevski'yle olan ilişkisi düşünüldüğünde bu değerlendirme roman oluşturma sürecindeki benzerlikler açısından anlamlıdır; fakat, Turgut bu "öteki" arzusunu ne Tanrı-dolayımlayıcı ne de bireysel-öteki alanında tatmin edememiş, üçüncü bir yol deneyerek kendi hayali "öteki" sini yaratmıştır. Turgut Özben'in yaptığı bu hayali yaratım işlemi, aslında özbenliğin parçalanması ile ilişkilidir.

""Tutunamayanlar"daki Selim-Turgut, Turgut-Olric çiftleri, edebiyatta örneği bol olan 'insanı parçalara bölerek yansıtma' tekniğinin Oğuz Atay kurmacasındaki uzantıdır. Bu tekniğin çağcıl örnekleri içinde ilk akla gelen, Atay'ın askerlik döneminde çevirdiğini bildiğimiz, Beckett'in "Godot'yu Beklerken" oyunundaki

⁵³⁶ Girard, R. (2013). *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat*. (Çeviren: Arzu Etensel İldem). İstanbul: Metis Yayınları, s.64.

*Vladimir ve Estragon çiftidir. Bu absürd ikili "tek bir insanın bedenine tutsak edilmiş çelişkili özelliklerin parçalanmış biçimidir."*⁵³⁷

Turgut ve Olric arasında görülen tamamlayıcı ilişki de bu durumun anlaşılması adına önem arz eder. Olric, Turgut'a "efendimiz" diye hitap eder; dolayısıyla Turgut'un bir parçası olarak düşündüğümüz Olric, Turgut'un "efendi" olduğunu baştan kabul etmiştir. Fakat bu ast-üst ilişkisi "efendimiz" hitabı dışında, diyalogların genel seyrine yansımaz. Olric de "tıpkı" Turgut gibi rahatsız olduğu konuları eleştirir.

*"İnsanları artık olmaları gerektiği gibi düşünmek istiyorum. İnsanlar, artık aydınlara verdikleri umumi vekâletnameyi geri alsınlar istiyorum. Bütün bunlar çok söylendi efendimiz. Bütün bunlar artık yapilsın istiyorum. Bu insanlardan biri, şimdi yanınızda olsaydı canınız çok sıkılırdı, sanıyorum. Onlar da artık sıkılsınlar kendilerinden: böyle olsun istiyorum. Aramızdaki duvarları yıksınlar istiyorum. Duvarları yıkmayı akıl ederlerse sıkıcı olmamayı da becerirler Olric. Yapamazlar, efendimiz. Alice'in dünyasında kahramanlar bir konunun içinden çıkamayınca, hemen başka bir konuya geçerler. Biz de öyle yapalım Olric. Ben de insanları ve özellikle işin içinden çıkamayan insanları seviyorum Olric. İnsanlarla görüşmek istiyorum: acaba kabul günleri ne zaman, biliyor musun?"*⁵³⁸

Murat Belge'nin Turgut ve Selim üzerinden ortaya koyduğu ortaya koyduğu ego-üst ego değerlendirmesi Selim ve Turgut arasındaki ast-üst ilişkisine işaret eder. Belge'ye göre Turgut "ego"yu, Selim ise "üst-ego"yu temsil eder:

*"Selim bir bakıma ülküsel, peygamberimsi. Turgut daha normal, daha dünyevi bir "tutunamayan". Selim'e hayran..."*⁵³⁹

Öteki benliğin açığa çıkması, karakterlerin dış dünya ile ilişki kuramamasından kaynaklanır. Aslında bu dış dünya, "ben"nin hemen dışı, aile, arkadaş ortamıdır. Yaşanan süreç içerisinde Turgut'un geldiği nokta, onun Olric'i var etmesini gerekli kılar.

⁵³⁷ Ecevit, Y. (2016a). *Ben Buradayım...*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.177.

⁵³⁸ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.585.

⁵³⁹ Belge, M. (2007). *Tutunamayanlar*. (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.152.

*"Ayrıca Turgut, öyle zayıf anlar yaşıyor ki neredeyse konuşacak gibi oluyordu. Fakat nereden başlamalıydı? Başlamadan yoruluyordu; bir kadın ilişkisini anlatmak, itiraf etmek daha kolaydı. Yok canım, böyle şey anlatılır mıydı? İnsana deli derlerdi sonra. Deli mi? Olrıc anlatabilirdi belki? Olrıc mi? Nasıl ayrı düştüm evimden böyle, Olrıc? Neden her istediğimi anlatamıyorum? Neden, aynı yaşantının içinde bulunan insanlarla hiçbir ilişki kuramaz oldum?"*⁵⁴⁰

Olrıc, Turgut'un kendisi ve çevresi ile giriştiği hesaplaşmanın başladığı genelev sahnesinde ortaya çıkar. Atay, bu bölümü bir çeşit soyutlama ile vermek istediğini belirtir. Genelevin, bütün bayağılıkların en yalın hâliyle açığa çıktığı yer olarak tasarlandığı düşünülürse, bu soyutlamanın Turgut'un genel yaşamının o ana kadarki durumuna işaret ettiği söylenebilir. Turgut, içinde bulunduğu yaşamın dibindedir ve Olrıc'in sahneye çıkmasıyla kendisi açısından bir umut ışığı doğar. Turgut, kendisine yol gösterecek birine duyduğu ihtiyacı böylelikle gidermiş olur.

*"Turgut'un özel dünyası, bu anılan bölümde, tam gerçekçilik açısından değil, bir soyutlama ile verilmek istenildi. Bir şeye daha değineceğim: Turgut'un dara düştüğü zaman kendi kendisiyle konuştuğu "Olrıc" de bu bölümde görünmeye başlar."*⁵⁴¹

Bu durum, Atilla Özkırmı'nın "Tutunamayanlar" adlı makalesinde şu şekilde değerlendirilir:

*"Çünkü Olrıc, hesaplaşmanın başladığı genelev bölümünde ortaya çıkar. İşte aranıp bulunamayandır o. Anlatılmayanın anlatıldığıdır. Turgut'un içindeki, yine bir başka Turgut'tur. Ola ki Selim yoktur, yaşamamıştır ya da Selim, Olrıc'in öncesidir. Turgut'un içindeki, ama Turgut'u rahatsız eden, tedirgin kılan bir Selim. Turgut'un öteki yüzü yani. Bir Don Kişot. Kendisinin kurduğu bir dünyada yel değirmenlerine saldıran bir Don Kişot. Don Kişotluk'u seçen bir Don Kişot"*⁵⁴²

Eserde görülen çift yönlü "benlik" inşası fikrinin hem öze hem de ötekine yönelen hâli, iç içe geçmiş bir süreci imler. Buna göre, hem Turgut ve Selim hem de

⁵⁴⁰ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.408.

⁵⁴¹ Seyda, M. (2007). *Tutunamayanlar Üzerine Oğuz Atay'la Söyleşi*. (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 397.

⁵⁴² Özkırmı, A. (2007). *Tutunamayanlar*. (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 142.

Olrıc ve Turgut arasında görülen ilişki bütün olarak, "Tutunamayanlar" tipinin farklı yönleri olaak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Faruk Haksal'ın "Tutunamayanlar Neyi Anlatıyor?" başlıklı makalesinde belirttiği gibi Selim Işık'ın sonunun geldiği noktada, Turgut Özben kendisine farklı bir biçime bürünmüş; yeni bir Selim bulur.

*"Selim Işık'ın kişiliği içinde yol alırken bu özün nasıl oluştuğunu görüyoruz. Onun bunalımlarını, tökezlemelerini, kaygılarını, sevinçlerini, coşku ile sarıldığı şeyleri ve bütün bunların sonunda içine düştüğü ruh halini izliyoruz. Bu da Selim Işık'ın ve giderek Selimliğin sonunu belirliyor. Peki Selimlik?.. Turgut Özben bu noktada yeni bir Selim buluyor. Onaylayan, "efendimiz" diyen, kavgacı olmayan bir Selim: Olric... Turgut Özben, Selim'i Olric'leştirerek bir kurnazlığa dayandırıyor hayatını, kayboluyor."*⁵⁴³

"Tutunamayanlar"ın, bu hayatı bırakarak başka bir hayat sürme arzusu da bu noktada anlaşılır hâle gelir. Turgut, kendi üstünlüğü kabul etmiş bir öteki-ben, öteki-Selim oluşturarak kaybolmayı seçerken; yaşadığı dünyadan istifa etmiş olur. Bu durum, tüm "tutunamayanlar" adına gerçekleştirilen bir eylemdir:

*"tutunamayanların bir kısmına bu acı gerçeğin farkına varma ve hayattan istifa hakkı verilmiştir itiraz ediyorum sayın başkan bu hayattan istifa ederek başka bir hayatı başka türlü yaşamak istiyorum sayın başkan."*⁵⁴⁴

Bu bölüm altında değerlendirilen "öteki-benlik" düşüncesi, Turgut Özben özelinde kendini bulur. Hem Selim hem de Olric, Turgut Özben'in "öteki-ben"i, "içses"idir. Turgut'un içinde bulunduğu yaşamdan çıkmasına yönelik ilk ciddi hamle Selim'in mektubu, ikincisi ise genelev sahnesinde ortaya çıkan Olric'tir. Dolayısıyla Turgut, kendisine giden yolu "öteki" dolayımıyla bulur. Oysa Selim, bilinçli bir şekilde başlayıp sürdürdüğü hayat yolculuğunun her adımını "kendisi" olarak atmıştır.

⁵⁴³ Haksal, F. (2007). Tutunamayanlar Neyi Anlatıyor? (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.149.

⁵⁴⁴ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 497.

4.5.13. "Bu Deftere Anlamsız Sözler Yazmak İstiyorum Artık"⁵⁴⁵: Modern Dünyada Anlam ve Anlamsızlık

"İlerleme" fikrinin açığa çıkardığı "maddi" kazanım yönü, rasyonalitenin temel ilkesi olarak bugünün dünyasında dahi etkinliğini sürdürmektedir. Bu tek odaklı yaklaşım biçiminin insan hayatı açısından "anlam"ı ise sorgulanması gereken bir alandır; çünkü maddi düzlemde yaşanan üretim-tüketim, arz-talep ilişkilerinin hızı yakalanamaz düzeye ulaşmıştır. Böylesi bir dünyada anlam üzerine daha somut bir deyimle "yaşamın anlamı" üzerine düşünmek ve tatmin edici cevabı bulmak zor görünmektedir. Bu noktada, Hilmi Yavuz'un, Bryan S. Turner'ın "Theories of Modernity and Postmodernity" adlı eserinin Sunuş yazısında kullandığı "*Rasyonalizasyon dünyayı düzenli ve güvenilir kılar; ama dünyayı anlamlı kılmaz*"⁵⁴⁶ ifadelerine atfen, bu "anlam" sorununa dikkat çekmesi çalışmamız açısından önem arz eder.

Modernitenin çelişkiye düştüğü noktalar kaynağını rasyonalitenin dünyanın maddi tarafına yönelik saplantılı bağının insani değerler ile arasına çektiği setten alır. Bu durum devamında "anlam" sorununun olgularla arasındaki bağın zayıflamasına ve "anlam"ın boşlukta sallanmasına neden olur. Dolayısıyla, dilbilimsel anlamda gösteren ve gösterilen arasındaki bağlantının kopuşu insanın yaşam ile kurduğu bağın zayıflamasına neden olur.

*"Modernlik bunalımını en iyi tanımlayan şey olgularla anlamın, ekonomiyle kültürün birbirinden kopmasıdır."*⁵⁴⁷

İçine düşülen ya da düşürülen bu "anlam" sorununun çözüme kavuşmaması, insanın bir biçimde içinde yaşadığı toplumu, insanları ve kendi benliğini benimseyememiş olmasına dayandırılabilir; çünkü bu benimseme ilişkisinin de en nihayetinde bir "anlam" mozaiği tarafından şekillendirildiği açıktır. Selim Işık'ın

⁵⁴⁵Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.631.

⁵⁴⁶Yavuz, H. (2009). *Alafrangalığın Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, s.44.

⁵⁴⁷ Touraine, A. (2016). *Modernliğin Eleştirisi* (10. Baskı). (Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.134.

mekânsal aidiyetten, toplumsal ve bireysel aidiyete kadar içine düştüğü "anlamsızlık" fikrinin intihara varan yolculuğunun adımları şu şekilde atılmıştır.

“Yatağımın karşısında bir pencere var. Odanın duvarları bomboş. Nasıl yaşadım on yıl bu evde? Bir gün duvara bir resim asmak gelmedi mi içimden? Ben ne yaptım? Kimse de uyardı beni. İşte sonunda anlamsız biri oldum. İşte sonum geldi. Kötü bir resim asarım korkusuyla hiç resim asmadım; kötü yaşarım korkusuyla hiç yaşamadım”⁵⁴⁸

Yaşamdan korkmanın, aidiyet ilişkisi kuramamanın altında yaşama bağlanamama/yaşamı anlamlandıramama fikrinin yattığı görülmektedir. Bu fikir, arzu edilen yaşam ile gerçek yaşamdaki farkın yarattığı çelişkinin aşılması noktasında belki de ilk adımdır. Fakat Selim Işık'ın içinde yaşadığı mekânla herhangi bir ilişki kuramamış olmasını fark etmesi dahi on yılını almıştır. Bu noktadan sonra yaşamın anlamı hakkında Selim'in söyleyecekleri, "vazgeçilmiş bir yaşam üzerine söylev" olarak kalacaktır.

Postmodernizmin anlam alanlarını genişletmesi Oğuz Atay'ın "anlam" noktasında arzuladığı özgürlük düşüncesini vermesi açısından önemlidir. Zira postmodern anlatı, anlamın sürekli yenilenen anlamlarının imkânları üzerine kuruludur.

"Post-modern sanat gerçekliği denenmemiş olanakların mezarlığı olarak onaylamak yerine, anlamların ebediyen natamamlığını ve dolayısıyla da imkân alanının özsel tükenmezliğini açığa çıkarıyor. Hatta burada bir adım daha ileri gidilerek, postmodern sanatın anlamının anlamın yapısının sökülmesi, daha doğrusu anlamın gizinin açığa vurulması olduğu bile söylenebilir. Bu giz, modern teorik pratiğin var gücüyle gizlemeye ya da yalanlamaya çalıştığı bir gizdir. Bu anlam ise, ancak ve sadece yorum ve eleştiri sürecinde "varolan" ve bu süreçle birlikte ölen bir anlamdır."⁵⁴⁹

Belirli bir anlamın telkin edilmemesine, anlamın "geçiciliği"ne yönelik bu vurgu, "ortak" anlam fikrini ötelemiş olur. Dil kullanımında görülen kalıpların dışına

⁵⁴⁸ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.594.

⁵⁴⁹ Bauman, Z. (2013). *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*. (Çeviren: İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.159, 160.

çıkma arzusu, bu noktada da kendini gösterir. Dolayısıyla Selim Işık'ın dil vasıtasıyla oluşturduğu anlam alanında da benzer bir sapma görülür. “Mantıksal” olarak belirlenmiş dünya düzeninden, mantıksal olmayan birtakım anlamlar vasıtasıyla çıkmak ister. En sonunda, kendi anlam dünyası içerisinde bir alanda yaşamaya başlar; istediği gibi okuyup yazmak istemesi bu anlam özgürlüğüne ulaşma gayesinin bir sonucudur.

“Benim için anlatmak, açıklamak, ancak kelimelerin anlamını değiştirmekle mümkün olacak galiba. Ben o yıllarda kelimelerin anlamlarını doğru dürüst bilmiyordum bile. Zaten hiçbir zaman kelimelerin anlamını doğru dürüst bilemedim. Her zaman kelimelerin, cümlelerin, insanın üstüne bir mızrak gibi saldıran düşüncelerin bunaltıcı baskısını duydum. En iyisi kendinle konuşacaksın, kendine yorumlayacaksın okuduklarını. Bu bakımdan hayatımın en güzel yılları ‘Pardayan-Pitigrilli-Fantoma’ dönemidir. İstedğim gibi okudum, istediğim gibi yorumladım. Kimse beni rahatsız etmedi, bey kardeşim. Düşünceleri de olayları da istediğim biçimde düşündüm. Gözlük takmanın nedenini yıllarca, göze toz toprak kaçması, gözün de böylece yorularak iyi görmemesi sandım. Bugün de öyle sanmak isterdim; bunun kimseye zararı dokunmazdı. Ben de, yalnız bana ait olan bir düşüncenin mutluluğuyla yaşardım.”⁵⁵⁰

Anlamli olmanın, akılsal olanla özdeş olması, kendi anlam dünyasını yaratmak isteyen Selim Işık'ın tahammülünü zorlar. Çünkü o, insanlarla çeşitli biçimlerde ilişki kurmaya çalışmış; fakat yeterince “anlamli” olmadığından dışlanmış. Bu nedenle Selim, defterine yazdığı sözlerin de anlamdan yoksun olmasını ister. Zaten anlayamamış, kendi anlamıyla bu dünyada var olamamıştır.

“Bu deftere anlamsız sözler yazmak istiyorum artık. Aklımı kullanmaktan ve anlaşılmaya çalışmaktan bıktım. Hiçbir zaman da anlamli olmayı becerebildiğimi sanmıyorum.”⁵⁵¹

Anlam-anlamsızlık ikilemi, Selim'den daha hafif şiddetli olmak üzere, Turgut Özben'de de görülür. Onun Selim'in intiharı ile başlayan dönüşüm süreci, anlam noktasında tıkanıklıklar yaşar. Yeni yaşama uygun yeni anlamlar üretmediğini

⁵⁵⁰ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.216.

⁵⁵¹ A.g.e., s.631.

belirten Turgut, kendi yeni anlamlarını ortaya koyma çabasının, Selim'in etkisi altında kalabileceğine işaret ederek; bir çeşit Don Kişot olmaktan korktuğunu ifade eder.

"Yaşantılarıma verdiğim eski anlamlar, birer birer kaçıyor. Yeni anlamlar veremiyorum kelimelere. Ben Selim değilim Olric. Selim romanları okuya okuya Selim'liğe özenen bir Don Kişot olmaktan korkuyorum. Don Kişot büyük bir soyhuydu efendimiz. Kendisine büyük saygım var"⁵⁵²

Turgut, bu anlam sorununu bir de yaşam ve ölüm ikiliği üzerinden değerlendirir. Ona göre, yaşamın anlamını bilmek, ölümün anlamını bilmekle mümkündür. Burada yine, dünyayı "bütünsel "olarak algılama düşüncesi öne çıkar. Yaşam, ölümle birlikte; ölüm de yaşam varsa anlamlıdır.

"Siz yaşayacaksınız efendimiz. Ölümü bilerek yaşamak istiyorum Olric. Yaşamının anlamını bilmek için, ölümün anlamının karanlıkta kalmasını istemiyorum. Bütün ayrıntıları henüz bilmiyorum."⁵⁵³

Anlamın akıl ile kurduğu sıkı ilişki karşısında yer alan Atay'ın bu noktada ortaya çıkan itirazını "saçma" kavramı ile ilişkilendirerek değerlendirilebilir. Eserin bir bölümde birbiriyle alakasız tarihsel kahramanların ve sıradan insanların birarada bulunduğu bir oyun tasarlar. Yazar, eserin bir başka bölümünde *"Tarihin bir tahriften ibaret olduğu"⁵⁵⁴* belirterek; bu saçmalığı kendi kurgusu dâhilinde anlamlı hâle getirir. Böylelikle tarihin önemli isimlerini, sıradan isimlerle bir arada kullanarak kendi "oyun" alanında; kendi "tarihsel tahrifi"ni gerçekleştirir. Alpaslan, Abdülhakhamit, Maksim Gorki, Osman Hamdi Bey, Hitler, Ziya Gökalp, Namık Kemal, Fuzuli, Bâki, Nedim gibi isimlerle; Selim, Burhan gibi sıradan insanlara birlikte yer verilir. Oyunda birbiriyle ilgisiz karakterlerin, ilgisiz konular üzerine gerçekleştirdiği diyalogların ironik bir üslup kullanılarak biraraya getirilmesi Atay'ın tarihsel tahrifidir.

⁵⁵² Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.417.

⁵⁵³ A.g.e., s.348, 349.

⁵⁵⁴ A.g.e., s.231.

Bu bölümde ele alınan konunun temel itirazı, akılsal, ortak bir anlam alanının dayatmacılığına karşı çıkmaktır. Anlamın dil vasıtasıyla oluşturulduğu ve her bireyin kendi ekinsel birikimi doğrultusunda anlam alanını geliştireceği düşünülürse; bu noktada ortaya çıkan statik anlam düşüncesi anlamsızlaşır.

4.5.14. Varlıktan Yokluğa: İntihar

“Dünya bir penceredir; her gelen öldü geçti”⁵⁵⁵

“Tutunamayanlar” romanının geniş bir perspektiften daralan bir perspektife doğru gidişatını birçok olay ve durum üzerinden takip etmek mümkündür. Aile, iş hayatı ve arkadaşların çerçevelediği geniş alandan; tek başına kalınan bireysel alana geçiş ile birlikte, intihar düşüncesinin ortaya çıkışı anlamlı hâle gelir. Yabancılaşma ve yalnızlaşma, gibi problemlerin açığa çıkmasıyla yaşanan psikolojik daralmanın temel nedeni “uyumsuzluk” olarak görülmektedir. Selim Işık ve Turgut Özben açısından bu “uyumsuzluk” düşüncesi bilinçli bir tercihtir. Özellikle, devlet eliyle düzenlenen toplumsal kurum ve kuruluşların, ideolojilerin baskıları üzerine böyle bir tercih yapılmıştır. Selim Işık’ın intihar, Turgut Özben’in ise sembolik bir kayboluş yoluyla terk ettiği bu düzen, aslında içinde yaşayanların köleleştirilmesi nedeniyle herkesi bir şekilde intihara sürükler; fakat bunun adını “yaşam” koyar.

“Devlet diyorum, herkesin, iyilerin ve kötülerin zehir içtiği o yere: devlet, herkesin iyilerin ve kötülerin kendini kaybettiği yer: devlet herkesin yavaş yavaş intihar etmesine – “yaşam” adı verilen yer”⁵⁵⁶

Dolayısıyla, bu koşullar altında insanlara sunulan yaşam biçimi, Selim gibi herkesi bir şekilde intihara sürükler. Yalnız burada şöyle bir fark ortaya çıkar: Selim’in gerçek anlamda ortaya koyduğu eylemsel intiharı karşısında, düzenli toplum yaşamına ayak uyduran “sıradan insanlar”, yaşayarak intihar etme yoluna sürüklenirler. Dolayısıyla Selim, bir kez daha bireyselliğini kutsayarak bilinçli bir tercih yapmış olur. Sıradan bir yaşamın içinden kopup gelen Turgut Özben için

⁵⁵⁵ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.558.

⁵⁵⁶ Nietzsche, F. (2017a). *Böyle Söyledi Zerdüşt* (11 Baskı). (Çeviren: Mustafa Tüzel). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.44.

Selim'in intiharının altında yatan nedenler son derecede önemlidir. Bu yüzden, "Selim'in yükselişi ve düşüşü"nü anlamak isteyen Turgut, her konuda olduğu gibi bu konuda da sistemli bakış açısının gerekliliklerini ortaya koyarak; "İntiharın Psikolojisi" adlı bir kitapta, bu konuya ilişkin bir bölüm arayışında olduğunu belirtir.

*"İntiharın Psikolojisi" adlı bir kitap almalıyım. Bununla ilgili bir bölüm bulacağımı sanmıyorum. Bütün kitapları okumadan biliyorsun. Öyleyim. Selim bana tanıklık eder bunda. Bilmem ne fakültesine gidiyorum; bu konuyla ilgili dersleri izliyorum. Sonra, dersin yarısında, arka kapıdan çıkıyorum ve imtihanda kopya çekiyorum: bütün dersler pekiyi, Selimoloji'den sıfır.*⁵⁵⁷

Böylesi bir kitapta Selim'in intiharına dair bir bilgi bulunmayacağına yönelik vurgu, Selim'in intiharının basit bir intihar vakası olmadığı anlamına gelmektedir. Bu anlamın verilebilmesi adına bir bölümde Turgut, Selim'in intiharı hakkında Sherlock Holmes'ün kahramanları Mister Holmes ve onun yardımcısı Doktor Watson ile konuşur. Bu ikili, Selim'in ölümüne daha ziyade kriminal bir vaka olarak bakarken; Turgut bu iddiaya yönelik itirazını açıkça dile getirir:

*"İntihar bir akıl hastalığıdır ve ancak bir akıl hastasının körleşmiş duyularının sağladığı soğukkanlılıkla başarılabilir. Muhakkak bir iz bırakmıştır; aksine ihtimal veremiyorum. Yalnız bunu, çok akıllıca, kurnazca yapmıştır. Manyakça bir zevk almıştır bunu yaparken de. Saçma. Selim'in böyle bir aptallık yapacağını sanmıyorum.*⁵⁵⁸

Selim'in intiharının altında yatan nedenlerin arasında "manyakça bir zevk alma"nın bulunmadığını düşünen Turgut açısından bu intihar meselesi daha derin köklere dayanmaktadır. O nedenle, "İntiharın Psikolojisi" adlı genel başlıklı kitaptan vazgeçip; "Bütün Yönleriyle Selim ve İntiharı" adlı bir kitabı aramaları gerektiğini düşünür. Böyle bir kitap mevcutsa, tüm meselenin çözüldüğüne inanılır.

*"Kazandığımız parayla gidiyoruz bir kitapçıya: bana "Bütün Yönleriyle Selim ve İntiharı" adlı kitabı verir misiniz? Ciddi bir tavırla isteriz. Boş bulunup verirse, çözüldü demektir mesele.*⁵⁵⁹

⁵⁵⁷ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.401.

⁵⁵⁸ A.g.e., s.316.

⁵⁵⁹ A.g.e., s.401.

İntihara giden yolun "anlaşılamama" düşüncesi ile kurduğu sıkı ilişki Turgut Özben'in intihar düşüncesini gerekçelendirmesi açısından önem arz etmektedir. Bu durum, temelde insanın kendini yansıtmaya ve toplumsal üretimin sonucu olarak ortaya çıkan anlamsal yapının çelişmesinden kaynaklanır. Selim'in kurmaca dünyada kendine yer açma arzusu, önsözler üzerinden kurguladığı dünyasında kendine bir özgürlük alanı inşa etme çabası Turgut'a da sirayet eder. Yalnız Turgut, kurguladığı önsözlerin muhatabının tavrını önceler. Buna göre, herhangi bir önsözün yazılması ve ilgi görmemesi durumunda ortaya çıkan "anlaşılamama" sorunu onu intihara sürükleyebilir. Bazı durumlarda ise yazdıklarıyla şöhret kazanmasına rağmen "anlaşılamama" nedeniyle yalnızlığı tercih edebileceğini beyan eder.

"Kendi önsözümü yazacağım. Olmayan romanların yazarı Selim Işık için önsözler yazacağım. Her önsözde, okuyucunun karşısına değişik bir kişilikle çıkacağım. Bin yazar kadar, on bin yazar kadar güçlü olacağım böylece. Bazı önsözlerde başarısız bir yazar olacağım: ilk eserimin ilgi görmemesi üzerine ümitsizliğe kapılarak intihar edeceğim. Bazen de, o kadar meşhur olduğum halde anlaşılmamış olmanın ıstırabını duyacağım gene: insanlardan kaçacağım."⁵⁶⁰

Turgut'un böylesi bir söylem geliştirmesi, Selim'in yaptıkları üzerinden onun intiharını anlaşılır kılma çabasından kaynaklanır. Selim'in intiharının Turgut'un yaşamının gidişatını değiştirdiği düşünülürse; bu çabanın esasen, kendisinin de girdiği değişim yolunda intiharın nasıl bir aşama olduğunu anlama isteğine yönelik dürtü olduğu anlaşılmaktadır.

Selim, intihar düşüncesine yaklaşırken, her şey gibi ölümü de zihninde kurgular. Gerçek yaşamda karşısına çıkan, özellikle babasının ölümüyle tecrübe ettiği ölüm biçimleri üzerinden kendi ölümünün nasıl olması gerektiğini anlatır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, sokakta değil, evde ölüm fikrinin benimsenmiş olmasıdır. Yaşamını insanlarla anlamlı kılmaya çalışmış ve bunu başaramamış olmasına rağmen; ölümünde de insanlara yer vermek ister. Nihai kararı ise ölümünün kimse tarafından bilinmemesi, "sıradan bir ölüm" olarak nitelendirilmesidir. Selim'in yapmak istediği şey, toplum tarafından değersizleştirilen

⁵⁶⁰ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.394.

yaşamı karşısında, ölüm biçimini kendi seçimine dayandırarak bir çeşit tepki ortaya koymaktır.

“Sokaktaki ölümden kaçmışım. Şimdi evdeki ölüme dayanamıyorum. Yatağa uzandım, düşünmeye başladım: neredeki ölüm daha iyi? Sokakta ölmek daha güzel; gene de evde ölmek istiyorum. Babamın ölümü gibi aceleye gelsin istemiyorum. Kimse yanımda olmayacak sokakta, kimsenin haberi olmayacak. İnsan, evde tedbirini ona göre alır. Konu komşuyu davet eder. Ölümümü gazeteden öğrenmelerini istemiyorum. Ya da hiç duymayacaklar. Aylarca sonra, öldüğümü bilen birinden öğrenecekler. Ne var ne yok, diyecekler. İyilik sağlık, diyecekler. Selim nasıl, diyecekler. Hayretle yüzüne bakacaklar. Duymadınız mı, diyecekler. Sonra, daha ne var ne yok, diyecekler; iyilik sağlık diyecekler. Sıradan bir ölüm. İki “iyilik sağlık” arasında kalacak ölümüm. Belgeler de kalmayacak geride. İsteseler de öğrenemeyecekler.”⁵⁶¹

İntihar düşüncesinin oluşumu irdelenirken, "Tutunamayanlar" eserinin tamamında hemen her konuda görülen "uyuşamama", "ötekileştirme", "yabancılaşma" fikirlerini göz ardı etmemek gerekmektedir. Bunların tamamı, intihar düşüncesinin oluşum zeminini teşkil eder. Özellikle, Selim'in insanlar ile ilişki kurma çabalarının bir sonuç vermemesi üzerinden okunabilecek olan bu süreç, kurgusal dünyanın Selim'in beklentilerine karşılık veremediği noktada son bulur. Bu ilişkisizliğe dair tüm özel durumlar, birer ayrıntı olarak değerlendirilebilir.

4.5.15. Her Şeyden Öte: “Tutunamayanlar”

Bu çalışmanın teorik altyapısından metnin yorumlandığı bölüme kadar görülen temel gerilim noktası, toplum ve birey arasında görülen uyumsuzluktur. Bu uyumsuzluğun birincil nedeni ise kendisine “özne” olma ve “dolayısıyla dünyanın merkezine geçme” olanağı sağlanan bireyin elinden alınan imkânlarla yaşam alanının daraltılması ve bu alanın, başka güçler tarafından yönetilebilir bir alan hâline dönüştürülmesidir.

⁵⁶¹ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.621.

Eserin birçok bölümünde, “tutunamayanlar” adı verilen grubun paylaştığı ortak özelliklere göndermede bulunulur. Bu özellikler üzerinden “tutunamayanlar” tipinin hayat karşısındaki durumunu anlamak mümkündür. Bu bağlamda; öncelikle, Selim Işık’ın “Tutunamayanlar” tarifine yakından bakmak yerinde olacaktır. Bu tarif ile Selim Işık, Turgut Özben ve Süleyman Kargı üçlemesinde görülen “tutunamama” fikrinin toplumsal düzlemde bir karşılığı bulunabileceği, dolayısıyla modern dünyanın kuşattığı bireylerin farklı bir alanda bir araya gelebileceği fikri açığa çıkar. Bu noktada, “Tutunamayan” tipinin bir hayvan türü olarak ortaya koyulması, onun insandan aşağı bir varlık olduğuna ve değersizliğine yönelik toplumsal algının tezahürü olarak düşünülebilir.

" Tutunamayan (disconnectus erectus): Beceriksiz ve korkak bir hayvandır. İnsan boyunda olanları bile vardır. İlk bakışta, dış görünüşüyle, insana benzer. Yalnız, pençeleri ve özellikle tırnakları çok zayıftır. Dik arazide, yokuş yukarı hiç tutunamaz. Yokuş aşağı, kayarak iner. (Bu arada sık sık düşer). Tüyleri yok denecek kadar azdır. Gözleri çok büyük olmakla birlikte, görme duygusu zayıftır. Bu nedenle tehlikeyi uzaktan göremez.

Erkekleri, yalnız bırakıldıkları zaman acıklı sesler çıkarırlar. Dişilerini de aynı sesle çağırırlar. Genellikle başka hayvanların yuvalarında (onlar dayanabildikleri sürece) barınırlar. Ya da terkedilmiş yuvalarda yaşarlar. Belirli bir aile düzenleri yoktur. Doğumdan sonra ana, baba ve yavrular ayrı yerlere giderler. Toplu olarak yaşamayı da bilmezler ve dış tehlikelere karşı birleştikleri görülmemiştir. Belirli bir beslenme düzenleri de yoktur. Başka hayvanlarla birlikte yaşarken onların getirdikleri yiyeceklerle geçinirler. Kendi başlarına kaldıkları zaman genellikle yemek yemeyi unuturlar. Bütün huyları taklit esasına dayandığı için, başka hayvanların yemek yediğini görmezlerse, acıktıklarını anlamazlar. (Bu sırada çok zayıf düştükleri için avlanmaları tavsiye edilmez.)"⁵⁶²

Selim Işık'ın zihninin karmaşıklığının bir yansıması olan şarkılarında “tutunamayanlar”ın yeri; genellikle, bir “kuşatılmışlık” durumu ile izah edilir. Işık’ın “Beşinci Şarkı”sında görüldüğü üzere, “düşman” tarafından kuşatılan tutunamayanların dertlerini anlatabilmesi gerekir. Oysa, “tutunamayanların prens”i

⁵⁶² Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.149, 150.

Selim Işık, anlatmadan anlaşılmanın peşinde olduğundan bu kuşatılmışlık durumunu aşamaz. Yapabildiği tek şey, birkaç dostuna anlatır gibi görüldüğü satırlarını kendi kendisiyle konuşma biçiminde ortaya koymaktır.

*"Tutunamayanların destanıdır bu şarki,
Dostum Süleyman Kargı.
Eller boşta kalıyor, tutunamıyorlar toprağa
Anlatamıyorlar, anlatılamayanı.
Anlatmak gerek: Düşman sarmış her yanı
Oysa, mesela Selim Işık
Anlatmadan anlaşılmaya aşık"⁵⁶³*

Bu durumun temel nedeni ise "ben" ve "öteki" ayrımının keskin çizgilerle belirlenmiş olmasıdır. Selim Işık, "öteki"lerle ilişki kuramamasının ardından, araya mesafe koyduğunu belirtir; fakat bu mesafe, yalnızca, Selim Işık açısından anlamlıdır. Çünkü, "ötekiler", yani bir şekilde toplumda tutunabilenler, kendine yer edinenler, kendi işleri ile meşguldür ve onların yaşamında Selim Işık gibi bir insanı yokluğu da varlığı kadar anlamsızdır.

"Ötekilerle artık görüşmüyorum. Darıldım onlara. Onlar bu dargınlığının farkında değil tabii. Kapıdan çıkıp gidince hemen unutuluyorum. Bir de benimle uğraşacak vakitleri yok. Çünkü uğraşmaya değmiyorum. Ben de darıldım onlara işte."⁵⁶⁴

Turgut, gazinonun önünde durup Aysel ve Esat'ın hareketlerini takip ederken; hareketlerindeki incelik dolayısıyla, onları nesli tükenmiş, değerli hayvanlar gibi görür. Bu hayvanların durumunu değerlendirirken; kapitalist düzenin insan yaşamı üzerindeki dönüştürücü etkisine işaret edilir. Bu durum, "tutunamayanlar"ın ortaya çıkması noktasında da önem arz etmektedir.

"Çevrelerindeki doğal beslenme şartlarının esnaf avcılar tarafından sistemli bir şekilde yok edilmesi, bu nazik hayvanların gittikçe azalmasına ya da ehlileştirerek özelliklerini kaybetmesine yol açmaktadır. Bazıları kat karşılığı, ahşap evlerdeki

⁵⁶³ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.133.

⁵⁶⁴ A.g.e., s.592.

*yuvalarından çıkmakta ve yeni yerleştikleri beton kafesler içindeki yaşayışa uyamamaya mahzunlaşmaktadırlar.*⁵⁶⁵

Burada görülen "kendi zamanına ait olmama" düşüncesi, Selim Işık'ın yaşadığı dönemde, tarih öncesi bir dönem olan "Utaç devri"nin esaslarına göre yaşamayı sürdürür. Bu durum, Selim'in "modası geçmiş bir yaratık" olarak nitelendirilmesine neden olur. Daha önce, "hayvan" olarak nitelendirilen "tutunamayanlar" topluluğuna ek olarak; Selim Işık'ın "yaratık" olarak nitelendirilmesi, insan-dışılığı işaret eder. Böylelikle, "tutunamama" fikrine bir neden zemini oluşturulmuş olur.

*"Utaç devri, tutunamayanların (disconnectus erectus) ortaya çıktığı tunç devrinden hemen sonra gelen tarih öncesi bir dönemdir. Selim Işık, modası geçmiş bir yaratık olduğu için bu dönemi günümüzde yaşamaya çalışmıştır. Utaç devri bugün bütünüyle yürürlükten kaldırıldığı halde, Selim kararın ilanı tarihinde bir dalgalılık eseri olarak durumdan haberdar olamadığı için, eski kararın gereklerine göre hareket etmiştir.*⁵⁶⁶

Eserin kurgusu dâhilinde görülen bu özelliklere ek olarak, yazar Oğuz Atay'ın "tutunamayanlar"ı yazarken düşündüklerini ve tutunamayanları ne amaçla konu ettiğini değerlendirmek gerekir. Atay'ın Pakize Kutlu ile "Tutunamayanlar Üstüne Oğuz Atay ile Konuşma"⁵⁶⁷ adlı söyleşisinde yönelttiği "Tutunamayanlar ile neyi yapmak, neyi vermek istediniz?"⁵⁶⁸ sorusunun cevabı şu şekildedir:

"Tutunamayanlar ile çok basit bir iş yapmak istedim; insanı anlatmayı düşündüm. Kapalı dünyalar içinde yaşayan yazarların bile bu cümleye hemen isyan edeceğini, "Peki herkes ne yapıyor?" diye öfkeleneceğini bildiğim halde bu basit gerçeği söylemekten kendimi alamıyorum. Ben, kahramanlarının iplerini istediği gibi oynatarak insanlardan kuklalar yaratan büyük romancıların yeteneklerinden yoksunum. Roman kahramanlarına uygulayacak büyük nazariyelerim, onları peşinden koşturacağım büyük ülkülerim yok. Ya da insanlara, özellikle

⁵⁶⁵ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.391.

⁵⁶⁶ A.g.e., s.430, 431.

⁵⁶⁷ Kutlu, P. (2007). *Tutunamayanlar Üstüne Oğuz Atay ile Konuşma*. (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.400.

⁵⁶⁸ A.g.e., s.400.

*tutunamayanlara saygım büyük olduğu için, acıyorum onlara; böyle büyük büyük meselelerin makale, inceleme, deneme gibi yazı türlerinin konusu olduğunu sanıyorum.*⁵⁶⁹

Atay'ın ısrarla, "insanı anlattığına" yönelik vurgusu, hayat karşısında varlık gösteremeyen, zayıf yönleriyle öne çıkan kahramanları konu edinmesi ile ilişkili olabilir. Zira "Tutunamayanlar"ın çok yönlü tavrı nedeniyle her okur onda kendi yaşamından bir parça bulabilir. Aile ile uyuşamamak, devlet dairesinde bürokratik engellere takılmak, hayattan korkmak, doğayı özlemek, ölümden korkmak bu parçalardan birer örnek olarak düşünülebilir. Mehmet Seyda'nın bir röportaj esnasında Oğuz Atay'a "Romanınızı biraz "insansız" buldum" ifadeleri üzerine Atay, insanı akıl ve duygularıyla bir bütün olarak ele aldığını belirtir:

*"Romanda bütünüyle insana yönelmek istemişim. Onu sizin belirttiğiniz gibi sadece akıl bakımından değil, duygularıyla ve aldığı bütün etkilerle vermek istemişim.*⁵⁷⁰

Bu "insansızlık" eleştirisinin bir diğer nedeni, dönemin roman anlayışına hâkim olan "yerlilik" düşüncesiyle yaşanan çelişkiden kaynaklanmaktadır. Atay, söz konusu dönemde roman anlayışını temsil eden Orhan Kemal, Kemal Tahir ve Yaşar Kemal'den farklı bir insan tipi ile "sahiciliğini" ortaya koyar. Bu bağlamda Selim İleri, eleştirilerini, "yerlilik" peşinde koşanların sahicilik anlayışına yöneltir.

*"Ama bu romandan bir yandan da, gerçekten "sahicilik" fışkıyordu. Yerlilik ardında koşanların bu sahiciliği yerlilikle eşanlı bulmamalarını anlayamazdım.*⁵⁷¹

Bu "yerlilik" anlayışına karşı Yıldız Ecevit, Oğuz Atay'ın geliştirdiği roman anlayışının toplumsal olanı malzeme hâline getirmesine dikkat çeker. Bu şekilde yazarın, "yerlilik" düşüncesini yarattığı kurgunun tamamlayıcısı hâline getirmesini büyük bir başarı olarak nitelendirir.

⁵⁶⁹ Kutlu, P. (2007). Tutunamayanlar Üstüne Oğuz Atay ile Konuşma. (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 400.

⁵⁷⁰ Seyda, M. (2007). Tutunamayanlar Üzerine Oğuz Atay'la Söyleşi. (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 397.

⁵⁷¹ İleri, S. (2005). Oğuz Atay'ın Mektubu. *Varlık*, Sayı:1169, 37.

*“Onun en büyük başarısı toplumsal ögenin ana amacı sanıldığı bir ortamda toplumsallığın, yaratılan estetik bütünüün hizmetinde bir malzeme olarak nasıl kullanılabileceğini Türk okuruna göstermiş olmasıdır. O, Türk modernist romanın duayenidir.”*⁵⁷²

Faruk Haksal ile gerçekleştirilen “Tutunamayanlar Neyi Anlatıyor?” isimli röportajda vurgulanan ise modernitenin kuşattığı dünyada, insanın tüm yönleriyle evrensel kültüre sahip çıkma arzusudur.

*“Tutunamayanlar’da anlatılan, insan denilen varlığın objektif ve saflığı ile var olan belirli bir insanın, evrensel kültürün bütün beşeri unsurlarına çocuksu bir heyecanla sahip çıkarak içinde yaşadığımız dünya ile giriştiği bir ölüm kalım savaşıdır.”*⁵⁷³

Burada öne çıkarılan “çocuksu” tavır, insanın özüne yönelik bir işarettir. Modernitenin hayatın her alanına yönelik müdehalesinin, insan varlığını tehdit ettiği andan itibaren ortaya koyulan bu çocuksu tavır, Selim Işık’ın vazgeçerek intihara sürüklenmesi ile sonuçlanır. Çocuksu olanın savaşı, kendi ölümüyle son bulur.

Pakize Kutlu ile gerçekleştirilen röportajda Selim Işık, “birçok tutunamayanın bileşkesi” olarak nitelendirilir. Dolayısıyla Selim Işık bir simgedir. Bu simgenin altında birçok isim bulunabileceği gibi Atay’ın kendisi de bizzat bulunur.

“Selim Işık, birçok tutunamayanın bileşkesidir. İntihar eden bir arkadaşım, Ural var; ama bütünüyle Selim Işık o kadar değil. Belki ben varım (bu cümleyi yazmayın). Adlarını yazmanın sakıncalı olduğu birçok arkadaşım var. Herkesin “tutunan” olmak istediği bir ülkede tutunamayanlığı seçen Selim Işık’la yakınlığının olması birçok kimseye dokunur diye onların adlarını saymak istemiyorum. Selim öldü. Selimlik de ölmüştür. Başarının insanı sevimsizleştirdiğini yazmıştım bir yerde; fakat tutunamayanlığın sevimliliğine de kimsenin yanaşmadığını görüyorum. Neden yanaşsınlar? Bir arkadaşımın

⁵⁷² Ecevit, Y. (2016b). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, s.88.

⁵⁷³ Haksal, F. (2007). *Tutunamayanlar Neyi Anlatıyor?* (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay’a Armağan Türk Edebiyatının “Oyun/Bozan”ı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 149.

*dediğine göre, ben romanda herkesi bir bakıma tutunamayanlığa çağırıyormuşum. Henüz bir karşılık alamadım.*⁵⁷⁴

Bu ifadeler romanda da karşılığını bulmuştur. Selim Işık, “tutunamayanlar”dan söz ederken, bunun birçok tutunamayanın bileşkesi olduğu fikrini açıkça ifade eder:

*“Bütün hayatınca konuştu. Sonunda tutunamayanlar diye bir söz çıkarabildi ortaya: bir tek kelime. Çoğul bir kelime. Unutamadığı bazı insanları birleştiren bir kelime.”*⁵⁷⁵

Bu bileşkenin içinde Turgut'un da bir tip olarak var olduğu söylenebilir. Selim Işık'ın hayatının erken dönemlerinden itibaren sezdiği uyumsuzluk probleminin onda daha sonra açığa çıktığı görülür. Turgut, kapitalist dünya düzenine bir şekilde kapılan; fakat, bu düzen içerisinde maddi olarak sahip olduklarına sırt çevirebilen ve bu şekilde, bu dünyanın asıl değerlerine yönlenebilen insanların sembolüdür.

*“Turgut Özben'in durumu farklı bir bakıma. Turgut, bütün çabasına rağmen tutunamıyor. Bu açıdan Selim kadar akıllı değil. Belki de Turgut, bir kişinin, bir tutunamayanlar prensinin ortaya çıkararak, hepsi adına sonuna kadar dayanmasını istediği için kata, arabaya ve küçük burjuva nimetlerine boş verip tutunamamayı seçiyor. Selim'le birlikte Selim öldükten sonra yola çıkıyor. Son olarak bir trende görmüşler onu. Belki yolculuğu bitmemiştir daha.”*⁵⁷⁶

“Tutunamayanlar”da Turgut'un da dâhil olduğu Selim Işık ile birlikte simgeleştirilen tip, esasen modernitenin kuşattığı tüm yaşam alanlarında varlık gösteremeyen, kendini olduğu gibi ifade etmek isteyen insanları sembolize eder. “Tutunamayanlar”, Türk toplumu için Cumhuriyet rejimi ile birlikte ortaya çıkan temelsiz bir dönüşüm ve değişim ilkesini esas alan yaklaşımın yarattığı aidiyet problemini dert edinenlerdir. Rauf Mutluay “Tutunamayanlar”ı şu şekilde tarif eder:

⁵⁷⁴ Kutlu, P. (2007). Tutunamayanlar Üstüne Oğuz Atay ile Konuşma. (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının “Oyun/Bozan”ı*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.400.

⁵⁷⁵ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.708.

⁵⁷⁶ Kutlu, P. (2007). Tutunamayanlar Üstüne Oğuz Atay ile Konuşma. (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının “Oyun/Bozan”ı*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.400.

*“Bir yığın yanlıyla eğitilmiş cumhuriyet kuşaklarının bütün tedirginliğidir önümüzdeki. Bürokratik burjuva toplumunda öğretim yoluyla kendine yol açan, düzendeki saçmalıkları göre göre yıpranarak yaşayan, yaşadıkça kendinden vere vere eksilen, eğer kurtuluşunu bulmak isterse ya intihara benzer yok oluşlarla alıp başını giden ya gene intihara benzer eylemler içinde kendini bile bile yok eden aydın kişi. Bunlardır tutunamayanlar.”*⁵⁷⁷

Bu çalışmanın esas konusu olan “modernite eleştirisi” fikri, Batılılaşmanın, ilerlemenin zeminsizliğinden kaynağını alır. Tanzimat'ın ilânı ile resmen başlayan ve Kemalizm ile daha da görünür hâle gelen “Batı taklitçiliği”ni esas alan ezberci, kalıplaşmış tavır, bu toplumun insanının kendi özünden uzaklaşmasına neden olur. Bu bağlamda, Oğuz Demiralp “Oğuz Atay’ı Değerlendirme Yolunda” adlı makalesinde şu değerlendirmeyi ortaya koyar:

*“Çeşitli kişilerin ortak paydası olan tip belirli bir coğrafyanın ürünü; Batılı değil her şeyden önce. İsa, Batı uygarlığının özünü simgelerken, Türkiye’de son iki yüzyıllık yaşamımızın simgesi oluyor. Değişik bir açıdan bakalım Atay’ın romanına. Üstü kapalı bir karşı koyuş vardır Cumhuriyet’in üst-yapı devrimciliğine, göstermelik Batılılığa. Tepkisi birtakım şovenistlerinki gibi Batı’ya değil öykünmecileredir. Başkışileri Batı usuyla Doğu duyarlığını birleştirmeyi dener, başaramazlar. Tarihin attığı kördüğüm boğar onları. Türk aydını Batı’yı özümleyememiştir, çünkü tanımamıştır. Kendi geçmişine de yabancısıdır büyük ölçüde. Köklü bir köksüzlüğü vardır.”*⁵⁷⁸

Abdullah Uçman’ın “İnsanımızın Romanı: Tutunamayanlar” adlı makalesinde öne çıkardığı gibi “Tutunamayanlar” toplumun her alanına sirayet eden tabulaşmış, kalıplaşmış, çürümüş kurum ve kuruluşlara, düşünce biçimlerine bir karşı çıkıştır. Eserde bahsedilen her ayrıntı, bir şekilde diğerini tamamlar. Dolayısıyla, tıpkı modernitenin ortaya çıkışı gibi, Türk modernleşmesi de iyi niyetlerle, ilerleme fikrinden hareketle yola çıkmış; fakat süreç içerisinde tüm iyi niyetler bir kenara bırakılarak, madde odaklı, kuralcı ve akılcı bir yaşamın dayatılmasına dönüşmüştür.

⁵⁷⁷ Mutluay, R. (2007). Tutunamayanlar. (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay’a Armağan Türk Edebiyatının “Oyun/Bozan”*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.159.

“Büyük bir kısmıyla Selim Işık’ın doğuşundan intiharına kadar geçen hayatı üzerine kurulan romanın ilk cildinde toplumumuzu bugünkü duruma getiren birçok meseleden söz edilir. Burada, Cumhuriyet devri eğitim sisteminden her gün şişirilerek büyütülen Orta Asya Türkçülüğüne; putlaştırılan kişi ve sistemlerden cinsiyet (seks) problemine; burjuva yaşantısından memur-daire hayatına; genelevlerden, barlardan, düşkün kadınlardan apartman mimarisine, apartman hayatına; teknokratların canı müteahhitlere, kitap okumayan cahil aydınlarımızdan medeniyetin otomatikleştirici düzenine; laiklik konusundan spora, gazeteciliğe, izmlere; klasik kafalı babalardan ilmi tabulaştıran profesörlere, çağ dışı sayılması gereken ilim adamlarına, 163. Maddeye kadar toplumumuzun birçok meselesi söz konusu edilerek ironiyle karışık eleştirilir.”⁵⁷⁹

“Tutunamayanlar”da görülen ortak özellikler ve eser üzerine Oğuz Atay ile birlikte birçok değerli ismin yaptığı yorumlar ışığında değerlendirilecek olursa, “Tutunamayanlar”ın bir dönem romanı olduğu ve ülkenin koşullarının bireyin ruh ve zihin dünyasındaki karşılığını esas alan bir yaklaşıma sahip olduğunu söylemek mümkündür.

4.5.16. “Tutunamayanlar”ın Ütopyası

Modernitenin geçirdiği dönüşüm sürecinin önemli bir sonucu “ütopya” ve “karşı ütopya” fikrinin açığa çıkmasıdır. Bu bağlamda "Tutunamayanlar"ın bir diğer önemli özelliği, içinde barındırdığı "ütopya" düşüncesidir. Bu düşüncenin sona erdiği ve daha ziyade karşı-ütopya fikrinin yükseldiği yirminci yüzyılda dahi Selim Işık'ın kendi zihnindeki ütopyayı dile getirmesi, içinde taşıdığı umudun bir sonucudur. Thomas More'un aynı isimli eseriyle ortaya çıkan "Ütopya" fikri, "Altın Çağ", "İdeal Şehir", "Cokaygne Ülkesi", cennet, binyıl, manastırcı ideal⁵⁸⁰ fikirlerinden kaynağını alır. Bu fikirler, tarih öncesi dönemden günümüze kadar varlığını sürdürür; bunun

⁵⁷⁸ Demiralp, O. (2007). Oğuz Atay'ı Değerlendirmek Yolunda. (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.196.

⁵⁷⁹ Uçman, A. (2007). İnsanımızın Romanı: Tutunamayanlar. (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.167.

⁵⁸⁰ Bakınız: Kumar, K. (2006). *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşıütopya*. (Çeviren: Ali Galip). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, s.38-42.

nedeni ise insanların her yerde ideal bir ötekilik hayaline bağımlı olmasıdır. Bir çeşit düş görme olarak nitelendirilen ütopyanın kendisinin bir arketip hâline gelmesi, onu oluşturan fikirlerin bir sonucudur. Ütopya fikirleri din gibi bazı hususlara farklı biçimlerde yaklaşırsa da More'un "Ütopya"sında, hazzı önceleyen canlı ve neşeli faydacı ruh, Ütopya'nın her yanında işbaşındadır.⁵⁸¹ Selim Işık'ın özlemini duyduğu ütopya düşüncesi ise yaşamın özgürleşmesi esasına dayanır. More'un ortaya koyduğu "canlı ve neşeli faydacı ruh" da esasen yaşamın öncelenmesi düşüncesini öne çıkarır.

*"Herkesin istediği gibi yaşadığı o uzak ülkenin özlemini duyuyorum. Belki de bu ülke çok yakın. Uzak olduğunu nereden çıkardım?"*⁵⁸²

"Tutunamayanlar"ın toplum ideali şu şekilde detaylandırılır:

*"Delilerle alay edilmeyecektir. Mahalle çocukları böylelerinin peşine takılmayacaktır. Para kazanamayanlara serseri denilmeyecektir. Babalar, kızlarını her çeşit insana vereceklerdir. Sokak köpeklerinin durumu düzeltilecektir. Çocuklar, masallarla ve Allah'ın vereceği cezalarla korkutulmayacaktır. Taşradan gelenler, şehirde doğmaktan başka meziyetleri olmayanlar tarafından hor görülmeyecektir. Kurnazlık ortadan kalkacaktır. Bu konuda sıkı tedbirler alınacaktır. Yüreğimizi ezen bu sıkıntı, başımızdaki bu ağırlık kalkacaktır. O zaman, bin yıllık saltanat başlayacaktır. Bin yıl daha sürecektir. Bin yıl daha sürecektir. Bin yıl daha sürecektir. Bin yıl daha sürecektir. Bin yıl daha, bin yıl daha..."*⁵⁸³

Burada vurgulanan "Bin yıl" düşüncesi, ütopyanın kaynağını oluşturan fikirlerden biri olan binyılcılığa yönelik bir gönderme olarak düşünülebilir. İnsanların kusursuz bir toplum ortaya koyması ile başlayacak bu binyıllık saltanat, eserin başka bir bölümünde cennet ideali ile özdeşleştirilir. Burada ortaya çıkan cennet düşüncesi, "öte" fikri gibi uzakta değildir; bu dünyanın içinde kurulabilecek bir yaşama işaret eder. Bu bağlamda cennet ideali, devlet ve onu bütünleyen

⁵⁸¹ Bakınız: Kumar, K. (2006). *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşıütopya*. (Çeviren: Ali Galip). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, s.38-42.

⁵⁸² Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.669.

⁵⁸³ A.g.e., s.241.

unsurların aksaklıklarına değinen Selim Işık ve Turgut Özben'in, kendi devlet ideallerini ortaya koyarken eleştirdikleri devlet anlayışı üzerine kurulur.

“Turgut beni dinlemeye mecbursun karşıma insanlık olarak dikilemezsin kimsenin bu hüviyete bürünmesini istemiyorum karşımda artık ben öldüm Turgut ölümle ödedim günahlarımın kefareti bana sıradan bahsedemezsin artık insanlık batsın yalnız beni dinlemek zorundasın buraya rüyalarımızı gerçekleştirmek gerçek cenneti kurmak ve kötü hayalleri kovmak üzere toplanmış bulunuyoruz onları gözyaşlarımızla mı eğlendireceğiz onlar bu çeşit eğlenceyi daha çok severler ama ne ağladık ne ağladık diye heyecandan titrerler birbirlerine anlattıkça oysa biz onlara cenneti sunacağız cennet muhallebiden duvarlar demek değildir sayın yetkili cennet insanların birbirlerini dinlemeleri demektir birbirlerine aldirmaları birbirlerinin farkında olmaları demektir sen beni dinleyeceksin sayın yetkili benim reyimle oraya geldin bana kulak vereceksin yanımdan hışım gibi özel muhafızların ve kurşun işlemez camlı arabalarınla rüzgâr gibi geçmeyeceksin öyle sahte bir samimiyet de istemiyorum benimle el sıkışırken resimler çektirmen gereksiz buyurun evladım sizidinliyorum sakın zile basıp beni ilgili memura göndermeyin yalvarırım kendiniz dinleyin olur merak etmeyin babanızın ölümü meselesini ele almış bulunuyoruz on altı ocak tarihinin resmî tatil olarak takvimlere geçirilmesi için ilgililere emir verdim hayır emir vermeyin kendiniz bizzat meşgul olun.”⁵⁸⁴

Dolayısıyla, hem binyılcılığa hem de cennet idealine yönelik göndermeler, Tutunamayanlar için tasarlanan ütöpik toplum düşüncesinin işareti niteliğindedir. Aynı biçimde, "İsa'nın ikinci gelişi" ile birtakım adaletsizliklerin, yanlışlıkların düzeltilerek toplumsal bir reforma gidileceğine yönelik göndermeler de bu sonuca ulaşılmasına neden olur. Oysa bir yanda Hıristiyanlık merkezli, dolayısıyla dinin iticigücünü esas alan bir ütopya dururken; bir yanda da hiçbir tanrısal araç olmaksızın insanlığın kurtulabilmesi fikrini esas alan bir ütöpik tavır bulunur. "Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya" isimli eserinde Kumar, dinin ütopya düşüncesi üzerindeki etkisini Hıristiyanlık üzerinden değerlendirir. Ona göre, herhangi bir dinin etkisi altında kalan ütopya düşüncesi, ütopya fikrinin var oluşuyla

⁵⁸⁴ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.510, 511.

çelişir; çünkü ütopya kusursuz bir toplum yaratma ideali ortaya koyarken, öncelikle insanı esas alan kusursuz bir toplum amacına doğru hareket eder.

"Piskopos Goodman'ın on yedinci yüzyılda ortaya koyduğu gibi "Cennet dünya üzerinde yeniden yaratılacak olsaydı, Tanrı insanı cennetten hiç kovmazdı." Dinsel radikaller için sorun, Christopher Hill'in dediği gibi, "çıkarımları ne kadar radikal olursa olsun, teolojileri ne kadar sapkınca olusa olsun, teolojiden kaçış yollarının teolojik" olmasıydı. Dünya üzerinde kusursuz bir toplulukurma amacı, nihayetinde, kutsal şeylere saygısızlıktı ve gerçekten de başka bir şey olamazdı. Bu, ilgiyi Tanrı'nın Şehri'ne karşı olarak, insanın şehrine gereğinden fazla yöneltiyordu. Hıristiyanlık ütopyacı itkileri kışkırtabilir ve sıklıkla kışkırtmıştır; ama aynı zamanda etkili bir şekilde boğmuştur ve hâkim ideoloji olarak kaldığı sürece hiçbir ütopyacı geleneğin kurulamayacağını temin etmiştir. Ne manastıra tefekkürcü kapanma ne de İsa'nın İkinci Gelişi" için aktif hazırlanma, insanların kendilerinin herhangi bir tanrısal aracının yardımı olmaksızın insanlığı kurtarma ve dönüştürme gibi tanrısal bir görevi üstlendiği ütopyacı girişim ile bir tutulamaz. Bu gözle bakıldığında Hıristiyanlığa göre ütopya her zaman için "daimi sapkınlık" olmalıdır ve son olarak, "Hıristiyan ütopya", terimlerdeki bir çelişkidir."⁵⁸⁵

Atay'ın ütopyacı fikirlere yaptığı göndermelerden binyılcılık insan merkezli bir ütopya düşüncesini öncelerken, cennet ve İsa'nın İkinci Gelişi ile simgeleştirilen ütopya düşüncesi din ile bütünleşir. Oysa, yazarın göndermeleri ile birlikte bir bütün olarak ele alındığında tüm bu ütopyacı fikirlerin bu dünyada insan eliyle gerçekleştirilebilmesi umulmaktadır.

Son kertede Selim Işık, üzerinde bu kadar durduğu, nasıl bir topluluk olduğuna dair detaylı bilgiler sunduğu "Tutunamayanlar"ın ansiklopedisini yazmak istediğini belirtir. Bu noktada, "Tutunamayanlar" eserinin yaratıcıları olarak düşünebileceğimiz insanlara duyduğu saygıyı da belirtir.

"Gerçek tutunamayanlara saygım büyüktür. Onları bir ansiklopedide toplamak isterdim. Türk Tutunamayanları Ansiklopedisi."⁵⁸⁶

⁵⁸⁵ Kumar, K. (2006). *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşıütopya*. (Çeviren: Ali Galip). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, s.44.

⁵⁸⁶ Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.672.

"Tutunamayanlar" romanı gerek içinde taşıdığı ağır eleştirel yük, gerekse okura ve daha ziyade dönem insanına yönelik taşıdığı mesajlar ve söylem çeşitliliği ile Türk Edebiyat içinde farklı bir yer edinmiştir. Eser boyunca, birçok farklı durum ele alınırken, toplumun her kesiminden insanın bu durumlardan birkaçını bir şekilde deneyimlediği ve ortak bir alanda bulunduğu gerçeği yadsınamaz. Bu ortaklığın kaynakları üzerine düşünüldüğünde, "tutunamayanlar" tipinin içinde barındırdığı çeşitliliği izah etmek kolaylaşacaktır. Söz konusu tipin kapsayıcılığı ve eserin bağlamsal anlamda ortaya koyduğu geniş içerik, belirli bir tarihsel dönemin sonucu olarak ortaya çıksa da; bu eser, bugünün dünyasını ve geleceğin düşünce dünyasını etkileyecek temel bir eser olarak kalacaktır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Oğuz Atay'ın "Tutunamayanlar" adlı eseri, "edebî bir tavır olarak modernite eleştirisi" bağlamında ele alınmıştır. Söz konusu eserin, geniş bir entelektüel birikim zeminine oturduğu görülmüş; bu nedenle, Atay'ın eleştiri alanı toplumsaldan bireysele, ideolojik alandan, entelektüel alana değin uzanan geniş bir çerçeveyi kapsayacak biçimde sınıflandırılmıştır. Bu çerçeve içinde ele alınan ana başlıklar ve alt başlıklar düzeyinde sorunsallaştırılan konuların kaynağı, daha ziyade Batı medeniyetinin gelişiminde kilit rol oynayan moderniteye geçiş ve modernitenin çözülme aşamalarından alınmıştır. Bunun temel nedeni, kavramsal olarak "modernite"nin Batı kaynaklı olmasına rağmen, etki alanının Türkiye'yi de kapsayacak kadar geniş bir alana işaret etmesidir. Kuşkusuz küreselleşme ve kapitalizmin getirdikleri bu durumun açıklanması için yeterli olacaktır.

Söz konusu kavramın ortaya çıkış süreci ve geçirdiği dönüşüm aşamalarının hayatın birçok alanına etkide bulunduğu görülmüştür. Bu etkilerin hepsi, insanın doğal özünden uzaklaştırılması sonucunu doğurmuştur. Bu bağlamda özellikle, modern devlet anlayışı üzerinde durularak; modern devlet içerisinde bireyin yeri tartışılmıştır. Devletin, ideoloji ve sistemler üzerinde kendini var etmesinin ne anlama geldiği hakkında detaylı bir araştırma yapılmış ve bu noktada ortaya çıkan birey-devlet çatışması, Selim Işık ve Turgut Özben'in devlet ve onu tamamlayan sistemler karşısındaki tavırları doğrultusunda ele alınmıştır.

Modernitenin doğuşu ile birlikte bireyin dünyanın merkezi hâline gelerek "özne"ye dönüşüm sürecinin, modernite krizi ile birlikte tersine doğru bir gidişata evrilmesinin "Tutunamayanlar" romanında görünür hâle gelmesi, çalışmamızın ana hareket noktalarından bir tanesidir. Özellikle Selim Işık ve onun tamamlayıcısı olarak düşündüğümüz Turgut Özben'in iki ayrı tipi ortaya koyduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre, Selim Işık, "tutunamayan" tipinin asıl temsilcisi olarak, modern dünyanın modern olma vaadiyle ortaya koyduğu yaklaşımlarla temelden çatışma yaşayan modern insan tipini yansıtan bir karakter olarak değerlendirilmiştir. Turgut Özben ise modern dünyanın konforlu yaşam idealine kapılmışken; bu dünyayı reddeden, hayatın gerçek anlamı üzerine kafa yormaya başlayan bir karakter olarak karşımıza çıkar. Öznenin dünya üzerindeki konumunun geçirdiği süreç ele alınırken, teorik bir zemin oluşturulması amacıyla düşünsel anlamda bu dönüşümün

arka planını açıklayan Karl Marx, Friedrich Nietzsche, Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer'in görüşlerine başvurulmuştur. Temel olarak tüm bu düşünürlerin ortak noktası, insanın doğal yaşamından kopararak, "şeyleştirilmesi"ne karşı koymalarıdır. Bu bağlamda, Karl Marx ile devlet ve insan ilişkisinin ekonomik boyutu ele alınmış; kapitalist burjuva sisteminin toplumsal yaşam üzerinde yarattığı olumsuz etki üzerinde durulmuştur. Marx'ın ekonomi temelli modernite eleştirisinin ekonomik bir çözüm öngördüğü ortaya koyulmuş ve kapitalizmle öne sürülen "tüketim toplumu" fikri ile insanın doğal ihtiyaçları arasında görülen çelişkilere değinilmiştir. Feodal toplumun bir eleştirisi olarak var olan modern toplumda, ortaya koyulan sistemler vasıtasıyla feodalizmin modernleştirildiği, dolayısıyla insan hayatına yönelik sistemli iyileşme hareketinin asla ulaşamayacak bir ideal olarak topluma sunulduğu anlaşılmıştır. Maddenin kutsallaştırıldığı bir dünyada kendi anlamını arayan insanın "yabancılaşma"sının öncelikle, üretim süreçlerinde kendi emeğine yabancılaşması ile birlikte ortaya çıktığı görülmüştür.

Friedrich Nietzsche'nin "modernite eleştirisi" ise insan ve insanı saran tüm modern koşullar arasındaki ilişkide, insan aleyhine çıkan sonuçlar üzerine odaklanır. Onun için önemli olan, bu dünyada var olan, yaşayan insanın tüm duygularıyla, eksik ve fazla yönleriyle tam olarak varlığını duyumsamasıdır. Buradan da insanın beden ve aklın bir bütün olduğu sonucu çıkmaktadır. Nietzsche'nin, "uygarlık" kisvesi altında insan bedeninin, dolayısıyla, içgüdülerinin aşağılanmasına karşı çıktığı görülmüş; insanın bir bütün olarak algılanması gerektiği düşüncesi öne çıkarılmıştır. Bu durum ise toplumsal alandan bireysel özgürlüğe doğru giden yolda atılan ilk adım olarak değerlendirilmiştir. İnsanın kendi içgüdüleri ve zihinsel süreçleri doğrultusunda bir yaşam biçimini tercih etmesinin onu özgürleştirdiği düşünülmüştür. Modern dünyanın "sistem" kurma ve her şeyi bir düzen içerisine dâhil etme düşüncesinin insanı engelleyen, sınırlayan ve kendi özünü keşfetmekte zorlanmasına neden olan bir dünya anlayışı olduğu sonucuna varılmıştır.

Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer'in düşünceleri ise modernitenin kültürel bir eleştirisini sunan "Aydınlanmanın Diyalektiği" üzerinden değerlendirilmiştir. Dolayısıyla, Marx ile ekonomi-toplum, Nietzsche ile birey-toplum ekseninde değerlendirilen "modernite eleştirisi" düşüncesi, Adorno ve Horkheimer ile birey-kültür-teknik gelişim bağlamında ele alınmıştır. Mitolojinin, söylencelerin

yerini alan "akıl" merkezli Aydınlanma düşüncesi kendi dogmalarını yaratır. İnsan, doğaya tahakküm ettikçe, tahakküm ettikleri nesnelere yabancılaşır hâle gelir. Bu durum, Aydınlanmanın teknik ilerleme esasının "ruhsuz" bir sürece dönüştüğü ve onu biçimlendiren aklın da bir araç düzeyine indirildiği sonucuna varılmıştır. Aklın araçsallaşması ile toplumsal düzenin sağlanması ve sözde "ortak çıkarlar" doğrultusunda ilerleyen bir toplum ideali vaadedildiği anlaşılmıştır. Bu durumun kültürel noktada açığa çıkardığı sonuç ise araçsal aklın endüstrinin himayesine girmesiyle, kültürün de endüstrileşmesinin önü açılmıştır. Kültürün, her şey gibi üretilebilen ve tüketilebilen bir meta hâline getirildiği düşüncesi değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın temel iddiası olan "edebî bir tavır olarak modernite eleştirisi"nin kapsamı ve teorik altyapısının anlaşılması adına söz konusu düşünürlerden hareketle ele alınacak olan "Tutunamayanlar" romanı, Türk modernleşmesinin süreç ve sonuçlarına yönelik eleştiriler barındırmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu eleştirel tavrın "modernite eleştirisi" ile özdeşleştirilmesi fikrinin altyapısının anlaşılması adına Türk modernleşmesi, Tanzimat Fermanı'nın ilanından Cumhuriyet'in ilanına kadar ele alınmış ve ardından gelen Kemalist dönem ile bütünleştirilerek "modernite eleştirisi" ile kurulan bağlantılar ortaya koyulmuştur. Bu eleştirel tavrın bir edebi metnin kurgusu dâhilinde ortaya çıkmış olması da "Edebî bir tavır olarak modernite eleştirisi" düşüncesini açığa çıkarmıştır. Zira Oğuz Atay, düşüncelerini düz bir metin hâlinde okura aktarmak yerine, kimi zaman örtük kimi zaman açık göndermelerle bir dönem analizi yapmış; fakat bunu, roman kurgusuna dâhil etmiştir. Bu tercih, roman ve onun kapsamı hususuna değinilmesi gerekliliğini açığa çıkarmış ve "Edebî Bir Tür Olarak Roman, Edebî Bir Tavır Olarak Modernite Eleştirisi" başlıklı bölümde, roman türünün kapsamı ve yazara sağladığı imkânlardan biri olarak modernite eleştirisi anlaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın dördüncü ve en kapsamlı bölümü "Tutunamayanlar" romanının analiz edildiği bölümdür. Bu bölüm dört temel başlık etrafında şekillenen alt başlıklardan oluşmaktadır. Söz konusu eserde görülen "modernite eleştirisi", her başlık için farklı alıntılar kullanılarak gerekçelendirilmiştir. Bazı noktalarda, benzer durumların yol açtığı farklı sorunlara değinilirken; çıkış noktasında ve gerekçelendirme hususunda benzerlikler görülmüştür. Bu da sosyolojik bir kavram olan "modernite"nin, insan yaşamının her yönüyle değiştiği bir döneme işaret etmesi

ile alakalıdır. Yaşamı kuran birçok etmenin bir şekilde birbiri ile ilişkili olduğu düşünüldüğünde, farklı altbaşlıklar ile açıklanan bölümlerde, benzer gerekçelerden yola çıkılması anlaşılır gözükmemektedir.

Toplumsal alandan bireysel alana doğru ilerleyen çalışmanın ilk bölümü, modern insan ve onun toplumla olan ilişkisine odaklanmıştır. Bu bölümün ilk alt başlığı, modernitenin varlık alanını garanti altına alan ulus-devlet mantığından hareketle, "Türk tipi"ne odaklanmıştır. Bu bağlamda, Türk tipini oluşturan alaturkalık ve alafrangalık özellikleri üzerinde durulmuş; genel olarak Türklük kavramı altında yatan ortak özelliklere değinilmiştir. Bir diğer bölümde ise, toplumsal sistemlerin işleyişini kolaylaştırmak, dolayısıyla daha kolay yönetilebilir toplumsal düzenlemeyi gerçekleştirmek adına ortaya atılan kuralların eleştirisine yer vermiştir. Söz konusu kurallar vasıtasıyla insan yaşamının zihinsel ve fiziksel anlamda daraltılması Oğuz Atay'ın "kendi benliğini inşa etmek" isteyen kahramanları açısından katlanılmaz bir durumdur. Çünkü, bu kalıpyargılar, kurallar, tanımlar vasıtasıyla oluşturulan dünyanın toplumsal anlamda bir tatmin sunması beklenirken; bireyselliği ötelediği görülmüştür. Oysa "Tutunamayanlar"ın kahramanları, toplumsal olanın değil, insani olanın peşindedir. Oğuz Atay'ın insanlık durumlarına odaklandığı kısımların ele alındığı bölümde, yalnızca akıl ile var olmaya çalışan bireyin yaşamında eksik kalan yönlerin olduğu görülmüştür. Burada öne çıkan tez, insanın varoluşunun akli ve bedensel tüm yönleriyle bir bütün olduğu ve bu varoluşu kendi tercihleriyle belirlemesi gerektiği düşüncesidir. Medeniyetin, ilerleme uğruna tabiatı dilediği gibi kullandığı bir meta düzeyine indirgemesine yönelik tepkisel tutum, çalışmanın bir diğer alt başlığında öne çıkan fikirdir. Eserin başından sonuna dek görülen olumsuz çevre betimlemelerinin, en sonunda, Turgut Özben ve Olric'in gezisi sırasında "doğaya dönüş" fikrine uygun olarak, etkileyici tabiat betimlemelerine dönüşmesi yazarın niyetini ortaya koyması açısından önemlidir. Buradan çıkan sonuç, modernitenin insanı doğadan uzaklaştırdığı ve insanın daima, ait olduğu yere, doğanın kucığına dönme arzusunu içinde taşıdığıdır.

Selim Işık ve Turgut Özben'in, toplumsal alanda öne sürülen kurallar bütünü içerisinde kendilerine bir yer bulamadıkları ve gerçeklik ile hayal arasındaki sınırı net olarak çizemedikleri görülmüştür. Toplumsal olarak "verili" olan maddesel gerçekliği reddeden Selim Işık, roman ve masallarla var ettiği kurgusal dünyada

kendi gerçekliğini arar duruma gelmiştir. Bu durum, Selim Işık özelinde "Tutunamayanlar"ın genel bir tavrı olarak değerlendirilmiştir. Ona göre gerçeklik, insanın içinden geçenlerde aranması gereken bir olgudur. Dolayısıyla bireysel gerçeklik ve toplumsal gerçeklik anlamında bir çatışma olduğu sonucuna varılmıştır. Bu çatışmanın bireyi sürüklediği yalnızlık ise birçok çıkış noktası arayışını beraberinde getirmiştir. Bunlardan bir tanesi din ve metafizik alanına yönelmiştir. Bu konunun ele alındığı bölümde, insanın kendi yetersizliği olarak değerlendirdiği yalnızlığının üstesinden gelebilmek için birtakım aşkın sebepler arayışı içine girdiği görülmüştür. Bu arayış, genellikle, olumsuz yönde sonuç vermiş ve bireyin anlamsızlığa sürüklenmesinin nedenlerinden biri olarak görülmüştür. "Tutunamayan" bireyin toplumsal anlamda varlık gösterememesinin bir diğer nedeni de cinsellik ve kurumsallaşan aile anlayışına karşı yeteri kadar uyumlu hareket edememesi olarak değerlendirilmiştir. Cinselliğin baskılanması, aile kurumu ile sınırlı ve resmi bir nitelik kazanması, modernitenin temel ülkülerinden olan bireyin kontrolünü kolaylaştırması nedeniyle, Atay'ın kahramanlarının anlam veremediği durumlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü, burada da amaçlananın, insanın marjinalleşmesine, toplumdaki sapmasına müsaade edilmeden, düzen içinde yaşamını sürdürmesini sağlamak olduğu sonucuna varılmıştır.

İdeolojik eleştiri ekseninde ortaya çıkan "modernite eleştirisi"nin ele alındığı ikinci ana bölümde, devlet eliyle "rasyonellik" kisvesi altında sunulan kurum ve kuruluşların aslında birer kontrol mekanizması olduğuna dikkat çekilmiş ve bunların, devletin kendi varlığını garantilemek adına oluşturduğu sistemler olduğu sonucuna varılmıştır. Foucault'nun "Panoptikon" ile simgeleştirildiği devlet anlayışı bu bölümün çerçevesini oluşturmuştur. Modern dünyada insanın en özel anlarında dahi bir biçimde izleniyor oluşu, kontrol mekanizmalarının her an çalışır durumda olduğunu göstermiştir. Devlet ve birey arasında oluşan mesafe, bizatihi Atay'ın kahramanlarının dilinden aktarılmıştır. Demokrasi, bürokrasi, ulus, devlet, ideoloji, sınıf gibi kavramların sarmaladığı modern dünyanın insana duyumsattıklarının anlaşılması adına eserde yer alan durumlara odaklanılmış ve alıntılar vasıtasıyla söz konusu durum açıklanmaya çalışılmıştır. Kapitalizmin tahakkümü vasıtasıyla daraltılan yaşamda, "burjuva sınıfı" ve "diğerleri" şeklinde gayri resmi bir ayrıma gidildiği görülmüştür. Bu ayırım, doğaya tahakkümün bir sonucu olarak ortaya çıkan

“özel mülkiyet”e sahiplik ölçüsüne göre ortaya çıkarılan bir ayrımdır. Burjuva sınıfının dışında kalan üretici kesimin, sınırsız talep karşısında sınırsız bir arz sunulmasına yönelik çabasının, makineleşen bir insani kitle oluşmasına neden olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, üretimin yalnızca sonuca odaklandığı modern dünyada, doğadan ve insani değerlerden uzaklaşılması söz konusudur. Özellikle, Batı toplumunun üretim güçlerine sahip olması nedeniyle, Batı dünyası dışındaki alan, “sömürüye açık”, hammadde pazarları durumuna indirgenmiştir. Maddi kaynakların tüketilmesine yönelik burjuva refleksinin, yerel kültürlerin erozyona uğratılması biçiminde sonuçlandığı görülmüştür. Batı dünyası dışında kalan bir alan olarak Türkiye'nin kapitalist düzen karşısındaki sömürüye açık alanının, daha ziyade kültürel dejenerasyona neden olduğu tespit edilmiştir. Kapitalizmin kendini ayakta tutmak adına insanlara sunduğu idealler, söz konusu çalışma bağlamında "sahte cennet düşleri" olarak nitelendirilmiştir. Zira kapitalizmin insan yaşamını mekanik bir sürece dönüştüren anlayışını ayakta tutan sonsuz bir döngü içerisinde yenilerek "piyasaya", yani "topluma" sürülen daha iyi yaşam vaadi olduğu anlaşılmıştır. Bu mekanize yaşamın inşa edilme sürecinin bireylerin küçük yaşlarından itibaren okulda aldıkları eğitime entegre edilmiş olduğu görülmüştür. Kurgusal bir devlet anlayışı, eğitim vasıtasıyla öğenilmiş kuralların içselleştirilmesini amaçlar. Bu durumdan hareketle, "düzen" düşüncesinin altyapısı sağlanmış olur ve çalışmamızın dikkat çektiği unsurlardan biri olarak, Selim Işık gibi "marjinal" tiplerin eğitim vasıtasıyla bu düzen çarkına dâhil edilmesinin amaçlandığı görülmüştür. Bu noktada okulda öğretmen tarafından verilen eğitim ile dini temsilcilerin verdiği eğitim arasında bir koşutluk olduğu tespit edilmiştir. Öğretmenin de dini önderlerin de bir şekilde, toplumun idaresini devlet adına kolaylaştırmayı amaçladığına dikkat çekilmiştir.

Söz konusu tez çalışmasının üçüncü bölümünde entelektüel yaşama yönelik "modernite eleştirisi" ele alınmıştır. Modern dünyanın işlevselliği önceleyen mimari yapısı, estetikten yoksun yapıların ve sanat eserlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum, Oğuz Atay'ın eleştirdiği noktalar arasında yer alırken; "estetik" konusuna daha geniş bir perspektiften yaklaşılarak, sanat ve edebiyatta görülen "estetik yoksunluk"a da dikkat çekilmiştir. Bu duruma karşı verilen tepkinin "sanatçı duyarlılığı" ile ilişkili olduğu görülmüş ve eser boyunca, üzerinde durulan "büyük ve güzel şeyler" düşüncesinin kökenlerine dair yorumlarda bulunulmuştur. Selim Işık

için "büyük ve güzel şeylere ulaşma" düşüncesinin, tamı tamına insan olmakla ve modern dünyanın sunduğu düzenli, ilerleme odaklı, mekanik, doğa karşıtı, tahakküm merkezli yaşam biçimine temelden bir itirazı barındırdığı sonucuna varılmıştır.

Kültür meselesine bir kez daha dönülecek olursa, "kitle kültürü"ne yönelik eleştirinin, daha önce işaret edilen "kültürel dejenerasyon"la ilişkisi olduğuna dikkat çekilmiştir. Toplumsal yaşamın tüm alanlarında hâkim olan Batılı kültüre ait izler, "kültürel dejenerasyon"un anlaşılması adına örneklendirilmiştir. Dolayısıyla söz konusu "kitle kültürü"nü yerel kültürleri yerle bir eden kapitalist dünya düzeninin bir sonucu olarak, kültürü de bütünsel bir olgu hâline getiren toptancı zihniyete yönelik ciddi eleştiriler tespit edilmiştir. Böylesi bir dejenerasyonun, özünü kaybetme durumunun temel sorumluluğu ise entelektüel sınıfa yüklenmiştir. Yazarın, entelektüellerin toplumun önde gelen isimleri olarak, topluma yön verme misyonu taşıdıklarına yönelik düşüncesini, Selim Işık üzerinden kendisini de dâhil ederek ortaya koymuştur. Bu noktada, daha ciddi eleştiriler, özel olarak "akademi çevresi"ne yöneltilmiş ve üniversite kürsülerinden başlayarak birtakım sorunlar ortaya çıktığına yönelik eleştirilerin ortaya koyulduğu görülmüştür.

Entelektüel düzlemde, eleştiri mahiyeti taşımasa da yazar transformasyonu bağlamında, Oğuz Atay'ın kendisini etkileyen yazarlarla ve düşünürlerle kurduğu ilişki anlaşılmaya çalışılmıştır. Zira "Tutunamayanlar"da görülen edebî tavrın, bu yazarlar ve düşünürlerden beslendiği noktalar olduğu açıkça görülmüştür. Bu bölümde, Dostoyevski, Gorki, Kafka, Gonçarov, Wilde, Nietzsche, Kierkegaard, Ibsen gibi isimlerle kurulan ilişkiler açıklanmaya çalışılmıştır.

Eserin analizine ilişkin dördüncü ve son ana bölümde, modern dünyanın tüm kuşatma mekanizmaları karşısında, bireysel düzlemde açığa çıkan problemlere odaklanılmıştır. Bu durumun temel nedeni, modernitenin süreç içerisinde, söz hakkını bireyden alıp devlete vermesi olarak düşünülmüştür. Bu durum, bireyin merkezi unsur hâline gelerek dünyayı yönetebilme ve her şeyden önce kendini inşa edebilme imkânının elinden alınmasıyla izah edilebilir. Dolayısıyla, bireyin kendi tercihlerini gerçekleştiremediği, gerçekleştirdiği takdirde de bir şekilde "marjinalize" edildiği bir düzenin ortaya çıktığı görülmüştür. İki seçenekli bir yaşam anlayışından çıkan sonuç, bir yanda, düzenin kurallarına uyularak bir çeşit köleleştirmeye boyun eğmenin, diğer bir yanda ise marjinalleştirilerek toplum dışı bırakılmayı göze alarak

kendi akılsal ve duygusal süreçleri ile yaşamını belirlemeyi seçme yolunun olduğudur. Yaşamını belirlemek isteyen birey için zaman bir çeşit rakiptir; zaman ve insan ilişkisinin ele alındığı bölümde dikkat çeken husus, zamanın dahi nesnelere üzerinden ölçülebilen bir kavram durumuna indirgenmesidir. Bu durum, kapitalist dünya düzeninin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir.

Bireyin modern dünyada kendisine bir yer bulamamasının yalnızlaşma ve toplumsal yabancılaşma ile sonuçlandığı görülmüştür. Selim Işık'ın çeşitli biçimlerle insanlarla ve toplumla ilişki kurma çabalarının başarısızlıkla sonuçlandığı ve en yakınında yer alan, aynı evi paylaştığı annesine dahi yabancılaştığı tespit edilmiştir. Bu durum, birtakım ontolojik problemlerin kaynağı olarak düşünülmüştür.

Kendi varlığını sorgulayan, onu bir şekilde inşa etme düşüncesinde olan karakterler üzerinden ele alınan hürriyet düşüncesi "sakıncalı" olarak nitelendirilmiştir. Çünkü, Selim Işık'a göre hürriyetin direnme gücünü öne çıkarması ve sınırları konusundaki çelişkilerin toplumsal düzen açısından sorun yaratabilme potansiyeline sahip olduğu ortaya koyulmuştur. Selim Işık'ın duygu, düşünce ve edimleri vasıtasıyla ortaya koyduğu tip, Oğuz Atay tarafından "Selimlik" olarak nitelendirilmiştir. "Selimlik" temelde bir aykırılık durumudur. Selim Işık'ın "normal" olanla özdeşlik kuramayıp, "anormal"e yönelmesi, bu aykırılık hususunun genel çerçevesini oluşturur.

Selim Işık'ın kendi yaşamını belirleme gayesinin, esasen insanın doğal özüne yaklaşmakla ilgili olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, Selim Işık açısından yaşamın, insan ve doğanın tam manasıyla bütünleştiği anda, insanın bedensel ve akılsal bütünlük içerisinde kazanacağı hürriyetle mümkün olacağı sonucuna varılmıştır. Bu noktada, mantık sınırlarına hapsedilmiş akılsallığın gericiliği ve duygusal özgürleşme anının zirvesi olarak aşkın ve sevginin ilericiliğine vurgu yapılmıştır.

Selim Işık'ın ontolojik problemlerinin artışı ile birlikte gözlenen korku ve kaygı eşliğinin düşmesi durumu, intihara doğru giden süreçte belirli bir aşamanın kaydedildiğini göstermiştir. Selim Işık, korku ve kaygılarıyla güç bir yaşamda var olurken, ölüm karşısında ayakta durabilmek için onlardan destek alır. Korkuların en şiddetlisinin ise ölüm korkusu olduğu görülmüştür. Bu dünyada varoluşun birey dışındaki güçler tarafından belirlenmesi gibi, ölümün de ansızın, bireyin kontrolü dışında gelişmesi Selim Işık'ı rahatsız eder. Onun intiharı, bu ansızın, herhangi bir

yerde gelebilecek ölüm karşısında, bireysel bir tavır koyulması adına bilinçli bir edim olarak değerlendirilmiştir.

Atay, kendi yaşam anlayışlarıyla modern dünyada yer bulamayan kahramanlarına dilsel bir alan yaratarak varolma imkânı tanımıştır. Selim Işık'ın dili çeşitli biçimlerde kullanması, söz ettiği duruma uygun bir üslup ve dil tercihi ortaya koyması, kendi kurgusal dünyasında yarattığı özgürlük alanına yönelik bir işaret olarak düşünülmüştür.

"Tutunamayanlar" romanının moderniteye yönelik tüm eleştirilerinin altında yatan temel sorunun, bireyin özbenliğini inşasına müsaade edilmemesi olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, özbenliğin inşasının eserde ortaya koyulan biçimiyle işaret edildiği noktalar ele alınmış ve eserde yer alan söylemler üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Bu durum, toplumsal alanda kendini var eden modernite projesinin, amacından saptığı yönler karşılığında verilen bir tepki olarak değerlendirilmiştir. Bu toplumsal alandan kopuş durumunun kendiliğe yönelmesi, bir müddet sonra "öteki"ne ihtiyaç sorununu açığa çıkarması nedeniyle "öteki-benliğin inşası"na da gerektirmiştir. Eserde, Turgut Özben'in ortaya koyduğu hayali kahraman Olric bu duruma örnek olarak verilmiştir. Aynı biçimde Selim ve Turgut arasında da benlik-öteki benlik şeklinde bir tamamlayıcı ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Toplumla ilişki kurulamamasının ve intihar sonucunun ortaya çıkmasının temelde bir anlam sorunundan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bu durum ise toplumsal anlam ve bireysel anlam arasındaki çelişkinin ürünü olarak değerlendirilebilecek bir anlamsızlık alanı yaratır. Bu bağlamda, Selim Işık'ın intiharı "Selimlik" in tüm özelliklerinin beklenen bir sonucu olarak düşünülebilir.

Son olarak, "Tutunamayanlar" romanının kitlesel karşılığının kapsamı üzerinde durulması adına, "Her Şeyden Öte: Tutunamayanlar" adlı bir bölüm oluşturulmuştur. Bu bölümde, başta, "Tutunamayanlar" adı verilen kitlenin genel özellikleri olabileceği düşünülen niteliklere yer verilmiş; ardından Oğuz Atay ve söz konusu eser üzerine çalışan bilim insanlarının görüşlerine yer verilmiştir. Bu bölümde öne çıkan, Atay'ın "insanı anlatmak" istediğine yönelik vurgusunun, modern dünyanın çevrelediği insan yaşamlarının özünden ne denli uzaklaştığının anlaşılması adına önem arz ettiğine dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla "Tutunamayanlar"ın bu dünyaya ait bir topluluk olmadığı düşüncesinden hareketle,

Atay'ın zihninde bir üropya tasarladığı düşünölmüştür. Bu durum, yazarın, "bin yıl", "cennet", "İsa'nın İkinci Gelişi" gibi ifadeleri ile gerekçelendirilmiştir; çünkü, bu ifadeler, ütopyacı geleneğin temsil biçimleri arasında yer almaktadır.

Bu çalışma, "Tutunamayanlar" romanının, Batılılaşma ile özdeşleştirilen modernleşme hareketinin bir sonucu olarak düşünölebilecek "modernite eleştirisi" düşüncesi bağlamında ele alınmasını amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda, "modernite eleştirisi"nin kuramsal çerçevesini oluşturan birçok düşünürün görüşlerinden faydalanılmış ve söz konusu görüşler, eserden yapılan alıntılar vasıtasıyla desteklenerek gerekçelendirilmiştir. Tüm bu çalışmanın neticesinde varılan esas sonuç, "Tutunamayanlar" romanının karmaşık kurgusal yapısı, dilin yaşayan bir varlık olarak ele alınarak, dönüştürülebilirliği üzerinden hareket edilmesi ve esasen "insanı anlatması" nedeniyle, yarattığı etkinin çağımızı aşacağıdır. Bu göstergeler, bireyin modern dünya algısı ve onun karşısında geliştirdiği reflekslerle bütünleştirildiğinde, Türk toplumunun Batılılaşma serüveninin kurgusal alanda eleştiriye tabi tutulması, toplumsal anlamda özeleştiriliğin sağlanması adına önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W., Horkheimer M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (Çevirenler: Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Ahmad, F. (2007). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (Çeviren: Yavuz Alogan). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Alatlı, A. (2007). "İkinci Aydınlanma Çağı", *Doğu Batı*, Sayı:10, 11-14.
- Althusser, L. (2015). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (Çeviren: Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Antakyalıoğlu, Z. (2013). *Roman Kuramına Giriş*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Armağan, Y. (2014). *İmkânsız Özerklik*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atay, O. (2014). *Günlük*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baudelaire, C. (2014). *Modern Hayatın Ressamı*. (Çeviren: Ali Berktaş). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Banarlı, N. S. (1971). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.1., İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite*. (Çeviren: Sinan Okan Çavuş). İstanbul: Can Yayınları.
- Bauman, Z. (2016). *Modernite ve Holokaust*. (Çeviren: Süha Sertabiboğlu). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bauman, Z. (2013). *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*. (Çeviren: İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beck, U. (2014). *Risk Toplumu*, (Çevirenler: Kâzım Özdoğan, Bülent Doğan). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Belge, M. (2007). Tutunamayanlar. (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 151-158.
- Berman, M. (2014). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. (Çevirenler: Ümit Altuğ, Bülent Peker). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bertnam, C, Chitty A. (2006). *Tarihin Sonu Mu?*. (Çeviren: Kâmil Kurtul). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Bottomore, T. (1997). *Frankfurt Okulu*. (Çeviren: Ahmet Çiğdem). Ankara: Vadi Yayınları.

- Bozkurt, N. (2012). *Felsefe Yazıları*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Burckhardt, J.(1878). *The Civilization of the Renaissance in Italy*. (Translator: S. G. C. Middlemore). Project Gutenberg Etext.
- Bumin, T. (2005). *Hegel*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Callinicos, A. (2001). *Postmodernizme Hayır*. (Çeviren: Şebnem Pala). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Cengiz, Erdal. (2007). “İki Bin Beş Yüz Yıllık Düş”, *Doğu Batı*, Sayı:10, 149-154.
- Cevizci, A. (2002). *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Çelebi, N. (2007). *Sosyoloji Notları*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çiğdem, A. (2015). *Bir İmkân Olarak Modernite*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dacheux, É.(Der). (2012). *Kamusal Alan*. (Çeviren: Hüseyin Köse). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- D’Entrèves, M. P., Benhabib S. (1997). *Habermas and the Unfinished Project of Modernity: Critical Essays on the Philosophical Discourse of Modernity*, Cambridge: MIT Press.
- Demiralp, O. (2007).Oğuz Atay’ı Değerlendirmek Yolunda. (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay’a Armağan Türk Edebiyatının “Oyun/Bozan”ı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 193-198.
- Descartes, R. (2013). *Yöntem Üzerine Konuşma*. (Çeviren: Çiğdem Dürüşken).İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Ecevit, Y. (2016). *Ben Buradayım...*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ecevit, Y. (2016). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eco, U. (2015). *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*. (Çeviren: Kemal Atakay). İstanbul: Can Yayınları.
- Everdell, W. R.. (2012). *İlk Modernler*. (Çeviren: Hülya Kocaoluk). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Feyerabend, P. (2012). *Akla Veda*. (Çeviren: Ertuğrul Başer). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. (Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Foucault, M. (2015). *İktidarın Gözü*. (Çeviren: Işık Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2009). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*. (Çeviren: Ümit Tatlıcan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Giddens, A. (2016). *Modernliğin Sonuçları*. (Çeviren: Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2014). *Modernite ve Bireysel-Kimlik*. (Çeviren: Ümit Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları.
- Girard, R. (2013). *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat*. (Çeviren: Arzu Etensel İldem). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gürbilek, N. (2016a). *Kör Ayna Kayıp Şark*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gürbilek, N. (2016b). *Kötü Çocuk Türk*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gürbilek, N. (2016c). *Vitrinde Yaşamak*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Habermas, J. (2001). *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*. (Çeviren: Mustafa Tüzel). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Habermas, J. (1981). "Special Issue on Modernism", *New German Critique*, 3-14.
- Haksal, F. (2007). Tutunamayanlar Neyi Anlatıyor? (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 148-150.
- Hızlan, D. (25 Ağustos 2002). Bu ödül 'bon pour l'orient' değildir. *Hürriyet*.
- Hier, S. P.(Editör) (2005). *Contemporary Social Thought*, Canadian Scholars Press: Toronto.
- İleri, S. (2005). Oğuz Atay'ın Mektubu. *Varlık*, Sayı:1169, 36-42.
- İnalcık, H. (2007). "İkinci Bin'de Türkler", *Doğu Batı*, Sayı:10, 69-89.
- İnalcık, H. (2015). *Rönesans Avrupası -Türkiye'nin Batı Medeniyeti'yle Özdeşleşme Süreci*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Jameson, F. (2016). *Modernizm İdeolojisi* (2. Baskı). (Çeviren: Kemal Atakay). Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Jameson, F. Lyotard, J. F., Habermas J. (1994). *Postmodernizm*. (Derleyen: Necmi Zekâ, Çevirenler: Güleğül Naliş, Dumrul Sabuncuoğlu, Deniz Erksan). İstanbul: Kıyı Yayınları.

- Karpat, K. H., (2008). *Osmanlı Modernleşmesi*. (Çevirenler: Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan). Ankara: İmge Kitabevi.
- Karpat, K. H., (1996). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Karpat, K. H., (2012). *Türk Siyasi Tarihi*. (Çeviren: Ceren Elitez). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Keyman, E. F. (2007). "Modernitenin Sorunsalı ve 21. Yüzyıla Girerken Türkiye", *Doğu Batı*, Sayı:10, 53-68.
- Kilminster, R. Varcoe, I. (1996). *Culture, Modernity and Revolution*. London and New York: Routledge.
- Korkmaz, R. (2013). Yeni Türk Edebiyatına Giriş. (Editör: Ramazan Korkmaz), *Yeni Türk Edebiyatı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kramer, H. (2001). *Değişen Türkiye*. (Çeviren: Ali Çimen). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kumar, K. (2006). *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşıütopya*. (Çeviren: Ali Galip). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Kundera, M. (2016). *Roman Sanatı*. (Çeviren: Aysel Bora). İstanbul: Can Yayınları.
- Kuran, E. (1997a). *Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler*. (Derleyen: Mümtaz'er Türköne). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kuran, E. (1997b). *Türk Çağdaşlaşması*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kutlu, P. (2007). Tutunamayanlar Üstüne Oğuz Atay ile Konuşma. (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 399-401.
- Lefebvre, H. (2015). Modernite Üzerine Tezler. (Hazırlayan: Enis Batur). *Modernizmin Seüveni*. İstanbul: Sel Yayıncılık: 160-168.
- Lewis, B. (2014). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çeviren: Boğaç Babür Turna). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Lunn, E. (2011). *Marksizm ve Modernizm*. (Çeviren: Yavuz Alogan). Ankara: Alfa Yayıncılık.
- Lyotard, J. F. (2013). *Postmodern Durum*. (Çeviren: İsmet Birkan). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Mardin, Ş. (2015a). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Mardin, Ş. (1986). "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", (Çeviren: Şeniz Gönen, Editörler: E. Kalaycıoğlu-A. Y. Sarıbay). *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015b). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K., Engels F. (1976). *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2016). *1844 El Yazmaları*. (Çeviren: Murat Belge). İstanbul: Birikim Yayıncılık.
- Marx, K., Engels F. (2017). *Komünist Manifesto*. (Çevirenler: Celâl Üster, Nur Deriş). İstanbul: Can Yayınları.
- Marx, K. (2016). *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, Çev. Erkin Özalp, Yordam Kitap: İstanbul.
- Meriç. C. (1973). Çağdaş Uygarlık Düzeyi, *Hareket*, Cilt: VIII (Sayı: 90), 8-15.
- Mete Yuva, G. (2011). *Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynakları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mirandola, P. d. (2013). *İnsanın Değeri Üzerine Söylev*. (Çeviren: Levent Özşar). Bursa: Biblos Kitabevi.
- Moran, B. (2007). Tutunanlardan Tutunamayanlara Bir Yolculuk. (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 221-240.
- Moretti, F. (2005). *Modern Epik*. (Çeviren: Mehmet Murat Şahin). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Mutluay, R. (2007). Tutunamayanlar. (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 159.
- Nietzsche, F. (2015a). *Ahlakın Soykütüğü Üstüne* (7. Baskı). (Çeviren: Ahmet İnam). İstanbul: Say Yayınları.
- Nietzsche, F. (2017a). *Böyle Söyledi Zerdüşt* (11 Baskı). (Çeviren: Mustafa Tüzel). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nietzsche, F. (2014). *Deccal* (3. Baskı). (Çeviren: Ayça Kaya). İstanbul: Say Yayınları.
- Nietzsche, F. (2015b). *Ecce Homo* (6. Baskı). (Çeviren: Can Alkor). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

- Nietzsche, F. (2016). *İnsanca, Pek İnsanca* (4. Baskı). (Çeviren: Mustafa Tüzel) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nietzsche, F. (2015c). *İyinin ve Kötünün Ötesinde* (8. Baskı). (Çeviren: Ahmet İnam). İstanbul: Say Yayınları.
- Nietzsche, F. (2011). *Müziğin Ruhundan Tragedyanın Doğuşu* (9. Baskı). (Çeviren: İsmet Zeki Eyuboğlu). İstanbul: Say Yayınları.
- Nietzsche, F. (2017b). *Putların Alacakaranlığı* (5. Baskı). (Çeviren: Mustafa Tüzel). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Okay, O. (2014). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. (4. Baskı). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Oktay, A. (1993). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2013). *Türkiye'nin Yakın Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özgül, M.K. (2004). *Türk Edebiyatında Siyâsî Rûyâlar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özkırımlı, A. (2007). Tutunamayanlar. (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 145-147.
- Parla, J. (2014). *Babalar ve Oğullar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parkan, B. (2013). *Marx*, İstanbul: Say Yayınları.
- Petrarca. (1969). *Ascent of Mont Ventoux*, (Translator: H. Nachod). *The Renaissance Philosophy of Man*, (Editor: E. Cassirer, P. Oskar Kristeller). Chicago: University of Chicago Press.
- Said, E. (2017). *Entelektüel*. (Çeviren: Edward Said). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sartre, J.P. (2015). *Bulantı*. (Çeviren: Selâhattin Hilâv). İstanbul: Can Yayınları.
- Sass, Louis A. (2013). *Delilik ve Modernizm*. (Çeviren: Ender Gürol). İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Sevil, M. (1999). *Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Seyda, M. (2007). Tutunamayanlar Üzerine Oğuz Atay'la Söyleşi. (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 396-398.
- Seyppel, T. (1989). *Oğuz Atay'ın Dünyası*. (Çeviren: Tanıl Bora). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Touraine, A. (2016). *Modernliğin Eleştirisi* (10. Baskı). (Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tuncer, H. (2015). *Tanzimat Devri Türk Edebiyatı* (5. Baskı). İzmir: Orkun Kitabevi.
- Tüzer, İ. (2014). *Ahmet Mithat Anlatılarında Kimlik İnşası ve Modernizm*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Uçman, A. (2007). İnsanımızın Romanı: Tutunamayanlar. (Derleyen: Handan İnci). *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 166-173.
- Ülken, H. Z. (2013). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Voltaire. (1963). *Felsefe Sözlüğü I* (2. Baskı). (Çeviren: Lütfü Ay). İstanbul: Meb Yayınları.
- Yalsızuçanlar, S. (2012). Panel: Oğuz Atay Okuru Olmak, (Derleyen: Handan İnci, Elif Türker). *Oğuz Atay İçin Bir Sempozyum*, İstanbul: İletişim Yayınları, 89-108.
- Yavuz, H. (2009). *Alafrangalığın Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Watt, I. (2007). *Romanın Yükselişi*. (Çeviren: Ferit Burak Aydar), İstanbul: Metis Yayınları.
- Weber, M. (2010). *Şehir*. (Çeviren: Musa Ceylan). İstanbul: Bakış Yayınları.
- Žižek, S. (2013). İdeoloji Hayaleti. (Derleyen: Slavoj Žižek). *İdeolojiyi Haritalamak*, (Çeviren: Sibel Kibar). İstanbul: Dipnot Yayınları.
- <http://www.dictionary.com/browse/deus-ex-machina>